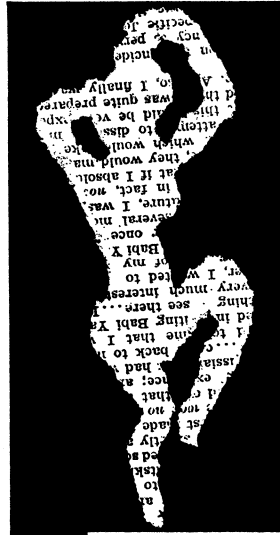


Het conflict
Toepasbaarheid van het conflictmodel
Sociaal beleid in de
Europese Gemeenschap
Cijfers, feiten en meningen
Boekbespreking



27e jaargang nr. 1
januari 1974

E

M

EVANGELIE EN MAATSCHAPPIJ

Redactie en administratie:

Postbus 2475 - Ravellaan 1 - Utrecht

Telefoon 030 - 94 10 41

Giro 204608 t.n.v. het CNV te Utrecht

Abonnementsprijs voor leden van bij het

CNV aangesloten organisaties f 6,—

Voor niet-leden f 10,— per jaar

Losse nummers f 1,50

Redacteur: A. Hordijk

Versijnt éénmaal per maand

Medewerkers: Prof. Dr. W. Albeda, Prof. Mr. P. Borst, Prof. Dr. G. Kuiper,
Ds. F. H. Landsman, Prof. Dr. H. Thierry, Dr. E. de Vries, Prof. Dr. H. J. v.
Zuthem.

INHOUD:

Dr. L. Zielhuis:
Het conflict

Prof. dr. W. Albeda:
Toepasbaarheid van het conflictmodel

Drs. J. Boersma:
Sociaal beleid in de Europese Gemeenschap

Cijfers, feiten en meningen

Boekbespreking

Het conflict

A. De generale deputaten voor kerk en bedrijfsleven ¹⁾ schreven via publicatie in het aprilnummer 1973 van het blad *Kerkinformatie* de volgende brief aan de kerkeraden van de gereformeerde kerken:

„Van de gemeente, die door onze Heiland midden in de wereld is gezet, kan veel worden gevraagd. Als leden van Zijn lichaam ervaren we tegelijk de spanningen, die het leven in deze wereld kenmerkt.

Als deputaten voor kerk en bedrijfsleven willen wij vanuit onze opdracht uw aandacht vragen voor het spanningsveld van de tegenstellingen in de arbeidssfeer, die zich in vele delen van ons land steeds sterker openbaren. Deze uiten zich thans vooral in de conflicten over de beloningsstructuur. Ook al zullen deze conflicten — naar wij vurig hopen — bij de publicatie van deze brief in *Kerkinformatie* naar bevrediging zijn opgelost, dan is daarmee o.i. nog slechts een oppervlakte-aspect geraakt van de problematiek waarin vele mensen in onze industriële maatschappij verkeren.

De dieper liggende vragen inzake de totale arbeidsbeleving en de inkomensverdeling dragen een dermate ingewikkeld karakter, dat deze een overdenking van de achtergrond van deze problemen behoeft, die wij u te zijner tijd in een brief zullen aanbieden.

Maar de huidige ontwikkeling leidt naar onze mening tot een zodanige vervreemding tussen mensen onderling, dat wij hiervoor dringend de aandacht van de kerkeraden vragen. Ook al is een staking beëindigd, dan blijven wonden schrijnen, die om genezing vragen.

Stakers en werkwilligen, werkgevers en werknemers, vakbondsbestuurders en ondernemingsraadsleden: wanneer zij weten samen het lichaam van Christus te vormen, hebben zij de opdracht naar elkaar te luisteren. Ze zullen met elkaar moeten spreken en met elkaar moeten zoeken naar nieuwe samenwerkingsvormen, waarin de verantwoordelijkheid voor elkaar en de bijbelse gerechtigheid tot uitdrukking komen. Het gezamenlijk streven moet gericht zijn op waarachtige vernieuwing van de maatschappij. Want de huidige vragen beperken zich niet tot inkomensverdeling — hoe onontkoombaar deze vragen ook zijn —, maar raken het totale mens-zijn.

Om die reden roepen wij de kerkeraden op tot speciale voorbede voor allen, die in het bedrijfsleven werkzaam zijn.

Wij willen de ambtsdragers vragen met grote aandacht hun oor te luisteren te leggen bij die gemeenteleden, die in het bedrijfsleven werkzaam zijn en daar ingrijpende problemen te verwerken krijgen.

Het is een zaak van de grootste ernst, dat juist nu gemeenteleden die werkzaam zijn in het bedrijfsleven, in pastoraat en diakonaat de toewijding van u, hun zielszorgers, ontvangen.

Met hartelijke groet,
namens deputaten,
A. L. van Schelven, *voorzitter*
W. H. Manger, *secretaris*”.

¹⁾ Nl. van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

B. In het oktobernummer 1973 van het blad *Kerkinformatie* losten generale deputaten hun belofte van april 1973 in een overdenking van de achtergrond van de in de brief aangeduide problemen te zijner tijd aan de gemeente aan te bieden.

Zij deden dit door een korte discussienota met daaraan toegevoegde discussievragen te publiceren.

De inhoud van deze nota is een korte samenvatting van de uitvoerige nota, die hier beneden onder C. volgt.

De discussievragen waren de volgende:

1. Hebt u met het arbeidsconflict in uw gemeente reeds te maken gehad? Zo ja, herkent u dan de verschijnselen die wij boven beschreven? Wat is uw mening over het conflictpunt? (Eerst wat spontane opmerkingen inventariseren, nog niet te diep erop ingaan in dit stadium.) Vond u het conflict als „strijdmethode” nodig, of zoudt u iets anders hebben gedaan?
2. Als u eens nadenkt over wat wij schreven over de christelijke actie, vindt u dan dat daarmee de kern van wat een gelovige moet doen is aangegeven, of zou u het nog wat anders willen zeggen? (Probeer deze discussie dicht bij evangelische voorbeelden en aanwijzingen te houden). Als u dit nu hebt overdacht, wat is dan nu uw gedachte over conflict en conflictpunt? (nu dieper doordiscussiëren).
3. Moeten wij als gemeente op grond van dit gesprek wat doen voor elkaar en voor de bredere gemeenschap waarin wij leven?

Voor gespreks- en gemeentekringen is deze nota met de discussievragen in grotere aantallen à 10 ct. per exemplaar te verkrijgen op het bureau van de Informatiedienst van de Gereformeerde Kerken, Koningslaan 11, Utrecht, telefoon 030 - 51 04 41.

In deze nota zelf werd ook verwezen naar het uitvoeriger stuk, dat deputaten gaarne hierbij ter beschikking stellen. Dit uitvoerige stuk volgt hier onder C.

C.

I. Verantwoording

Het conflict is „in”.

Op de scholen, in de kerk, in de politiek, bij verenigingen en buurtcomités, in het bedrijfsleven.

Ieder van ons wordt ermee geconfronteerd, soms als betrokkene en vaak als toeschouwer.

Veel mensen en veel instanties zouden daarom vanuit hun gezichtshoek iets over het conflict kunnen zeggen. Het conflict is een algemeen voorkomend verschijnsel. Het beperkt zich niet tot een enkele sector van de samenleving.

We leven in een gebroken samenleving, die vol conflicten zit. We zijn op weg naar een nieuwe aarde zonder conflicten. We willen graag vanuit de

verwachting van het komende koninkrijk werken aan die toekomst. In deze nota behandelen we echter vooral het conflict als methode.

Deze nota is geschreven vanuit de gezichtshoek van de gereformeerde deputaten voor kerk en bedrijfsleven. Zij schrijven deze nota omdat met name de mens in en om het bedrijf de laatste jaren steeds vaker met het conflict in aanraking kwam.

Voor velen is het arbeidsconflict iets dat diep ingrijpt in de emoties, in de onderlinge verhoudingen, in het klassebewustzijn, maar ook in de levens- en wereldbeschouwing.

Deputaten zien het als hun taak de christen te helpen bij het nadenken over het conflict vanuit de christelijke levensovertuiging.

Het schrijven van een nota over een geladen onderwerp als het conflict is riskant.

Het is riskant omdat de kerk zich in het verleden nogal eens heeft laten verleiden tot het leggen van al te eenvoudige verbanden tussen zijn bijbel en de wereld waarin hij leefde.

Het is riskant, omdat „de christelijke levensovertuiging” gebruikt zou kunnen worden als een vlag voor de eigen politieke opinie. Schrijvers van deze nota zijn zich bewust van deze risico's. Ze weten bovendien dat zij die risico's nooit geheel kunnen vermijden. Ze zijn er niettemin van overtuigd dat de kern van de christelijke levensovertuiging iets betekent voor de houding ten opzichte van het conflict. Ze zullen in deze nota dat verband trachten te zoeken. Zij nodigen de lezer uit aan dit zoeken mee te doen.

II. Het conflict en het conflictpunt

Een conflict is een botsing van meningen en belangen.

Een conflict is meer dan een meningsverschil.

Over een verschil van mening kan worden overlegd of onderhandeld.

Een conflict ontstaat wanneer men over het meningsverschil niet meer wil of kan overleggen. De meningen staan dwars op elkaar. Er is geen sprake meer van een benadering van elkaars standpunt. Het probleem is teruggebracht tot een kwestie van ja of nee, voor of tegen.

Een tweede kenmerk van het conflict is de krachtmeting. Het conflict gaat verder dan een botsen der meningen. Er wordt actie en tegenactie ondernomen. Het gaat erop of eronder, winnen of verliezen. Het conflict is een strijd om de macht.

Het conflict kan dan ook alleen worden opgelost, wanneer:

- de sterkste overwint. Het is opvallend, dat ook de toeschouwer, de krantenlezer, de commentator, na een conflict altijd geneigd is te kijken wie het uiteindelijk gewonnen heeft. Niet het gevonden compromis, maar de overwinning van de sterkste, de binnengehaalde buit, is het belangrijkste waar men bij de conflictbeëindiging op let.
- beide krachten worden afgezwakt doordat er bijvoorbeeld andere krachten aan het spanningsveld worden toegevoegd. Wanneer bijvoorbeeld werkgever en werknemer met elkaar in conflict zijn, kan het conflict zelf worden afgezwakt wanneer er een nieuwe kracht, zoals bijvoorbeeld

„het landsbelang”, aan het spanningsveld wordt toegevoegd. Dat is één van de redenen, waarom in oorlogstijd werkgever en werknemer zo dicht tot elkaar konden komen. Zaken waarover anders conflicten konden ontstaan worden gerelativeerd vanwege een belang dat erbovenuit gaat.

Wanneer in deze nota gesproken wordt over „conflict”, dan wordt daarmee dus bedoeld:

- een botsen van meningen
- gepaard gaande met een actieve krachtmeting.

Het conflict is niet los te zien van het conflictpunt.

Met conflictpunt bedoelen we de zaak waarover het in het conflict gaat.

Het conflict is de vorm, het conflictpunt de inhoud.

Het conflict is de werkwijze, het conflictpunt de taak.

Het conflict is de strategie, het conflictpunt het doel.

Het is in meer dan een opzicht van belang conflict en conflictpunt te onderscheiden:

- Het conflictpunt kan langs andere wegen dan het conflict aan de orde worden gesteld. Wanneer men het conflict automatisch aan het conflictpunt verbindt, leidt dit tot een automatisme. Het hanteren van het conflict wordt onvoldoende afgewogen tegen andere werkwijzen.
- Het conflictpunt kan van een dermate groot belang zijn en zo urgent om een oplossing vragen, dat vanuit deze constatering het conflict verklaarbaar wordt.

Het arbeidsconflict is een verbijzondering van dit algemene conflictbegrip. Het terrein waarop het arbeidsconflict betrekking heeft is de „*arbeid*”, de situatie van de werkende mens in een organisatie.

De tegengestelde krachten zijn meestal die van werknemer en werkgever. Maar het is in de toekomst evengoed denkbaar dat er conflicten tussen categorieën personeel (via categorale organisaties) zullen ontstaan. Zolang er wordt onderhandeld is er geen sprake van een conflict. We spreken dan van meningsverschil: er wordt gezocht naar een oplossing.

Een conflict ontstaat wanneer de onderhandelingen vastlopen. Wanneer de meningen dwars op elkaar staan. Wanneer het gesprek wordt vervangen door een krachtmeting.

De vorm waarin die krachtmeting meestal plaatsvindt, is die van de staking, de bezetting, de stiptheidsactie, etcetera.

Voorbeelden van conflictpunten in de arbeidssituatie zijn:

- een rechtvaardiger inkomensverdeling
- meer medezeggenschap
- bescherming van de werkgelegenheid.

In hoofdstuk VI komen we op het onderscheid van conflict en conflictpunt nog eens terug.

III. Het doel van het conflict

Het conflict is er niet zomaar. Het is veelal een bewust gekozen strategie. We noemen een tweetal motieven, die daarbij een rol spelen:

1. Het conflict is een snellere en effectievere weg om een doel te bereiken.
2. Het conflict geeft houvast aan mensen die door de bomen het bos niet meer zien.

We geven weer een korte toelichting:

1. Vaak stelt men het zogenaamde „harmonie-model” tegenover het „conflict-model”. Het harmoniemodel gaat ervan uit, zo zegt men, dat mensen in wezen dezelfde belangen hebben. Als ze lang genoeg praten ontdekken ze dat wel. Daarom is overleg beter dan conflict. Het conflictmodel evenwel gaat ervan uit dat er wezenlijk verschillende belangen zijn tussen groepen mensen. Het gemeenschappelijk belang is, zo zegt men, een abstractie. Belangentegenstellingen zijn niet gediend met een schijnharmonie, omdat daarmee de realiteit wordt verdoezeld. Belangentegenstellingen vragen om belangenstrijd. De strijd is een eerlijker en effectievere weg om het doel te bereiken dan de weg van het overleg, het compromis.
2. Veel mensen zien het helemaal niet meer zo zitten. Ze leven in een ingewikkelde maatschappij, waarvan zij in feite maar weinig begrijpen. Alles hangt met alles samen, alles staat ter discussie, oude idealen worden afgebroken en zekerheden worden aangetast. In deze warwinkel zoeken mensen naar houvast. Het conflict geeft meer houvast dan het overleg. Overleg maakt de problemen alleen maar ingewikkelder. Het conflict verduidelijkt alles tot een zwart-wit-schema. Je bent voor of je bent tegen. We vinden in onze maatschappij een tendens, dat groepen die zich extreem opstellen een grotere populariteit genieten dan groepen die zich genuanceerd opstellen. Het extreme conflict voldoet blijkbaar aan een behoefte aan houvast. Dat geldt voor de werknemer, maar ook voor de werkgever. Veel managers willen wel eens van die verwarrende overleg-tafel weglopen om nu eindelijk weer eens krachtig te kunnen optreden. Stakingen kunnen aan de werkgever een zeker houvast geven. Er valt een krachtig ongenueanceerd denken en handelen te onderkennen dat velen motiveert. De werknemer mag eens even al die ingewikkelde systemen en procedures vergeten, die zijn baas of zijn vakbondsleider hem altijd probeert uit te leggen. Hij hoeft niet een hele CAO door te lezen om te begrijpen wat ze met hem voor hebben. Al dat gedoe wordt — voor de duur van het conflict — teruggebracht tot dat ene conflictpunt „x procent loonsverhoging” of „geen bedrijfssluiting”. En ook hier werkt de concreetheid en eenvoud van het doel motiverend.

IV. De gevolgen van het conflict

In onze inleiding stelden we reeds, dat het conflict diep ingrijpt in de

emoties, onderlinge verhoudingen, het zelfvertrouwen en de denkwijze van mensen.

Het conflict heeft eveneens grote betekenis voor de machtsverhoudingen en de structuur binnen een maatschappelijk bestel.

We zullen een aantal van die gevolgen trachten te beschrijven:

1. Ontwikkelingen en veranderingen, die anders nogal eens een slepend karakter hebben, worden door het conflict versneld. De harmonie en het overleg geven de bestaande orde kans om zich goeddeels te handhaven en slechts geleidelijk te veranderen. Het conflict forceert veranderingen.
2. Elke maatschappij kent het verschijnsel van verschil van invloed. De ene groep heeft meer te zeggen dan de andere. Het conflict kan daarin soms plotseling iets veranderen. Door gebruik te maken van effectieve strijdmiddelen eigent de minder machtige groep zich plotseling een invloed toe die voordien ongekend leek (de bezetting in Breda). Het conflict kan zo het zelfvertrouwen van minder machtigen versterken.
3. Het conflict dwingt grote groepen mensen tot positiekeuze. Het conflict werkt activerend. Met name omdat aan het conflict de krachtmeting verbonden is, moet door het concrete gedrag van mensen blijken welke partij zij in die krachtmeting kiezen. De bestuurders hebben hun achterban nodig. De werkgever heeft zijn werknemer nodig. Het overleg bleef meestal een zaak van de elite van bedrijf en vakbond. Het conflict geeft een kans voor iedereen om mee te doen.
4. Die activering van grote groepen mensen heeft evenwel zijn keerzijde. Partijen in het conflict hebben een homogene solidaire achterban nodig, willen zij de krachtmeting kunnen doorstaan. Zodra men een probleem tot een zwart-wit schema terugbrengt, moeten ook allen die aan de kant van wit staan wit zijn en zwart zwart.

We zouden ook kunnen zeggen: het conflict werkt collectiverend. Het scheert alle mensen over één kam. Ze moeten allemaal op elkaar lijken in die zin, dat ze voor het een en tegen het ander zijn.

5. Het conflict schept afstand tussen mensen. Met sociaal-psychologische technieken als propaganda en stereotypie wordt die afstand verscherpt. De propaganda moet het gelijk van de eigen groep en het ongelijk van de andere aantonen. Stereotypie is het stempel, dat men de andere partij opdrukt.

Alles wat de ander doet wordt verklaard vanuit die stereotypie: „Hij zegt dat, omdat hij werkgever is”. „Hij doet dat, omdat hij werknemer is”. Propaganda en stereotypie zijn nodig om in de strijd om de macht de argumenten en het doen van de ander bij voorbaat te ontkrachten. Het conflict kan gemakkelijk polarisatie en groepsegoïsme bevorderen.

6. Het conflict roept vaak emotionele reacties op, die in het normale tussenmenselijke contact achterwege blijven. Er wordt ruimte gegeven aan de altijd aanwezige menselijke agressie, waardoor lang verborgen onlustgevoelens loskomen. Ontlading van agressie is het meest pijnlijk daar waar de mensen elkaar moeilijk kunnen ontlopen. Met name is dat het geval bij de mensen die plaatsgebonden fabricagewerk verrichten. Heeft het conflict agressie tussen stakers en werkwilligen losgemaakt,

dan zal deze lang in de onderlinge verhoudingen blijven doorwerken, omdat men elkaar dagelijks tegenkomt. Men werkt in dezelfde grote hal, men is aangewezen op dezelfde bus naar huis, men eet in dezelfde kantine. Daar komt nog bij, dat door het woningbeleid van veel grote bedrijven deze mensen ook vaak in dezelfde buurt wonen.

Door het karakter van deze woongebieden is ook daar de ontloppingskans ten opzichte van elkaar niet groot.

Geheel anders ligt dit voor vakbondsbestuurders en werkgevers, voor hoger personeel en middenkader. Door de aard van hun werk en woonmilieu is voor hen de ontloppingskans zoveel groter dat een ontlading van agressie in deze milieus veel minder ernstige gevolgen heeft.

Het conflict is een ingrijpend gebeuren voor de betrokkenen, zowel in positieve als in negatieve zin.

V. De christen en het conflict

Tot nu toe zijn we in hoofdzaak beschrijvend bezig geweest. We hebben ons waardeoordeel zoveel mogelijk achtergehouden. Immers eerst moeten we weten waar we het over hebben.

We moeten eerst zien voordat we oordelen.

We moeten eerst analyseren voordat we concluderen.

Nu zijn we dan zover, dat we de levensbeschouwing van de christen proberen te plaatsen naast het conflict.

Zo op het eerste oog staan beide ver van elkaar.

Het conflict vraagt om „oog om oog en tand om tand”

De christen weet dat hij moet vergeven.

Het conflict is strijd

De christen jage de vrede na.

Het conflict drijft de mensen uit elkaar

De christen luistert naar het gebod „hebt uw naaste lief als uzelf”.

Het conflict gaat uit van het recht van de sterkste

De christen weet, dat de zwakste de belangrijkste is.

Het conflict heeft oordelen en vooroordelen nodig

De christen leest in zijn bijbel: „wat kijkt ge naar de splinter in het oog van uw broeder, terwijl ge de balk in uw eigen oog niet ziet”.

Het conflict roept agressie en kracht op

De christen kent een evangelie, dat spreekt van zachtmoedigheid, nederigheid, ootmoed, beheersing, geduld.

Zo op het eerste oog hoort het conflict niet bij de christen en de christen niet bij het conflict.

Een dergelijke analyse is echter uiterst onvolledig.

Er is meer te zeggen over de christen en het conflict dan dit.

VI. De christen en het conflictpunt

Wil de christen zijn houding tegenover het conflict bepalen, dan moet hij

niet alleen letten op het verschijnsel conflict, zoals wij dat hierboven tekenden. Hij moet tevens aandacht geven aan het conflictpunt.

Waar gaat het om bij het conflict en met name het arbeidsconflict?

Bij het arbeidsconflict zijn zaken aan de orde als:

- verbetering van de levensstandaard van de arme
- bevorderen van de mondigheid van de onmondige
- bescherming van de rechten van de zwakke
- vergroting van rechtvaardigheid en billijkheid.

De gelovige kent deze probleemstellingen uit zijn bijbel. Hij kan zich ten opzichte van deze vraagstukken niet neutraal opstellen. Hij is geïnteresseerd in de zaken die hier aan de orde worden gesteld.

Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat een vakbond, die zegt op te komen voor de zwakke altijd het „christelijk gelijk” aan zijn zijde heeft.

De christen zal zich altijd moeten afvragen of met het program van „eisen” de medemens echt wel gediend is.

Er kan een nood en een onrechtvaardigheid gesuggereerd worden die met de echte nood in onze wereld niet veel te doen heeft. Dat alles betrekke het gemeentelid in zijn overwegingen. Maar de kern van de vraagstelling, die in veel arbeidsconflicten aan de orde is mag hem niet ontgaan. Hij staat voor de verantwoordelijkheid van de positiekeuze.

En daarmee roepen we de vraag op: wat moet de christen doen? Wat is de actie van de gelovige mens, die zich door Christus liet „omkeren”?

VII. De actie van de christen

Met dit hoofdstuk lopen wij het gevaar het beeld te gaan schetsen van de „ware christen”. Een dergelijke schets zou maar al te gemakkelijk de indruk kunnen wekken van die christelijke arrogantie die de buitenkerkelijke dikwijls zo ergert. Die ergernis komt niet voort uit het feit, dat hij dat ideaalbeeld niet mooi vindt, maar uit het feit, dat veel christenen zich op geen stukken na overeenkomstig dat beeld gedragen.

Wanneer wij in dit hoofdstuk spreken van de actie van de christen, dan bedoelen wij niet een levenshouding waarop de christen zich kan beroepen. Wij zoeken slechts het beeld van de levenshouding waarnaar de gelovige zou moeten streven.

Dit hoofdstuk wil de christelijke gemeente uitnodigen mee te denken over de christelijke voorkeursstrategie.

Het leek ons goed daarbij uit te gaan van de drie kenmerken die aan de christelijke gemeenschap in de bijbel worden toegekend:

1. het kerugma : het getuigen
2. de koinonia : de gemeenschap
3. de diakonia : de dienst aan de ander.

In het kort zullen we deze drie kenmerken van de christelijke gemeenschap en dus van de christelijke actie nader uitwerken.

Deze actie wordt gevoed door de oriëntering van de gelovige op de bijbelse begrippen barmhartigheid en gerechtigheid.

1. Getuigen

Getuigen heeft te maken met de waarheid. Getuigen sluit niet lichtvaardig aan bij wat de mensen zeggen, dat waar is. Onderzocht moet worden wat waar is en wat niet. Daarin verschilt het getuigen van de propaganda. De propaganda vertekent de waarheid terwille van het doel dat men wil bereiken: de overwinning op de ander. Getuigen probeert eerst te zoeken naar de waarheid, voordat men oordeelt.

„Gij zult geen vals getuigenis geven”, dat wil zeggen: gij zult met uw getuigenis de medemens barmhartigheid bewijzen en hem recht doen.

Getuigen heeft vooral te maken met de grote Waarheid. De Waarheid van het evangelie, die let op de onaanzienlijke, de zwakke, die niet afgaat op wat voor ogen is, maar het hart ontdekt. De Waarheid die voor de intellectueel een dwaasheid is.

De profeten van het oude testament en met name Christus zelf hebben ons geleerd, dat dit getuigen zeer kritisch, indringend en verontrustend kan zijn. Het getuigen is geen spreken tot het hart der gerusten. Het getuigen is geen daad die populariteit oogst. Het getuigen roept op tot bekering. Daarmee kan het zich richten tot werkgever en werknemer.

Wanneer de gemeente de betekenis van barmhartigheid en gerechtigheid goed doordenkt, kon zij nog wel eens ontdekken, dat haar getuigenis niet welkom is voor organisaties die primair een groepsbelang verdedigen en voorstaan. Getuigen in deze zin is dan ook iets anders dan het geven van een christelijke verklaring van en zegen aan de ideeën van werkgevers- of werknemersorganisaties.

2. Gemeenschap

In een gemeenschap geldt dat allen leden zijn van een lichaam. „Het oog kan niet zeggen tot de hand: ik heb u niet nodig, of het hoofd tot de voeten. Als één lid lijdt, lijden alle leden mee. Als één eer ontvangt, delen allen in de vreugde”.

In de christelijke gemeenschap is de werkgever gelijk aan de werknemer, de beambte aan de arbeider, het hoger personeel aan het lagere, de buitenlandse arbeider aan de Nederlander, de staker aan de werkwillige.

Zij hebben elkaar nodig. Ze zijn voor God gelijk. Ze moeten het met elkaar doen: „opdat zij allen één zijn”.

Daarin verschilt de gemeenschapsgedachte van het conflict. In de gemeenschap zoekt de een de ander, in het conflict verwijderd men zich van elkaar. Helaas heeft die christelijke gemeenschap zoals zij in deze wereld zichtbaar wordt, enorm geleden van interne belangen- en prestigestrijd. Maar dat neemt niet weg, dat de christen voortdurend wordt uitgenodigd die gemeenschap met zijn naaste te zoeken, omdat hij hem nodig heeft en hem wat kan geven.

En wat hij kan geven is opnieuw barmhartigheid en gerechtigheid. Het

ligt evenwel niet voor de hand dat hij dat doet. Echt barmhartig en rechtvaardig zijn is zo tegennatuurlijk, dat we niet mogen verwachten dat de gemeenschap zoals Christus die aangaf, gemakkelijk wordt bereikt. Mensen zijn mensen en het is zelfmisleiding om ze als engelen voor te stellen.

Die gemeenschap is niet een goedkoop harmonie-model, waarin alle rimpels worden gladgestreken, alsof er geen spanning tussen mensen bestaat. Die gemeenschap is veeleer een kracht die onder erkenning van de spanning die er tussen mensen kan zijn, die mensen samenbrengt, omdat God ze allemaal liefheeft.

3. Dienen

Dienen is „de minste willen zijn, als een ander daar beter van wordt”. Dienen van de medemens kan op een oneindig aantal verschillende manieren. De een kan men helpen met gezelligheid, de ander met geld, weer een ander met erkenning, met inspraak en nog een ander met afleiding. Dienen is „eerst de mens die hulp nodig heeft, zien”. Eerst belangstelling en dan helpen.

Het gevaar van veel collectieve hulpprogramma's is, dat ze de nood van de mensen over één kam scheren. Dat de hulp wordt gestructureerd en als een anoniem gebaar tot de mens komt. Het is een opvallend verschijnsel, dat veel mensen, die werkzaam zijn in dienende functies, zich afwenden van de individuele mens en hun aandacht verleggen naar programmatische gestructureerde hulp. Dat geldt voor vele psychologen, pastores, maatschappelijk werkers enzovoort. Die gestructureerde hulpprogramma's zijn belangrijk. De christen zal daarnaast altijd de barmhartige samaritaan moeten kunnen zijn, die de individuele mens in nood ziet liggen en erop afgaat om te helpen.

De dienst verschilt daarin van de machtsstrijd, dat de dienende mens de mindere kan zijn. Het gaat er niet om wie de sterkste is, maar hoe de ander geholpen kan worden.

De dienst aan de medemens is een daad van barmhartigheid en gerechtigheid. Dat laatste wordt wel eens vergeten: de medemens heeft recht op dienst. De koning in Israël was koning om te dienen. Dat wil zeggen: hij mocht slechts leiding geven als hij zijn volk daarmee verder hielp. Helaas leert de praktijk ons maar al te vaak wat anders: De onaanzienlijke, die minder relaties en geld heeft, wordt vaak minder „bediend” dan degene die dat allemaal wel heeft. De leider gebruikt zijn leiderschap niet altijd primair om te dienen, maar om te domineren en soms is hij dat dienen helemaal vergeten.

De werknemer kan vaak beter „eisen” dan dienen.

Wanneer die dienst als een daad van barmhartigheid en gerechtigheid zo schromelijk met voeten wordt getreden, is het van belang die mensen wakker te schudden. Soms is daarvoor zelfs het conflict nodig.

Wanneer mensen in zo'n conflict betrokken geraken, ook dan kan de christelijke dienst van grote betekenis zijn. Extra pastorale aandacht voor de overspannen vakbondsbestuurder, de in het defensief gejaagde werkgever, de uit de band gesprongen staker, en de verguisde werkwillige, is een dienst die in de christelijke gemeente vanzelfsprekend moet zijn.

Zo richt de voorkeursstrategie van de christen zich, uitgaande van het streven naar barmhartigheid en gerechtigheid, op:

- getuigen
- gemeenschap
- dienen.

Dat neemt niet weg, dat er zich situaties kunnen voordoen waarin het conflict als de strategie van de strijd gekozen wordt.

De wereld waarin wij leven zal ons altijd weer betrekken in de dingen, die we liever niet deden, maar waar we toch in terecht komen.

Wanneer de christen kiest voor het conflict, dan is dat *niet zijn voorkeursstrategie, maar een kwestie van „desnoods”*. Dat wil zeggen, dat tevoren goed moet worden afgewogen of de keuze voor het conflict een verantwoorde keuze is. De balans dient te worden opgemaakt. Wat bereikt men met het conflict en wat offert men ervoor op. We verwijzen in dit verband naar datgene, dat wij schreven in het hoofdstuk over de gevolgen van het conflict.

Hier ligt een stuk van de problematiek van een christelijke vakbond en een christelijke politieke partij. De keuze voor het conflict leidt vaak tot grote populariteit, opdat het „publiek” graag een krachtmeting gadeslaat. Het zo lang mogelijk vermijden van de conflictstrategie maakt de christen zwak in de ogen van het grote publiek.

Maar misschien is dat iets van de zwakte, die ook ergerlijk was in het gedrag van Christus zelf.

Toepasbaarheid van het conflictmodel

Er is de laatste jaren een nieuwe waardering naar voren gekomen voor het conflict. Met name onder invloed van de functionalistische sociologie heeft men het conflict lange tijd alleen maar als dysfunctioneel beschouwd. Zoals Coser¹⁾ het uitdrukt: men ging er van uit, dat bestaande structuren gehandhaafd moesten worden. Deze houding vindt men met name ook bij de bekende Human Relations School van Elton Mayo. Hele generaties personeelschefs zijn grootgebracht in deze gedachtenwereld. Voor Roethlisberger was de vraagstelling: „Hoe kan een werkbaar evenwicht tot stand gebracht worden tussen de verschillende groepen binnen de onderneming, zodat geen groep zich tegenover een andere zal stellen”. Hoe kon, met andere woorden, het conflict worden vermeden. Coser zei van Mayo dat hij een „trained incapacity to understand conflict” had. Men kan verband zien tussen het feit dat sociologen in het algemeen binnen bureaucratieën werkten voor de leiding en het feit dat zij het conflict slechts zagen als een doorbreking van de normale harmonieuze verhoudingen.

In de jaren '60 is men hierop teruggekomen. Men vindt in Friedrichs „A sociology of sociology” deze hele ontwikkeling geschetst. Tannenbaum²⁾ wees erop hoe een arbeidsconflict door snel knopen door te hakken problemen kan oplossen, die anders lang doorzeuren en verhoudingen kunnen gaan verzieken. Coser, die reeds in 1956 aandacht vroeg voor de positieve kanten van het conflict, viel met name terug op Simmel. Vandaag is men geneigd veeleer terug te vallen op Marx. Marx had immers in de klassenstrijd de koninklijke weg gezien voor de verandering der maatschappij. Door overdracht van het klassenstrijdmodel op andere problemen ontstaat een simpel denkmodel dat er ongeveer als volgt uitziet:

1. de maatschappelijke verhoudingen zijn verkeerd;
2. dit komt doordat machthebbers ze zo maakten of ze zo houden;
3. een conflict maakt:
 - a. de onderliggende machtsverhoudingen zichtbaar en kan ze
 - b. veranderen, door machtsvorming bij de tot nu toe machtelozen.

Dit is een „multi purpose” schema, dat gebruikt kan worden voor alle bestaande kwalen van deze tijd: de verhouding arm-rijk, de verhouding krotbewoners en gemeentebesturen, de wereldarmoede en de rijke landen, de werkende jeugd en de ondernemingsleiding, en de verhouding man-vrouw.

In al die gevallen is er sprake van een onderliggende groep, die staat tegenover een machtiger groepering.

In dit schema, waarin conflict het instrument bij uitnemendheid is voor verandering, is harmonie het instrument voor de handhaving van de bestaande orde. Het conflict is het wapen van de onderliggende groepen en van de nobele figuren die zich met hen identificeren; intellectuelen, christenen, marxisten etc. Harmonie daarentegen is het wapen van de Paladijnen der bestaande orde.

¹⁾ Coser, The functions of social conflict.

²⁾ A. Tannenbaum, Unions, in James G. March (editor), A Handbook of organizations, Chicago 1965, pag. 731.

Uit deze voorstelling van zaken zou men kunnen afleiden dat het conflict dus niet zoals wij vroeger dachten, exclusief verkeerd is, maar veeleer exclusief goed is.

In zijn bekende werk „Conflict and defence” geeft Kenneth Boulding een wat meer genuanceerde benadering. Hij zegt dat een samenleving behoefte heeft aan conflicten. Een samenleving zonder conflicten is saai. „What people really want in the world is trouble” (wat mensen werkelijk wensen in de wereld is narigheid in de zin van het elkaar dwarszitten). Hebben zij niet genoeg, dan maken zij het zonodig (het wedstrijdement in de sport). Toch heeft de term „conflict” een negatieve lading. Wij denken daarbij immers aan familieruzies, rassenrellen, stakingen en oorlogen. Zulke dingen zijn verkeerd. Zij lopen uit de hand, zegt Boulding. Maar gaat het de mensen eigenlijk wel om het conflict? Het drama is een goed voorbeeld. Een toneelstuk dat alleen maar een conflict toont, is oninteressant. Het gaat om de oplossing; het is de oplossing, die gevonden wordt, die het drama de moeite waard maakt. Een permanent conflict zonder oplossing verliest alle belangstelling. Een voetbalwedstrijd, die in gelijkspel eindigt, stelt teleur. Daar kwam men niet voor.

De oplossing van conflicten

Wat weten wij eigenlijk van de manier waarop conflicten hun oplossing vinden?

In principe zijn er drie oplossingen voor een conflict (ik volg nog steeds Boulding).

- a. een der partijen trekt zich terug, al of niet onder dwang van de tegenstander. Het extreme geval is de eliminering van de tegenstander;
- b. beide partijen komen een andere positie overeen, ze leggen zich neer bij de uitspraak van een derde (arbitrage) of ze komen tot de aanvaarding van een compromis.
- c. er vindt verzoening plaats: het waardensysteem der partijen verandert.

In het geval van de arbitrage of van een compromis blijft men het oneens, maar men is bereid offers te brengen voor de lieve vrede. In het geval van de verzoening ligt de zaak fundamenteel anders. Beide partijen nemen een andere houding aan, zij komen tot een andere waardering der situatie. Hun waardensysteem verandert. Eigenlijk weten wij te weinig van de verzoening. Hoe veranderen eigenlijk waardensystemen van mensen? Bij een rigide levenshouding is verandering van het waardensysteem moeilijk. Mensen, die een zgn. autoritaire persoonlijkheidsstructuur hebben, veranderen hun opvatting niet gauw. Zij hebben de wijsheid in pacht. Daardoor is verzoening of compromis moeilijk. Men zou dus kunnen stellen dat mensen, die in de termen van een conflict denken, een rigide waardensysteem hebben. Ze hebben altijd gelijk en kunnen en willen zichzelf niet veranderen. Harmoniedenkers daarentegen willen het conflict vermijden door de oorzaken ervan te verzwijgen, of alleen maar verbaal aan de orde te stellen. Zo gezien ligt de zaak eigenlijk vrij simpel, conflictdenkers zijn autoritaire persoonlijkheden en harmoniedenkers zijn slapjanussen. De wijze staat daar tussenin. Maar brengt deze vaststelling ons verder?

Nieuwere opvattingen

Het is natuurlijk onzin, vast te stellen dat wij zoveel conflicten hebben omdat er plotseling overal autoritaire persoonlijkheden opduiken. Wel is het zo dat men vast kan stellen dat de voortgaande modernisering van de samenleving leidt tot de aantasting van het paternalisme en de daarmee gepaard gaande onderschikking zonder vragen. Hierdoor gaat ook de consensus der beleidsvoerders verdwijnen. In de Verenigde Staten heeft men vastgesteld dat de nieuwe houding ten opzichte van het conflict met name te maken heeft met een andere beleving van het verschijnsel democratie.

Traditioneel gaat men ervan uit, dat democratie er op neer komt, dat men zoekt naar een zo groot mogelijke consensus der eliten. Het zijn de eliten immers, die, al of niet daartoe aangewezen door de massa, besluiten in welke richting de samenleving zich ontwikkelt. Als de eliten het onderling oneens zijn, dan gebeurt er niets, dus trachten zij een consensus te bereiken.

Thans gaat men er veel meer van uit, dat het bij de democratie gaat om een mobilisering van de onderliggende groepen, de niet-eliten, de niet-machthebbers. Deze mobilisering, en daarop heeft vooral Saul Alinsky³⁾ gewezen, kan het beste gebeuren door de verheving van het gevoel van relatieve achterstelling bij de niet-machthebbers. Alinsky mobiliseerde op deze wijze grote groepen tegen de machthebbers. Hij zocht naar de oorzaken en vooral naar de schuldigen van wantoestanden. Wees die dan vaak zeer eenzijdig aan, en via een proces van polarisatie mobiliseerde hij dan de onderliggende groepen.

Zodoende gaat de machtsdimensie een duidelijker rol spelen in de democratie. Vroeger stelde men dat de autoriteiten in principe redelijk zijn. Doen zij het niet goed, dan moeten zij overtuigd worden door betere informatie. Thans stelt men veeleer dat de autoriteit machtig is en dat macht nu eenmaal corrumpert. Autoriteiten moeten daarom gedwongen worden te doen wat de onderliggende groepen wensen. De traditionele opvatting over de democratie vindt men nog steeds bij die mensen, die dicht bij het beleid zitten en die er zelf invloed op hebben. Zij hebben er geen moeite mee het beleid aan een elite over te laten. Zij geloven in de mogelijkheid van een consensus-democratie. De nieuwere opvatting vindt men veeleer bij de verschillende actiegroepen. Terwijl de consensus-democratie het gevaar loopt, tegenstellingen te verdoezelen, ligt de kracht van de conflict-democratie in het mobiliserend effect ervan.

Niet ontkend kan worden dat hardhandig met het conflictmodel opererende actiegroepen zeer belangrijke successen hebben geboekt. De grotere gevoeligheid voor het milieu, de grotere aandacht voor oude wijken zijn ongetwijfeld ten dele op hun conto te schrijven.

Grenzen

Het conflictmodel heeft echter behalve mogelijkheden ook zeer duidelijke

³⁾ Zie zijn eigen publikaties, ook: John M. Romanshyn, Social Welfare, Charity to Justice, New York 1971.

grenzen. De Amerikaanse schrijver Romanshyn ⁴⁾ heeft ze als volgt samengevat:

1. De heersende groepen geven hun posities niet zo gemakkelijk op. Is eenmaal de duidelijkheid door het conflict bereikt, dan wordt ook de tegenstand gemobiliseerd.

Voorbeeld: De voorjaarsstakingen van 1973 mobiliseerden niet slechts de lager betaalde arbeiders, maar ook de werkgevers. In Amerika spreekt men in dit verband van de zgn. backlash: de harde akties in de VS werkten met name in het voordeel van Nixon.

2. Wij weten eigenlijk te weinig van de strategie der sociale verandering.

3. De armen (machtelozen) hebben geen macht. Zij willen ook geen macht. Zij willen veeleer geld. Daarom zijn ze slechts bereid tot kortstondige akties die op korte termijn materieel voordeel betekenen.

Hendriks wijst er in zijn recente publikatie „Opbouwwerk” op dat de meeste aktiegroepen ervaren dat men ook niet te veel met ideologieën moet zwaaien, daarin is men eenvoudig niet geïnteresseerd.

Hoe moet men de aktiegroepen die dit model vooral hanteren, waarderen?

Veel mensen zien slechts de negatieve kanten der polarisatie.

Toch is bijvoorbeeld de mening van Cahn positief. Hij ziet in de conflictbenadering „a first affirmative step towards full citizenship for an electorate which has spoken largely the language of withdraw alienation” ⁵⁾. Met andere woorden: het conflict is uiting van de wens tot participatie en bovendien een mogelijkheid voor velen die op andere wijze nooit tot participatie zouden komen.

Terecht heeft Prins Claus onlangs de vakvereniging de oudste aktiegroep genoemd. Ook vakverenigingen functioneren vaak door het mobiliseren van hun achterban door middel van de verheving der gevoelens van relatieve achterstelling. Het grote voordeel dat vakverenigingen hebben boven aktiegroepen is echter dat de vakvereniging een permanente organisatiestructuur bezit, waardoor er na het conflict de mogelijkheid is van het voeren van een beleid om de successen te consolideren.

Toch is er ook hier een grens aan te wijzen. Ook de vakverenigingen moeten rekening houden met de mogelijkheid van een maatschappelijke terugslag. In hun eigen kring kan een succesvolle en natuurlijk nog duidelijker, niet succesvolle aktie als een slijtzwam werken, zoals de voorjaarsstakingen van 1973 maar al te zeer laten zien. Stakingen kunnen het werkgeversfront versterken en de publieke opinie tegen de vakbeweging mobiliseren.

Besluit

Moeten wij concluderen dat het beter is terug te gaan naar de consensus van de jaren '50? Zeker niet, wij kunnen het conflict niet wegdenken uit de maatschappij. Het gevaar is te groot dat, wanneer men conflicten alleen maar wil vermijden, reële belangen onder de tafel zouden vallen. Maar kan men het conflict als de koninklijke weg naar de verandering beschou-

⁴⁾ Zie a.w. pagina 389.

⁵⁾ Aangehaald in Romanshyn t.a.p.

wen? Dit is naar mijn gevoel een te dogmatische benadering. De consequentie van de harmoniebenadering zou eigenlijk zijn, dat men stelt dat de maatschappij best mee zou vallen als er maar geen conflicten waren, en dat is een oppervlakkige en te optimistische vaststelling.

De consequentie van de conflictbenadering zou gemakkelijk kunnen ont-aarden in een permanente strijd van allen tegen allen, die slechts te verdedigen is wanneer er de zekerheid is dat aan het einde een andere maatschappij met andere verhoudingen en dus een permanente harmonie zou liggen. De harmoniebenadering kan ont-aarden in conservatisme, de conflictbenadering verbergt doorgaans een utopie. Het conflict is er, wij hebben er mee te leven. Het is van belang in te zien dat een pluralistische maatschappij als de onze het conflict niet uit kan bannen zonder daarmee het pluralistische karakter zelf weg te nemen. De pluralistische maatschappij kan daarom wel en moet daarom wel het conflict aanvaarden, maar zij komt in gevaar op het moment dat men dit conflict verheft tot een absoluut conflict.

Wat wordt daarmee bedoeld? Met een absoluut conflict bedoel ik een conflict dat fundamenteel is, dat tot de bodem gaat. De Marxistische opvatting van de klassenstrijd gaat er van uit, dat het conflict tussen werkgevers en werknemers geworteld is in de structuur zelve van onze maatschappij. Die structuur is bepaald door de eigendom der produktiemiddelen. Zolang er privé-eigendom is, is de klassenstrijd er. De klassenstrijd moet uiteindelijk leiden tot de opheffing der klassen, wat in de Marxistische visie slechts mogelijk is door de opheffing van de privé-eigendom der produktiemiddelen. In die visie is elk arbeidsconflict, elke staking onderdeel van die grote affaire.

Deze theorie heeft in Oost-Europa duidelijk haar onjuistheid bewezen. Marxisten als Paillet (Marx contre Marx) en Martinet (les cinq communismes) hebben aangetoond dat de opheffing der privé-eigendom slechts een nieuwe machtige bureaucratische klasse in het zadel bracht. Een klasse die exclusiever is en minder tolerant dan regeringen en werkgevers in onze maatschappij, vooral omdat zij een eenheid vormt van politieke, economische en sociale macht. De klassenstrijd kon slechts gemotiveerd en geaccepteerd worden vanuit de zekerheid van de klasseloze maatschappij na de overwinning. Natuurlijk wisten wij altijd al, dat die zekerheid er niet was, en dat het middel zelve kwaad is en door geen doel te heiligen (zie de grondslag van het CNV „Het verbond aanvaardt de christelijke beginselen en verwerpt *mitsdien* de klassenstrijd”). Daarmee moet ook het absolute conflict worden verworpen. Aanvaarding van de pluralistische maatschappij hangt daarmee samen. In het pluralistische ligt de garantie voor het bestaan en het voortbestaan der vrijheid. Niet de garantie voor een perfecte samenleving met volmaakte mensen. Maar tegenover zo'n samenleving zou een diep wantrouwen moeten bestaan van wie weet wat de mens is en kan zijn.

Die pluralistische samenleving kent, juist omdat zij ontstaat uit de symbiose van vele organisaties, conflicten. Maar, juist omdat mensen in onze maatschappij zich in meer dan één organisatie organiseren, die elk slechts een deelbelang der mensen behartigen, zijn de conflicten tussen die organisaties relatief. Er kan een conflict zijn tussen werkgevers en werknemers,

maar dit sluit niet uit dat zij beiden lid zijn van bijv. één kerk, van één politieke partij of, om maar wat te noemen, van de ANWB. Deze stand van zaken zou het conflict kunnen en moeten relativeren.

De pluralistische maatschappij kent de symbiose van de vele organisaties met elk een eigen functie. Zolang deze vele organisaties er zijn, zullen er ook conflicten zijn. Het enige conflict dat werkelijk gevaarlijk is, is het conflict dat ertoe zou kunnen leiden dat het pluralisme zelf zou verdwijnen. Waarom? Omdat wij het alternatief voor het pluralisme (dat niet volmaakt is, juist omdat het de onvolmaaktheid van de mens erkent) maar al te goed kennen. Dat alternatief kan slechts de totalitaire maatschappij van links (communisme van één van de vijf typen) of van rechts (corporatisme en fascisme) zijn. De mooie droom van een „klassenloze maatschappij in vrijheid” is een illusie, die slechts hij kan koesteren, die gelooft in „de nieuwe mens”, die het resultaat is van de samenleving, waarvan Cubanen en Chinezen dromen, maar die fundamenteel anders is, dan wat Christenen daarbij zouden kunnen denken. Want voor Christenen veranderen mensen van binnen uit, door een proces van bekering en niet als gevolg van de opbouw van wat voor een mooie samenleving ook. Daarom kunnen en mogen Christenen nooit echte marxisten zijn.

Prof. dr. W. Albeda

Sociaal beleid in de Europese Gemeenschap

Samenvatting van de rede, die de minister van Sociale Zaken, drs. J. Boersma, heeft uitgesproken op de conferentie van de Europese Beweging, dinsdag 20 november 1973 in het Jaarbeurs-congrescentrum te Utrecht.

Minister Boersma betoogde dat de topconferentie van Parijs in oktober 1972 het Europees Sociaal Beleid in een stroomversnelling heeft willen brengen. Hij stelde vragen aan de orde als wat te verstaan onder „Europees Sociaal Beleid”, welke relatie bestaat er tussen Nationaal Sociaal Beleid en Europees Sociaal Beleid en welke rol spelen de overheid en de sociale partners daarbij. In het huidige stadium van de Europese integratie is een concreet antwoord op dit soort vragen nog niet mogelijk.

Naar de mening van de minister moet de aanpak van een Europees Sociaal Beleid groeien. Men is waarschijnlijk nog te zeer geneigd om vanuit de eigen meer nationaal bepaalde visie te denken. De eerste aanzet voor een Europees beleid bestaat uit beraad over de opstelling van een sociaal actieprogramma, waarvoor de Europese Commissie een ontwerp heeft ingediend. Dit ontwerp noemde de minister pragmatisch van opzet en nog niet de weerspiegeling van een bewust Europees sociaal beleid.

Het zou echter onjuist zijn met zo'n actieprogramma te wachten totdat er een uitgebalanceerd Europees beleid is ontworpen. Het proces van versmelting van belangen en van structuurverandering dat in Europa gaande is, dwingt namelijk tot meer aandacht voor het sociale onderdeel van de Europese eenwording.

Tegelijkertijd is echter bezinning nodig op meer fundamentele vragen, waarbij vooral een taak is weggelegd voor de sociale partners. Voorop staat dan het streven van allen naar meer welvaart en welzijn en naar verbetering van arbeids- en levensomstandigheden zoals dat ook staat omschreven in het Verdrag van Rome. De motor daarvoor is weliswaar de economische vooruitgang, maar die kan geen doel op zichzelf vormen zoals trouwens uitdrukkelijk uitgesproken op de topconferentie van 1972.

Alle vormen van gemeenschapsbeleid — algemeen economisch, landbouw, industrie, monetair, regionaal — moeten in dit opzicht uiteindelijk een sociaal doel dienen.

De minister beklemtoonde vervolgens het belang van solidariteit bij het verwezenlijken van alle sociale idealen. Er is groeiend inzicht in het belang en de eis van solidariteit met bepaalde personen, groepen en streken. De discussie daarover speelt zich nog te veel af binnen de nationale grenzen van elk land.

Europese *Gemeenschap* betekent immers: solidariteit, d.w.z. rekening houden met de ander, eraan medewerken dat personen, groepen en gebieden in de Gemeenschap door gezamenlijk streven worden vooruit geholpen. Anders gezegd: op alle terreinen is *samenwerking* een voorwaarde voor een Europees beleid; die samenwerking dient te worden geïnspireerd en gedragen door besef van *solidariteit*.

Solidariteit betekent, dat men gezamenlijk het hoofd biedt aan crisis-situaties. De solidariteitsgedachte is mede terug te vinden in het op te richten regionaal fonds, dat een stimulans moet zijn voor de ontwikkeling van achtergebleven regio's in de Gemeenschap. De gedachte van solidariteit ligt ook besloten in de opzet van het Europees Sociaal Fonds, zeker nu het *hervormd* is: de Gemeenschap draagt bij in de kosten van scholingsmaatregelen die een rechtstreeks gevolg zijn van de werking van de Gemeenschap. Ook wordt bijgedragen in de kosten van scholing van werknemers die hun baan dreigen te verliezen omdat hun beroepsbekwaamheid door de technologie achterhaald is, etc.

Men kan zich echter niet geheel van het gevoel losmaken, dat het ESF niet zodanig wordt gebruikt, dat de meeste steun terecht komt waar waarschijnlijk de nood het grootst is.

De minister zei, het regionaal fonds en het ESF alleen als illustratie te noemen, omdat de laatste tijd deze instrumenten sterk in de belangstelling staan. Solidariteit is echter niet in de eerste plaats een kwestie van geld, van overdracht van nationale middelen, doch van mentaliteit.

Europese solidariteit stijgt niet naarmate de middelen van het ESF stijgen. Beperkte middelen die effectief worden besteed, kunnen immers van grotere solidariteit getuigen dan ruime middelen die te weinig doelgericht worden aangewend.

De minister zei voorts, dat bevordering van de werkgelegenheid, zowel kwantitatief als kwalitatief, ongetwijfeld een van de belangrijkste doelstellingen is. Artikel 117 van het Verdrag van Rome bevestigt dat nog eens.

De Europese Commissie noemt als doelstellingen voor het sociaal actieprogramma: volledige en optimale werkgelegenheid, verbetering van arbeids- en levensomstandigheden als ook het in toenemende mate betrekken van de sociale partners bij de besluitvorming op economisch en sociaal terrein in de Gemeenschap.

Dit laatste noemde de minister echter niet zozeer doel als wel voorwaarde. Zowel op nationaal als gemeenschapsniveau moeten de sociale partners medeverantwoordelijkheid dragen.

Die inspraak van sociale partners gaf de minister aanleiding even terug te treden naar het nationaal niveau en hetgeen zich daar de laatste maanden op het stuk van het sociale beleid heeft voorgedaan.

Met name ook bij vraagstukken van inkomensverdeling en sociale zekerheid gaat het om een stuk solidariteit met de zwakke, de verdrukte, de onrechte, degene die gebrek aan perspectief heeft of voor wie zulks dreigt. Dit betreft solidariteit in enge zin t.o.v. de groepen aan de marge, maar ook, in een meer ambitieuze taakstelling, streven naar rechtvaardiger verhoudingen op een breed gebied. Dat houdt ook in een verdeling van de economische ruimte, zodanig dat individuele reële welvaartsverbetering terugtreedt ten behoeve van collectieve voorzieningen. De overheid heeft hier taken en verantwoordelijkheden maar in belangrijke mate moet de solidariteit ook gevraagd worden van de bedrijfsgenoten. Daarom is overleg met organisaties van werkgevers en werknemers essentieel. Daarom moeten we ook luisteren naar hún suggesties en ideeën, niet éénzijdig maar ook niet neutraal d.w.z. zonder eigen visie op de knelpunten.

De solidariteitsgedachte heeft ook geïnspireerd tot een beleid van spreiding

van inkomen, bezit, kennis en macht. Vaak gaan deze elementen in de praktijk samen: ongelijkheid bij het ene gaat meestal samen met ongelijkheid bij het andere element.

Wie weinig inkomen enz. heeft, heeft ook weinig vrijheid. Het streven naar spreiding is tevens gericht op vergroting van vrijheid.

Voor een effectvol beleid, nationaal of op EEG-niveau is om al deze redenen overleg met de sociale partners vitaal.

Daarom betreurde de minister het, dat de toch zo door allen (Europese Raad van ministers, Commissie en sociale partners) gewenste tripartite conferentie, die eind juni 1973 in Luxemburg zou worden gehouden,¹⁾ geen doorgang heeft gevonden. Dit is temeer te betreuren, omdat deze samenspraak is afgesprongen, doordat bepaalde organisaties om redenen van representatieve en procedurele aard niet aan de Conferentie wilden meewerken. Minister Boersma hoopte dat bij de uitvoering van het sociaal actieprogramma dergelijke kortsluitingen zich niet meer zullen voordoen. Deze zijn immers niet bevorderlijk voor goed overleg tussen Raad van ministers en Commissie enerzijds en organisaties van sociale partners anderzijds.

Nu zijn er in aard en aanpak van de sociale vraagstukken verschillen tussen de landen. Belangrijker zijn echter de overeenkomsten. Identieke problemen zijn gemeenschappelijke problemen en vragen om gemeenschappelijke actie.

Tot dusver is het sociaal beleid een meer nationaal bepaalde aangelegenheid geweest. In de toekomst zullen internationaal en met name communautair bepaalde doelstellingen meer invloed en gewicht moeten krijgen, al zullen niet alle sociale vraagstukken centraal vanuit Brussel beslist worden.

De minister oordeelde het wenselijk, dat de EEG gaat streven naar vaststelling van algemene beginselen van sociaal beleid. Die zouden richtsnoer kunnen zijn voor de ontwikkeling van het gemeenschapsbeleid en actie. Daarbij dient rekening te worden gehouden met mogelijkheden in de afzonderlijke landen. Het communautair beleid mag niet de sluitpost worden, doordat elk land allereerst de eigen, nationaal bepaalde verlangens tracht te verwezenlijken, zonder rekening te houden met de belangen van andere partners en het grotere geheel.

Met name hierbij is een belangrijke rol weggelegd voor de sociale partners: zij kunnen in hun nationaal overleg de opvattingen en tendenzen die bij hun collega's in andere landen leven, mede in beschouwing nemen. Overleg tussen sociale partners van de Lid-Staten over zaken die nog niet op het niveau van de Gemeenschap spelen, is daarom even waardevol als beraad over kwesties die reeds wel dit stadium hebben bereikt.

De minister is er zich van bewust, dat het bereiken van het beoogde doel veel tijd en moeite zal vergen.

Wanneer wij ons in Europa gezamenlijk op dit gemeenschappelijk doel bezinnen, zal blijken hoezeer wij het in wezen eens zijn. In het door de Commissie ingediende sociaal actieprogramma, hoe pragmatisch ook opgesteld, zitten aanzetten voor deze bezinning. Laten wij de kansen die wij hebben aangrijpen!

¹⁾ Deze vond inmiddels plaats.

meningen

cijfers *en* feiten

EEG-COMMISSIE WIL VEERTIG UREN WERKWEEK EN VIER WEKEN VAKANTIE IN ALLE LIDSTATEN ¹⁾

Op zijn laatst op 31 december 1974 moet in de gehele Europese Gemeenschap de veertig uren werkweek van vijf dagen zijn ingevoerd en ten laatste op 31 december moeten alle werknemers in de Gemeenschap vier weken betaalde vakantie per jaar hebben. De doorvoering van deze maatregel mag geen invloed hebben op de bezoldiging van de werknemers, aldus een voorstel van de Europese Commissie. De commissie vraagt de ministerraad zich vóór 1 april 1974 over deze voorstellen uit te spreken.

Momenteel bestaan er in verband met de wettelijke voorschriften omtrent werktijden en vakantie grote verschillen tussen de lidstaten. Frankrijk is tot nu toe het enige land waar de veertig uren werkweek bij de wet verplicht is. In Luxemburg is 44 uur per week het wettelijk maximum, in België 45 uur en in Duitsland, Nederland, Italië en Ierland 48 uur. In Denemarken en het Verenigd Koninkrijk bestaan geen wettelijke regelingen.

In werkelijkheid liggen de werktijden dank zij de collectieve arbeidsovereenkomsten praktisch overal lager dan de wettelijke voorschriften. Zo varieert de werkweek in België van 36.40 tot 43 uur, in Frankrijk van 39.30 tot 42 uur, in Nederland van 40 tot 42.30 uur en in Luxemburg van 40 tot 44 uur. In Duitsland, Italië, Engeland en Ierland wordt de veertig uren week benaderd en in Denemarken liggen de werktijden rond 41.40 uur per week voor dagwerk en rond 40 uur voor nachtwerk.

De Belgische wet schrijft per jaar achttien dagen betaalde vakantie voor. In Luxemburg varieert de wettelijk voorgeschreven vakantie van achttien

tot 24 dagen, al naar gelang de sector. In beide landen zijn er bovendien nog tien betaalde feestdagen. De Nederlandse wet voorziet in een vakantie van vijftien werkdagen (plus zeven betaalde feestdagen), de Duitse van vijftien tot achttien werkdagen (plus tien tot dertien) en de Italiaanse van twaalf werkdagen (plus zeventien tot achttien).

In Frankrijk krijgen de werknemers bij wet twee dagen per maand en maximaal 24 dagen per jaar vakantie, waarbij nog zeven tot acht betaalde feestdagen komen. In Denemarken is het 24 werkdagen, de zaterdagen meegerekend (plus zeven tot negen en een half) en in Ierland twee weken (plus zes tot zeven dagen). In het Verenigd Koninkrijk is geen wettelijke regeling voor vakantie. Wel worden zes tot zeven betaalde feestdagen per jaar voorzien.

De Europese Commissie vraagt de lidstaten op nationaal vlak de nodige schikkingen te treffen om overal de veertig uren werkweek en de vier weken betaalde vakantie in te voeren. Dat zou volgens haar een belangrijke verbetering van de arbeidsvoorwaarden en de levensstandaard betekenen, één van de doelstellingen van het Europees Verdrag.

Andere sociale maatregelen, waartoe de ministerraad volgens de Europese Commissie vóór 1 april volgend jaar zou moeten besluiten behelzen onder meer:

- steun uit het Europees Sociaal Fonds voor de nationale acties ten behoeve van gehandicapten (heraanpassing en herscholing);
- oprichting van een Europees net van opleidingscentra voor gehandicapten;
- inschakeling van het sociaal fonds ten gunste van de gastarbeiders in de Gemeenschap (f 6 mln. begin 1973) en hun gezinnen;

- harmonisering van de nationale wetgeving in verband met het collectief ontslag;
- doorvoering in alle lidstaten van het beginsel gelijk loon voor mannen en vrouwen, vóór 31 december 1975.

Eerder al heeft de commissie voorgesteld, (zie I.B. no. 40 van 31-10-'73) dat de werkgever die binnen een maand vijf of meer personen wil ontslaan, verplicht zou worden na overleg met de vakorganisaties de bevoegde overheid hiervan op de hoogte te brengen, die eventueel het ontslag kan verbieden als de opgegeven redenen onvoldoende zijn. Het beginsel gelijk loon voor mannen en vrouwen is in Luxemburg en Nederland nog niet in de wetgeving opgenomen. De commissie heeft beide landen om uitleg verzocht en zou willen dat de ministerraad alle bestaande overeenkomsten en contracten, waarbij dit beginsel niet wordt geëerbiedigd, nietig verklaart en sancties voorziet tegen alle werkgevers die de gestelde verplichting niet nakomen.

¹⁾ Uit: *SER-bulletin no. 45 van 5 december 1973.*

MAANDSTATISTIEK FINANCIEWEZEN:

WELKE MOTIEVEN SCHUILEN ACHTER EEN FUSIE? ¹⁾

In het decembernummer van de Maandstatistiek van het financieuzen heeft het CBS de uitkomsten gepubliceerd van een onderzoek naar de motieven die de ondernemingen hadden om tot een fusie te besluiten.

Bij 337 fusies en andere vormen van concentraties waren in 1972 699 ondernemingen betrokken, te onderscheiden in 292 overnemende ondernemingen, 285 overgenomen ondernemingen en

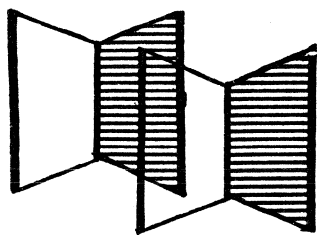
122 ondernemingen die zijn samengesmolten in nieuw opgerichte ondernemingen. In totaal werkten in alle onderzochte ondernemingen 484.000 werknemers.

De motieven om tot een fusie te besluiten verschillen naar gelang de betrokken onderneming tot de categorie overnemend bedrijf, overgenomen bedrijf of samengesmolten bedrijf behoort. Ook binnen deze categorieën variëren de motieven maar zowel in 1971 als in 1972 was zowel bij de overnemende als bij de samengesmolten ondernemingen de ontwikkeling van de concurrentiepositie het hoofdmotief. Bij de overgenomen ondernemingen spelen het in gevaar komen van de continuïteit van de onderneming en sociaal-psychologische factoren de hoofdrol.

De verbetering van de concurrentiepositie wordt door de overgrote meerderheid gezocht in het door fusie verkrijgen van een groter marktaandeel en/of het vollediger maken van het artikel- of dienstenpakket.

Het in gevaar komen van de continuïteit van de onderneming bij de overgenomen bedrijven ontstond in hoofdzaak door financieringsomstandigheden, waar bij liquiditeits-moeilijkheden, kapitaalsmoeilijkheden en rentabiliteitsoverwegingen in ongeveer gelijke mate een rol speelden. De sociaal-psychologische factoren bij de overgenomen ondernemingen vonden hun oorzaak in het ontbreken van voldoende management-potentieel en/of de wens het familiekapitaal vrij te maken. Hoewel het aantal op te geven redenen veel groter is — de publikatie noemt er 30 — nemen de bovengenoemde deelmotieven de helft van de totale score voor hun rekening. In 86 pct. van de gevallen werd hieraan zelfs eerste prioriteit gegeven.

¹⁾ Uit: *SER-bulletin no. 46 van 12 december 1973.*



boekbespreking

**„Gespreks- en vergadertechniek”
door J. A. Knepper, Uitgeverij de
Vuurbaak, Groningen - 1973. f 15,-
(174 blz.)**

Het vergaderen heeft in onze samenleving een belangrijke plaats gekregen. Dit komt enerzijds omdat de dingen en verhoudingen zo gecompliceerd zijn, anderzijds doordat alles ook nog zo snel verandert. Dit heeft tot gevolg gehad dat er nogal wat publikaties verschijnen over gespreks- en vergadertechniek. Veel van die boekjes zijn vaak puur techniek.

In het bovengenoemde boekje gaat het niet puur om techniek — de techniek komt wel duidelijk aan bod — maar het is in een ruimer kader ingebed. De inhoud is vooral afgestemd op kerkelijke vergaderingen. Toch worden er ook zoveel dingen aangedragen dat het boek ook van betekenis kan zijn voor alle mensen die met het verschijnsel vergaderen te maken hebben bijv. in een ondernemingsraad.

Het eerste deel van het boek behandelt „het ambtelijk gesprek”. Hierin komen boeiende vraagstellingen aan de orde, er wordt doorgestoten naar de fundamentele betekenis van het gesprek, de ontmoeting en de gemeenschap.

Men hoeft het niet met alle uitspraken eens te zijn om toch zelf weer eens kritisch voor vragen te worden gesteld die wellicht over het hoofd worden gezien.

Het tweede hoofdstuk behandelt dan de vergadertechniek. Ook hier weer veel aanknopingspunten vooral ook door de gebruikte schema's. De schrijver onderscheidt drie gezichtspunten t.a.v. het vergaderen waartussen onderling een samenhang bestaat, t.w. het inhoudelijk aspect, facetten van de interactie en de wijze van behandeling (procedure). De schrijver houdt zich bij de uitwerking van deze drie gezichtspunten aan een duidelijk onderscheid.

Ook wordt er apart aandacht geschonken aan het verkeerd vergaderen o.a. door het manipuleren met de vergadertechniek.

Voor hen die zich in ruime zin willen oriënteren over gespreks- en vergadertechniek is er een uitgebreide literatuurverwijzing opgenomen.

Voor regelmatige en onregelmatige vergadelaars kan dit boek — dat uitgegeven wordt onder auspiciën van het Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband — een verfrissende injectie geven om zichzelf weer eens kritisch bij de vergaderactiviteiten te toetsen.

t.j.p.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

DR. L. ZIELHUIS,

*predikant in algemene dienst van de Gereformeerde Kerken
in Nederland.*

PROF. DR. W. ALBEDA,

hoogleraar aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.

DRS. J. BOERSMA,

minister van Sociale Zaken.

Verbreking federatiebesprekingen ¹⁾

De christelijke vakbeweging is een voorstander van nauwe samenwerking tussen de vakcentrales. Het CNV heeft zich in die zin herhaaldelijk uitgesproken. Bij de discussies daarover tussen de vakcentrales bleek echter verschil van mening te bestaan over de omvang en het gewicht van een nauwere samenwerking, met name in federatief verband. Het NVV en het NKV wilden die samenwerking heel ver doorvoeren, terwijl het CNV wat minder ver wilde gaan.

Na veel beraad in eigen kring besloot het CNV toch medewerking te verlenen aan een zware federatie. De besprekingen daarover tussen de vakcentrales resulteerden in een opdracht aan het organisatiebureau Bosboom en Hegener om een onderzoek in te stellen naar en een advies uit te brengen over de vorming van een zware federatie.

Mede op basis van het daaromtrent uitgebrachte rapport werd door de verbondsraad van het CNV een positief advies aan de leden uitgebracht over de vormgeving van een federatie. Dit advies is door de leden met grote meerderheid aanvaard.

Duidelijk was dat er tussen de vakcentrales nog verschillen bestonden over de uitwerking van de federatieve samenwerking. Deze verschillen zouden in onderling overleg moeten worden opgelost.

Helaas hebben het NVV en het NKV de besprekingen over de federatie thans beëindigd. Als motivering daarvan wordt gegeven dat door een voorwaarde van het CNV de basis aan de totstandkoming van een federatie is ontvallen. Wat houdt de betreffende voorwaarde van het CNV dan wel in? Heel eenvoudig dit, dat het CNV de mogelijkheid wil hebben om zich vooraf in eigen kring te kunnen beraden over zaken die in de bestuursorganen van de federatie aan de orde komen. Dat is alles wat dit punt betreft, niet minder maar ook niet meer.

Waarom wil het CNV dit recht en die vrijheid hebben?

Om deze simpele en logische reden, dat het CNV mede-verantwoordelijk is voor de federatie indien die er komt. Het gaat immers om een federatie van drie vakcentrales. In de bestuursstructuur komt dit ook tot uitdrukking. Het bestuur van de federatie zou worden samengesteld op basis van de ledentallen van de vakcentrales. Uitgaande van een bestuur van 15 personen zouden daarvan 7 worden benoemd uit het NVV, 5 uit en door het NKV en 3 uit en door het CNV. Hieruit blijkt duidelijk dat de vakcentrales de dragers van de federatie zijn. Daaruit volgt dan, dat de mensen die het federatiebestuur vormen geen onafhankelijke personen zijn maar vertegenwoordigers van de vakcentrales. Dat is kennelijk ook de opvatting van NKV en NVV.

Laatstgenoemde vakcentrale staat op het uitgesproken standpunt dat de federatiebestuurders een verenigingstaak behouden.

Letterlijk wordt daarvan door het NVV gezegd:

„Hij (de verenigingstaak) behoort onverbrekkelijk bij de functie van met

¹⁾ Tekst van een toespraak van de heer J. Lanser, voorzitter van het CNV, gehouden op maandag 14 januari 1974, in een vergadering van bestuurders van de christelijke vakbeweging.

name de federatiebestuurder in relatie tot de eigen vakcentrale en de daarbij aangesloten bonden.”

Naar ons oordeel spreekt het vanzelf dat ieder van de federatiebestuurders ook verantwoording schuldig is aan de eigen vakcentrale. En zo is het eveneens vanzelfsprekend dat er tussen de vakcentrale en de daardoor aangewezen federatiebestuurders beraad plaatsvindt over de federatiezaken wanneer daaraan behoefte bestaat. Zou dat niet kunnen en niet gebeuren dan kan de vakcentrale geen verantwoordelijkheid dragen voor het doen en laten van de federatie.

Dit is natuurlijk niet acceptabel. Het zal immers een kind duidelijk zijn, dat wanneer het CNV deelneemt in een federatie en die federatie doet iets wat onze leden niet zint, de leden daarvoor niet de federatie maar hun eigen vakcentrale zullen aanspreken, en terecht.

Het NVV en het NKV zijn van oordeel dat een mogelijkheid zoals het CNV die wenst zich niet met het karakter van een zware federatie verdraagt. Hun redenering komt op het volgende neer. De federatie is samengesteld uit mensen die door de vakcentrales zijn aangewezen. Er moet nu van worden uitgegaan dat die mensen zonder meer weten wat de eigen vakcentrale van hen verwacht. Mocht bij de besluitvorming echter blijken dat alle mensen die tot dezelfde vakcentrale behoren principiële bezwaren hebben dan mogen zij zich als groep gaan beraden en op eigen besluitvorming terugvallen.

Met andere woorden, NVV en NKV willen de mogelijkheid om zich als groep vooraf te beraden en een mening te vormen over federatiezaken uitsluiten. Daarmee moet worden voorkomen dat de vertegenwoordigers van de vakcentrales in de federatie zullen handelen met last en ruggespraak. Dat is op zichzelf al erg vreemd. Maar het wordt nog veel gekker. Want wat de vakcentrales niet mogen, moeten de bonden.

Al eerder heeft het NVV uitgesproken - en ik citeer letterlijk - : „Voor het samenwerkingsorgaan behoort een besluitvormingsprocedure te worden gekozen die ertoe leidt, dat een meerderheid van de aangesloten organisaties (op basis van ledentallen en ongeacht bij welke centrale zij zijn aangesloten) het beleid bepaalt.” Wat hier direkt opvalt is, dat hoewel de federatie gevormd wordt door drie vakcentrales niet zij het beleid van de federatie bepalen, maar dat de bonden die bij de vakcentrales zijn aangesloten doch niet de federatie vormen, naar de opvatting van het NVV het beleid moeten bepalen.

Op zichzelf al een merkwaardige constructie, waarover wij echter niet het onaanvaardbaar hebben uitgesproken.

Wel hebben wij het standpunt ingenomen dat de constructie dan zo behoort te zijn, dat de bonden het beleid niet *moeten*, maar *kunnen* bepalen.

Daarbij hebben wij gezegd, dat het CNV er naar zou streven om zoveel mogelijk als een eenheid op te treden.

Hoe gaan nu volgens het NVV die bonden het beleid bepalen. Mogen de vertegenwoordigers van de bonden beraad hebben met hun achterban? Het antwoord van het NVV daarop is: het is niet een kwestie van mogen, zij moeten. Maar dat is nog niet alles. Zij moeten namelijk niet alleen overleg plegen maar ook opdrachten halen. In het pre-advies van het NVV

inzake het door Bosboom en Hegener uitgebrachte „plan voor een zware federatie” wordt daarvan gezegd: „Het Verbondsbestuur is van oordeel dat de leden van de federatieraad daarin zitting *moeten hebben met last en ruggespraak*. De inspraak van de bonden wordt daardoor ten volle gewaarborgd.” Wat een vakcentrale niet wordt toegestaan, daartoe is een bond verplicht.

Inderdaad, de opvatting van het NVV is innerlijk tegenstrijdig en de logica is daarin volledig zoek.

Laten we nu ook eens bezien wat het NKV heeft gezegd.

Ik ga daarbij uit van het officiële en gepubliceerde „standpunt van het Verbondsbestuur van het NKV met betrekking tot het interim-rapport betreffende modellen van georganiseerde samenwerking tussen de drie vakcentrales”.

Eerder had het NKV uitgesproken dat bij nauwere samenwerking de eigen zelfstandigheid en identiteit tot uitdrukking zou moeten komen.

Overwegende waarin die zelfstandigheid en identiteit vorm moet krijgen noemt het NKV onder andere de volgende mogelijkheden:

- „de mogelijkheid om vanuit eigen opinievorming de beleidsvoorbereiding en besluitvorming binnen de federatie in alle stadia constructief (door eigen inbreng) en kritisch te begeleiden;
- de mogelijkheid om indien de besluitvorming binnen de federatie tot principieel en/of ideologische onaanvaardbare consequenties voert, terug te vallen op een eigen besluitvorming”.

Hoe denkt het NKV eerstgenoemde mogelijkheid, kritische begeleiding in alle stadia van de beleidsvoorbereiding en besluitvorming, te realiseren. In het eerdergenoemde stuk betreffende het standpunt van het NKV is op dat punt een toelichting te vinden. Over „de proceduregang voor de besluitvorming” wordt daarin het volgende gezegd:

„Het Verbondsbestuur gaat ermee akkoord, dat na een voorbereiding in eerste instantie in de geïntegreerde werkgroep, de verdere beleidsvoorbereiding normaliter plaatsvindt in eveneens *geïntegreerde adviescommissies*, waarin de op het onderwerp gespecialiseerde vertegenwoordigers van alle bonden van de drie centrales zitting hebben. Dit betekent niet, dat daarmee — voor het NKV sprekend — de bestaande eigen contactorganen geheel overbodig worden en totaal kunnen worden afgeschaft, maar veeleer dat zij in de „reserve” worden geplaatst en alleen dan voor een bepaald onderwerp zullen optreden, indien daartoe de noodzaak is gebleken.

Het Verbondsbestuur is namelijk van mening dat als element in de procedure-gang moet worden ingebouwd, dat onder verantwoordelijkheid van de betrokken bestuurder van de centrale (dus niet alleen door de gespecialiseerde vertegenwoordigers van de bonden) over de gang van zaken in de geïntegreerde adviescommissies aan de *besturen* van de aangesloten bonden regelmatig wordt gerapporteerd. Dit bevordert niet alleen de nauwere betrokkenheid der bonden in alle fasen van de beleidsvorming, maar stelt ook in staat om op een vroegtijdig tijdstip

te onderkennen of zich bij de benadering en behandeling eventueel meningsverschillen van al of niet principiële aard voordoen.

Dat wordt dan niet uitsluitend overgelaten aan de betrokken verbondsbestuurder en aan de specialistische vertegenwoordigers der bonden in de geïntegreerde adviescommissies.

Wordt een meningsverschil aanwezig geacht, dan kan worden besloten tot begeleidend afzonderlijk vergaderen van het eigen contactorgaan over het bewuste punt.”

Uit de zojuist door mij geciteerde opvatting van het NKV blijkt, dat daarin informatie, beraad en zelfs afzonderlijk begeleidend vergaderen in een vroeg stadium van beleidsvoorbereiding noodzakelijk geacht wordt dan wel de vrijheid daartoe wordt voorbehouden. Mede daarom is het onbegrijpelijk dat de door het CNV verlangde mogelijkheid tot beraad in een later stadium ook door het NKV onaanvaardbaar wordt geacht.

Bij de discussie over onze (omstreden) voorwaarde wordt nogal eens verwezen naar een in het modellenrapport genoemde mogelijkheid tot zelfstandig optreden bij gebleken verschil van opvatting. Van die mogelijkheid kan gebruik worden gemaakt wanneer de bij één vakcentrale aangesloten bonden als totaliteit in de federatieraad worden overstemd, en er van hun kant principiële bezwaren bestaan tegen een bepaald besluit. In dat geval kan de betrokken vakcentrale zelfstandig met een eigen opvatting naar buiten treden.

Over deze mogelijkheid en de daarbij te volgen procedure bestond nog geen overeenstemming op het moment dat de besprekingen over een federatie werden gestaakt. Maar afgezien daarvan, die mogelijkheid heft de voorwaarde van het CNV niet op maar bevestigt de juistheid daarvan. Er wordt immers verondersteld dat er een gemeenschappelijke opvatting bij een bepaalde groep blijkt te bestaan. Een gemeenschappelijke opvatting komt meestal niet tevens als optelsom van individuele opvattingen tot stand. Regel is dat een gemeenschappelijke opvatting in samenspraak, door onderling beraad tot stand komt. Onze conclusie kan dan ook geen andere zijn dan dat de mogelijkheid tot zelfstandig optreden als in het modellenrapport voorzien, op zijn minst veronderstelt dat er ruimte zal zijn voor beraad vooraf in eigen kring zoals door het CNV wordt verlangd. Een vraag die velen bezighoudt is, of het recht en de vrijheid voor beraad in eigen kring die het CNV als voorwaarde stelt het enige of het wezenlijke punt is waarom NVV en NKV een federatie van drie vakcentrales hebben laten afweten. Ik zal op die vraag niet uitvoerig ingaan.

Wel wil ik opmerken dat er meer punten van verschil waren waarvan niet bij voorbaat zeker was, dat we het daarover eens zouden worden. Overigens geef ik er de voorkeur aan de door mij weergegeven vraag te laten beantwoorden door terzake kundige en objectieve waarnemers.

Wat ik heel zeker weet is, dat het CNV geen breekpunt heeft gezocht. Het tegendeel is het geval. Wie de ontwikkeling van de laatste jaren heeft gevolgd zal moeten erkennen dat het CNV zich bijzonder heeft ingespannen om een zware federatie van drie vakcentrales mogelijk te maken. Want zo is het, waarbij het ieder volkomen duidelijk kan zijn dat het CNV heel ver

is gegaan om aan de verlangens en opvattingen van NVV en NKV tegemoet te komen.

Aan het besluit tot medewerking aan een zware federatie heeft het CNV een aantal voorwaarden verbonden. Die voorwaarden zijn ook onmiddellijk gepubliceerd zodat iedereen daarvan kennis heeft kunnen nemen. Over de inhoud van die voorwaarden hebben wij niemand, en zeker niet NVV en NKV in het onzekere gelaten.

Het CNV heeft duidelijk kenbaar gemaakt, dat het zijn eigen karakter en identiteit wil handhaven en dus een bepaalde mate van zelfstandigheid wil behouden. Daarom heeft het CNV de totstandkoming van een eenheidsvakbeweging steeds afgewezen en de vorming van een federatie niet beschouwd als een stap op weg naar een fusie van de vakcentrales.

Uit de opstelling van het CNV als zelfstandige levensbeschouwelijke maatschappelijke organisatie vloeide logisch voort de voorwaarde om in eigen kring te kunnen beraadslagen over federatiezaken. In de verklaring van de CNV-studieconferentie te Oostkapelle van 2 en 3 oktober 1972 is het dan ook zo geformuleerd: „*Uiteraard* zal elke centrale de vrijheid moeten hebben om deze zakelijke besluitvorming (in de federatie) aan de eigen visie en uitgangspunten te toetsen”.

Met betrekking tot de garanties die in een federatie het behoud van de eigen identiteit van elk der centrales kunnen waarborgen hebben wij verwezen naar de volgende door het NKV daaromtrent gestelde voorwaarden.

1. De duidelijke herkenbaarheid van het eigen ledenbestand met de mogelijkheid de individuele leden rechtstreeks te benaderen.
2. De mogelijkheid om binnen dit ledenbestand te kunnen komen tot een eigen opinievorming ten aanzien van het te voeren beleid.
3. De mogelijkheid om via een gerichte dialoog en door eigen principiële en ideologische vormings- en scholingsactiviteiten deze opinievorming uit te lokken, te bevorderen en te beïnvloeden.
4. De mogelijkheid om vanuit deze opinievorming de beleidsvoorbereiding en besluitvorming binnen de federatie in alle stadia constructief (door eigen inbreng) en kritisch te begeleiden.
5. De mogelijkheid om, indien de besluitvorming binnen de federatie tot principieel en/of ideologisch onaanvaardbare consequenties voert, terug te vallen op eigen besluitvorming.
6. De mogelijkheid om op de eigen identiteit en ideologie gebaseerde specifieke activiteiten te handhaven en/of aan te vatten.

Verder is door het CNV gesteld dat uit de gekozen opstelling ook voortvloeide dat, hoewel wij al het werk van de vakbeweging vanuit onze identiteit willen doen, bepaalde zaken van meer principiële aard tot het werkterrein van elke centrale afzonderlijk moesten blijven behoren.

Met name zijn genoemd:

- opstelling van eigen visieprogramma's;
- standpuntbepaling ten aanzien van hoofdlijnen van maatschappelijke ontwikkeling en sociaal-economisch beleid;

- beslissing over het gebruik van actiemiddelen in conflictsituaties;
- behoud van de mogelijkheid van eigen voorlichting, vorming en propaganda.

Het behoeft naar mijn mening geen lang betoog dat dit zaken zijn van fundamentele aard. Alleen maar ter illustratie waarom het onder andere gaat bij „standpuntbepaling ten aanzien van hoofdlijnen van maatschappelijke ontwikkeling en sociaal-economisch beleid” noem ik als voorbeelden:

- vraagstukken betreffende de sociaal-economische orde w.o.;
- systemen van voortbrenging en al of niet vrije dan wel staatsgebonden ondernemingswijze productie;
- de wenselijkheid alsmede taak en bevoegdheden van instellingen van sociaal-economisch beleid zoals de Sociaal-Economische Raad;
- verdere regeling en ontwikkeling van structuur en rechtsvorm van de onderneming;
- de positie van de mensen in de onderneming en in verband daarmee taak en bevoegdheden van de ondernemingsraad;
- de problematiek van de inkomensverdeling;
- vraagstukken betreffende de vrijheid van richting en inrichting bij het onderwijs;
- de relatie overheid, politiek en vakbeweging.

De genoemde onderwerpen kunnen wat ons betreft ook in een federatie aan de orde komen. Daartegen bestaat van onze kant geen enkel bezwaar. Het lijkt ons zelfs wenselijk zo niet noodzakelijk dat het gebeurt.

Maar er kan geen twijfel over bestaan, dat bij dergelijke onderwerpen het wezen en de bestemming van de mens meer direkt in geding zijn. Daarom zal de eigen levensovertuiging bij de oordeelsvorming over die onderwerpen een belangrijke rol spelen. Het bestaan van het CNV houdt in dat wij geloven dat het evangelie ons bij de oplossing van maatschappelijke vraagstukken moet en kan leiden, en dat wij in navolging daarvan onze mening willen vormen en kenbaar maken. Maar dan moeten wij ook het recht en de vrijheid hebben om dat zelfstandig te doen. Zouden we daar niet aan vasthouden dan zou daarmee het bestaansrecht van het CNV worden prijsgegeven. En daarover valt met ons niet te praten.

Het is niet duidelijk hoe het NVV en het NKV over onze voorwaarden inzake eigen visieprogram en eigen standpuntbepaling over hoofdlijnen van sociaal-economisch beleid denken. Door het NVV is wel verklaard, dat het *op grond van praktische overwegingen vooralsnog* van mening is, dat de drie vakcentrales het recht hebben om een eigen maatschappijvisie te ontwikkelen. Daaruit blijkt dan in elk geval dat de verhalen in kranten als zou de federatie gestrand zijn op de voorwaarden van het CNV betreffende eigen visieprogram en standpuntbepaling over hoofdlijnen van sociaal-economisch beleid niet in overeenstemming zijn met de besprekingen daarover tussen de drie vakcentrales.

Dit geldt niet voor alle kranten, waarbij ik met name mijn waardering wil uitspreken voor de verslaggeving en het commentaar in Trouw/Kwartet dat meer recht doet aan de feiten.

Maar kennelijk zijn er redacteuren van kranten die, ongeacht de feiten, van mening zijn dat de houding van het CNV moet worden veroordeeld. Het spijt mij dat te moeten constateren en ik voel mij genoodzaakt naar aanleiding daarvan nog een aantal opmerkingen te maken.

Wij hebben ons best gedaan om ons standpunt zo duidelijk mogelijk uiteen te zetten en onze houding te motiveren. Dat hebben we zowel mondeling als schriftelijk gedaan.

Zo hebben we tijdens een op 10 januari 1974 gehouden persconferentie bij de mondelinge informatie een op schrift gestelde verklaring van de Verbondsraad uitgereikt. De pers kan dus precies weten wat ons standpunt is en welke overwegingen daaraan ten grondslag liggen. Wij verlangen natuurlijk niet dat ieder het met ons eens zal zijn. Wat wij wel verlangen is, dat we serieus worden genomen, en dat ons geen houding en motieven in de schoenen worden geschoven die de onze niet zijn. De voorwaarden die wij hebben gesteld hebben niets te maken met angst voor overheersing en verlies van identiteit. Ik vind het onjuist dan toch een voorstelling van zaken te geven alsof het wel zo is. De voorwaarden die we hebben gesteld vinden wij nodig om als organisatie waar te kunnen maken waartoe we ons hebben verplicht. Niet meer maar ook niet minder.

Onjuist en misleidend is het ook de indruk te wekken alsof alles wat zich binnen de federatie zou gaan voordoen in het CNV aan de orde zou moeten komen. We hebben ons alleen de mogelijkheid voorbehouden om vooraf beraad te hebben in die gevallen waarin het CNV daaraan behoefte zou hebben. Ik heb dat naar alle kanten betoogd en daar kan men ons aan houden. Is de christelijke vakbeweging dan op een eerder ingenomen standpunt teruggekomen zoals in een kwalijk commentaar van De Volkskrant van 12 januari 1974 wordt geïnsinueerd?

Het mislukken van de federatie wordt door deze krant, in strijd met de feiten, toegeschreven aan een weigerachtige en teleurstellende houding van het CNV. Is een dergelijk oordeel al te laken nog erger wordt het wanneer De Volkskrant schrijft: „Het is in christelijke kring niet gebruikelijk zomaar op een ingenomen standpunt terug te komen.” Wij vinden dat een insinuatie die ronduit grievend is voor het CNV en beneden de standaard die wij van De Volkskrant gewend zijn. In plaats van op een eerder ingenomen standpunt terug te komen heeft het CNV dit standpunt bevestigd en is zelfs verder gegaan, gelet op zijn uitspraak over de huisvesting van federatie en vakcentrales. In strijd met de feiten is ook de opmerking van De Volkskrant dat de houding van het CNV gevolgen kan hebben binnen het NKV. De Volkskrant veronderstelt dat daar spanningen kunnen optreden als gevolg van het mislukte federatie-overleg terwijl iedereen weet dat die spanningen daar reeds geruime tijd bestaan. Het lijkt mij redelijk te verlangen dat dit royaal wordt erkend en dat op basis van werkelijke feiten een kritisch oordeel wordt gegeven waarbij men er niet bij voorbaat van uitgaat dat de schuld bij het CNV ligt.

Tenslotte de vraag, hoe het verder zal gaan. Ik stel voorop dat wij geen tegenstellingen zullen zoeken waar die niet zijn, en dat wij bereid blijven tot medewerking aan een zware federatie van de drie vakcentrales. De

sleutel daarvoor ligt echter op dit moment in handen van NVV en NKV. Zij kunnen het ons mogelijk maken om mee te doen. Er zijn stemmen te beluisteren die het CNV zwaar weer voorspellen.

We vrezen dat verschijnsel niet want het CNV heeft eerder stormen moeten doorstaan.

Het betekent wel alle hens aan dek. En daar reken ik op. Als ieder doet wat mogelijk is, dan wordt het CNV niet zwakker maar sterker. En ik nodig ieder uit die de houding en het beleid van het CNV kan onderschrijven en nog geen lid is zich bij ons te voegen.

Het CNV heeft een duidelijke koers gevaren en houdt daaraan vast. En mocht het echt gaan stormen dan zullen we met Gods hulp onze inspanning moeten vergroten om het CNV met de kop op de golven te houden en verder te brengen. Vanuit die overtuiging en gedrevenheid kunnen we de toekomst met vertrouwen tegemoet gaan.

J. Lanser

Enkele notities inzake de externe democratisering van het onderwijs

Een reële verandering die los staat van een voorbereidende of begeleidende interpretatie, kan niet als een produkt van een verantwoordelijk menselijk handelen worden beschouwd. Zij is een brute gebeurtenis waarover geen verantwoording is af te leggen.

Corn. Verhoeven (1971)

Ons land heeft in het verleden een decennialange schoolstrijd gekend. Inzet was de mogelijkheid om de godsdienstige overtuiging naar eigen inzicht in het schoolleven tot gelding te brengen. Die mogelijkheid werd aangeduid als vrijheid van onderwijs. Als vanzelf werd in de periode na de pacificatie het begrip vrijheid van onderwijs algemeen opgevat als godsdienstige vrijheid van onderwijs.

Tegen deze achtergrond zouden wij mogen verwachten, dat in een tijd, waarin de contouren van het godsdienstige leven minder duidelijk zich aftekenen, de behoefte aan vrijheid van onderwijs zou verflauwen. Niets is minder waar. Na een periode van betrekkelijke rust lijkt zich in onze dagen een nieuwe schoolstrijd over de vrijheid van onderwijs te ontwikkelen. Ditmaal is de inzet de democratisering van het onderwijs; en wel in tweeërlei opzicht.

I. Twee aanleidingen

In de eerste plaats is er een streven naar interne democratisering. Er komen steeds meer belanghebbenden, die invloed op het onderwijs willen uitoefenen; in de vorm van medezeggenschap. De bereidheid om zeggenschap te verlenen is niet groot te noemen. Met name naar de kant van de overheid kunnen vraagtekens geplaatst worden. Maar ook ten aanzien van de maatschappelijke organisaties — de zogenoemde organen van het onderwijs — rijzen dienaangaande vragen ¹⁾. Over bedoeling, inhoud en vorm van interne democratisering wordt zeer verschillend gedacht.

De behoefte aan medezeggenschap staat niet on zichzelf; zie hier de tweede aanleiding. Interne democratisering wordt algemeen als een middel gezien om belangen in de persoonlijke sfeer maatschappelijk veilig te stellen. Een belang, dat grote groepen van de bevolking aangaat, is de bevordering van een externe democratisering van het onderwijs. Evenals bij de interne wordt over bedoeling, inhoud en vorm hiervan verschillend gedacht.

Voor sommigen is externe democratisering van het onderwijs een hefboom

voor fundamentele veranderingen in de samenleving, een weg naar een in structurele zin nieuwe, gans andere maatschappij. Anderen daarentegen zien haar als een middel om tot een algemener en beter benutten van de bestaande maatschappijstructuren te komen, zonder deze wezenlijk aan te tasten. Tussen beide uitersten zijn allerlei schakeringen aanwezig. Achter de strijd om het onderwijs gaat een strijd om de maatschappij schuil. De laatste bepaalt en voedt de eerste. Over het verband tussen beide handelt dit opstel.

2. Een omschrijving

Een activerend moment in de strijd om het onderwijs is geweest de in 1969 door de toenmalige bewindslieden G. H. Veringa en J. H. Grosheide aan de Staten-Generaal aangeboden *Nota — Democratisering van het onderwijs* ²).

De nota heeft er in niet geringe mate toe bijgedragen, dat het begrip gemeengoed geworden is. Wat niet zeggen wil, dat de betekenis ervan aan duidelijkheid gewonnen heeft.

Democratisering wordt in de nota omschreven als „een geheel van activiteiten, zowel gericht op het stimuleren van factoren, die een zo volledig mogelijke ontplooiing van potentiële begaafdheden bevorderen, als op het compenseren of neutraliseren van de werking van sociale, sociaal-psychologische, economische en andere factoren, die een dergelijke ontplooiing belemmeren” (pag. 10).

3. In het verleden

Onmiddellijk rijst de vraag, waar het democratiserende van het „geheel van activiteiten” in schuilt? Wat aan oogmerken van democratisering genoemd wordt behoort namelijk tot de normale intenties van het dagelijks schoolgebeuren.

Van oudsher is het schoolwezen gereedschap geweest in dienst van supra-individuele instanties — staat en cultus — om de jeugd voor het wijdvertakte leven ervan geschikt te maken. Als zodanig heeft de school zich eerder contra het individu en zijn primaire levenskringen opgesteld dan pro. Op zijn minst is er de eeuwen door sprake geweest van een compenserende/corrigerende functie met betrekking tot de invloed van die levenskringen.

Een treffend voorbeeld hiervan is het onderwijs van Nebukadnezar van Babel (Daniël 1). Voorts kunnen de mandarijnscholen van het oude China genoemd worden. In de Griekse wereld was het al niet anders. Men denke slechts aan de voorschriften in Sparta en Athene (Plato). In de Middeleeuwen kan op de kloosterscholen voor de opleiding van geestelijken en de scholen voor de opleiding van staatsambtenaren gewezen worden ³). In de Nieuwe Geschiedenis strijden in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden staat en kerk om de greep op de jeugd door middel van onderwijs. Zo vertelt C. P. Hooft (1547 - 1626), dat in Amsterdam de vroedschap en de kerkeraad elkaar het recht betwisten om scholarchen (inspecteurs) te benoemen ⁴). In andere streken van ons land kwamen

soortgelijke geschillen voor ⁵⁾), waarin de ouders in feite buiten spel stonden.

Compenseren en neutraliseren van de oorspronkelijke ervaringen van het individu in zijn primair milieu, zit de school om zo te zeggen in het bloed. Het tweede element in de definitie — een zo volledig mogelijke ontplooiing van de potentiële begaafdheden — behoort eveneens tot een normaal schoolgebeuren. Het heeft altijd tot het werkideaal van onderwijzenden behoord om een zo groot mogelijke ontplooiing van de leerlingen te bevorderen.

Een en ander overwegende komt de vraag op, waarom een tweeledig streven als in de nota aangegeven, democratisering van het onderwijs genoemd zou moeten worden. Vanuit het verleden zijn de genoemde doelstellingen beslist niet zonder meer als democratisch aan te merken. Zij maakten vrijwel altijd deel uit van een onderwijsbeleid, dat gericht was op de behartiging van de *res publica* (zaken van publieke instanties: staat en cultus), die soms zeer ondemocratisch zijn konden. — Waarom bedoelde oogmerken nu wel in verband met de democratie gebracht worden, wordt in de nota niet vermeld. Hun relatie tot het begrip democratisering is daardoor onduidelijk.

Daar komt nog bij, dat de omschrijving in de nota niet als een alles omvattende definitie functioneert. Er is een andere, er niet direct uit af te leiden, begripsomschrijving, die in de nota wel een centrale functie vervult; namelijk die van *externe* democratisering als maximale deelname van de kinderen uit de zgn. lagere sociale milieus aan de zgn. hogere vormen van onderwijs (gymnasium, atheneum enz.) (pag. 10).

4. Betekenis van de term

Opmerkelijk is verder het gebruik van een bestuurlijke term voor een maatschappelijk-onderwijskundig streven. Dat dit streven voor een niet-onaanzienlijk deel gedragen, gestimuleerd en mogelijk gemaakt moet worden door de overheid, rechtvaardigt op zichzelf niet het gebruik van een bestuurlijke term. Vandaar het begrijpelijke van J. H. N. Grandia's voorstel om de term *externe* democratisering te vervangen door die van *vermaatschappelijking* ⁶⁾). Hij wordt daarin bijgevallen door D. van den Brink ⁷⁾.

Democratisering wil immers naar de letter zeggen een maatschappelijke ontwikkeling bevorderen in de richting van democratie. Maar wat is democratie? Strikt genomen houdt het woord deelname in van het volk (*demos*) aan de regering (*cratie*) van het land. Volk slaat hier op de lagere sociale milieus in de samenleving. Democratie verzet zich tegen bestuurlijke deelname uitsluitend van *elitaire* groepen (*aristo-cratie*) ⁸⁾). De nota stelt echter geen bestuursorganisatorische kwesties aan de orde. De geciteerde omschrijving van democratiseren rept ook niet over invloed op bestuur en/of beleidsvoering. Wel kan men zeggen, dat democratisering als in de nota omschreven iets met de beleidsvoering inzake het onderwijs te maken heeft, maar dan als object van bestuur. Er wordt een maatschappelijke wens geuit, die door het onderwijsbeheer gehonoreerd moet worden. Democratisering heeft dus kennelijk nog een andere betekenis dan een

bestuurlijk-organisatorische; namelijk een programmatische ten gunste van het volk, de lager sociale groepen in de maatschappij ⁹⁾).

5. Vermaatschappelijking ?

Het is de vraag, of men dat programma vermaatschappelijking moet noemen. Vermaatschappelijking wil volgens Grandia zeggen, dat het onderwijs zich aan de individuele sfeer of het groepsbelang onttrekt ten gunste van het algemeen belang. Uit zijn betoog meen ik te mogen aannemen, dat hij de strekking van de nota in grote trekken onderschrijft. Daarin is echter niets te vinden, dat aanleiding geeft tot afzwakking van de individuele sfeer ten gunste van het algemeen belang.

Eerder het tegendeel. De nota legt — afgezien van de vermelde omschrijving — een sterke nadruk op het persoonlijke belang van de leerling en zet zich dienovereenkomstig af tegen een vermaatschappelijkend verleden van het schoolwezen (res publica). Op zijn minst pleit de nota (zie hoofdstuk 9) voor een dienen van het algemeen belang niet alleen met inachtneming maar sterker nog door middel van het individuele belang van alle leerlingen. Op de achtergrond van de nota staat het neo-humanistische, individualiserende onderwijsideaal van de 19e eeuw. Daarom kan mijns inziens de term vermaatschappelijking geen verbetering genoemd worden.

6. Overheid en volk

Ik kan mij daarentegen wel voorstellen, dat de oorspronkelijk bestuurlijke term democratisering maatschappelijk en onderwijskundig ingang gevonden heeft.

Boven is gememoreerd, hoe in het verleden het onderwijs voor alles de publieke zaken diende. Daarin stond het niet op zichzelf. Sociale instellingen als gezin en huwelijk bijvoorbeeld hielden evenals de productie sterk verband met de publieke zaken; het staats- of stambelang. In welke staatsvorm de publieke zaken geïnstitutionaliseerd waren, deed niet of weinig ter zake. Belangrijk was de kwaliteit van het bestuur, aangezien bij een goed bestuur de welstand van het bewind de welstand van het volk uitmaakte ¹⁰⁾.

Dit gold ook voor het onderwijs. Bij een goed bestuur plukte het volk de vruchten van goed onderwijs. Zij het in het algemeen slechts indirect; namelijk door het goed functioneren van publieke instanties in bestuur, rechtspraak, handel en verkeer, medische verzorging e.d. Van een direct belang van het „gewone volk” was — afgezien van verschillende vormen van vakopleiding — nauwelijks sprake; in de Middeleeuwen en lang daarna niet. Dit mag ons echter niet de ogen sluiten voor de vele pogingen van bestuurders in het verleden om op allerlei wijzen indirect belangen van het (gewone) volk veilig te stellen ¹¹⁾.

7. Sociaal-democratie

Het moderne in het pleidooi van Adam Smith (1723 - 1790) voor volks- onderwijs was dan ook, dat hij op grote schaal onderwijs voorstond met

het oog op de directe belangen van de ongeschoolde industriearbeiders. Zij dienden in hun persoonlijke leven door middel van lezen, schrijven e.d. een tegenwicht te krijgen tegen geestdodende arbeid (compensatie-theorie 12). In dit en soortgelijke pleidooien voor directe belangen van het gewone volk ligt het aangrijpingspunt voor een relatie tussen onderwijs en democratie.

Het woord democratie doelt, zoals eerder gezegd, op deelname van het volk aan het bestuur. Daarbij gaat het in de democratie na 1800 niet zo zeer om invloed op gedistancieerde objectieve staatsinstellingen 13), maar om concrete macht van het volk met het oog op concrete „volkse” belangen in de directe persoonlijke sfeer. „In der Demokratie hat der abstrakte Staat aufgehört, das herrschende Moment zu sein”, zegt Karl Marx in zijn kritiek op G. W. F. Hegel 14). Elders zegt hij: „Die Demokratie ist das *Rätsel* aller Verfassungen. Hier ist die Verfassung nicht nur an sich, dem Wesen nach, sondern der *Existenz* der Wirklichkeit nach ihren wirklichen Grund, den *wirklichen Menschen*, das wirkliche Volk stets zurückgeführt und als sein *eigenes Werk* gesetzt” (curs. van K. M.) 15).

De uitspraak van Marx krijgt een bijzondere betekenis door de revolutionaire rol, die de sociale kwestie in de Nieuwste Geschiedenis is gaan spelen. Meer dan ooit zijn in deze tijd „de mensen begonnen te twijfelen aan de stelling, dat armoede onverbrekkelijk verbonden is met het menselijk bestaan en dat de scheiding tussen de weinigen, die zich door omstandigheden of kracht of bedrog uit de ketenen van de armoede hadden weten te bevrijden, en de werkende in armoede levende massa, onvermijdelijk en eeuwig was” 16).

In dit licht bezien is het niet verwonderlijk, dat in de 19e eeuw de woordverbinding sociaal-democratie opgeld doet. De 19e eeuw is de eeuw, waarin de maatschappelijke betekenis van democratie als regeringsvorm ten gunste van de directe volksbelangen voor het voetlicht komt.

Zo laat zich ook verklaren, dat de oorspronkelijke inhoud van het woord democratie door een ruimere sociale context een „vermaatschappelijkte” programmatische betekenis heeft gekregen. Echter in een andere zin dan Grandia aan het begrip vermaatschappelijking wil toekennen.

8. Tweeërlei democratisering

Het gebruik van de term democratisering voor het onderwijs sluit aan bij de historische ontwikkeling van het woord sociaal-democratie. Dientengevolge moet bij de democratisering van het onderwijs ook onderscheid gemaakt worden tussen een organisatorische en een programmatische betekenis van de uitdrukking.

Naar haar organisatorische en strikt taalkundige betekenis heeft democratisering van het onderwijs betrekking op het beheer van het onderwijs: de vergroting van de invloed van de betrokkenen op de besluitvorming dienaangaande. Verstaan wij democratisering van het onderwijs programmatisch, dan gaat het om de wijze, waarop de diensten van het onderwijs meer dan in het verleden het gehele volk direct — dit is in de persoonlijke sfeer — ten goede komen.

Terecht maakt de nota onderscheid tussen interne en externe democratisering. Globaal gezegd slaat de externe op vergroting van het volksbelang bij

goed onderwijs voor allen. De interne heeft betrekking op de pogingen tot uitbreiding van de invloed van alle betrokkenen op de besluitvorming aangaande doel, inhoud en inrichting van het onderwijs.

Tussen interne en externe democratisering blijkt alzo een onderschikkende verhouding te bestaan. De invloed op het bestuur dient om de indirecte zowel als de directe belangen van de betrokkenen veilig te stellen. In de democratisering van het onderwijs is dus de externe doel en de interne middel; juister gezegd: één van de middelen om dat doel te verwezenlijken.

9. Nog een ander doel

In een onlangs gepubliceerd geschrift heb ik aandacht gevraagd voor enkele problemen van de interne democratisering¹⁷⁾. De notities van dit opstel hebben betrekking op de externe democratisering van het onderwijs als een streven, dat gericht is op de behartiging van vooral de directe belangen van het volk in de persoonlijke sfeer; onder meer door vergroting van de individuele deelname van alle groepen van de bevolking aan het onderwijs.

Het laatste doet vermoeden, dat de externe democratisering in haar maatschappelijke betekenis verder reikt dan bijvoorbeeld louter die deelname. Dat is juist. Zoals ik elders uiteengezet heb, fungeert externe democratisering van het onderwijs op haar beurt als een middel in een proces met meer omvattende opties: de emancipatie van de lagere sociale milieus¹⁸⁾. Met andere woorden wil men een externe democratisering op haar juiste waarde schatten, dan is begrip omtrent de buiten haarzelf gelegen bedoelingen — emancipatie van de handarbeiders en daarmee gelijk te stellen bevolkingsgroepen — onontbeerlijk. De nu volgende analyse wil een bijdrage daartoe zijn.

10. Twee vormen van externe democratisering

Het zou een vertekening van de historische situatie zijn, te beweren dat het (gewone) volk in het verleden geen belang gehad zou hebben bij onderwijs als publieke zaak. Zijn belangen waren evenwel voor grote groepen ervan overwegend indirect. Iedereen — of hijzelf weinig of geen onderwijs genoten had — had immers altijd belang bij goed opgeleide artsen, ingenieurs, predikanten enz. Het omgekeerde is ook waar. Gestudeerden hebben ten alle tijden indirect belang gehad bij goed opgeleide vaklieden. Indirecte belangen bij goed onderwijs zijn universeel. En globaal gezegd is hiervoor de geschiedenis door bij onderwijsbeheerders een open oog geweest.

Waar het haperde, was het punt van het directe persoonlijke belang. Dus ligt het voor de hand, dat de speerpunt van de externe democratisering zich daarop richt: deelname aan en kwaliteitsverbetering van het onderwijs. Overigens zonder uitsluiting of ontkenning van de indirecte belangen bij het onderwijs als publieke zaak.

Indien niet anders aangeduid, wordt in het vervolg onder belang zowel het directe als het indirecte belang verstaan. Wel ligt de nadruk op het eerste.

De vergroting ervan kan tweërlei zijn.

Men kan er van uitgaan, dat het onderwijs in wat het aan kwaliteit en/of variatie biedt de belangen van de bevolking voldoende dient, maar dat het gebodene door het volk als geheel onvoldoende benut wordt; bijvoorbeeld door onvoldoende deelname aan het onderwijs. In dat geval zullen wegen gezocht worden om de numerieke deelname te vergroten (kwantitatieve democratisering).

Iemand kan ook de mening zijn toegedaan, dat het belang van het volk als geheel onvoldoende tot zijn recht komt in inhoud en/of inrichting (inclusief niveau) van het onderwijs. Deze kunnen teveel ingesteld zijn op bevrediging van bepaalde behoeften, die doorgaans zullen blijken te zijn behoeften van bepaalde groeperingen in de maatschappij. Dat zou op te weinig variatie in het onderwijs kunnen wijzen. In zo'n geval zal getracht worden het onderwijs kwalitatief uit te bouwen (differentiatie), teneinde aan meer behoeften van het volk te kunnen voldoen. Dan is er sprake van kwalitatieve democratisering.

De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat er gestreefd moet worden naar kwantitatieve en kwalitatieve democratisering beide. Met name dan moet om verwarring te voorkomen bij de presentatie van de voorstellen terdege met het onderscheid tussen de twee vormen van externe democratisering rekening gehouden worden.

11. Enkele opmerkingen vooraf

Alvorens elk van de vormen aan een nadere beschouwing te onderwerpen een drietal algemene opmerkingen over de vergroting van het belang in het onderwijs.

De zestiger jaren hebben de indruk achtergelaten, alsof het bij externe democratisering van het onderwijs gaat om een streven van recente datum. Niets is minder waar. Het proces beslaat de gehele voorbije periode van de 20e eeuw. Sterker nog, het stamt uit de eeuwen daarvoor. De opkomst van de volksschool in de 18e om niet te zeggen in de 17e eeuw (en wellicht nog eerder) en de ontwikkeling van het vakonderwijs in de 19e eeuw en eerder zijn vormen van externe democratisering.

Daarmede is tevens het verband met de tweede opmerking gelegd. De externe democratisering van het onderwijs is een deel van een veel omvangrijker proces van externe democratisering van het maatschappelijke leven. Ik noem slechts: het recht op vrijheid van arbeid, het recht van vereniging, de mogelijkheid om dagbladen te lezen (verlaging van de portokosten), de deelname aan de welvaart enz.

In de derde plaats wil ik wijzen op de lange weg en de ogenschijnlijk trage, maar niettemin gestage voortgang van genoemde deelprocessen. Dit ter verhoging van onze realiteitszin.

12. Kwantitatieve democratisering

Bij kwantitatieve democratisering van het onderwijs is het streven gericht op vergroting van de numerieke deelname aan het onderwijs; in principe ongeacht de soort van onderwijs.

De pogingen daartoe hebben grosso modo in de landen van het Westen hun beslag gekregen. Ons land is beslist niet achtergebleven. De invoering en de opeenvolgende verlengingen van de leerplicht hebben de ontwikkeling gestimuleerd. Ongeacht het gezin waartoe het behoort, ontvangt praktisch ieder kind onderwijs; in elk geval is de mogelijkheid daartoe aanwezig.

De leerplicht heeft een ontsluitingsproces van het onderwijs bevorderd. Door de leerplicht legde de overheid impliciet het onderwijs en zichzelf de verplichting op om passend onderwijs te scheppen.

Zo bleek bijvoorbeeld al spoedig de noodzaak om voorzieningen te treffen voor gehandicapte kinderen, die voor de invoering van de leerplicht niet gedwongen werden onderwijs te volgen. In die ontwikkeling past ook de opkomst van de voormalige ulo-scholen, nu scholen voor mavo; in de geest van die tijd gezien als aangepaste hbs-en.

Een ander voorbeeld is de oprichting van scholen voor vakonderwijs in de 19e eeuw. Maar vooral komt de kwantitatieve democratisering tot uiting in de verkorting van de cursusduur van de ambachtsschool in de jaren dertig. Een van de hoofdoverwegingen daarvoor was de wens om de school toegankelijk te maken voor kinderen uit de kringen van de ongeschoolde arbeiders, die men tot dan toe niet of onvoldoende had kunnen bereiken.

13. Twee vormen van kwantitatieve democratisering

Uit de voorbeelden blijkt, dat de kwantitatieve democratisering in twee vormen te onderscheiden is. Zij kan gericht zijn op algemene dan wel op bijzondere deelname.

Richt de democratisering zich op algemene deelname, dan wordt gestreefd naar deelname van de gehele bevolking aan het onderwijs zonder meer. In zo'n geval is er sprake van een a-selecte democratisering. Het gaat er om kinderen op school te krijgen. Op welke van de aanwezige scholen is van secundair belang. De keuze wordt in principe aan hun ouders overgelaten; in die zin, dat de overheid geen invloed op de keuze uitoefent. Van een a-selecte democratisering van het onderwijs was sprake bij de invoering van de leerplicht, de opkomst van de ulo- en van de ambachtsscholen. De overheid vergrootte het aantal onderwijsvormen, maar liet de keuze aan de betrokkenen over.

Bij selecte democratisering is het streven er bewust op gericht om kinderen op bepaalde scholen te krijgen. Van selecte democratisering is ook sprake, wanneer de werving gericht is op bepaalde groepen. Een voorbeeld daarvan is de verkorting van de cursusduur van de ambachtsschool boven genoemd. Hier ging het om een bepaalde bevolkingsgroep. Bovendien had men een bepaalde school op het oog.

Het valt op, dat de in onze dagen gangbare term externe democratisering voor wat het kwantitatieve aspect betreft, doorgaans een selecte inhoud heeft. Zij wordt verder geacht tweezijdig te zijn. Vrij algemeen wordt externe democratisering opgevat als streven naar zo groot mogelijke deelname van bepaalde groepen aan het onderwijs in bepaalde scholen; respectievelijk de lager sociale groepen aan de hogere vormen van onderwijs. Een en ander conform de nota.

14. Kwalitatieve democratisering

Bij kwantitatieve democratisering is het streven gericht op vergroting van de deelname aan het onderwijs. Strikt genomen spelen aard, inhoud en inrichting van het onderwijs geen rol; in elk geval niet in eerste instantie. In alle bovengenoemde gevallen is kwantitatieve democratisering echter in niet geringe mate mogelijk gemaakt door afstemming van het onderwijs op de behoeften van de bevolking, die veelvuldig zijn, dus door kwalitatieve democratisering. Bij de laatste wordt nadrukkelijk gestreefd naar vergroting van het volksbelang door middel van differentiatie in aard, inhoud en inrichting van het onderwijs.

Duidelijke voorbeelden van kwalitatieve democratisering zijn de opkomst van ulo- en ambachtsschool. Daarnaast kunnen de verschillende vormen van blo genoemd worden. Als voorbeeld geldt ook het tweedelig gymnasium van rond 1850¹⁹⁾. Een tweedeling die later uitliep op een zelfstandige hbs, nu atheneum, waartegen in onze dagen weer bezwaar gemaakt wordt. Verder kan gewezen worden op de scholen voor handel en administratie.

15. Twee vormen van kwalitatieve democratisering

In elk van de gevallen werd het belang van het volk gezocht in kwalitatieve aanpassing van het onderwijs aan de velerlei behoeften van individu en samenleving. Uitgangspunt is in alle gevallen, dat het onderwijs er is voor de maatschappij, met inbegrip van het individu. De maatschappij vordert en het onderwijs levert conform het appél.

De maatschappij vraagt echter op twee manieren: voor heden en voor toekomst. Voor de verhouding onderwijs/maatschappij is belangrijk, waar wij het zwaartepunt leggen en hoe²⁰⁾.

Er zijn mensen, die het accent op het heden leggen, op continuering van het bestaande. Volgens hen moet het onderwijs aansluiten bij de maatschappij zoals deze is: reagerende democratisering. Hoewel de opvatting dynamiek allermindst uitsluit, ligt het voor de hand bij een reagerende democratisering — als vallende binnen de bestaande ordening — in de eerste plaats te denken aan meer of minder relevant bestaande behoeften, waarbij het onderwijs zich steeds beter heeft aan te sluiten.

Toch behoeft het laatste niet per sé zo te zijn. Een reagerende democratisering laat zich zeer wel verstaan met een maatschappij-in-beweging. Kenmerkend voor een reagerende democratisering is namelijk niet de veronderstelling, dat de maatschappij statisch zou zijn, maar de onderlinge verhouding tussen onderwijs en maatschappij, waarbij het eerste in een „tweede positie” verkeert. Het volgt de maatschappij in statische en in dynamische omstandigheden.

Maar dan moeten de daarmede verband houdende behoeften wel zichtbaar zijn. Dit houdt in, dat zij ófwel reeds bestaan ófwel met tamelijk grote waarschijnlijkheid voorspelbaar zijn. Alleen zo kan het onderwijs redelijkerwijs de maatschappij volgen.

Een dergelijke opstelling ten aanzien van onderwijsvraagstukken hangt veelal samen met een zekere tevredenheid omtrent de maatschappij zoals zij is en zich ontwikkelt.

Er zijn echter ook mensen, die niet tevreden zijn met de maatschappij zoals is en al zijne wordt. Zij wijzen deze maatschappij meer of minder fundamenteel af. Zij willen de maatschappij zeer beslist structurele mutaties laten ondergaan. Dientengevolge zien zij er geen heil in het onderwijs de maatschappij te laten volgen, maar wensen veeleer, dat de maatschappij het onderwijs volgt: agerende democratisering van het onderwijs. Een dergelijke democratisering vertoont als regel de volgende kenmerken.

In de eerste plaats veronderstelt een agerende democratisering een hoge mate van onvrede ten aanzien van de bestaande maatschappelijke toestanden, en wel een fundamentele. Een voorbeeld hiervan is Zweden. Een van de oogmerken van de Zweedse regering is het doorbreken van de klassenmaatschappij. Het onderwijs moet volgens haar een bijdrage leveren tot maatschappelijke nivellering. In ons land zouden naast het streven naar zgn. middenschole ook de compensatie-programma's genoemd kunnen worden, zij het ten dele. Zij dragen namelijk een additioneel karakter, omdat zij — hoewel gericht tegen fundamentele tekorten in de maatschappij — gerealiseerd worden binnen de bestaande structuren, zowel van de maatschappij als van het onderwijs.

In aansluiting hierop kan als tweede kenmerk genoemd worden een doorgaans zeer actieve zo niet activistische instelling van de voorstanders van een agerende democratisering. Uitingen daarvan vinden wij in de maatschappij-kritische lesinstelling van vele alternatieve leraren; met name bij de leraren in de zogenaamde mensvakken.

In de derde plaats wordt doorgaans een alternatief onderwijssysteem voorgestaan. Het bestaande wordt geacht zich door conformiteit dermate gecompromiteerd te hebben, dat het ongeloofwaardig geworden is. In ons land wordt als alternatief geïntegreerd onderwijs genoemd, wat dit ook moge zijn.

Wat in de vierde plaats opvalt is het vaste geloof in de werkzaamheid van het alternatieve onderwijssysteem als het om totale maatschappijvernieuwing gaat. Daarmede samenhangend wordt de duurzaamheid van het alternatieve onderwijssysteem door de voorstanders hoog aangeslagen.

16. Een opvallende voorkeur

Die verwachting is opmerkelijk. Onderwijs is ex origine een loot van het maatschappelijke leven. Als zodanig is het in het verleden altijd nauw met bestaande toestanden verweven geweest en is niet gemakkelijk aan de ups and downs daarvan te ontkomen. Maar daarom niet alleen. De eeuwen door is de lucht vervuld geweest van klachten over meer of minder manifeste maatschappelijke onwerkzaamheden van het onderwijs. Het heeft steeds moeite gehad om adaequaat op momentane en/of prognostische behoeften van de maatschappij te reageren. Vanwaar dan het vaste geloof in het onderwijs als maatschappij-doorbrekende koploper?

Zie ik het goed, dan ligt de reden in een revolutionaire geesteshouding zoals deze met name na de Franse Revolutie valt waar te nemen. Een van de meest markante kenmerken daarvan is een hang naar fundamentele omkering van de samenleving, die zich onder meer uit in een agressief ongeduld over de trage gang van de maatschappelijke veranderingen; veranderingen die er toch echt wel zijn.

Wij moeten oppassen dit verschijnsel louter negatief te beoordelen. Een reagerende democratisering houdt immers ook gevaar in. Zij kan eerder maatschappij-bevestigend dan maatschappij-ontwikkeland werken; al behoeft dit niet per sé zo te zijn. Anderzijds kan op zichzelf bezien een agerende democratisering evenzeer een wezenlijke bijdrage zijn tot een ontwikkeling-voortbestaan van een samenleving. Beide vormen van democratisering zijn op zichzelf bezien even legitiem. Daarover kan moeilijk verschil van mening bestaan.

Waar verschil van mening over ontstaat, is in de eerste plaats de richting, waarin de veranderingen in de maatschappij zich zouden moeten voltrekken. Dat is een ideologische aangelegenheid. In de tweede plaats kan er verschil van inzicht bestaan over het tempo, waarin de veranderingen zich kunnen voltrekken. Dat is geen louter objectieve aangelegenheid. Hier speelt de instelling van de personen in kwestie een belangrijke rol²¹). Beide elementen — richting en tempo — bepalen in niet geringe mate de persoonlijke voorkeur voor de vorm(en), waarin het onderwijs zijn bijdrage tot maatschappijverandering zal moeten leveren. Hoewel niemand zijn verleden geheel van zich kan afschuiven, zullen er altijd mensen zijn, die er zich zo veel mogelijk aan proberen te onttrekken en andere, die daar minder behoefte aan hebben. Die geesteshouding bepaalt in belangrijke mate of iemand een agerende en/of een reagerende democratisering van het onderwijs zal voorstaan²²).

In de hier geschetste scheiding der geesten ligt een fundamentele aanleiding voor een tweede schoolstrijd, die gewisser wordt naar mate de onverdraagzaamheid toeneemt.

Zonder de elementen van een reagerende democratisering te kleineren, mag wel gesteld worden, dat in de courante politieke concepties de agerende democratisering voorkeur geniet. Dit wil niet zeggen, dat dat ook in de praktijk van de onderwijsontwikkeling het geval is. Die waagt zich tot op heden niet ver uit de wal van de bestaande maatschappij.

Ongetwijfeld vooral uit voorzichtigheid. Een kind is tenslotte maar één keer jong. Het kan zijn jeugd en het onderwijs niet over doen.

17. De balans

Overzien wij het geheel, dan komen wij tot de volgende samenvatting. De democratisering van het onderwijs kent twee aspecten; een intern en een extern. Het eerste heeft betrekking op pogingen om alle belanghebbenden zoveel mogelijk medezeggenschap te verstrekken in aard, inhoud en inrichting van het onderwijs. Het tweede aspect betreft de vergroting van vooral de directe belangen in het onderwijs van het gehele volk in de persoonlijke sfeer.

De externe democratisering valt in tweeën uiteen. Zij heeft een kwantitatieve en een kwalitatieve kant.

De kwantitatieve democratisering wordt onderscheiden in een a-selecte deelname aan het onderwijs (deelname zonder meer) en een selecte deelname, die gericht wordt.

De kwalitatieve democratisering kent eveneens een tweedeling; namelijk in een reagerende en een agerende. Bij de eerste ligt de nadruk meer op

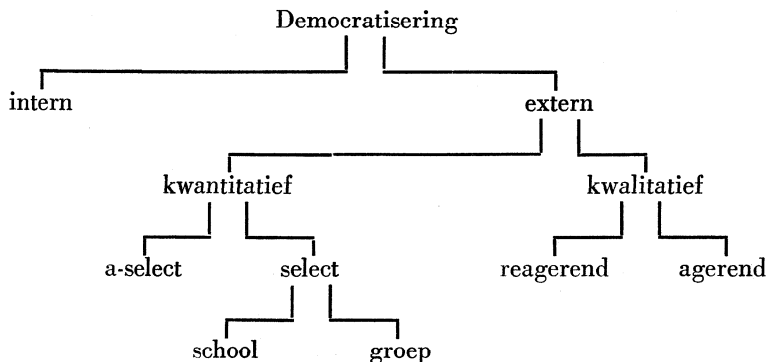
een afstemming van het onderwijs op de bestaande maatschappij en haar ontwikkeling. Bij de tweede wordt onderwijs in sterke mate gezien als middel voor maatschappij-hervorming.

In de gangbare concepties wordt de kwantitatieve democratisering overwegend als een selecte democratisering gezien. En wel naar twee kanten, namelijk als deelname van bepaalde groepen (lagere sociale milieus) aan bepaalde vormen van onderwijs (de hogere).

Bij de kwalitatieve democratisering in de politieke activiteit geconcentreerd op een agerende democratisering. De reagerende staat politiek hooguit op een tweede plan. Men kan zelfs uitspraken beluisteren, die zouden doen vermoeden, dat een reagerende democratisering in de grond der zaak een on-sociale en on-democratische aangelegenheid zou zijn.

Een en ander houdt in, dat in ons land politiek-maatschappelijk gezien gesproken kan worden van een voorkeur voor een selecte, agerende democratisering van het onderwijs als in fig. 1 schematisch in beeld is gebracht.

Fig. 1 Vormen van democratisering van het onderwijs.



18. Ten besluite

De redenen voor die voorkeur liggen niet in de eerste plaats op het onderwijskundige vlak. Zij zijn voor alles van vóór-pedagogische, dat is van ideologische aard. De interne zowel als de externe democratisering van het onderwijs maken deel uit van een veel omvangrijker maatschappelijk proces: de emancipatie van achtergebleven groepen in de samenleving. Over die emancipatie(s) wordt ideologisch verschillend geoordeeld. De weerslag hiervan is terug te vinden in de zeer uiteenlopende gedachten over de democratisering van het onderwijs en deszelfs maatschappelijke zin en functie.

Er zit een zekere ironie in de huidige situatie. Aan de ene kant doet de voorkeur voor een agerende kwalitatieve democratisering een radicale afwijzing verwachten van de huidige maatschappij en haar naar men zegt verwerpelijke 19e eeuwse ideologieën. Aan de andere kant blijkt echter de

voorgestane selecte kwantitatieve democratisering — deelname van de lagere groepen aan de bestaande (!) hogere vormen van onderwijs — onderwijskundig gezien tot nu toe een bevestiging van de huidige maatschappij (structuren) in de hand te werken²³).

Maar daarvoor is het onderwijs dan ook een bedrijf, waarin wij gemakkelijk kunnen dwalen en verdwalen.

J. H. Ligteringen

Aantekeningen

1. J. H. Ligteringen: *Bij u, over u, . . . met u*; Hoevelaken - 1973, pag. 28 e.v.
2. *Nota - Democratisering van het onderwijs*; Staten-Generaal, Zitting 1968-1969, no. 10176; 's-Gravenhage - 1969, brochurevorm.
3. J. en A. Romein: *Erflaters van onze beschaving*; Amsterdam - 1947, dl I pag. 18-19, 176. H. Schmidinger: *L'Origine des universités au moyen âge* in: *Recherche et culture, taches d'une université catholique*; Fribourg - 1965, pag. 122-123.
4. C. P. Hoof: *Memoriën en adviezen* (± 1620); Utrecht - 1925, dl II pag. 399.
5. J. G. C. A. Briels: *Enkele documenten betreffende het onderwijs in Noord-Nederland uit het laatste kwartaal der 16e eeuw*; *Pedagogische Studiën XLVIII* (1972), pag. 389-411. J. Kuiper: *Geschiedenis van het christelijk lager onderwijs in Nederland*; Groningen - 1904, pag. 19.
6. J. H. N. Grandia: *Vermaatschappelijking van het onderwijs*; *Pedagogische Studiën XLVI* (1970), pag. 607.
7. D. van den Brink: *Democratie een bron van misverstand*; *Pedagogisch Forum V* (1970), pag. 607.
8. G. Kuypers: *Grondbegrippen van politiek*; Utrecht/Antwerpen - 1973, pag. 176.
9. G. Kuypers: *a.w.*, pag. 169.
10. Zie ook C. A. van Peursen: *Strategie van de cultuur*; Amsterdam/Brussel - 1970, pag. 153-154.
11. Zie noot 1, pag. 16.
12. J. H. Ligteringen: *Beroepsonderwijs en mens zijn*; Hoevelaken - 1971, pag. 77-78.
13. H. Arendt: *On révolution*, ned. vert.: *De revolutie - macht en onmacht van een politiek verschijnsel*; Utrecht/Antwerpen - 1963, pag. 127-128.
14. K. Marx: *Kritiek der Hegelschen Staatsphilosophie* (1841-42); *Die Frühschriften*, Stuttgart - 1971, pag. 49.
15. K. Marx: *a.w.*, pag. 47.
16. H. Arendt: *a.w.*, pag. 19. C. Verhoeven: *Denken als macht* in: *Het gewicht van de buitenstaander*; Bilthoven/Merksem - 1972, pag. 110-111.
17. Zie noot 1.
18. Zie noot 12, pag. 76 e.v.
19. F. de Jong Edz.: *Vermenigvuldiging en deling - De Groei van het nederlandse onderwijs in J. B. Wolters 1836 - 1961*; Groningen 1961, pag. 106 e.v.
20. Zie noot 1, pag. 59 e.v.
21. H. M. Vos: *Menselijke gelijkheid onder voorbehoud - Een analytische beschouwing over sociale gerechtigheid*; Bilthoven - 1973, pag. 53-54.
22. Zie noot 1, pag. 90-91.
23. Zie noot 12, pag. 83.

BOEKBESPREKINGEN

De Zonnekalender 1974

Een oude bekende in een jeugdig en fris jasje. Dat is de indruk die de nieuwe Bloemenkalender van de Vereniging „Het Zonnehuis” op ons maakt. Een kalender met „kleur en fleur”, voorzien van een duidelijk kalendarium, waardoor hij, naast een sieraad aan de wand, tevens bijzonder functioneel is. De prijs van deze kalender met unieke bloemenfoto's in prachtige warme kleuren, is onwaarschijnlijk laag: f 2,75. Te verkrijgen na storting van f 3,75 (f 2,75 plus f 1,— portokosten) op postgiro nr. 46 661 van de Vereniging „Het Zonnehuis” te Utrecht. (Wèl even op de giro vermelden „voor te zenden kalender”!)

U boft, wanneer er plaatselijk een verkoopadres is; dan betaalt u maar f 2,75. Koopt u hem, want naast een schitterende kalender hebt u er een uitstekend cadeau aan voor de komende feestdagen in december. Bovenal, u steunt er een belangrijk werk mee: de verpleging van langdurig zieken en gehandicapten. Zo u het nog niet wist, deze vereniging zorgt er voor dat er meer Zonnehuizen, dus meer verplegingsmogelijkheden komen.

Naast de bestaande 5 Zonnehuizen is er een nieuw in aanbouw te Doorn als vervanging van het oude, waardoor ruim 100 bedden meer beschikbaar komen en vordert de bouw van het grootste Zonnehuis te Amstelveen met 300 bedden. Deze vereniging is onze steun en ons medeleven ten volle waard. Bewijst u het door deze Zonnehuis kalender aan te schaffen.

Hans Bouma en Sander van Marion „Uit de mond van kinderen”. Uitgave J. N. Voorhoeve 's-Gravenhage. Prijs f 8,90.

De bundel „Uit de mond van kinderen” bevat een dertigtal liederen die alle betrekking hebben op een bepaald bijbelgedeelte en die dus gezongen zouden kunnen worden bij het lezen van de teksten in kwestie of bij een preek daarover.

„Uit de mond van kinderen” betekent niet dat alle liederen speciaal geschikt zijn voor kinderen. De regel is genomen uit het eerste lied: „Hoe groot is God

de Heer, Hij sticht Zijn macht en eer uit de mond van kinderen”.

De op onze tijd afgestemde liederen verdienen zeker door velen gezongen te worden. K.D.

Bijbel voor kinderen door dr. J. L. Klink. Uitgave Wereldvenster. In geplastificeerde band. 11e druk. Prijs f 14,50 per deel.

Na het nieuwe testament van „De Bijbel voor Kinderen” is nu ook het oude testament van deze uitgave in flexibele band verkrijgbaar.

In grote lijnen komt de inhoud overeen met de *grote uitvoering* van de kinderbijbel van dr. Klink (waarvan de prijs f 22,50 per deel bedraagt).

Uit deze uitgave zijn de gedeelten „met zingen en spelen” weggelaten. Jammer! Overigens zijn in deze 11e druk een aantal nieuwe illustraties opgenomen en zijn andere tekeningen gewijzigd. In vele gevallen betekent dit voor de toch al uitnemende kinderbijbel nog een verbetering. K.D.

S. J. Ridderbos e.a., Psychiatrie en theologie in gesprek. J. H. Kok BV, Kampen, 1973, 156 blz. Pr. f 14,90.

Dr. S. J. Ridderbos is als predikant voor geestelijke verzorging werkzaam in de Valeriuskliniek in Amsterdam. Hij heeft daar dus te maken met de mens, die psychisch ziek geworden is. En uiteraard ook met de verpleegkundigen en de artsen, die proberen de lijdende mens op weg te helpen naar zijn genezing.

Als predikant is dus dr. Ridderbos elke dag bezig met de zielszorg binnen de muren van de kliniek. Maar als vaktheoloog geeft hij zich bewust rekenschap van wat hij doet. Hij doet dit niet alleen. Binnen de Valeriuskliniek is een gespreksgroep ontstaan, waaraan zowel door de dominee als door de dokter wordt deelgenomen. Wat doen wij hier eigenlijk met elkaar? Uit deze gespreksgroep ontstond bovengenoemd boek. Dit is dus niet alleen door dr. Ridderbos geschreven, maar (onder zijn eindredactie) ook door verschillende artsen.

In het eerste hoofdstuk schrijven dr.

Ridderbos en de psychiater drs. Koenen over de relaties tussen pastor en psychiater onderling en van hen beiden met de patiënt. De theoloog stelt als taak van de pastor: de vertolking van de bijbelse boodschap. Al kan die soms alleen bestaan in een beetje hartelijkheid. Maar hij is steeds bezig met het namen geven aan de dingen. Indien „het evangelie echt geschiedt, geschiedt er een scheppend Woord” (pag. 19). De psychiater bekent eerlijk hoe veel je als dokter moet afleren om werkelijk naast de patiënt te staan. Deze moet zich bij de arts veilig voelen. Uit respect voor de patiënt moet de dokter tegenover hem een neutrale houding aannemen. Om hem zo van zijn neurotische reacties te bevrijden. „Noch in zijn daden noch in zijn woorden kan hij de patiënt laten zien hoe bevrijdend godsdienst is” (pag. 43).

Een tweede hoofdstuk handelt over de waarden. De theoloog Ridderbos neemt hier twee opstellen voor zijn rekening, drie artsen: drs. Veldkamp, drs. Oosterlee en dr. W. van Tilburg behandelen ieder een onderwerp. Vragen komen aan de orde als: kan de psychiater werken zonder de waarde van de bijbelse liefde? Is de psychiatrie een waarden-vrije, empirische wetenschap? Hoe beoordeelen we het werk van de Engelse psychiater Frank Lake, die als psychiater van beroep tegelijk amateur-theoloog is en beide in zijn behandelen van patiënten combineert? Bijzonder heeft mij toegesproken het opstel van de inrichtingspsychiater Van Oosterlee. Hij beantwoordt de vraag of de psychiater kan en mag werken zonder de waarde van de bijbelse liefde: „het mag wel, maar het kan niet” (pag. 90).

In een derde hoofdstuk over structuren behandelt Ridderbos het hem vertrouwde thema van de homosexualiteit. Mijn conclusie: ik wil deze bundel studies speciaal aan de werkers in de geestelijke gezondheidszorg hartelijk aanbevelen. Hier valt veel te leren. Hier komt inderdaad een gesprek tot stand tussen psychiatrie en theologie. We hopen dat het door de auteurs en door anderen intensief wordt voortgezet. Alleen één waarschuwing: de lezer moet wel over een goede scholing beschikken. Het is echte studielectuur.

L.Z.



Bulletin Christelijk Onderwijs

De laatste jaren zijn er regelmatig door Uitgeversmaatschappij J. H. Kok te Kampen cahiers voor het christelijk onderwijs gepubliceerd. Het blijkt dat deze cahiers in een grote behoefte voorzien.

De discussies omtrent de zin van het christelijk onderwijs zijn in onze tijd zeer actueel en de discussies, die ontstaan zijn naar aanleiding van de tot nu toe verschenen cahiers, hebben er toe geleid dat de Unie School en Evangelie een centrum voor documentatie van en bezinning op het christelijk onderwijs in het leven heeft geroepen. Het eerste nummer van dit bulletin is inmiddels verschenen.

Het is de bedoeling dat men ieder kwartaal het bulletin laat verschijnen. In de eerste aflevering wordt uitvoerig ingegaan op de reacties op enkele verschenen cahiers. Hieruit blijkt wel hoezeer het christelijk onderwijs nog in het middelpunt van de belangstelling staat en ook in de toekomst blijvend onze aandacht zal vragen.

Van harte hopen wij dat velen zich op het bulletin zullen abonneren. De prijs bedraagt f 5,—.

Men kan zich er op abonneren door dit bedrag te storten op postgiro 5166 van de Unie School en Evangelie te Voorburg, onder vermelding „Bulletin”.

A.H.

„KROT OP!”

„Een non-disciplinair verhaal rondom de stadsvernieuwing”

Diegene die afgaande op de wat speelse titel van dit boekje in de verleiding zou komen om ook van de inhoud kennis te nemen wordt bij dezen gewaarschuwd. De verpakking is aantrekkelijker dan de inhoud!

De aanleiding tot het schrijven van het boek was een werkconferentie georganiseerd door de Commissie Oriënteringsdagen over „Verbetering van het woon- en leefmilieu in oude stadswijken”. Genoemde commissie, werkend onder auspiciën van o.a. het Ministerie van CRM, vond het resultaat van de werkzaamheden van de schrijver naar aanleiding van genoemde conferentie zodanig, dat men het eindprodukt onder de aandacht van een groot publiek wilde brengen.

Met die conclusie kunnen wij ons wel verenigen, zij het meer op grond van de behandelde stof dan op grond van de wijze waarop de stof is verwerkt.

Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel start de schrijver met een verzonnen verhaal, spelend in een naamloze aan vernieuwing toezijnde stad. Aan de hand van dit verhaal werkt de schrijver op interessante wijze uit wat er in de bewuste stad zoal is gebeurd naar aanleiding van de vernieuwing van de wijk Oudzicht.

Deel twee behandelt diverse aspecten rondom de stadsvernieuwing. Dit gedeelte vormt wel de hoofdmoot, namelijk 130 pagina's, het eerste deel beslaat 60 en het derde ruim 10. In dit laatste deel worden stellingen weergegeven die op de eerder genoemde werkconferentie werden ingebracht door enkele inleiders. Al lezend krijgt men de indruk dat de schrijver in zijn element is bij het schrijven over de sociale aspecten van de stadsvernieuwing. De menselijke problemen worden boeiend en op plezierige wijze beschreven.

Deel één voldoet geheel aan de door de titel gewekte suggestie en de lezer begint dan ook met genoeg aan het tweede deel. De eerste drie hoofdstukken stellen niet teleur.

De hoofdstukken vier en vijf zijn echter dermate saai en zo weinig samenhangend en bovendien zo wijdlopig dat men zich met een zekere wanhoop afvraagt hoe één en dezelfde schrijver in één boek tot zo uiteenlopende prestaties kan komen.

Het proces van stadsvernieuwing wordt er niet veel doorzichtiger door gemaakt. Wellicht was de schrijver daar beter in geslaagd als hij iets beknopter was geweest en de materie wat systematischer had opgezet. Vooral het „grote publiek” dat van dit boek kennis zou moeten nemen zou dit het lezen veraangenaamd hebben en de informatie beter toegankelijk hebben gemaakt.

Rest nog te vermelden dat het boek is uitgegeven door Samsom, in de sociale en culturele reeks en dat het f 15,90 kost.

K. van der Meer

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

J. LANSER,

voorzitter van het CNV.

J. H. LIGTERINGEN,

directeur afdeling technisch onderwijs van het Chr. Pedagogisch Studiecentrum.

De Nederlandse arbeidsverhoudingen op de helling

Er zullen weinig mensen zijn die beweren, dat de Nederlandse vakbeweging een beleid heeft gevoerd dat gericht was op het bereiken van een maximale welvaart voor de arbeiders zonder zich te bekommeren om de inrichting en hervorming van de maatschappij als zodanig.

Uit de statuten van de drie vakcentrales en het daarop gebaseerde beleid blijkt immers, dat de Nederlandse vakbeweging zich van meet af aan niet uitsluitend tot taak heeft gesteld de sociaal-economische positie van de arbeiders wezenlijk te verbeteren. Ook heeft ze zich altijd ten doel gesteld maatschappij-veranderend en -verbeterend bezig te zijn, teneinde een optimale ontplooiing van de mens in arbeids- en leefsituatie mogelijk te maken. Ondanks verschillen in maatschappij-visie en een daarop gebaseerde strategie en taktiek, werd in de regel door de Nederlandse vakbeweging een beleid gevoerd, dat gekenmerkt werd door de bereidheid constructief mee te werken aan c.q. mee te denken over maatschappelijke ontwikkelingen, die een bredere strekking hadden dan alleen maar de behartiging van het werknemersbelang.

Door deze opstelling kon met name na 1945 een sociale politiek gevoerd worden die resulteerde in een stelsel van arbeidsverhoudingen, waarin overheid, werkgevers en werknemers ieder afzonderlijk, maar ook door middel van een goed gestructureerde samenwerking, een reële bijdrage probeerden te leveren aan de realisering van een leefbare maatschappij.

Windmuller ¹⁾ heeft in zijn boeiend boek over de Nederlandse arbeidsverhoudingen er echter op gewezen, dat we — vergeleken met andere geïndustrialiseerde landen — een nogal ongebruikelijk systeem van arbeidsverhoudingen kennen.

Dat ongebruikelijke ligt niet zozeer hierin, dat onze problemen kwalitatief verschillen van die van andere landen, maar dat wij een uitzonderlijk ingewikkeld stelsel van besluitvorming kennen, waarmee beoogd wordt een aantal centrale doelstellingen te verwezenlijken waarbij met name een politiek van volledige werkgelegenheid een belangrijke rol speelt.

Windmuller wijst er op, dat ons systeem gekenmerkt wordt door:

- a. de sterke positie en rol die de overheid speelt bij de totstandkoming van lonen en andere arbeidsvoorwaarden;
- b. het georganiseerd overleg tussen werkgevers en werknemers;
- c. de centralisatie van het overleg en de besluitvorming ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden.

Men kan het samenspel van overheid, werkgevers en werknemers zijns inziens pas dan goed begrijpen als men op de hoogte is van de geschiedenis, die aan de totstandkoming van dit samenspel is vooraf gegaan. De naoorlogse politieke verhoudingen kunnen niet goed begrepen worden zonder iets te weten van de achtergronden en motieven, die bij dit alles een rol hebben gespeeld.

¹⁾ John Windmuller: Labor Relations in the Netherlands (Ithaca, New York, Cornell University Press 1969).

Ons stelsel van arbeidsverhoudingen, zoals dat na 1945 werd geïnstitutionaliseerd, vindt zijn voorloper in de Hoge Raad van Arbeid (1919).

Deze raad wordt door Windmuller beschouwd als de voorloper van wat hij noemt „onze besluitvormingsmachinerie” en het institutionele kader waarbinnen de arbeidsverhoudingen en de aanpak van sociaal-economische vraagstukken zouden gaan functioneren.

Los van het feit dat de Hoge Raad van Arbeid bijzonder belangrijk werk heeft kunnen verrichten met betrekking tot het doen van aanbevelingen over wetgevendende maatregelen, was van minstens even grote betekenis het feit dat de vergaderingen van de Hoge Raad op regelmatige tijdstippen regerings-, werkgevers- en werknemersvertegenwoordigers op neutrale grond bijeenbrachten. Zo was daarom de totstandkoming van de Stichting van de Arbeid niet maar een na-oorlogse nieuwigheid; integendeel, reeds lang voor de Duitse invasie en de bezetting waren ontwikkelingen op gang gezet die logischerwijze de oprichting van de Stichting van de Arbeid tot gevolg zouden hebben.

Twee andere belangrijke besluiten, die in de dertiger jaren genomen werden en die van invloed zouden zijn op de na-oorlogse ontwikkeling, waren de Bedrijfsradenwet van 1933 en de Wet op het verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten (1937). Hoewel beide wetten van geheel verschillende aard waren, zijn beide zowel naar vorm als inhoud eveneens belangrijke voorlopers van het na 1945 gegroeide stelsel van arbeidsverhoudingen.

Windmuller doelt hier op de totstandkoming van de Wet op de Bedrijfsorganisatie in de vijftiger jaren en ons loonpolitieke stelsel, zoals zich dat na 1945 ontwikkelde via o.a. het BBA.

Einde van een illusie

De tijd, dat Nederland model stond voor andere landen, als het ging om de samenwerking tussen overheid, werkgevers en werknemers, is langzamerhand echter voorbij. De arbeidsvrede die tot de jaren 1960 zo kenmerkend was voor onze arbeidsverhouding lijkt verleden tijd.

In de zestiger jaren gaat het gebouw der arbeidsverhoudingen de nodige scheuren vertonen. De centraal geleide loonpolitiek „doet het niet meer”. De roep om een gedecentraliseerd beleid ten deze wordt steeds luider. De vakbeweging was in de loop der jaren te ver van de leden af komen te staan. De aandacht voor de afzonderlijke onderneming was naar verhouding te gering.

Albeda wijst er op, dat voor deze gang van zaken meerdere redenen aan te voeren zijn.

Zowel de feitelijke omstandigheden als de idealen van de vakbeweging hebben er toe geleid, dat hun belangstelling allereerst gericht was op de bedrijfstak ²⁾.

De functiewinst, die de vakbeweging kon boeken door de ingroei in ons maatschappelijk bestel, heeft zijn schaduw-zijden omdat die ingroei zich voornamelijk voltrok op niveaus buiten de afzonderlijke ondernemingen. De afstand tussen leiding en leden is daardoor ongetwijfeld groter gewor-

²⁾ W. Albeda: Vakbeweging en Onderneming, pagina 97. (Universitaire Pers Rotterdam 1971.)

den dan nodig was. Volgens sommigen is ze zelfs zo groot, dat er zich een vervreemdingsproces ten deze heeft voltrokken, dat slechts doorbroken kan worden door een radicalisering van vakbondsacties aan de voet.

Dat heeft o.a. tot gevolg gehad, dat er een steeds groter gevoel van onbehagen ontstond tegen allerlei afspraken op centraal c.q. nationaal niveau. De discussies zijn zich gaan toespitsen op de vraag, of we nog wel langer moeten vasthouden aan een overleg-instrumentarium, waarbij het accent vooral op een centrale besluitvorming ligt. In het kader van deze discussie werd ook actueel de vraag of het überhaupt nog wel zinvol is vast te houden aan de traditionele vormen van overleg en samenwerking, waarbij met name de functie en rol van de Sociaal-Economische Raad (SER) en de positie van de ondernemingsraden in het geding zijn gebracht. Er is dan ook alle reden voor de veronderstelling, dat we met een problematiek geconfronteerd zijn, die verder reikt dan een discussie over de verhouding centralisatie-decentralisatie. Er is onzes inziens reden voor de stelling, dat de verschillen dieper liggen en een botsing tussen verschillende maatschappij-visies, of zo men wil tussen ideologieën, *de* onderstroom is van heel wat discussies over de strategie en tactiek van de vakbeweging én over ons stelsel van arbeidsverhoudingen. In de loop der 60-er jaren is zich een radicaliseringsproces gaan voltrekken — te beginnen in de studentenwereld — zonder dat wezenlijke maatschappijveranderingen tot stand werden gebracht, maar dat wel geleid heeft tot verwijdering tussen tot voor kort min of meer vreedzaam naast en met elkaar samenwerkende groeperingen, zoals overheid, werkgevers en werknemers.

De vakbeweging wordt verweten, dat ze in wezen niet meer uit is op maatschappij-verandering, maar op handhaving van de bestaande orde. Ze wil hoogstens nog „morrelen aan de marge”, maar daarmee is het dan ook bekeken. De vakbeweging als massa-organisatie is aan de technocratie en bureaucratie samen met de moderne onderneming en de universiteit ten prooi gevallen. Ze is geen beweging meer, maar een min of meer autoritaire organisatie geworden, die de arbeiders steeds verder van zich verwijderd.

Op dit stramien werd en wordt door velen voortgeborduurd. Wil de vakbeweging zich uit haar te strakke keurslijf bevrijden, dan zal ze zich harder moeten gaan opstellen en zich niet langer moeten laten inkapselen in met name organen van overleg en samenwerking, zoals Stichting van de Arbeid en SER. Dit schijnt voor velen een reëel alternatief te zijn.

Ontbinding van de samenwerkings-ideologie

De samenwerking tussen overheid, werkgevers en werknemers laat mede om die reden de laatste jaren nogal te wensen over. Er is eerder sprake van verwijdering en groeiende tegenstellingen, dan van toenemend begrip en vertrouwen.

Peper heeft in zijn geruchtmakend artikel in ESB januari '71 over „de overgangsjaren van de nederlandse arbeidsverhoudingen” gesteld, dat na 1945 ook de vakbeweging gekozen heeft voor het integratie-model om onder meer enerzijds de wederopbouw van ons land mogelijk te maken en anderzijds een politiek van volledige werkgelegenheid te realiseren.

De vakbeweging heeft daartoe de nodige zelfdiscipline opgebracht. Zo werd van het stakingsmiddel geen of nauwelijks gebruik gemaakt.

In dit integratie-denken paste het centralistische loonoverleg (de algemene loonronden) en de totstandkoming van een Stichting van de Arbeid, zijnde een privaatrechtelijk orgaan, later gevolgd door de publiekrechtelijk gefundeerde sociaal-economische raad.

Aan het einde van de vijftiger jaren is het integratie-model barsten gaan vertonen, die het gevolg zijn van het feit, dat kennelijk niet meer die consensus over de doelstellingen van het sociaal-economisch beleid bestaat, die direct na 1945 mogelijk bleek.

De invoering van de vrijere loonpolitiek in 1959, gevolgd door vele spanningen daarna van loonexplosies tot wilde stakingen toe, brengt de wederopbouw-ideologie c.q. het integratie-denken in een crisis, en doet de belangentegenstellingen tussen overheid, werkgevers en werknemers in sterke mate herleven.

Er ontstaat in de 60-er jaren een wat andere strategie, zonodig gevolgd door de taktiek van niet-langer-meedoen, of door het afleggen van verklaringen, dat de vakbeweging zich niet langer mag laten inkapselen door instellingen zoals een SER, een Stichting van de Arbeid en andere overlegorganen. Deze ontwikkeling zou wellicht het beste gekarakteriseerd kunnen worden als een verschuiving van integratie- naar distantie-denken, zonder dat bewust gekozen wordt voor hetzij de éne, hetzij de andere pool in het veld der arbeidsverhoudingen.

Op grond hiervan zou hoogstens gekozen kunnen worden voor het — bijvoorbeeld — door Peper geïntroduceerde coalitie-model als een reëel alternatief. Het kenmerkende van dit model is dat de verantwoordelijkheden tussen de partners strikt gescheiden worden. Het is een mengvorm van samenwerking en conflict die zou passen bij een vrije loonpolitiek. Een SER heeft hierin geen plaats, omdat die thuishoort in het harmonie-model. Het verdwijnen van de SER zou bovendien een herstel van de eigen verantwoordelijkheid voor het sociaal-economisch beleid van regering en parlement kunnen betekenen. Wel zou de SER als apparaat ter beschikking gesteld kunnen worden van het parlement, dat daardoor meer adequaat op de ontwikkelingen zal kunnen reageren dan nu het geval is.

Evenals in het integratie- of harmonie-model hebben werkgevers- en werknemersorganisaties in het coalitie-model uiteraard een instrumentarium nodig. Het geheel zal gekenmerkt worden door een grotere mate van vrijblijvendheid, die past bij dit systeem van gescheiden verantwoordelijkheden.

We moeten — huiselijk gezegd — denken aan een los-vaste verkering tussen de tot voor kort goed samenwerkende groeperingen. Aldus in grote lijnen de visie van Peper.

Er zullen wellicht weinigen zijn, die vanuit een emotionele of traditionele gebondenheid er op staan alles bij het oude te laten. Het zou van weinig visie en inzicht getuigen als men niet bereid zou zijn het functioneren van o.a. de SER kritisch te toetsen aan inmiddels plaatsgevonden hebbende ontwikkelingen in onze samenleving. Een geheel ander punt is, of vanuit de filosofie der gescheiden verantwoordelijkheden het loonoverleg het karakter moet krijgen van het keiharde onderhandelen met een daarmee gepaardgaande taktiek van harde acties, zoals de laatste tijd wel wordt bepleit, maar waardoor tegenstellingen toenemen en het wantrouwen groeit. Daar-

door kunnen positieve en noodzakelijke veranderingen eerder geblokkeerd dan bevorderd worden. Dat zou een negatief resultaat van een gerealiseerde duidelijkheid zijn.

De vraag is zelfs gewettigd of hierdoor — tegen de eigenlijke bedoeling in — de klok van maatschappelijke verandering en vernieuwing niet eerder teruggedraaid wordt, dan dat ingespeeld wordt op het proces van maatschappelijke veranderingen, waaraan ook de vakbeweging een belangrijke bijdrage kon leveren.

De vraag is of de Nederlandse vakbeweging die kant uit wil en zo ja, welke gevolgen dat zal hebben niet alleen voor het arbeidsklimaat, de sfeer in de bedrijven, maar voor ons hele stelsel van arbeidsverhoudingen.

Het zou onzes inziens een verschraling zijn, waardoor een aanpak van verschillende maatschappelijke problemen aanzienlijk kan worden belemmerd. Hierbij dient dan niet alleen gedacht te worden aan nationale vraagstukken zoals inkomenspolitiek, milieu-beheer, collectieve voorzieningen, onderwijs en welzijnswerk, maar ook aan de duidelijke tendenzen in de richting van een verzelfstandiging van systemen van arbeidsverhoudingen op het niveau van de ondernemingen.

Het zou te betreuren zijn, als door een proces van polarisatie het wantrouwen tussen werkgevers en werknemers zou toenemen, juist in een periode waarin voor de vakbeweging een belangrijke rol en goede mogelijkheden zijn weggelegd op zowel macro- als op micro-niveau.

Een terzake zo goed mogelijk gericht beleid vraagt evenwichtige benadering respectievelijk verhouding tussen centralisatie en decentralisatie. Daarbij zullen wij ons er wel voor moeten hoeden om te kiezen voor wat wel genoemd wordt een basis-democratie, die dat onmogelijk maakt.

Het gevaar is niet denkbeeldig dat wij op dat punt in een extremisme vervallen, dat verantwoorde oplossingen eerder bemoeilijkt dan dat zij ze bevordert. Zo wordt bijvoorbeeld door de Werkgroep voor een Maatschappij-Kritische Vakbeweging een idee van basis-democratie bepleit, die moet resulteren in een gedecentraliseerd systeem van arbeidsverhoudingen die de totstandkoming van een echte arbeidersmacht tot gevolg heeft.

Dat deze werkgroep zich kritisch opstelt tegen een aantal maatschappelijke ontwikkelingen is toe te juichen, omdat niemand moet menen dat het systeem, zoals wij dat thans kennen, het enig juiste is.

De uiteindelijke koers die de werkgroep wil gaan, menen wij te moeten afwijzen, omdat men in feite een beleid verdedigt dat werkelijke democratie en integratie in de weg staat.

Uit publikaties van de werkgroep ³⁾ blijkt, dat men in feite de werknemers oproept tot een strategie en een taktiek die een duidelijke demonstratie moet zijn van het feit, dat er tegenstrijdige belangen en verschillen en posities zijn tussen „kapitaal en arbeid”. Daarmee wordt gekozen voor een oppositiemodel dat een echte integratie (in de zin van eenheid in verscheidenheid) van de in de onderneming samenwerkende groeperingen onmogelijk maakt. Het gevolg hiervan zou kunnen zijn dat het spanningen binnen de werknemerswereld zelf oproept.

³⁾ Zie o.a. de brochure: Maatschappij-Kritische Vakbeweging (Kosmoschrift '71, nr. 2) en: Baas in eigen bond, 1973, druk KWJ.

Relatie Vakbeweging-Onderneming

Hiermede is in feite ook aan de orde gesteld de relatie vakbeweging en onderneming c.q. de samenwerking en het overleg op dat niveau.

De vakbeweging is ontstaan als een reactie op het economisch liberalisme. De arbeider was volkomen afhankelijk van de beslissingen van zijn werkgever. Hij had nauwelijks enig middel ter beschikking om zich te verweren tegen de toestand van rechteloosheid, waarin hij allengs was komen te verkeren.

Door het optreden van de vakbeweging is daarin langzaam maar zeker verandering gekomen o.a. door het instituut van de collectieve arbeidsovereenkomst. De vakbeweging heeft door het vervullen van de oppositie-rol een belangrijke bijdrage geleverd aan het doorbreken van eenzijdige machtsposities. De christelijke vakbeweging heeft deze oppositie-rol nimmer gezien als een strijd om de macht. Integendeel, de door haar gevoerde strijd is altijd gezien als een mogelijkheid en opdracht om te komen tot een rechtsorde van de arbeid, waarin werkgevers en werknemers niet elkaars natuurlijke tegenstanders zijn. De vakbeweging zal meer dan ooit haar aandacht moeten richten op datgene wat zich afspeelt binnen de afzonderlijke onderneming.

Belangrijk is vanuit welke visie men zich opstelt. Men kan dan kiezen voor een zodanige tactiek, dat men slechts vanuit machtsposities wil opereren, maar ook vanuit de gedachte dat werkgevers en werknemers met erkenning van verschillende posities die zij innemen, elkaar nodig hebben en het met elkaar eens moeten zien te worden. Niet voor niets heeft in het christelijk-sociaal denken de gedachte van de wederzijdse verantwoordelijkheid altijd centraal gestaan. Werkgevers en werknemers dienen elkaar dan ook op basis van gelijkwaardigheid te aanvaarden. Daarom hebben wij altijd grote waarde gehecht aan het instituut van de ondernemingsraad en een paritair samengestelde raad van commissarissen. Door middel daarvan immers hebben wij een reële mogelijkheid om een positieve bijdrage te leveren aan het zo goed mogelijk laten functioneren van de onderneming.

Uitgaande van de hierboven genoemde gelijkwaardigheid biedt het een reële mogelijkheid zich gezamenlijk te bezinnen op de doelstellingen van de onderneming.

Tenslotte kan op deze wijze ook een wezenlijke bijdrage worden geleverd aan het doorbreken van een eenzijdig en onvruchtbaar machtsdenken. In dit verband vraagt de discussie over de vraag of de ondernemingsraad niet vervangen moet worden door een personeelsraad onze aandacht. Wij hebben hier niet met een woordenspel te maken of met een incidenteel gebeuren. Het heeft o.i. alles te maken met het distantie-denken, waardoor de ondernemingsraad niet als een orgaan van mede-beheer van de onderneming wordt gezien en waarin geen mede-verantwoordelijkheid voor het realiseren van de doelstellingen van de onderneming gedragen wordt.

De posities en de verhoudingen zouden daardoor zuiverder komen te liggen. De ondernemingsraad nieuwe stijl zou dan ook moeten bestaan uit alleen maar de gekozen leden en een typisch belangenbehartigend karakter moeten krijgen. Het is de introductie van een nieuwe vorm van machtsstrijd, die tussen werkgevers en werknemers tot ongewenste spanningen kan leiden. Bovendien is het gevaar niet denkbeeldig — de eerste symptomen

zijn er al — dat tussen de werknemers onderling een verwijdering ontstaat, die een allerm minst gunstige invloed heeft op de werkomgeving.

Het is in feite de beklemtoning van de filosofie der gescheiden verantwoordelijkheden, maar dan op ondernemingsniveau. Tijdens een studiedag op 9 april 1973 over het sociaal experiment bij spinnerij Swagenmakers-Bogaers te Tilburg heeft Van Zuthem gesteld, dat de vakbeweging tot nu toe geen keus heeft gedaan tussen de ondernemingsraad als controle-orgaan of als orgaan van mede-beheer, en dat de situatie nog steeds zo is, dat zijns inziens de verantwoordelijkheid van de werknemer „zwaar onderkoeld” is en ver beneden het menselijk vermogen ligt.

Terecht heeft hij gewaarschuwd voor het ontstaan van een nieuw soort kapitalisme: *het arbeiders-kapitalisme dat alle macht aan zich zal trekken*. Daarom kiest Van Zuthem terecht voor de ondernemingsraad als orgaan van medebeheer. Deze benadering, die we in de christelijk-sociale beweging altijd hebben voorgestaan, lijkt ons ook nu nog de juiste. We hebben ons steeds verzet tegen een eenzijdig conflict-denken, dat niet gericht is op overbrugging en verzoening van tegenstellingen, maar dat slechts tot *verschuivingen* in de machtsverhoudingen leidt, waardoor zowel structureel als mentaal weinig of niets verandert.

De tweeslachtigheid van het beleid, die nu nogal eens — nolens volens wellicht — blijkt, verhoogt de geloofwaardigheid van de vakbeweging bepaald niet. Verscherping van de tegenstellingen aan top en basis frustreren de ontwikkeling naar een „verantwoordelijke maatschappij”, waarin aan overleg en samenwerking de voorkeur gegeven wordt boven ongenueanceerde distantie en oppositie.

Vanuit deze optiek zal de christelijke vakbeweging zijn toekomstige beleid dienen te bepalen, niet omdat het aan traditionele uitgangspunten wenst vast te houden, maar omdat ze zich duidelijk wil blijven oriënteren op evangelische uitgangspunten en normen, die groepsegoïsme en eenzijdige behartiging van groepsbelangen doorbreken en te boven gaan.

Wij staan als vakbeweging ten deze op een kruispunt van wegen. De keus die uiteindelijk gedaan zal worden zal van beslissende invloed zijn op de verdere ontwikkeling van de Nederlandse verhoudingen, zowel op nationaal niveau als op dat van de onderneming. De vakbeweging draagt hierbij een grote verantwoordelijkheid.

De toekomst zal leren of wij de richting uitgaan van een radicalisering in de zin van een verscherping van de tegenstellingen of die waarbij de gedachte van overleg en samenwerking uitgangspunt zal zijn voor het beleid. De oud-voorzitter van het CNV, dr. M. Ruppert⁴⁾ heeft in een interview dat hem destijds werd afgenomen ter gelegenheid van zijn ere-promotie aan de Vrije Universiteit over de radicaliseringstendenzen binnen en buiten de vakbeweging gezegd: „En als ik dan zie hoe allerlei anarcho-syndicalistische methoden worden toegepast, sorry, maar dan heb ik teveel ervaring gehad met de geschiedenis van de vakbeweging om niet te weten, dat zulke zaken de arbeiders nooit één cent vooruit zullen brengen. Niet alleen wordt de ellende dan vergroot; ook de reactie wordt versterkt. De vertragende effecten, die daarmee gepaard gaan, belemmeren juist de vernieuwing van de samenleving.”

A. Hordijk

⁴⁾ Elseviers Weekblad van 20 oktober 1970.

Mag men spreken van christelijk beroepsonderwijs?*)

Inleiding

Wat christelijk onderwijs is, kan alleen zichtbaar gemaakt worden in bepaalde concrete situaties. Pas als je de doelstelling van het christelijk onderwijs operationeel gemaakt hebt, kun je zien wat voor vlees je in de kuip hebt en aan de andere kant kun je aan het *operationeel* maken pas de doelstellingen beoordelen.

Over het operationeel maken van de doelstellingen van het christelijk beroepsonderwijs gaat deze verhandeling. Dat operationeel maken is een kwestie van zoeken en tasten, van proberen en mislukken. Derhalve vraag ik bij voorbaat vergeving voor de apodiktische wijze, waarop ik u het één en ander presenteer, alsof het klare koek was en of er geen alternatieven mogelijk waren.

Het gaat om het kind

Laten we eens even kijken naar het geloof, dat niet altijd expliciet verantwoord is, van velen, die in de dagelijkse praktijk van het onderwijs staan. Soms bemerk je in die kringen een duidelijke terughoudendheid ten aanzien van de door de minister voorgenomen experimenten met als enige „positieve” element een waarschuwing aan alle besturen en personen, om niet mee te doen zonder dat de rechtspositie duidelijk gewaarborgd is. Wanneer ik nu ga proberen, om zoals ik het Evangelie beleef operationeel te maken in mijn visie op het onderwijs, moet ik zeggen, dat ik een dergelijke houding niet christelijk vind.

Het vanuit een christelijke visie primair stellen van rechtspositionele elementen ten aanzien van onderwijsvernieuwing is een onjuiste zaak. Waar gaat het immers om in het onderwijs? Om het kind tot optimale ontplooiing te laten komen.

De onderwijsgeevenden helpen het kind daarbij; zij zijn als het ware een middel om dat doel te verwezenlijken. Aan het bereiken van de optimale bruikbaarheid van dat middel zijn natuurlijk rechtspositionele voorwaarden verbonden — dat valt niet te ontkennen — maar rechtspositionele voorwaarden ten aanzien van het middel zijn niet het enige of belangrijkste criterium om de doelen van onderwijsvernieuwing te beoordelen.

De vernieuwing van ons denken

Als ik de Bijbel opensla en lees Romeinen 12 vers 1 en 2 word ik beschaamd over mijzelf en over de wijze waarop in onze eigen Protestants-Christelijke kring het onderwijsbeleid vaak tot stand komt, want daar lees

*) Samenvatting van een lezing voor de Centrale Commissie voor het Chr. Basisonderwijs van de Gelderse CBTB op 28 september 1973.

ik: „Ik vermaan u dan broeders met beroep op de barmhartigheid Gods, dat gij uw lichaam stelt tot een levend, heilig en Gode welgevallig offer: dit is uw redelijke eredienst.” En nu komt het: „Wordt niet gelijkvormig aan deze wereld, maar wordt hervormd door de *vernieuwing van uw denken* opdat gij moogt erkennen wat de wil van God is, het goede welgevallige en volkomene”. Wel, aan die vernieuwing van ons denken ontbreekt het ons nog wel en je kijkt dan beschaamd naar een minister Van Kemenade die vanuit een heel andere levensvisie komt tot uitgangspunten, die wij eigenlijk bedacht zouden moeten hebben en waarvoor wij eigenlijk op de barricade zouden moeten staan. Als eerste uitgangspunt voor zijn onderwijsbeleid formuleert hij: „Uitstel van de beroepskeuze en studiekeuze naar een later tijdstip: i.p.v. op 12-jarige, op 15 à 16-jarige leeftijd.” Dat betekent dus voor het beroepsonderwijs, dat de eerste jaren van het beroeps- onderwijs niet beroepsvoorbereidend, maar meer algemeen vormend moeten zijn. Een dergelijke koerswijziging geeft complicaties voor technische scholen, die met een enorm machinepark begiftigd zijn en nu voor de moeilijke, zo niet onmogelijke vraag staan om hun zwaarden om te smeden tot ploegscharen — met andere woorden: die met hun machines, veelal geent op de gedachte van voorbereiding op een bepaald beroep, algemeen vormend onderwijs moeten geven, in de één of andere vorm van „algemene technieken” of de hele boel moeten uitverkopen. In dit laatste geval zouden veel leraren zich overbodig zien worden. Zij zouden opnieuw gaan nadenken over de vraag wat er tegen is om op jeugdige leeftijd een fatsoenlijk vak te leren en zij zouden zich niet zonder reden af kunnen vragen hoe het gerealiseerd kan worden om jongelui, die nu naar het LTO gaan tot hun 16e jaar op een plezierige wijze bezig te houden zonder dat zij hen kunnen motiveren met een bepaalde beroepsopleiding.

Het eigen karakter van het HNO

Maar ook het HNO heeft zijn bezwaren. Het typisch eigene van de HNO-opleiding wordt in het geding gebracht. Vroeger heeft het HNO nooit in de co-educatie geloofd: het samen opvoeden van jongens en meisjes, en heeft het altijd het typisch vrouwelijke in de opleiding gecultiveerd en gestimuleerd, dat dan weer goedgepraat werd met opvoedingsdoelstellingen als „dienstbaarheid” in de betekenis van „ondergeschikt zijn aan”, die typisch eigen zou zijn voor de vrouw en kennelijk ook nog stoelt op één of andere oud-testamentische visie. Met dezelfde redeneringen heeft men in de 19de eeuw in het begin van het Réveil ook de slavernij goed gepraat, verwijzend naar het verhaal van Noach met Sem, Cham en Jafet. *Nu* wil men wel in de kringen van het HNO samengaan met het VWO-AVO; als men dit wil, weet men niet, hoe men dit moet verwerkelijken. Want het huidige onderwijssysteem is een grote zeef. Door dit systeem blijkt de kans groot, dat de minder bedeelden, zowel in materieel als in intellectueel opzicht, in het LBO terechtkomen. Er is, hoewel er geen officiële doelstellingen zijn, in feite maar één onderwijsdoelstelling, namelijk de optimale ontplooiing van de intellectuele begaafdheden, met als hoofddoel zoveel mogelijk kindertjes naar de universiteit. Allen, die aan deze doelstelling voldoen, hebben de eer in het VWO terecht te komen. Degenen, die er niet

aan kunnen tippen, mogen nog naar het HAVO, met als vooruitzicht het volgen van een hogere beroepsopleiding en misschien nog wel een semi-academische titel als ingenieur of zoiets. De wat „dommere” kindertjes gaan naar het MAVO en zij, die volgens het huidig onderwijssysteem dit niet aan kunnen, mogen tot het LBO hun toevlucht nemen. Arme gevallen, arme mislukten, hoe is het mogelijk, dat uit de vergaarbak van een dergelijke groep onderdogs ooit een positieve houding kan voortkomen. Dat is menselijkerwijs onmogelijk, maar dat het nog gebeurt is dan misschien te danken aan de medewerking van de Heilige Geest, die uit het slechte systeem dat er is toch nog iets goeds te voorschijn kan brengen. Wat voor ons natuurlijk geen argument mag zijn om het slechte systeem maar in stand te houden.

Hoofd en handen

Wij, vanuit onze christelijke visie, moeten zeggen, dat in Gods schepping meer ligt dan alleen het verstandelijke en dat het onrecht doet aan die schepping om als impliciete, verborgen hoofddoelstelling alleen de ontwikkeling van het verstandelijke te stellen. God heeft de mens geschapen met hoofd, hart en ook handen. En als door de maatschappelijke structuur het hoofd beter betaald wordt dan de handen, mag het christelijk onderwijs naar mijn mening daaraan geen voet geven door mee te lopen met deze maatschappelijke denktrant, maar moet het in samenwerking met de ouders wijzen op de gelijkwaardigheid van het bezig zijn met de handen, ten opzichte van het bezig zijn met het hoofd en vooral het hart niet vergeten.

Het hele probleem van de vernieuwing is dan ook niet gelegen in het beroepsonderwijs, want daar is voldoende gelegenheid voor het bezig zijn met de handen, maar het probleem is juist gelegen in het AVO, het algemeen voortgezet onderwijs, dat maar al te graag op de cognitieve, verstandelijke toer gaat. Zelfs een nieuw vak als dat van de algemene technieken willen sommigen graag nog in de intellectuele zin benaderd zien als een vorm van algemene technologie.

Het einde van de puberteit

Het gaat er dus om het AVO ervan te doordringen, dat een derde van de totale tijd voor het onderwijs besteed moet worden aan het werken met de handen, maar natuurlijk niet op zo'n manier, dat het leidt tot vroegtijdige opleiding tot een bepaald beroep, want zodra een leerling beroepsmatig bezig is, wordt zijn puberteit vervroegd beëindigd. Het vroegtijdig deelnemen aan het maatschappelijk gebeuren gaat gepaard met voortijdige volwassenwording. Laten we eens kijken naar de studentenmaatschappij. Ik bedoel nu de studenten aan universiteiten en hogescholen. Wat ons daarin opvalt is het onvolwassen gedragspatroon van jongelui, die al de twintig gepasseerd zijn. Niet voor niets maken zij door hun manier van doen een a-sociale indruk. Vroeger uitte zich dat in tal van studentikoze activiteiten, zoals groentijd en drinkgelagen, tegenwoordig door het bezetten van instituten, het meedoen aan protestdemonstraties, enz . . . Dit zijn alle uitingen van onvolwassenheid. Maar juist deze onvolwassenheid,

deze gerekte puberteit is voorwaarde voor het studeren, voor het zich laten vormen. Op het moment, dat de mens volwassen geworden is, is deze vorming niet meer mogelijk. Deze stelling houdt dus in, dat volwassenheid gelijk staat met seniliteit. Ik begrijp, dat u hierom moet lachen en daarom haast ik mij er aan toe te voegen, dat gelukkig niet alle mensen in alle opzichten tegelijk volwassen worden. Ieder mens zoals u en ik heeft wel elementen in zich waarin hij nog niet volwassen is en juist die elementen bieden gelegenheid om zich dóór te laten vormen, dóór te laten veranderen, niet te verstarren, maar telkens hervormd te worden door de vernieuwing van ons denken. Dat betekent dus, dat het een plicht is vanuit onze christelijke visie, — zoals wij naar mijn mening de notie vanuit de Bijbel en het Evangelie operationeel moeten maken — om de puberteit zolang mogelijk te rekken, teneinde de jongelui zo veel mogelijk de gelegenheid te geven zich te laten vormen, te laten verrijken. Als dit ongunstige neveneffecten heeft voor ons volwassen, serieuze mensen, met ons plichtsbef, moeten wij er toch niet voor terugdeinzen maatregelen te treffen, die de verlenging van de puberteit beogen. Wij met ons vanuit onze calvinistische traditie sterk bepaald verantwoordelijkheidsbesef, ons zwaar tillen aan de zaken, ons gevoel voor plicht, wij moeten er voor oppassen deze kenmerken van ons zijn niet te gemakkelijk in verband te brengen met de Bijbel en het Evangelie, want daarmee zouden wij ten onrechte ons maatschappelijk geploeter en ons streven naar een fatsoenlijk, deugdzaam bestaan al te gemakkelijk op rekening van het Evangelie en de tien geboden schuiven. En wat klagen we dan als we de verlenging van de puberteit zien, we zeggen: „Onze maatschappij wordt geïnfantiliseerd, er is al voldoende plaats voor het kind”. Ik zeg het zelf als huisvader ook wel eens als mijn kinderen met hun Pippi-Langkous-plaatjes te zeer het cultuurpatroon in ons gezin bepalen. Maar ik weet evenzeer, dat het niet christelijk is, dat het niet de juiste wijze van het operationeel maken van noties vanuit het Evangelie is om zo te spreken.

Wie hebben de medicijnmeester nodig?

Laten we nog eens een uitgangspunt van Van Kemenade nemen: „Het aanbieden van gelijke en optimale kansen op alle niveaus van ons onderwijs, waarbij educatieve achterstanden en schoolkeuzemotieven, veroorzaakt door milieugebondenheid worden opgeheven.” Ik zou haast willen zeggen, dat is een vrijwel letterlijke uitwerking van de Bijbeltekst: „Zij die gezond zijn hebben de medicijnmeester niet van node, maar zij die ziek zijn.” Kinderen, die het geluk hebben in een „goed” milieu — goed tussen aanhalings-tekens — op te groeien, waarin aandacht wordt geschonken aan de verschillende elementen van hun persoonlijkheid en de ontwikkeling daarvan, hebben op school minder energie en aandacht nodig dan die kinderen, die het van huis uit allemaal moeten missen. Daarbij komt nog, dat de meeste van deze kinderen in het beroepsonderwijs terecht komen, ook omdat de ouders ervoor willen waken een te hoge dunk van hun kinderen te hebben omdat de mening van de eigen sociale groep dit niet „gedoogt” om maar eens een moderne term te gebruiken, of omdat het kind zich nog niet weet te bewegen in kringen, waarin de intellectuelen zich plegen te be-

geven. Op deze wijze wordt de maatschappelijke segregatie in stand gehouden, niet op gronden van erfelijkheid, maar op gronden van milieugebondenheid en kortzichtigheid. Natuurlijk spelen erfelijke factoren bij de begaafdheden van het kind een belangrijke rol, ook al wordt dit door sommige psychologen en biologen ontkend, maar er vallen meer begaafdheden te erven dan alleen verstandelijke. Indien de school aan die andere begaafdheden wat meer aandacht zou schenken zouden de scheidslijnen anders lopen dan thans het geval is.

Richting en inrichting

Een groot verwijt, dat men tegenwoordig aan onderwijsvernieuwers wel maakt, is dat zij vanuit het onderwijs de maatschappij willen hervormen; dat zij als het ware het onderwijs als breekijzer willen laten fungeren voor de tekorten in de maatschappij. Er zijn inderdaad onderwijsvernieuwers, die zich hieraan schuldig maken; het is duidelijk, dat een dergelijke handelwijze verworpen moet worden. Wat in de maatschappij niet opgelost kan worden, kan in het onderwijs ook niet. Je zou als het ware beter kunnen stellen, dat het onderwijs en de maatschappij samen moeten gaan in die ontwikkeling. Nu moet men echter in de maatschappij niet met oogkleppen op lopen, waar toch duidelijk te zien is, dat er in de laatste tien jaren veel verschuivingen hebben plaatsgevonden, niet alleen in de vorm van inkomensnivellering, maar ook wat betreft de waardering voor de activiteiten van de verschillende beroepsgroepen. In deze maatschappij wordt de intellectuele begaafdheid niet meer alleen zeer hoog gewaardeerd. Denk eens aan de toegenomen belangstelling voor sport, voor recreatie en de eer en het geld, die personen genieten, die in die sectoren tot een zekere hoogte weten te komen. Het is nu al duidelijk zichtbaar in de maatschappelijke ontwikkelingen, dat er hoe langer hoe meer vrije tijd zal komen en dat die tijd zinvol gevuld zal moeten worden. Heeft het dan zin een onderwijsstelsel er op na te houden, dat alleen en alleen gericht is op het opstuwen naar de adequate positie van hen, die de hoogste intellectuele begaafdheden hebben. Dit is toch eigenlijk te dwaas om los te lopen. En ik begrijp dan ook niet waarom er niet meer mensen wakker worden om tegen die zaak te protesteren en waarom men nog zo terughoudend is jegens vernieuwingen, die juist beogen hieraan een einde te maken. Ons onderwijs in het systeem van een afvalrace maakt 99 % van de mensen ongelukkig, omdat het het geluk beoogt van die ene procent, die kan bereiken wat impliciet in het onderwijs verborgen ligt vanaf de lagere school tot en met de universiteiten, namelijk de prestatiedwang op het intellectuele gebied. Dan is het de taak van het christelijk onderwijs om daar tegenin te gaan en om het geluk van het kind te bevorderen, het geluk dat gelegen is in het goed uit de verf te komen op alle gebieden, zowel het intellectuele, als de handvaardigheid als de gaven van zijn hart. Dat betekent voor het AVO, dat de aandacht op de handen en het gevoel niet vermoord mag worden en het betekent voor het beroepsonderwijs, dat het algemeen vormende element van groot belang is voor de verlenging van de puberteit, die zo noodzakelijk is voor de optimale ontplooiing van de leerling.

Als nu op deze manier de doelstelling van het AVO gelijk is aan die voor het beroepsonderwijs, wat voor zin heeft het dan nog twee aparte schooltypen erop na te houden, die die veralgemening van de doelstellingen zouden belemmeren? Laat men dan deze aparte scholen versmelten in de vorm van geïntegreerd voortgezet onderwijs, door de identiteit van de delen „beroepsonderwijs” en „AVO” te herwaarderen en in één zinvol geheel te integreren.

De doelstellingen van het christelijk onderwijs

Als we geconstateerd hebben, dat juist vanuit ons Christen-zijn wij moeten komen tot dezelfde uitgangspunten als waarop minister Van Kemenade op het ogenblik zijn beleid gesteld heeft, zijn we nog niet klaar, dan beginnen we pas. Want op uitgangspunten alleen is geen onderwijs gebouwd. Deze *uitgangspunten* zullen nauw verbonden moeten worden met de doelstellingen van het Protestants-Christelijk onderwijs en dan tenslotte operationeel gemaakt worden in de concrete inrichting in de school.

Ik wil proberen dat een beetje zichtbaarder te maken.

Je zou mogen stellen, dat er in de school van vandaag een stukje vorming ligt en een stukje onderwijs, die nauw met elkaar verweven zijn of althans moeten zijn. Waar halen wij nu op het ogenblik onze onderwijsdoelstellingen vandaan? We weten allemaal wel, dat het bijzonder onderwijs zijn eigen leerplan kan maken, zoals die dingen tegenwoordig heten. Maar als je kijkt wat er in de praktijk van terecht komt, dan zie je, dat die leerplannen voornamelijk bepaald worden door de zogenaamde leerplandruk. Die leerplandruk wordt in het algemeen voortgezet onderwijs bepaald door de eisen, die de universiteit stelt en in het beroepsonderwijs door de eisen, die de maatschappij stelt, voorzover het beroepsonderwijs eindonderwijs is (ik spreek uiteraard over beroepsonderwijs in de oude betekenis van het woord). Maar nu gaan we eens kijken naar de opvoedingsdoelen, die we zouden moeten hebben. Als wij tot een juiste vaststelling van de opvoedingsdoelen komen, beginnen we niet van bovenaf naar beneden te redeneren, maar behoren we precies andersom te beginnen, namelijk vanaf de basis bij het kind. Laten we het kind eens gade slaan in zijn eerste ontwikkelingsfase. Hoe een klein kind leert voordat het naar school gaat, kan iedereen zien. Wanneer het niet slaapt, is het bezig alles om zich heen te onderzoeken, door erin te peuteren, door erop te bijten, door eraan te trekken, alles te bekijken en er vragen over te stellen. Het kind ziet het object waarmee het bezig is als een totaliteit: iets waar kennis aan vast zit, vaardigheid en vorming. Hoe voelt het, hoe groot is het, is het lekker, wat kan je ermee doen, is het interessant of is het vervelend? Als je dan het kind gadeslaat, moet je wel tot een opvatting over onderwijs en opvoeding komen, waarin niet de grotemensenwereld verknipt in allerlei vakjes aan het kind gepresenteerd wordt — wat op het ogenblik het geval is — maar waarin die grotemensenwereld in zijn totaliteit het kind wordt aangeboden, als één geheel, waar zowel kennis, vorming en vaardigheid en ook gevoel, muzikaliteit en techniek aan vastzit. In de laatste tijd komt er hoe langer hoe meer belangstelling voor onderwijs, dat in feite één grote vorm van wereld-

verkenning is en waarin alle aspecten met elkaar in verband staan. Voor het voortgezet onderwijs betekent dat, dat de huidige vakken moeten verdwijnen en dat daar een nieuw geheel van integratie van bepaalde vakken tot stand moet komen. Dit houdt in, dat vakken, die tot nu toe uitsluitend op kennis of vaardigheden waren gericht, bijv. handvaardigheid of rekenen, vermengd gaan worden met vakken, die tot nu toe voornamelijk een vormende of opvoedende waarde hadden, bijvoorbeeld godsdienstonderwijs of muziek of dans of creativiteit met de handen. Dan zien we, dat het vormende, opvoedende element zich over alle vakken gaat uitstrekken, dus ook over de vakken, die uitsluitend tot nu toe kennis of vaardigheden beoogden. Zo krijg je als het ware de integratie van opvoeding, vorming en onderwijs. Een van de eerste groeperingen, die het belang daarvan hebben ingezien, waren de kritische leraren, die gekomen zijn tot een rekenmethode, die duidelijk maatschappij-kritisch is, waarin dus onderwijs en opvoedingsdoelen tot één geheel verweven zijn (*Scholing in Actie*, Muusses, Purmerend). Jarenlang zijn de voorstanders van christelijke scholen geplaagd met de vraag of er soms christelijk rekenen bestond. Welnu, als er maatschappij-kritisch rekenen bestaat, zou er ook christelijk rekenen kunnen bestaan. Om het geheel op het beroepsonderwijs toe te passen: dan bestaat er ook christelijk timmeren en christelijk naaien, afgezien van de vraag of men daar behoefte aan heeft. Maar het kàn en het zou onderwijskundig weleens interessant zijn om een methode van christelijk rekenen uit te werken, waarbij het christelijk element niet gelegen is in het middel — *séc*, maar in de hantering door de mens van het middel naar zijn doel, zodat middel en doel permanent in relatie tot elkaar staan. De vraag is levensgroot aanwezig, als wij onze vormingselementen aan het beroepsonderwijs onthouden of niet andere ideologieën de hunne eraan zullen toevoegen. Ik denk op het ogenblik aan wat zich afspeelt in vormingscentra voor werkende jongeren, op welke wijze Marxistische gedachten daar met het onderwijs verweven dreigen te geraken. Maar als wij christelijk bezig willen zijn moeten wij het niet zoeken in de indoctrinatie, zoals de kritische leraren dat hebben gedaan, maar in een geheel andere aanpak.

Richting en inrichting

Ik zou willen stellen, dat het christelijk onderwijs pas aan het begin van zijn ontplooiing staat. Juist in deze tijd waarin een integratie van vakken plaatsvindt en waarin de vorming en de opvoeding over het gehele onderwijs worden uitgesmeerd in de inhoud, ligt er een kans voor het christelijk onderwijs om nu eens af te stappen van de formele juridische problematiek en waar te maken wat men altijd beoogd heeft, namelijk op te voeden en onderwijs te geven vanuit de Bijbel en het Evangelie.

Als men in het verleden sprak over de vrijheid en de inhoud van het christelijk onderwijs, heeft men zich meestal maar beperkt tot de grondslag van de school en tot het aanstellingsbeleid van hen, die het onderwijs moesten geven. Dit beleid beperkte zich veelal tot het keuren van de geestelijke richting van de kandidaat, als controle voor de benoeming werd meestal een Bijbelles bijgewoond. Zo bleef de aandacht beperkt tot de richting en

vergat men de inrichting. Er zijn natuurlijk uitzonderingen op deze regel. In 1939 schreef een zekere C. de Vries over „Christelijk rekenen” als bijdrage voor „Onderwijsvernieuwing”, waarin een duidelijk pleidooi gevoerd wordt voor het laten zien in de gehele inrichting van het onderwijs wat de grondslag van de school is. Ook Gerbrandy heeft in dezelfde tijd in een lezing ervoor gewaarschuwd, dat christelijk onderwijs voor wat de inrichting betreft het liet afweten en veilig in zijn eigen richting heil zocht. Het zijn maar enige bakens in zee, naast de vele kapot geslagen schepen op het strand.

Daarbij komt nog, dat de meeste onderwijsgeevenden, hoe goed zij het ook bedoelden, werkelijk niet wisten op welke wijze de leerlingen verantwoord gevormd konden worden. Zij gingen het zoeken in het gevaarlijkste wat er naar mijn mening in het onderwijs bestaat: in de voornoemde *indoctrinatie*. Zo werden veel scholen onderwijskweekplaatsen voor kinderen, die kopietjes moesten worden van wat ouders waren: niet de individuele kinderen van de individuele ouders, maar de grootste gemene deler, de middenmoot, die in een zo grote mate het cultuurpatroon van de achter ons liggende jaren bepaald heeft. Sommigen pleegden deze indoctrinatie met een zeker succes, anderen faalden daarin ook volkomen en bereikten tegenovergestelde resultaten. Hoe meer deugd en zedelijkheid er soms boven op de schoolbanken werd gelegd, destemeer ondeugd en onzedelijkheid werd er onder bedreven: „vieze” briefjes, misdragingen van de leerlingen in de kleedruimten naast het gymnastieklokaal, volgekladderde toiletten en ga zo maar door. Het leek soms wel op een middeleeuwse kathedraal. Daar namelijk vindt men prachtig bewerkte koorbanken, met de ene religieuze voorstelling naast de andere, maar wie op de grond gaat liggen en dan naar boven kijkt, naar de onderkant van deze banken, vindt daar de meest perverse voorstellingen afgebeeld.

Conclusies

Wat betekent dit alles voor het beroepsonderwijs? Laten we proberen samen te vatten wat de conclusies van deze verhandeling zouden zijn. In de eerste plaats moeten we niet meer volstaan met de grondslag van onze school, maar toe naar doelstellingen van ons onderwijs, die in de inrichting operationeel gemaakt worden. Vernieuwingen in het onderwijs moeten wij niet primair beoordelen vanuit rechtspositioneel oogpunt, maar vanuit de optimale ontplooiingsmogelijkheden van het kind. Het is noodzakelijk, dat de beroepskeuze en de studiekeuze uitgesteld wordt naar een latere dan de 12-jarige leeftijd, met als gevolg, dat het beroepsgerichte onderwijs in de eerste jaren meer algemeen vormend van karakter moet zijn. Er is dan geen bestaansgrond meer voor een apart beroepsonderwijs en een apart algemeen vormend onderwijs. Het zou beter samengevoegd kunnen worden tot geïntegreerd voortgezet onderwijs. In dat onderwijs moet niet de ontplooiing van de intellectuele begaafdheden boven die van de handen en het hart gesteld worden. Het onderwijs mag geen afvalrace worden, maar alle kwaliteiten, ook die op het niet cognitieve vlak liggen, moeten gelijkwaardig worden gewaardeerd. Wij moeten niet ons eigen verwachtingspatroon

van het leven en ons eigen cultuurpatroon normatief stellen voor de jeugd. Iedere vorm van indoctrinatie, die geen recht doet aan de eigen verantwoordelijkheid van de leerling, moet vermeden worden. Educatieve achterstanden en schoolkeuzemotieven, veroorzaakt door milieugebondenheid, moeten opgeheven worden indien mogelijk.

Het één en ander houdt in, dat er hoge prioriteit gegeven moet worden aan de ontwikkeling van de algemene technieken, waar een samengaan van kennis, vaardigheid en vorming gerealiseerd zal moeten worden. Ook deze vorming staat in verband met de opvoedings- en vormingsdoelstellingen en dus met de identiteit van de school. Het is verheugend, dat in de kringen van het beroepsonderwijs daarmee al een begin is gemaakt.

Zie hier een waslijst, waar het onderwijs de komende tien jaar zijn handen aan vol heeft. Ik ben ervan overtuigd, dat het wel de moeite waard is om het te gaan proberen. Juist als wij in deze tijd het christelijk onderwijs waar willen maken, zullen wij niet moeten terugdeinzen, niet achter moeten lopen, maar eerder op deze ontwikkelingen vooruitgaan, omdat zij mede gedragen worden door de visie vanuit de Bijbel en het Evangelie. Pas dan mag men spreken van christelijk beroepsonderwijs, omdat zowel het element christelijk, als het beroepselement een andere inhoud heeft dan thans het geval is.

Dr. H. G. van den Doel

Die multinationals die ons regeren ¹⁾

Christopher Tugendhat, oud-directeur van de Londense „Financial Times”, is de auteur van een opmerkelijk boek over de ontwikkeling en de activiteit van de multinationale ondernemingen. Daarin zet hij uiteen hoe de beslissingen worden genomen en hoe zij van land tot land, en van geval tot geval, worden uitgevoerd. Hij legt de nadruk op de politieke verwickelingen van hun stellingnamen, en uit de wens dat hun betrekkingen met de regeringen genormaliseerd zouden worden. De Franse titel van dit werk, dat bij Grasset te Parijs werd uitgegeven, luidt: „Ces multinationales qui nous gouvernent” („Die multinationals die ons regeren”). De oorspronkelijke uitgave werd in 1971 in Londen op de markt gebracht door „Eyre and Spottiswood Ltd.” onder de titel: „The Multinationals”.

De Franse titel overdrijft niet. De regeringen beginnen zich zorgen te maken over de steeds groter wordende macht van die ondernemingen. In België bijv. heeft de Belgische Petroleumfederatie, met achter zich al de bij haar aangesloten multinationale ondernemingen, onlangs van de regering hogere prijzen kunnen afdwingen voor de in België verkochte petroleumprodukten ²⁾. De door de Arabische landen doorgevoerde beperkingen als voorwendsel gebruikend, heeft de Belgische petroleumnijverheid een prijsverhoging weten te verkrijgen die haar een meerwaarde oplevert van om en bij de drie miljard op haar voorraden, en nog hogere inkomsten voor de komende maanden.

Vóór de strijd om de petroleumprijzen, waarin de multinationale ondernemingen het van de Belgische regering hebben gewonnen, hadden sommige multinationale ondernemingen, waaronder Kennecott en ITT, het in Chili opgenomen tegen de regering Allende — men weet met welk resultaat. De machtigste onder haar veroorloven zich wel eens, een waarschuwing te geven aan de een of andere regering, in een vorm die heel sterk doet denken aan economische chantage. Heeft de Belgische Petroleumfederatie niet te verstaan gegeven dat, zo de regering geen verhoging toestond, er in België een ernstige olieschaarste zou kunnen ontstaan? Het tot stand brengen van een evenwicht tussen de nationale belangen en de kapitalistische belangen is, op politiek en economisch vlak, een der hoofdproblemen geworden van het eind van de twintigste eeuw.

In ieder geval hebben de vakbonden de strijd aangebonden tegen deze tentakelorganisaties die de „robotisering” in de hand werken, en die door het spel van de concentraties, een bedreiging vormen voor heel wat arbeidsposten.

Hoofdgedachte van het boek

De hoofdgedachte in het werk van Christopher Tugendhat is de volgende: voor alle regeringen over de ganse wereld is thans het ogenblik aangebroken om een standpunt in te nemen m.b.t. het probleem van de grote

1) Labor, tijdschrift voor vorming en informatie van het WVA, 1974 nr. 1.

2) Tijdens het embargo en vóór de stijging van de prijzen der producerende landen.

internationale maatschappijen, die de jongste 25 jaar als paddestoelen uit de grond zijn gerezen. De opkomst van deze organismen is een der meest spectaculaire verschijnselen van onze tijd; hun draagwijdte beslaat méér dan het economisch en het industrieel terrein; hun aanwezigheid beïnvloedt aanzienlijk de actie van de regeringen bij de uitoefening van hun functies, alsook de betrekkingen tussen de verschillende regeringen. In zijn inleiding geeft Christopher Tugendhat een tabel die allen die er kennis van nemen zal doen nadenken:

Vergelijking tussen de omzet van enkele multinationale ondernemingen en het bruto nationaal produkt van enkele landen ³⁾

| Bruto Nationaal Produkt 1971 (in miljard dollar) | | Omzet in 1971 (in miljard dollar) | | |
|---|-------|-----------------------------------|----------------|------|
| Nederland | 37,19 | General Motors | V.S. | 28,2 |
| Zweden | 33,54 | Standard Oil (N.Y.) | V.S. | 18,7 |
| België | 29,12 | Ford | V.S. | 16,4 |
| Zwitserland | 24,54 | Royal Dutch/Shell | Ned.-Ver. Kon. | 12,7 |
| Denemarken | 17,39 | I.B.M. | V.S. | 8,2 |
| Oostenrijk | 16,50 | Unilever | Ver. Kon.-Ned. | 7,4 |
| Noorwegen | 12,94 | Philips | Nederland | 5,1 |
| Finland | 11,23 | ICI (Imp. Chem. Ind.) | Ver. Kon. | 3,7 |
| Griekenland | 10,70 | Hoechst | Duitsland | 3,4 |
| IJsland | 4,53 | Alcan Aluminium | Canada | 1,4 |

Zoals men zien kan hebben sommige multinationale ondernemingen reeds een omzet die de vergelijking doorstaat met het bruto nationaal produkt van de kleinste Europese staten, terwijl hun groeivoet aanmerkelijk hoger ligt.

IBM, Ford, Shell, Esso, General Motors, Agfa-Gevaert, Olivetti, Philips, Bayer . . . Iedereen kent die fabelachtige imperia, maar zelfs in de kring van de grote specialisten zijn er slechts weinigen die in staat zijn precieze aanwijzingen over de omvang van de internationale ondernemingen te verstrekken. De gegevens waarover men beschikt zijn altijd verouderd en approximatief. Een ander probleem is, dat de boekhoudkundige methodes zo verschillend zijn van het ene land tot het andere, dat zij de vergelijking erg bemoeilijken. Volgens de auteur van „Die multinationals die ons regeren” zijn de meest volledige gegevens die tot nu toe zijn verschenen die welke de OESO in 1968 heeft gepubliceerd. Zij tonen aan dat de boekhoudkundige waarde van de door deze maatschappijen buiten hun land van herkomst gedane investeringen in 1966 ongeveer 90 miljard dollar bedroegen, waarvan twee derden naar de geïndustrialiseerde landen gingen en de rest naar de ontwikkelingslanden. In de geïndustrialiseerde landen kwam de fabrieksnijverheid op kop met 28 miljard dollar, gevolgd door

³⁾ De auteur haalde deze cijfers uit het tijdschrift „Fortuna”, dat jaarlijks de lijst publiceert van de 1.000 belangrijkste maatschappijen van de Verenigde Staten en de 300 belangrijkste niet-Amerikaanse bedrijven.

De cijfers m.b.t. het BNP vond hij in het OESO-blad „Voornaamste Economische indicatoren”.

de aardolie die 14 miljard dollar voor haar rekening nam. Men meent dat het totaal gestegen is met 12 pct. per jaar, en dat het thans (in 1971) méér dan 150 miljard dollar moet belopen.

Hoe indrukwekkend deze bedragen ook mogen zijn, zij geven ons slechts een onvolmaakt idee van de reële belangrijkheid van het verschijnsel. Christopher Tugendhat verklaart dat onderzoekingen van Judd Polk, in „De nieuwe wereldeconomie” (Columbia Journal of World Business, januari - februari 1968) aan het licht hebben gebracht, dat elke geïnvesteerde en op een balans ingeschreven dollar elk jaar resulteert in een zakcijfer van twee dollar. Volgens deze ruwe en snelle berekening moet de waarde van de produktie, die door de internationale maatschappijen buiten hun land van herkomst tot stand werden gebracht, in 1971 de kaap van 300 miljard dollar hebben overschreden, dit is méér dan de totale waarde van het internationale handelsverkeer.

„Wij bezitten een bijzondere nationaliteit”

Men zou een zware vergissing begaan zo men deze ondernemingen volgens de traditionele nationale criteria zou beoordelen. Op basis van een uitspraak uit een uiteenzetting, gehouden op een colloquium over „De multinationale onderneming”, ingericht door het Britse Instituut voor Management, op 10 juli 1968, definieert de auteur de houding van deze maatschappijen in termen die vóór hem door dr. Max Gloor, directeur van de Zwitserse onderneming „Nestlé Alimentation” reeds waren gebruikt: „Wij kunnen noch als zuiver Zwitsers worden beschouwd, noch als zuiver multinationaal, d.w.z. afhankelijk van de ganse wereld, voor zover zoiets mogelijk zou kunnen zijn. Waarschijnlijk liggen wij ergens daartussen, als een apart ras. Kortom, wij bezitten een bijzondere nationaliteit: de Nestlé-nationaliteit”.

Elke maatschappij werkt als een door een centrum geleid en gecoördineerd organisme. In sommige gevallen krijgen de diverse dochtermaatschappijen een ruim initiatiefrecht, soms weer bezitten zij er geen enkel. Maar welke formule op een bepaald ogenblik ook wordt aangenomen, de zetel van de maatschappij vertegenwoordigt het brein en het centrale zenuwstelsel, terwijl de filialen niets meer zijn dan de ledematen die de hun opgedragen taken uitvoeren. IBM, bijvoorbeeld, zet alléén in de Verenigde Staten volledige computers in elkaar; in verschillende landen laat het bedrijf onderdelen fabriceren, die vervolgens worden geassembleerd, om tenslotte een multinationaal afgewerkt produkt te vormen. Ford streeft ernaar de activiteiten van haar Engelse, Belgische en Duitse dochtermaatschappijen zo strikt te coördineren als deze laatste het met hun eigen fabrieken doen. SKF verdeelt de bestellingen over haar diverse filialen, naargelang de respectieve behoeften, zodat binnen het geheel van deze groep een nagevoelbaar eenvormig activiteitsniveau wordt verzekerd. In deze maatschappijen — zoals trouwens in alle andere multinationale en internationale ondernemingen — bestaat de rol van de filialen erin, zoals de armen en benen van het menselijk lichaam dat doen, te werken voor het gehele organisme, en hun belangen staan ten dienste van deze doelstelling, bepaald door de respectieve hoofdzetels. De banden die deze maatschappijen leggen tussen

de staten, door de coördinatie van hun activiteiten in de diverse landen, worden niet onmiddellijk waargenomen — in tegenstelling met de door de Staten afgesloten verdragen — maar vaak zijn zij nauwer en duurzamer.

De bazen van de multinationals

Deze kenmerken van de internationale maatschappijen oefenen een zekere invloed uit op degenen die ze leiden. W. J. Kenyon Jones, president van de Britse dochtermaatschappij van het Amerikaanse bedrijf „Ronson”, geeft klaar en duidelijk de plichten van een bestuurder te kennen: hij moet afzien van elke nationalistische houding en begrijpen dat hij in laatste instantie tegenover de aandeelhouders van de moedermaatschappij zijn loyaliteit moet betuigen; hij is eraan gehouden hun belangen te verdedigen, zelfs als zij blijkbaar niet samenvallen met het nationaal belang van het land waar hij werkzaam is.

Dezelfde Kenyon Jones is het, die de meest gevoelige punten heeft aangevoerd. De internationale maatschappijen kunnen drukken op de wisselkoersen door fondsen naar een andere plaats over te dragen; door de prijzen te wijzigen, waaraan de produkten door een dochtermaatschappij aan een andere worden afgestaan, kunnen zij tevens de betalingsbalans beïnvloeden. Zij vermogen de uitvoerbestellingen naar een ander land af te voeren, en zijn eveneens in staat om de nationale groeivoeten zeer gevoelig te wijzigen door liever op één bepaalde plaats dan op een andere, in fabrieken en uitrustingen te investeren. Elk van deze beslissingen behelst een keuze waarop nationale belangen inspelen.

De multinationals en de wereldhandel

Het aandeel, in de wereldhandel, van de ruilhandel tussen de filialen van tot verschillende landen behorende internationale maatschappijen vormt het meest spectaculaire vertoon van de invloed die deze multinationals op het nationaal economisch beleid kunnen uitoefenen. Bij een analyse van de Britse handel in 1966, die men kon lezen in de „Board of Trade Journal” van 16 augustus 1968, stelde het tijdschrift vast dat 22 pct. van de waarde van de Britse uitvoer voort vloeide uit „de transacties tussen aanverwante ondernemingen”. De uitdrukking verwijst naar elke verkoop die in Groot-Brittannië door de tak van een — Engelse of buitenlandse — internationale maatschappij tot stand werd gebracht met een dochtermaatschappij in het buitenland. Een levering van Ford-Groot-Brittannië aan Ford-België of van Imperial Chemical Industries in Groot-Brittannië aan ICI in Duitsland, is een karakteristiek voorbeeld van dit soort transacties. De studie van „Board of Trade” toont aan dat één der meest treffende kenmerken van de activiteit van de onder Amerikaanse controle geplaatste Britse ondernemingen erin bestaat, dat hun voornaamste handelspartners in het buitenland hun zustermaatschappijen zijn. In 1966 ging 56 pct. van het totaal van hun uitvoer naar dochtermaatschappijen van dezelfde onderneming, daar waar de overeenstemmende percentages 35 pct. beliepen voor de aan buitenlanders toebehorende en 27 pct. voor de aan Britten toebehorende ondernemingen. Inzake import werd tot nu toe

geen enkele gelijkaardige statistiek gepubliceerd. Men mag echter gerust aannemen dat de verhouding van de aan interne transacties van de multinationals te wijten import zeker niet moet onderdoen voor die van de export.

De enige gegevens die men enigszins met elkaar zou kunnen vergelijken komen uit de Verenigde Staten („Survey of Currents Business”, november 1966) en zijn niet van recente datum. Volgens het Departement van Handel (zelfde bron), vertegenwoordigen de verkopen, die door multinationals met zetel in de Verenigde Staten tot stand werden gebracht met hun dochtermaatschappijen in het buitenland, in 1964 ongeveer 25 pct. van het totaal van de Amerikaanse uitvoer. In 1969 heeft datzelfde Departement aanvullende cijfers voor 1965 gepubliceerd, die betrekking hadden op de activiteiten van 320 ondernemingen waarvan de totale uitvoer 8,5 miljard dollar bedroeg. Zij tonen aan dat méér dan de helft van de verkopen, die door deze maatschappijen in het buitenland tot stand werden gebracht, gebeurden via hun filialen. Niet alleen zouden deze cijfers zelf vandaag de dag aanmerkelijk hoger liggen dan toen, maar ook zou men wegens de snelle expansie van de Amerikaanse investeringen in het buitenland rond de jaren 1965-'66 kunnen vooropstellen dat deze interne transacties in de Amerikaanse betalingsbelans in belangrijkheid nog zijn toegenomen.

De andere landen publiceren meestal geen dergelijke statistieken over hun buitenlandse handel. Maar het blijkt wel redelijk aan te nemen dat, in verschillende kleinere Europese naties, de multinationals een belangrijker rol spelen dan die welke ze spelen in Groot-Brittannië; de Amerikaanse professor Jack N. Behrman beweert dat het onderlinge handelsverkeer tussen Ford-België en Ford-Duitsland over één jaar nagenoeg een zesde van het totaal van België's invoer en uitvoer vertegenwoordigde.

Het probleem van de financiële overdrachten

De meest voorkomende haard van discussies en conflicten tussen de multinationals en de overheid is gelegen in het feit dat deze maatschappijen vrij zijn enorme geldtransfers te laten gebeuren tussen hun dochtermaatschappijen van verschillende landen. Prins Colonna di Paliano, oud-commissaris van de nijverheid bij de Europese Economische Gemeenschappen, gaf in 1970 als zijn mening te kennen dat de contanten waarover de op internationaal vlak actieve Amerikaanse maatschappijen en banken beschikken, 30 à 35 miljard dollar beliepen, dit is het driedubbele van de officiële reserves van de Verenigde Staten, zonder hierbij nog te spreken over de eveneens zeer belangrijke sommen die in handen zijn van de niet-Amerikaanse ondernemingen. „Nochtans — zo voegde hij hieraan toe — rolt dit geld met reusachtige golven van het ene land naar het andere”.

Het feit dat deze activiteiten zich geenszins door nationale grenzen laten indijken, plaatst de regeringen voor bijzondere problemen. Als zij plaats vonden in het raam van één enkel economisch systeem, dan zou men in staat zijn ze op de voet te volgen, ze te controleren en hun een stelsel van systematische publikatie op te leggen. In een wereld van onafhankelijke

naties die elk hun eigen wetten, gewoonten en belangen hebben, lijkt dat echter uitgesloten.

Bij de financiële kwesties vrezen de multinationale ondernemingen vooral hun geld kwijt te spelen door de interventie van factoren die aan hun controle zouden ontsnapt zijn. Zij zijn beducht voor de restricties die de regeringen zouden kunnen opleggen aan de repatriëring, door de moedermaatschappij, van de door één van haar dochterondernemingen geboekte winsten, en het risico dat de muntpariteiten gevoelige wijzigingen ondergaan verontrust ze voortdurend.

Sommige maatschappijen menen dat de meest doeltreffende manier om zich tegen dat gevaar te verdedigen, erin bestaat, hun filialen te verbieden een overschot van op hun winsten afgehouden liquiditeiten op te stapelen. Een studie, die in 1967 werd gewijd aan de manier waarop dertig Amerikaanse bedrijven met dochtermaatschappijen in Europa de transfer van hun fondsen verrichten, heeft aan het licht gebracht dat één zesde onder hen hun filialen opdroegen jaarlijks 90 à 100 pct. van hun winsten naar de moedermaatschappij terug te sturen. Een enquête ⁴⁾ naar de handelwijze van 115 buitenlandse filialen in Groot-Brittannië, waarvan de resultaten in 1970 werden gepubliceerd, laat een analoge repartitie zien. Tussen 1960 en 1970 stuurden 13 pct. van die maatschappijen meer dan 90 pct. van hun winsten naar de moedermaatschappij terwijl één kwart meer dan 70 pct. van hun winsten repatriëerden.

Met zijn werk „Die multinationals die ons regeren” wou Christopher Tugendhat aantonen dat er een toenemende spanning bestaat tussen de maatschappijen en de staat. De auteur meent dat de regeringen van alle landen ter wereld zich nu duidelijk moeten uitspreken over het probleem van de multinationale ondernemingen, die zich meer en meer als internationale privé-regeringen ontpoppen. In deze materie — waar men het stadium van het verzamelen en het interpreteren van informatie nog steeds niet achter de rug heeft — zal het werk van Christopher Tugendhat er in belangrijke mate toe bijgedragen hebben, het belang van de bestaande problematiek en de dringende noodzaak om tot bevredigende oplossingen te komen, in het licht te stellen.

⁴⁾ Dr. Michael L. Brooke en dr. H. Lee Remmers: „The Strategy of the multinational Enterprises”.

Boekbespreking

Dr. ir. E. Schuurman:
De culturele spanning tussen
technocratie en revolutie;
32 pagina's

Onder deze titel sprak dr. Schuurman op 12 oktober jl. een rede uit ter gelegenheid van de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de reformatorische wijsbegeerte aan de Theologische Hogeschool te Eindhoven. In de regel worden in deze rubriek oraties die hooggeleerde heren — hebben moeten — houden niet gerecenseerd en wel vanwege het feit dat zij meestal over onderwerpen gaan, die het werk van de vakbeweging niet rechtstreeks raken. De rede van dr. Schuurman vormt daarop echter een uitzondering.

Hij confronteert ons met een onderwerp, dat alles te maken heeft met de wijze waarop en de intentie van waaruit we bezig zijn met de vernieuwing van de samenleving.

In heel wat maatschappij-critische discussies en geschriften kan men een fel verzet beluisteren tegen de overheersende rol van wetenschap en techniek. De techniek heeft ongetwijfeld veel zegen gebracht, maar is ook in menig opzicht ontspoord doordat mens en arbeid veelzins ondergeschikt gemaakt werden en worden aan de „eisen”, die wetenschap en techniek onverbiddelijk stellen in het produktie-proces. Dat is één van de redenen waarom met name maatschappij-critici zich tegen onze kapitalistische orde verzetten en zich inzetten voor een alternatieve maatschappelijke orde, waarin de mens weer zichzelf, weer vrij kan zijn.

Dr. Schuurman beschrijft op een heldere wijze het spanningsveld waarbinnen onze cultuur zich bevindt en dat gekenmerkt wordt door twee polen, te weten de technocraten enerzijds en de revolutionaire utopisten anderzijds. De technocraten onderkennen wel de problemen, die wetenschap en techniek voor onze samenleving hebben opgeroepen, maar dat is veeleer „te wijten aan het onvoldoende gebruikmaken van de mogelijkheden van de techniek”. Hun toekomst-visie is optimistisch. „De techniek is voor hen de motor van de vooruitgang in de cultuur”. Door een goede planning — het in-elkaar-zetten van de toekomst zoals dr. Schuurman

het noemt — en het ter beschikking hebben van een elite van deskundigen kan een goede en zekere toekomst gewaarborgd worden. De revolutionaire utopisten verzetten zich tegen dit denken en wijzen een *evolutie van de cultuur* onder leiding van de technocraten af. Zij bepleiten een *revolutie in de cultuur*.

We komen hier in aanraking met het neo-marxistisch denken, dat zich in meer dan één opzicht nog wel oriënteert aan Marx, maar dat het staatskapitalisme met zijn ongebreidelde machtsstructuur afwijst. Het is immers een wezenlijke bedreiging van de vrijheid van de mens gebleken. Daarom moet revolutionair handelen geen éénmalige zaak zijn, maar een permanent karakter hebben, wil de vrijheid van de mens blijvend gewaarborgd zijn. De houding ten aanzien van de toekomst moet er één zijn van openheid, van verbeelding, creativiteit en experiment of zoals dr. Schuurman het zegt: „Niet wetenschap en techniek als machtsinstrumenten moeten worden ontwikkeld, nee, de revolutionaire creativiteit en de creatieve revolutie moeten alle kansen krijgen.”

Nadat in de oratie vervolgens de geestelijk-historische achtergrond van de culturele spanning is geanalyseerd wordt de lezer er opmerkzaam op gemaakt, dat wetenschap en techniek als zodanig als de schuldigen worden aangewezen van de crisis, waarin mens en samenleving zich bevinden.

De bron ervan zullen we echter *bij de mens* zelf moeten zoeken.

Openheid naar God heeft bij de westerse mens veelzins plaatsgemaakt voor een religieus vertrouwen in de vooruitgang van wetenschap en techniek.

De gedachten van technocraten en revolutionaire utopisten lopen uit op elkaar sterk concurrerende vormen van nihilisme. Enerzijds is er de mechanische orde van de technocraten, anderzijds die van de revolutionaire wanorde van de revolutionaire utopisten.

Dr. Schuurman wijst er op dat de mens niet in staat is als een autonoom onafhankelijk wezen de ontwikkeling van de samenleving te bepalen. Bevrijding uit het hierboven geschetste dilemma vraagt een andere geestesgesteldheid, te weten de geloofserkenning, dat niet de

mens maar God in Jezus Christus Heer der wereldgeschiedenis is.

Dr. Schuurman besloot zijn oratie met een beschouwing over de zin van de techniek en de problematiek van de planning.

Van harte hopen wij dat dit geschrift in de handen van velen komt. Het is verheugend dat een ingenieur zich met de toenemende invloed van de natuurwetenschappen en de techniek op het bedrijfsleven zo intensief bezighoudt. Veel maatschappij-kritiek spitst zich toe op de tegenstelling kapitalisme-arbeiderisme. Daarbij wordt het dan vaak voorgesteld alsof de problemen rond de menswaardigheid in de ar-

beidssituatie zullen zijn opgelost als wij het kapitalisme maar hebben kunnen afschaffen.

Het is de verdienste van de rede van dr. Schuurman dat hij ons heeft laten zien voor welk een vals dilemma men zich geplaatst ziet. Dat is ook de tragiek van het neo-marxisme dat in feite geen reëel alternatief kan bieden, omdat evenals de technocraten zij in wezen het individu en de menselijke rede als een grootheid op zichzelf zien.

De rede van dr. Schuurman is verkrijgbaar bij de heer H. Hoogenhout, Zanden Jaagpad 59, Baambrugge, tegen betaling van f 3,75 op gironummer 1562942.

A.H.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

A. HORDIJK,

algemeen secretaris van het CNV.

Dr. H. G. VAN DEN DOEL,

algemeen directeur van het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum te Hoevelaken.

Een strategie voor de jaren '70

De jaren zeventig, waarvan we nu een derde hebben doorleefd, geven zowel in politiek als in sociaal opzicht een wezenlijk ander beeld te zien dan de jaren zestig of vijftig. Terwijl men in vijftig kon speculeren over het einde van de ideologieën en de „toenemende vrede” in de arbeidsverhoudingen binnen de welvaartsstaat, hebben de jaren zestig veeleer het ontwakken der ideologieën en de toenemende onrust in de arbeidsverhoudingen gebracht. Daarmee zijn wij in de jaren '70 in een totaal ander klimaat terechtgekomen.

Dit andere klimaat is voelbaar in elke sfeer van het leven, maar toch nergens zo uitdrukkelijk als in de arbeidsverhoudingen. In de arbeidsverhoudingen zien wij het duidelijkst de nieuwe nadruk op de noodzaak om inkomens- en machtsverhoudingen te veranderen. In de arbeidsverhoudingen ervaren wij ook zo duidelijk de nieuwe nadruk op het conflict als middel om de verhoudingen te wijzigen. Terwijl Nederland gedurende de jaren zestig nog, internationaal gezien, extreem lage cijfers had van verloren arbeidsdagen door staking, veranderde dit na 1969 plotseling. Deze verandering, die zich in de hele Westelijke wereld voordeed, was in Nederland sterker merkbaar dan elders. Het jaar 1970 had 15x zoveel door staking verloren arbeidsdagen als het gemiddelde van 1961-69. Ook '72 en '73 werden gekenmerkt door een voor Nederland relatief hoge arbeidsonrust.

Het is interessant vast te stellen, dat de rustige jaren zestig ons een aantal sociale veranderingen brachten, gerealiseerd zonder arbeidsonrust, door vreedzaam overleg tussen de maatschappelijke organisaties en vastgelegd in door het parlement aanvaarde wetten. Zowel de nieuwe Wet op de ondernemingsraden als het nieuwe vennootschapsrecht, waardoor ondernemingsraden belangrijke inspraak krijgen in de benoeming van leden van Raden van Commissarissen, zijn voorbeelden van wettelijke maatregelen die onze arbeidsverhoudingen structureel kunnen gaan beïnvloeden. Maar minstens zo belangrijk als de veranderingen in het wettelijke kader zijn de veranderingen in de opvattingen en de daaruit voortvloeiende veranderingen in de strategieën der sociale organisaties. In de nieuwe strategie der vakverenigingen zijn een drietal elementen te onderscheiden. Minder dan vroeger voelen de vakverenigingen zich mede geroepen om het algemene belang van de samenleving waarin zij optreden, te behartigen. Meer dan vroeger streven zij ernaar hun actie dáár te doen plaatsvinden, waar de werknemers die het beste kunnen waarnemen, beleven en eraan kunnen deelnemen, d.w.z. het niveau waar gewerkt wordt. Dit betekent, dat de nadruk verschuift van landelijke naar plaatselijke veranderingen. Van medezeggenschap via de vertegenwoordiging der werknemers in ondernemingsraden en in Raden van Commissarissen naar de directe vormen van medezeggenschap, zoals het bedrijvenwerk. Van medewerking naar oppositie en van vreedzame methoden naar hardere vormen van actie.

Daarmede ontstaat een wonderlijke tegenspraak. Op het moment dat de

positie der ondernemingsraden versterkt is, ontmoeten wij meer en meer vakbondsmensen, die twijfelen of het werk van de OR wel relevant is. Op het moment dat werknemers invloed kunnen gaan krijgen in de samenstelling der Raden van Commissarissen komt de vraag steeds sterker naar voren, of het wel wenselijk is langs deze weg de onderneming van binnen uit te veranderen in plaats van door harde oppositie te voeren, tot meer fundamentele veranderingen te komen.

Zo ziet de wereld eruit, waarin de christelijke vakbeweging moet gaan optreden onder, naar het zich laat aanzien, moeilijke voorwaarden. Met het mislukken van de federatie van de drie dreigt het CNV in een moeilijke minderheidspositie te komen. Moeilijk, omdat een kleinere organisatie alleen al financieel problemen zal hebben de eigen leden dezelfde diensten te bewijzen, die de grote federatie zal kunnen aanbieden. Moeilijk ook, omdat het niet eenvoudig is een eigen strategie te ontwerpen en door te zetten, wanneer een vakvereniging zich geplaatst ziet tegenover een grote meerderheid van anders georganiseerden.

Onder deze omstandigheden is het uiterst belangrijk, dat bezinning plaatsvindt op die eigen strategie der christelijke vakbeweging. In de eerste plaats daarom de vraag, of het wel nodig is een eigen strategie op te zetten. Moet men niet vaststellen, dat een eigen strategie der christelijke vakbeweging ook in de laatste kwart eeuw uitzondering geweest is i.p.v. de regel. Waarom? De belangrijkste reden is, lijkt mij, geweest de geleidelijke toenadering der standpunten binnen de drie hoofdstromingen der Nederlandse vakbeweging. Daardoor kon een gezamenlijke strategie worden opgebouwd, gekenmerkt door het streven langs, zo mogelijk vreedzame en geleidelijke, weg de „kapitalistische maatschappij” om te bouwen in een meer door solidariteit der groepen en meer door fundamentele democratisering gekenmerkte samenleving. Zolang deze strategie gehandhaafd blijft, zal er geen aanleiding zijn voor een alternatieve strategie der christelijke vakbeweging.

Immers, welke elementen komen naar voren, wanneer wij ons bezinnen op een eigen strategie der christelijke vakbeweging? Er bestaat geen exclusief christelijk moraal voor de maatschappelijke ordening. De ondernemingsgewijze produktie is een etiket, waarachter zich meerdere maatschappelijke vormen verbergen. Zowel ouderwets hard kapitalisme als een welvaartsstaat van het Zweedse type vielen onder deze term, maar ook het socialistisch alternatief is niet eenduidig. Men noemt de autoritaire bureaucratie der Sovjet Unie „socialistisch”. Maar vele socialisten hopen op een radicaal democratische en vrije maatschappij, wanneer zij aan socialisme denken. Men kan dus niet op voorhand kapitalisme verwerpen en socialisme aanvaarden of andersom. Het gaat er maar om, wat er achter die termen ligt. Er is aanleiding voor een zekere huiver tegenover de te gemakkelijke hantering van een etiket als „anti-kapitalistisch” of „socialistisch”.

Men kan beter uitgaan van de waarden die men in een samenleving verwezenlijkt zou willen zien dan van de uiteindelijke vormen van die samenleving. Welke waarden zouden kunnen zijn:

Ik noemde reeds solidariteit en democratie. Uiteraard kan men daarachter zien liggen *sociale gerechtigheid*, want hoe kan men solidariteit verwachten in een samenleving gekenmerkt door onrecht en alleen maar *individuele* en *groepsverantwoordelijkheid*. Want hoe kan men democratie realiseren, wanneer er geen bereidheid is verantwoordelijkheid te dragen?

Vanuit deze twee uitgangspunten, sociale gerechtigheid en democratie, is het mogelijk een strategie te ontwerpen. Deze strategie kan men zien als een schets van de veranderingen die men wenst en de manier waarop die veranderingen gerealiseerd kunnen worden. Kenmerkend voor zo'n strategie zouden m.i. 4 elementen zijn:

- 1e. *Een vermindering van de willekeur*, zoals die naar voren komt in een alleen maar door winststreven en concurrentie gestuurde economie. Dit geldt zowel voor de besturing van de economie, van het gebruik der ruimte, van de oriëntering op economische groei als eerste prioriteit, als voor de inkomensvorming, zoals die resulteert uit een aan zich zelf overgelaten markteconomie. Dit komt neer op een geleidelijke omvorming van ons economisch stelsel in de richting van een meer geplande, geprogrammeerde economie.
- 2e. *Een vermeerdering der democratie*. Gemakkelijk kan het voorgaande voorstel ontaarden in een bureaucratische beheersing der samenleving, die geen ruimte laat voor persoonlijke verantwoordelijkheid. Democratische voorbereiding der planning met verregaande inschakeling van **alle betrokkenen**. **Democratisch, niet-bureaucratische uitvoering**, die ruimte laat voor een ruime mate van zelfbestuur voor kleinere gemeenschappen, of dit nu ondernemingen, gemeenten of sociale organisaties zijn.
- 3e. *Een nadruk op geleidelijkheid*. Snelle rigoreuze veranderingen hebben hun eigen grote nadelen. Onverwachte gevolgen zijn niet te vermijden bij snelle maatschappelijke veranderingen door een al te hardhandig beleid. Correctie moet mogelijk zijn. Er is een grens aan de mogelijkheid van groepen en individuen om snelle, ingrijpende verandering te ondergaan.
- 4e. *Een voorkeur voor vreedzame methoden*. Deze voorkeur hangt samen met het voorgaande. De christelijke vakbeweging heeft nooit conflicten geschuwd. Wel heeft zij altijd de klassenstrijd als verandering door de aanscherping der tegenstellingen en door het opzetten van groepen tegen elkaar verworpen. Te goed zag zij altijd de sociale kosten der klassenstrijd. Ik denk daarbij niet alleen en niet voornamelijk aan economisch verlies door staking. Veeleer aan het verstoren van menselijke verhoudingen, het vernielen van loyaliteiten, het opvoeren van gevoelens van haat tussen verschillende groeperingen.

Deze vier elementen zijn altijd aanwezig geweest in de strategie der christelijke vakbeweging. Het gaf die vakbeweging die merkwaardige mengeling van sociaal-economisch radicalisme en van principiële gematigdheid.

Radicalisme. De plannen voor medezeggenschap in de particuliere onderneming der christelijke vakbeweging zijn altijd fundamenteel geweest. Men mikte op inspraak op het hoogste zowel als op het laagste niveau. Nooit heeft de vakbeweging de drogreden geaccepteerd, dat eerst het economisch stelsel fundamenteel veranderd moest worden vóór de onderneming kan worden veranderd. Het is die drogreden, die meer wellicht nog dan het verzet der ondernemers de verandering der onderneming heeft gehinderd.

Maar vermengd met dat radicalisme was altijd de gematigdheid. De gematigdheid vloeit voort uit het bewustzijn, dat mensen en bedrijven en organisaties moeten blijven samenwerken en liefst zonder al te veel wrijving. Dat juist de zwakkeren slachtoffer zijn van langdurige conflicten. Ook uit het bewustzijn dat de vakbeweging nooit de in de ogen der leiders soms kleine en onbelangrijke belangen der werknemers mag achterstellen bij de grote maatschappelijke vragen, die zij willen oplossen. Werknemers willen economische zekerheid, een goed inkomen, regelmatig werk, redelijke menselijke verhoudingen en niet de voortdurende ellende van blijvende conflicten met de onvermijdelijke gevolgen van slechte menselijke verhoudingen, lagere inkomens en onzekere werkgelegenheid.

Het is dit mengsel van radicalisme en gematigdheid, dat de christelijke vakbeweging vanaf het begin kenmerkte. Zolang dit mengsel de vakbeweging als geheel kenmerkt, is een harmonische samenwerking, en naar mijn stellige overtuiging ook een federatie der drie mogelijk. Zodra het gaat ontbreken, en er zijn symptomen, dat dit zou kunnen gaan gebeuren, zal de eigen strategie der christelijke vakbeweging meer en meer noodzakelijk zijn. En onder zulke omstandigheden wordt de eigen identiteit van het CNV niet een eigenwijze hobby van een obscure groep, maar een belangrijke dienst aan de volksgemeenschap. Prof. dr. W. Albeda.

De toekomst van de christelijke vakbeweging*

Meneer Lanser, ik wil maar met de deur in huis vallen: heeft dat CNV nu nog wel bestaansrecht? We moeten toch vaststellen dat het CNV zo'n 240.000 leden heeft tegenover ruim 1 miljoen van NVV en NKV samen. Valt daar tegenop te boksen?

Lanser: De vraag is of wij persé moeten opboksen. Ons standpunt is van meet af aan geweest, wij gaan geen ander beleid voeren, wij zullen ons echt niet verwijderen van NVV en NKV, tenzij de beide andere vakcentrales ons daartoe noodzaken. Wij blijven ons beleid voeren, zo mogelijk samen met de beide andere vakcentrales, zonodig alleen.

Vraag: Dus niet duidelijk een gematigder of conservatiever beleid zoals weleens is geschreven?

Lanser: Nee, wij blijven onze koers varen als christelijke vakbeweging en naar mijn mening is dat steeds geweest een constructief en een vooruitstrevend beleid.

Vraag: Nou moet je wel constateren meneer Lanser, dat, ik had het net over het ledenaantal, het CNV gewoon consequenties zal moeten trekken uit het feit dat het alleen komt te staan. Ik denk bijvoorbeeld dat het CNV z'n leden minder service kan geven, dat de leden hogere contributies zullen moeten betalen, willen ze hetzelfde krijgen als hun NKV en NVV collega's en dat het CNV misschien wat minder inbreng zal krijgen in de landelijke politiek?

Lanser: Ik geloof helemaal niet, dat dat de consequentie zou moeten zijn. In de eerste plaats, of wij onze leden minder service zullen kunnen bieden, moet nog blijken. In elk geval is er geen achteruitgang in service. Wij gaan op de normale wijze door en zo mogelijk zullen wij die dienstverlening versterken. Wat onze positie betreft ten opzichte van de landelijke politiek, die is bepaald niet verzwakt. Ik heb alle reden om aan te nemen, dat de christen-democratische partijen, maar ook anderen, terdege rekening zullen houden met het standpunt dat de christelijke vakbeweging inneemt ten aanzien van allerlei vraagstukken.

Vraag: Maar nu is het wel zo meneer Lanser, dat tot nu toe de drie vakcentrales in het zogenaamde overlegorgaan van de drie vakcentrales gezamenlijk een standpunt innamen. Je moet dan toch wel constateren, dat dat anders gaat worden. Het NVV en het NKV gaan nu samen in die federatie een standpunt bepalen en het CNV moet maar zien hoe dat doorkomt.

*) Interview van de heer W. Troost met de heer J. Lanser voor de NCRV-radio op 28 maart 1974.

Lanser: Ja, hoe dat precies gaat weet ik nog niet. NVV en NKV zijn druk bezig een federatie te vormen. Ik krijg daar tot nu toe geen informatie over, zodat ik ook niet precies weet wat zij zich voorstellen te gaan doen wanneer die federatie er eenmaal is en hoe zij de relatie dan zien ten opzichte van het CNV; ik hou er rekening mee dat wij als CNV meer op eigen kracht zullen moeten gaan varen. Nou, ik kan u verzekeren, dat wij, als blijkt dat dat nodig is, dat ook stellig zullen doen.

Vraag: Ik herinner aan de uitspraak van NKV-voorzitter Spit, die we twee weken geleden voor de NCRV-microfoon hebben gehad. Deze heeft toen gezegd dat we gewoon objectief moeten vaststellen, dat er niet meer te tornen valt aan het standpunt dat wij gezamenlijk zullen innemen als NVV en NKV en dat wij dan niet gauw bereid zullen zijn, terwille van het CNV, van dat ingenomen standpunt af te wijken.

Lanser: Ja, dat kan best het geval zijn, daar kan ik dan tegenover stellen dat, wanneer het CNV zijn standpunt heeft bepaald, dat het zijn standpunt niet zal wijzigen terwille van NVV en NKV. En dan zal nog moeten blijken in allerlei organen, bijvoorbeeld in de Sociaal-Economische Raad, maar ook in politieke organen, waar dan het meeste naar geluisterd gaat worden.

Vraag: Ja, er zou natuurlijk een wat wrevelige sfeer kunnen ontstaan tussen de vakcentrales onderling.

Lanser: Dat is inderdaad denkbaar, maar dan moet ik vaststellen dat dat niet de schuld is van het CNV, maar dat NVV en NKV het CNV hebben afgewezen.

Vraag: Het is natuurlijk wel duidelijk, dat de belangen van de werknemers in ieder geval met deze ontwikkeling niet gediend zijn. Anders gezegd: de werkgevers lachen in hun vuistje.

Lanser: Dat behoeft helemaal niet het geval te zijn. De werkgevers behoeven niet in hun vuistje te lachen, want het CNV maakte het de werkgevers, structureel gezien, zeker zo moeilijk als de beide andere vakcentrales. Ik geloof dat dat bepaald geen punt behoeft te zijn.

Vraag: Nou wil ik even teruggaan naar het NKV. De bij het NKV aangesloten bond de Unie BLHP, de bond die nogal dwars ligt wat betreft de vorming van de federatie van het NVV en het NKV, heeft onlangs in zijn eigen blad geschreven: we zien wel toekomst voor het CNV, vooral wanneer het zich minder exclusief protestant gaat opstellen. Daardoor zou er een nieuwe weg komen in de vakbeweging van Nederland en zouden bijvoorbeeld de categorie bonden en wellicht zelfs ook de Unie BLHP een tehuis kunnen vinden. Hoe kijkt u daar tegen aan?

Lanser: Ja, daar heb ik ook wat van gelezen. Kijk, het is natuurlijk zo, dat wij als CNV altijd hebben opengestaan voor rooms-katholieke werknemers. Het is bepaald niet zo, dat alleen maar protestants-christelijke werknemers lid zijn van het CNV. Ook anderen zijn daar lid van. Dat is eigenlijk altijd al zo geweest. In die zin zou je kunnen zeggen, dat wij een open christelijke vakbeweging zijn. Het verbondsbestuur en de verbondsraad van het CNV hebben het standpunt ingenomen, dat er geen pogingen gedaan zullen worden om, gedurende het beraad binnen het NKV, groepen of bonden of individuele leden daaruit los te maken. Wij vinden dat men daar eerst binnen de kring van het NKV mee in het reine moet komen. Nu is het natuurlijk denkbaar dat, wanneer de federatie van NVV en NKV wordt gevormd, er groeperingen zijn die zich daarbij niet thuisvoelen en die hun eigen weg zullen gaan. Denkbaar is dat zij dan ook willen onderzoeken of het mogelijk is deel te gaan uitmaken van het CNV. Wel, zodra wij een verzoek krijgen voor een officieel gesprek met het bestuur van het CNV, dan zullen wij dat overwegen. Of dit zal gaan leiden tot een wijziging van de grondslag van het CNV, dat kan ik op dit moment niet overzien. Ik zei al, rooms-katholieke werknemers kunnen lid zijn, respectievelijk worden, van het CNV, dus daarvoor behoeft de grondslag niet te worden verbreed. Maar het is op zichzelf wel denkbaar dat wij daar nog eens naar kijken, niet alleen maar vanwege de vraag of groeperingen uit rooms-katholieke kring zich zouden kunnen aansluiten, maar ook of wij er iets aan zullen moeten doen, om andere werknemers, die zich niet in de eerste plaats godsdienstig achten, maar die zich goed kunnen vinden in de houding en het beleid van de christelijke vakbeweging, het mogelijk te maken ook volledig lid te zijn van de christelijke vakbeweging.

Vraag: Maar dan zou je in een heel andere hoek terecht kunnen komen. Ik denk bijvoorbeeld aan het feit, dat de Unie BLHP nogal bekend staat als een behoudende bond binnen het NKV. En als nu een dergelijke bond juist over het CNV gaat zeggen, wij zien wel een mogelijke toekomst bij het CNV als het zich wat ruimer opstelt, dan zou je kunnen gaan denken, wordt dat nieuwe CNV, nu het onafhankelijk komt te staan, misschien een wat conservatieve vakbond.

Lanser: Dat willen we bepaald niet worden. Dit zal één van de overwegingen zijn die een rol spelen wanneer wij een verzoek krijgen voor een gesprek over de mogelijkheid tot aansluiting bij het CNV. Dan zal er ook gekeken worden naar de doelstellingen van het CNV, die vastliggen in het Visieprogram, dat niet gewijzigd, maar, voorzover nodig, wel verder geactualiseerd zal worden, omdat er intussen al weer vier jaar verstreken is. Men mag echter niet verwachten dat het CNV nu plotseling, om redenen van opportuniteit, zeg maar een bepaald conservatief beleid zou gaan voeren. Dat zijn we zeker niet van plan en ieder die zich zou willen aansluiten bij het CNV moet zich dat ook goed realiseren.

Vraag: Maar dat zou wel kunnen betekenen dat u bereid bent af te stappen van dat typische protestantse karakter van het CNV.

Lanser: Kijk eens, wat is het typische protestantse karakter van het CNV. Als we kijken naar de grondslag, dan zou je kunnen zeggen die kunnen alle christenen, ongeacht van welke kerk ze lid zijn, naar mijn gevoel onderschrijven. Alleen we hebben natuurlijk een geschiedenis achter de rug als vakbeweging. We hebben het NKV, de katholieke vakbeweging, en het CNV, die altijd werd aangediend als de christelijke vakbeweging, terwijl je dat toch van het NKV ook zou moeten zeggen. Ik geloof niet dat je zou moeten zeggen dat die grondslag als zodanig z'n protestantse karakter zou moeten verliezen, want wat dat betreft is die grondslag algemeen christelijk. Het ledenbestand van het CNV zou inderdaad wel een wijziging kunnen ondergaan.

Vraag: Ik wil eens een ander punt aan de orde stellen meneer Lanser. Als ik nu terug ga naar de tijd toen bekend werd dat het CNV niet meedeed aan de federatie van het NVV en het NKV, althans de federatie die nog tot stand moet komen, kan ik niet zeggen, dat de kranten erg veel begrip hebben opgebracht voor het standpunt van het CNV. Als je dat constateert, dan moet je ook zeggen dat journalisten, die dag in dag uit deze zaken volgen, kennelijk niet zo gek veel begrepen hebben van wat het CNV nu eigenlijk bezielt. Hoe moeten uw leden dat dan begrijpen, die het niet van dag tot dag volgen?

Lanser: Ik heb de indruk dat onze leden het vrij goed hebben begrepen, maar dat komt misschien ook wel omdat wij in 1972 en 1973 nogal wat vergaderingen hebben gehouden, waarin de leden uitvoerig zijn voorgelicht. Uiteraard hebben wij daarvoor ook gebruik gemaakt van ons blad „De Gids”. Nadat de besprekingen over de federatie tussen de drie vakcentrales waren vastgelopen, hebben wij een stuk opgesteld, waarin wij de hele gang van zaken gedocumenteerd hebben uiteengezet. Mijn conclusie kan nu zijn, dat de leden dat goed hebben begrepen. Een andere conclusie die ik ook kan trekken is deze, dat dat begrijpen door die journalisten ook best is meegevallen. Ik heb toen moeten reageren op een insinuatie van een bepaalde krant aan het adres van de christelijke vakbeweging. Daarin werd geïnsinueerd, dat wij als het ware ons woord zouden hebben gebroken en dat, schreef men, gebeurd niet zo gemakkelijk in christelijke kring. Ik heb die insinuatie aan de kaak gesteld omdat die volstrekt onjuist was. Maar ik moet ronduit zeggen dat mij in vele commentaren gebleken is dat er begrip bestond voor de positie van het CNV en dat ook velen eenvoudigweg niet hebben begrepen, dat aan die eenvoudige voorwaarde, die door het CNV werd gesteld, door de beide andere vakcentrales niet werd voldaan.

Vraag: Toch is het een merkwaardige gang van zaken geweest als je naar de geschiedenis kijkt. Aanvankelijk heeft u zich als CNV-bestuur sterk gemaakt om uw leden zover te krijgen dat ze in principe bereid waren onder bepaalde voorwaarden toe te treden tot die federatie. Die besprekingen zijn vastgelopen omdat u vond dat niet voldaan werd aan uw voorwaarden. Nu moet u weer terug naar uw leden om te gaan

verdedigen waarom u niet mee doet. Nu zou je de gedachte kunnen opperen van worden die CNV-leden niet teveel bespeeld door die CNV-bestuurders.

Lanser: Dat geloof ik helemaal niet. Er is gebleken dat er bij de leden van het CNV een groot vertrouwen bestaat in de leiding. Er was nogal wat aarzeling om akkoord te gaan met de plannen tot het vormen van een federatie. Maar wij hadden duidelijke voorwaarden gesteld. De leden hebben van ons verlangd dat wij aan een aantal voorwaarden zouden vasthouden. Dat hebben wij ook gedaan. Wij hebben wat dat betreft, dacht ik, het vertrouwen, dat de leden in ons hadden gesteld, niet beschaamd. Daarom is het ook niet zo moeilijk om de leden duidelijk te maken, waarom de federatie toch niet is doorgegaan. Wij hebben ons nimmer voorgesteld ons karakter als zelfstandige en principiële organisatie op te geven. Wij hebben altijd heel duidelijk gesteld, dat wij een bepaalde zelfstandigheid willen behouden en dat wij ook zelfstandig ons oordeel moesten kunnen geven over allerlei belangrijke vraagstukken, omdat wij nu eenmaal vinden dat het evangelie mee bepaalt hoe wij denken over bepaalde vraagstukken, bijvoorbeeld over de wijze waarop de samenleving moet worden ingericht.

Vraag: Wij hebben hier in de studio nog zo'n vier minuten over. Ik wilde die laatste minuten gebruiken om te spreken over de toekomst van de aangesloten bonden bij het CNV. We hebben het tenslotte over de toekomst van het CNV.

Ik herinner u er aan dat Cor van Dijk, de voorzitter van de Industriebond CNV, een dag of veertien geleden heeft gezegd dat zijn bond weliswaar helemaal achter het standpunt van het CNV staat, maar wel blijft streven naar een samenwerkingsverband tussen de drie industriebonden van NVV, NKV en CNV.

Ik vraag mij af, wat moet je nu met zo'n uitspraak. Is die niet erg onduidelijk.

Lanser: Nee, die vind ik helemaal niet onduidelijk. Ik heb tijdens de bijeenkomst met alle bestuurders van de christelijke vakbeweging heel duidelijk gesteld, dat besprekingen tussen de bonden van de drie vakcentrales niet behoeften te worden afgebroken vanwege het feit dat de federatie van de drie niet zou doorgaan. Wel hebben wij toen met elkaar afgesproken, dat besprekingen tussen bonden zouden worden gevoerd, voor wat de CNV-bonden betreft, op basis van het beleid van het CNV. Mijn vriend Cor van Dijk en de Industriebond CNV houden zich daaraan en dat is volkomen correct.

Vraag: U denkt dus duidelijk aan een constructie waarbij er op het niveau van de vakcentrales geen federatie komt, maar dat het wel mogelijk zou zijn dat er op het niveau van de aangesloten vakbonden een lichte vorm van samenwerking blijft bestaan.

Lanser: Wij hebben als CNV ook steeds gesteld dat wij bereid waren tot

een nauwe samenwerking met de beide andere vakcentrales. Die opvatting wordt kennelijk ook gehuldigd door de Industriebond CNV.

Vraag: Maar dan wil ik u toch nog even herinneren aan het interview dat wij hebben gehad, ook voor de NCRV-microfoon, met de heer Spit. In datzelfde gesprek heeft voorzitter Spit gezegd, het is voor ons een ondenkbare zaak dat als het CNV op centraal niveau niet mee wil doen aan de federatie, dat het dat wel in een lichtere vorm zou willen via de bonden. Wat mij betreft, zegt Spit, is dat uitgesloten.

Lanser: Ja, dat kan wel zo zijn. Alleen dan stel ik nadrukkelijk vast, dat als die samenwerking waartoe het CNV en zijn bonden bereid zijn wordt afgewezen door NVV en NKV respectievelijk door hun bonden, de verantwoordelijkheid voor die afwijzing dan ook bij hen ligt.

Vraag: Het wordt dan toch wel een wat merkwaardige constructie. Stelt u zich dat nu eens voor bij een bedrijf. Er zijn wat moeilijkheden, tot wie zou een werkgever zich dan richten. Het ligt toch voor de hand dat zo'n werkgever eerst loopt naar de bond met de meeste leden. In dit geval NVV en NKV samen.

Lanser: Als het goed is, dan zal die werkgever niet alleen naar NVV- en NKV-bonden gaan, maar zal hij ook de CNV-bond uitnodigen. Dat is in de geschiedenis herhaaldelijk voorgekomen. In de 25 jaar dat ik nu meeloop binnen de christelijke vakbeweging heb ik een en ander ervaren en ik verwacht dat de verhoudingen tussen de vakcentrales en de aangesloten organisaties goed zullen blijven, dat men elkaar niet zal gaan voorbij lopen en dat men ook het nodige contact met elkaar zal hebben. Maar ik verwacht ook van werkgevers, dat zij de CNV-organisaties volledig zullen betrekken bij allerlei vraagstukken die binnen de onderneming aan de orde zijn.

Meneer Lanser bedankt. Onze tijd is om. Dit was dan de laatste uitzending in de serie van „De toekomst van de christelijke vakbeweging”.

Het CNV en de toekomst¹⁾

Als ik zal spreken over het CNV en de toekomst, hoop ik dat u niet denkt dat ik u precies kan vertellen hoe het met het CNV in de toekomst zal gaan. Ik sta hier niet als waarzegger maar als voorzitter van een organisatie van 236.000 leden. En vooral van die *leden*, van u dus, zal afhangen wat er met het CNV in de toekomst gebeurt en wat het CNV in de toekomst zal kunnen doen.

Een bestuur, een voorzitter, kan zijn visie geven en zeggen wat er naar zijn oordeel zou moeten gebeuren. Maar het antwoord en de daad zijn aan u. Tot voor kort gingen we ervan uit dat we met de twee andere vakcentrales nauw zouden gaan samenwerken in een federatie. Wij hadden na rijp beraad besloten daaraan mee te doen. Heel veel werk, dat nu door elk van de drie afzonderlijk wordt gedaan, hadden we dan samen kunnen doen. We hadden een beter gebruik kunnen maken van mankracht en geld. Dat is een belangrijk ding, want al het werk voor de vakbeweging moet worden bekostigd met geld dat door de leden aan contributies wordt opgebracht. Die samenwerking hebben wij sterk bevorderd. Maar wij hebben wel enkele belangrijke voorwaarden gesteld. Liever gezegd: één hoofdvoorwaarde. En die absolute voorwaarde was dat wij in de samenwerking in federatief verband heel duidelijk als zelfstandige, christelijke organisatie herkenbaar moesten blijven. Anders gezegd: wij wilden een echte federatie en geen eenheidsorganisatie.

Helaas wilden de twee andere vakcentrales ons in de federatie die *zij* wensden niet de ruimte laten die *wij* beslist nodig hebben om verantwoord mee te kunnen doen.

Het ziet er nu naar uit dat NVV en NKV samen een federatie zullen vormen naar hun model en dat het CNV min of meer apart zal komen te staan. U weet hoe verbondsraad en verbondsbestuur daarover denken. Het is uitvoerig in onze bladen gepubliceerd. Ik ga daar verder niet op in. Ik wil alleen herhalen dat wij nog steeds niet begrijpen waarom de volstrekt redelijke voorwaarden van het CNV niet door de beide andere centrales konden worden aanvaard.

Ons is verweten dat wij met onze houding de macht en de kracht van de Nederlandse vakbeweging hebben verzwakt. Ik ontken dat en daag ieder uit het bewijs daarvoor te leveren. Wanneer NVV en NKV onze voorwaarden — die wij niet *konden* laten vallen — hadden aanvaard, hadden wij nu een federatie kunnen vormen die de positie van de Nederlandse vakbeweging in zekere zin zou hebben versterkt. En dat zou voor de Nederlandse werknemers beter zijn geweest dan de situatie die nu dreigt te ontstaan: een federatie van NVV-NKV en een apart CNV. Dat ons te verwijten raakt kant noch wal.

Het feit ligt er intussen en daarmee hebben we rekening te houden als wij praten over de toekomst van het CNV. Ik krijg soms de indruk dat anderen die toekomst nauwkeurig kennen. Er is ons al van alles voorspeld, van ledenwinst af tot langzaam sterven toe.

¹⁾ Tekst van de toespraak van de heer J. Lanser, voorzitter van het CNV, in de openbare rayonvergadering van het CNV te Drachten, op 21 februari 1974.

Veel voorspellingen komen erop neer dat het kleine CNV het heel moeilijk zal krijgen om op te boksen tegen de grote federatie van NVV-NKV. Ook al zal men proberen zoveel mogelijk één lijn te trekken, volgens deze voorspellingen zullen er onvermijdelijk tegenstellingen gaan ontstaan. Tegenstellingen tussen een strijdvaardige federatie en een gematigd CNV; tussen een progressieve federatie en een conservatief CNV; tussen een linkse federatie en een rechts CNV.

Ik wil hier maar meteen op zeggen dat ik van zulke voorspellingen niet onder de indruk kom. De christelijke vakbeweging is niet van plan en niet bereid om zich door anderen in een richting te laten drijven die zij zelf niet wil.

Het kan zijn dat er tegenstellingen gaan ontstaan tussen een eventuele federatie van twee en het CNV. Wij zullen daar niet op aansturen. Wij blijven bereid tot samenwerking in dezelfde geest als waarin we al jaren lang met veel succes hebben samengewerkt. Wat ons betreft zal die samenwerking blijven bestaan.

Maar wanneer dat onverhoopt niet mogelijk zou zijn heeft de christelijke vakbeweging geen enkele aanleiding om af te wijken van de koers die zij steeds heeft gevolgd. Er is ook geen enkele reden om een beleid te gaan voeren dat zich afzet tegen anderen. Dat beleid wordt nu en zal ook in de toekomst worden bepaald door ons eigen visieprogramma dat door onze leden is vastgesteld.

Onze koers ligt vast. Die koers zullen we blijven volgen. En dus komt het er voor het CNV op aan ook in de toekomst al het mogelijke te doen om in praktijk te brengen wat in ons visieprogramma als idealen en doelstellingen is verwoord.

Kort samengevat komen die erop neer dat de gelijkwaardigheid van alle mensen vorm moet krijgen in het leven van alledag, in de hele maatschappij. En alle processen en ontwikkelingen in de maatschappij behoren zo te zijn dat zij het welzijn van de mens dienen.

In het bedrijfsleven zijn we nog lang niet zover dat iedereen volwaardig meespeelt en meedeelt. Nog zijn de verschillen in inkomen en bezit, in macht en verantwoordelijkheid, veel groter dan billijk en rechtvaardig is. Daarin willen wij beslist verandering brengen. Maar dat betekent niet dat wij, als werknemers, een greep naar de macht willen doen. Wie de machtsverhoudingen van nu alleen maar omkeert maakt ze weer net zo fout als ze nu zijn.

Het CNV vindt dat alle mensen die samen in een bedrijf werken, daar samen de dienst moeten uitmaken. Daarom wil het CNV een nieuw soort bestuur, waarop iedereen binnen de onderneming invloed heeft.

Ook uit de bestuursvorm moet blijken dat de onderneming een zaak is en behoort te zijn van directie en personeel. Zij moeten het SAMEN doen, SAMEN beslissen, SAMEN verantwoordelijkheid dragen en SAMEN de opbrengst verdelen van gezamenlijk werk. Op een eerlijke, rechtvaardige manier. Ten nutte van de hele samenleving.

Ik erken dat hiermee niet de revolutie wordt gepropageerd. Wie op revolutie uit is zal het CNV wel beneden de maat vinden. Maar wie de maat-

schappij grondig wil veranderen, wie ervan overtuigd is dat de verhoudingen tussen de mensen rechtvaardiger moeten worden, wie vindt dat inkomen en bezit eerlijker moeten worden verdeeld, die kan terecht bij het CNV.

Is het CNV daarmee behoudend, gematigd, onder de maat?

Of is dit een vooruitstrevende, fundamentele, maatschappij-kritische opstelling?

Het visieprogram van het CNV zit vol opbouwende maatschappij-kritiek. Het CNV heeft dan ook echt geen werkgroepen voor maatschappij-kritiek nodig om te leren wat er moet veranderen in de maatschappij. Misschien is het eerder andersom. Sommige stukken van zulke groepen zouden kunnen zijn overgeschreven uit het visieprogram van het CNV.

Wij hebben al enkele malen gepleit voor een gemeenschappelijk ondernemingsbestuur. De grond daarvoor ligt in de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van de mensen die de onderneming vormen.

Dat bestuur dient te beslissen over de grote lijnen van het beleid die de doelstelling en de ontwikkeling van het bedrijf bepalen.

Die doelstelling zal dan niet alleen economisch van aard mogen zijn. Een onderneming heeft ook een belangrijke maatschappelijke functie en dus verantwoordelijkheid tegenover de maatschappij. Een ondernemingsbestuur moet zich dus ook afvragen wat het maatschappelijk nut is van de produkten die men maakt. Of er werkelijk behoefte aan bestaat. Of het verantwoord is daarvoor bepaalde schaarse grondstoffen te gebruiken. Of die produkten dan wel de manier van produceren geen schadelijke gevolgen kunnen hebben voor de mensen in de onderneming zelf, voor de omgeving of voor de samenleving als geheel.

Dit soort zaken zal men — ook zonder nieuwe bestuursvormen — veel meer dan tot nu toe moeten betrekken bij de vaststelling van het ondernemingsbeleid. En daar moeten ook de werknemers zich mee bezighouden. Sinds jaar en dag heeft het CNV gepleit voor meer invloed van werknemers in het ondernemingsbestuur. Niet alleen via de ondernemingsraden, maar ook via de raden van commissarissen.

Enerzijds vragen wij grotere bevoegdheden voor de ondernemingsraad. Zolang de ondernemingsraad die niet heeft kunnen de leden van elke ondernemingsraad zelf proberen hun invloed op het beleid te vergroten. Zij kunnen dat bijvoorbeeld doen door de zaken, die van belang zijn voor de ontwikkeling van de onderneming, in de ondernemingsraad aan de orde te stellen. Zij hoeven niet af te wachten of een bepaalde zaak wel of niet op de agenda of in een jaarverslag aan de orde wordt gesteld. Niemand kan hen het recht ontzeggen dat zelf te doen wanneer zij dat nodig vinden.

Ik zou graag zien dat daarvan veel gebruik werd gemaakt. Ook op die manier kan men laten zien dat werknemers zich medeverantwoordelijk voelen voor het reilen en zeilen van de bedrijven waar zij werken. In de tweede plaats moeten er verdergaande veranderingen komen in de top, in de raden van commissarissen. In het visieprogram van het CNV — dat in 1970 werd vastgesteld — wordt gezegd dat tenminste de helft van het aantal commissarissen door de werknemers behoort te worden benoemd. Daaraan houden we nog altijd vast.

Steeds meer echter dringt zich de vraag op of het probleem van de medezeggenschap niet op een nog betere manier kan worden opgelost. Naarmate de ondernemingsraad meer zeggenschap krijgt zal de directie daar vaker verantwoording moeten afleggen en overleg moeten plegen. Voor een deel zal dat over dezelfde zaken gaan die ook in de raad van commissarissen aan de orde komen.

Ik meen dan ook dat het serieuze overweging verdient dat ondernemingsraad en raad van commissarissen worden samengevoegd tot één nieuw bestuurslichaam.

Wanneer dat nieuwe bestuur dan voldoende bevoegdheden krijgt zijn we meteen af van het voortdurende geharrewar over de bevoegdheden van de ondernemingsraad.

Ik ben mij ervan bewust dat deze gedachte verder moet worden uitgewerkt. Wij zijn daar ook mee bezig. Wat wij graag willen is, dat anderen met ons mee denken om aan onze ideeën, al of niet gecorrigeerd, praktisch vorm te geven.

Werkgevers kunnen dit niet afdoen met dooddoeners als: „je kunt geen bedrijf leiden met een werknemer op elke knie”, of „denken die werknemers soms dat ze betere ondernemers zijn dan wij”.

Voor alle duidelijkheid wil ik nog eens onderstrepen dat in onze gedachten-gang het noodzakelijk blijft dat er mensen zijn die de dagelijkse leiding van de onderneming hebben en een slagvaardig beleid moeten kunnen voeren. Daarover behoeft geen twijfel te bestaan. Wat wij voorstaan is de voortbrenging van goederen en diensten op de meest menswaardige en democratische wijze te organiseren.

Een ander voorbeeld is de inkomensverdeling in ons eigen land. Er zijn mensen die het niet onredelijk vinden dat de een 15.000 gulden en de ander een half miljoen per jaar verdient.

Volgens het CNV zijn dergelijke inkomensverschillen onrechtvaardig. Wij kunnen beslist niet inzien waarom een hard werkende handarbeider met zo weinig genoegen moet nemen, terwijl een — ook hard werkende — ondernemer, handelaar, specialist, beroepsvoetballer of televisiester veel meer in handen krijgt.

Om die verschillen te rechtvaardigen wordt vaak maar al te gemakkelijk gepraat over bijzondere prestaties, over economisch nut, over waarde voor de maatschappij. Maar wie zal de inspanning en prestatie van een havenwerker of een kraanmachinist afwegen tegen die van een fabrikant of makelaar? Hoe moet men het maatschappelijk nut van een hoogleeraar afwegen tegen dat van een werkmans bij de reinigingsdienst of van een verpleegster tegen een auto-importeur?

Met de normen die we nu gebruiken lukt dat in elk geval niet. De bestaande verschillen zijn voor het grootste deel gebaseerd op verouderde normen die eenzijdig door een bevoorrechte groep zijn vastgesteld. Grote inkomens zijn meestal meer verbonden aan economische invloed en macht dan aan menselijke waarde en maatschappelijk nut. Daar zullen nieuwe normen voor in de plaats moeten komen. Het inkomen immers is één van de middelen die de mens in staat moeten stellen zich te ontplooien. Daarom gaat het niet aan te beweren dat het al mooi is wanneer — althans in Nederland — de laagst betaalde net genoeg geld krijgt om van te eten en te

drinken, te wonen en zich te kleden. Als er meer te verdelen valt heeft iedereen recht op meer. Ook de laagst betaalde heeft behoefte aan ontwikkeling en ontspanning, aan iets meer dan alleen maar eten en drinken en verder niets. Waarom zou hij helemaal NIET en een ander VOLOP aan die behoeften mogen voldoen?

De verschillen in inkomen zijn vaak zelfs nog groter dan ze al lijken. Wanneer iemand bijvoorbeeld 16.000 gulden netto verdient en daarvan 12.000 opgaat aan de echt noodzakelijke kosten van het bestaan, heeft hij 4.000 gulden over voor minder noodzakelijke uitgaven. Maar wie 40.000 gulden netto ontvangt heeft daarvoor 28.000 beschikbaar.

Het wezenlijke verschil is dan niet dat de één 16.000 gulden in handen krijgt en de ander twee en een half maal zoveel. Het is veel groter. De één immers heeft slechts 4.000 gulden vrij te besteden en de ander 28.000 — en dat is zevenmaal zoveel.

Die verschillen in welvaart zijn de bron van veel onrust en ontevredenheid. Over die verschillen gaat het in feite als we praten over inkomensverschillen en scheve verhoudingen.

Een rechtvaardiger inkomensverdeling kan alleen tot stand komen door het voeren van een echte inkomenspolitiek voor iedereen, aan de hand van nieuwe normen die meer aan eisen van rechtvaardigheid voldoen. Daarop wordt, zowel door de regering als door de vakbeweging, druk gestudeerd. Maar intussen hoeven we niet lijdelijk toe te zien. Het is zeker verantwoord om nu al het nodige te doen aan verkleining van de verschillen of om in elk geval te voorkomen dat ze nog groter worden.

De mogelijkheden daartoe zijn er. Ik denk bijvoorbeeld aan:

- het onderwijs beter toegankelijk maken zodat ieder werkelijk gelijke kansen krijgt;
- bestrijding van kunstmatige schaarste-situaties;
- bevordering van spaarloon en vermogensaanwasdeling;
- deelnemen van werknemers in het maatschappelijk kapitaal;
- verdere democratisering van de onderneming (dus ook van de besluitvorming over de verdeling van de opbrengst);
- openbaarmaking van inkomens waardoor ieder een goed beeld krijgt van de inkomensverhoudingen;
- verhoging van inkomens met een voor allen gelijk bedrag of een mengvorm van centen en procenten.

Daarnaast dient nu al te worden gestreefd naar een meer definitieve oplossing. Die zouden we kunnen zoeken in de richting van een gelijk basis-inkomen voor iedereen.

Dat basis-inkomen moet worden vastgesteld aan de hand van een redelijk behoeftenschema. Daarboven kunnen — binnen zekere grenzen — verschillen in inkomen bestaan die gerechtvaardigd worden door verschillen in functie en inspanning. Op een hoger inkomen zullen dan bijvoorbeeld mensen aanspraak kunnen maken die:

- heel zwaar of gevaarlijk werk doen;
- in zeer onaangename omstandigheden werken;
- veel langer werken dan de normale arbeidsduur;
- werk doen dat grote geestelijke inspanningen kost of bijzondere offeringen in het persoonlijke leven vereist.

Dit is geen volledige opsomming. Er zullen meer redenen kunnen zijn voor een extra beloning. Het zal trouwens niet eenvoudig zijn om uit te maken hoe zwaar deze factoren ieder voor zich moeten wegen en hoe ze in geld moeten worden uitgedrukt.

Het gaat nu vooral om de idee. En die idee is dat niet alleen een zakenman of een minister, een specialist of een directeur redenen kan aanvoeren voor een extra beloning. Dat kan ook gelden voor een werkmans in ploegen-dienst of voor een hard werkende winkelier.

Dat zijn dingen die de moeite waard zijn. Daar willen we voor werken. Stelselmatig blijven we proberen anderen te overtuigen dat die veranderingen dringend nodig zijn. Voortdurend blijven we druk uitoefenen om via onderhandelingen en overleg de nodige regelingen tot stand te brengen. Maar wanneer daarover met werkgevers helemaal niet te praten valt zullen we er hardere aktie voor moeten voeren. Staken desnoods. Tenminste: als u dat wilt. Als u ook vindt dat de verhoudingen nu niet deugen. Dat ze drastisch veranderd moeten worden. En dat die veranderingen in wezen nóg belangrijker zijn om voor te staken dan bijvoorbeeld een conflict om een paar procent meer of minder loon.

Er zijn trouwens ook andere wegen om ons doel te bereiken. Als die veranderingen, die wij broodnodig vinden, er niet komen kunnen ze ook wettelijk worden opgelegd. Voor een deel kunnen ze worden afgedwongen door regering en parlement.

Wanneer wij — dat wil zeggen: wij allemaal — die veranderingen echt willen, moeten wij daar ook echt iets aan doen.

Wij *als organisatie*, door een voortdurende sterke aandrang uit te oefenen op regering en parlement.

En wij, *ieder afzonderlijk*, door er aktie voor te voeren in onze politieke partijen — en door ook hiermee rekening te houden bij het uitbrengen van onze stem.

Bij al deze zaken gaat het immers niet om hobbies van werknemers. Het gaat om ontwikkelingen die nauw te maken hebben met het karakter en de drijfveren van onze samenleving.

Terecht hebben de rooms-katholieke bisschoppen er in hun vastenbrief op gewezen dat de ongunstige ontwikkelingen in de samenleving te gemakkelijk worden aanvaard en ondergaan. Terecht waarschuwen zij tegen wanhoop en fatalisme, waardoor de mensen hun verantwoordelijkheid ontvluchten. En terecht wijzen zij erop dat het christelijk geloof ook hoop geeft voor de wereld van vandaag en de toekomst van de mens. Uit die hoop wil de christelijke vakbeweging zijn kracht en zijn idealen putten. Ook wij geloven dat het de mens onwaardig is om alles ondergeschikt te maken aan prestatie en produktiviteit, aan het streven naar macht, naar winst, naar bezit.

Niet het streven naar winst, maar de christelijke hoop waar ook de bisschoppen van spreken, zou de grote drijfveer van onze samenleving moeten zijn. Juist daarom kiezen wij voor de christelijke organisatie, waarin wij ons met elkaar binnen het organisatorische verband steeds opnieuw

kunnen afvragen welke richting het evangelie ons ook voor de maatschappelijke ontwikkelingen wijst.

Wanneer dat onze drijfveer blijft hoeven we ons niet te verliezen in veel getheoretiseer pro en contra kapitalistische en andere systemen. Dan heeft het ook weinig zin om eindeloos door te praten over harmonie- of conflictmodel. Daarbij belandt men maar al te gemakkelijk in opgeblazen theoretische verschillen, waar men in de praktijk maar weinig mee kan doen. **Geen enkele organisatie, die met een zekere mate van verantwoordelijkheid wil optreden in onze samenleving, kan óf het een óf het ander kiezen.** Het zal altijd een mengvorm zijn van harmonie en conflict, al zullen voor de ene organisatie de accenten anders liggen dan voor de andere.

Het CNV weet even goed als iedereen dat er op het ogenblik bepaald geen harmonie bestaat in de maatschappij. Er ZIJN tegenstellingen. Niemand ontkent dat. Het CNV wil die tegenstellingen ook niet versluieren, zoals ons wel wordt verweten. Integendeel. Wij willen ze aan de kaak stellen en uit de wereld helpen. Wij leven niet in een droomwereld van harmoni-modellen.

Maar evenmin aanvaarden wij de idee van de onverzoenlijke klassenstrijd. Wij willen immers niet denken vanuit de macht, maar vanuit de verantwoordelijkheid van de mens. Onze activiteiten zijn gericht op een eerlijke verdeling en spreiding van verantwoordelijkheid en dus ook van macht. Pas wanneer die situatie is bereikt kan er harmonie ontstaan.

Sinds jaar en dag betekent dit voor het CNV: we kiezen voor het overleg, maar we schuwen de strijd niet. Dat is de weg die het CNV meent te MOETEN gaan.

Wanneer een christelijke organisatie wil blijven werken in Nederland, zal die organisatie vooral duidelijk moeten zijn. Innerlijke bewogenheid van het geloof zal zich moeten uiten in uiterlijke zorg voor elkaar — en vooral voor de zwakken in de samenleving.

Dat geldt op maatschappelijk terrein en in de politiek. Dat geldt ook voor het onderwijs, de omroep en de krant.

Steeds weer zal men duidelijk moeten maken dat men rechtvaardigheid wil en DUS het onrecht bestrijdt.

Wie dat doet kan niet met iedereen goede vrienden blijven, laat staan het met iedereen eens zijn. Waar onrecht is zijn er mensen die ervan profiteren en mensen die eronder lijden.

Wie onrecht bestrijdt komt op voor hen die lijden en raakt DUS in botsing met hen die ervan profiteren.

Daarom vraagt de christelijke organisatie telkens een duidelijke keus, juist en vooral in maatschappelijke verhoudingen. Opkomen voor de zwakke is een zaak van naastenliefde en gerechtigheid. Geen christen zal het tegen spreken.

Maar welke gevolgen moet dat hebben in de maatschappij? Wat zegt de kerk daarvan? Wat leren we daarvan op school?

Zou de kerk ons niet meer te zeggen moeten hebben over wat het betekent om christen te zijn en je als christen te gedragen in het leven van alledag — of dat althans te proberen? Moet de school — de christelijke school — zich niet veel meer bezighouden met ook dat deel van de vorming van onze

jongeren, met de voorbereiding op hun leven als christen in de maatschappij?

Maatschappelijke vragen zijn vragen die de hele wereld beroeren en die nauw te maken hebben met ons geloof. En proberen als christen te leven in de maatschappij is heel moeilijk. Maar wie dat echt probeert kan zich niet veroorloven de kool en de geit te sparen.

Er zijn nu eenmaal een aantal harde vragen die beantwoord *moeten* worden. Die antwoorden zullen duidelijk moeten zijn. Wie belijdt dat het christen-zijn consequenties heeft voor het leven in de praktijk, voor de verhoudingen tussen mens en medemens, zal die antwoorden moeten durven geven. Wie dat niet doet en met vage algemeenheden volstaat, geeft de mensen stenen voor brood.

De christelijke vakbeweging heeft altijd gestreefd naar vernieuwing van de samenleving. Dat heeft het beleid van het CNV bepaald. De invloed daarvan is in onze maatschappij duidelijk zichtbaar. We willen dit beleid voortzetten in de toekomst. Het biedt perspectief voor de positie van de werknemers maar ook voor de samenleving als geheel. Versterking van het CNV is daarom een belang van iedereen.

J. Lanser.

Samen delen

In een samenwerking van de NCRV-rubrieken *Ander Nieuws* en *Hier en Nu* vond op 28 januari, 4 en 11 februari 1974 een serie televisiegesprekken plaats met als motto: **SAMEN DELEN.**

Aan de gesprekken werkten mee de heren **N. van Gelder (NCRV)**, **R. Eijbersen (eveneens (NCRV)**, **J. Lanser (voorzitter Christelijk Nationaal Vakverbond)**, **dr. B. Pruyt (vice-voorzitter van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond)**, **prof. dr. B. Goudzwaard (hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam)**, **prof. dr. W. Albeda (hoogleraar aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam)** en **drs. J. de Koning (o.m. voorzitter van de Onderwijscommissie van de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond).**

De gesprekken gingen achtereenvolgens over:

Verdeling van inkomen.

Verdeling van macht.

Verdeling van kennis.

De tekst van deze televisiegesprekken is hierna opgenomen.

1. VERDELING VAN INKOMEN

Gespreksdeelnemers: de heren **N. van Gelder**, **R. Eijbersen**, **prof. dr. B. Goudzwaard**, **J. Lanser**, **dr. B. Pruyt**.

N. van Gelder: Professor waarom is inkomensverdeling vandaag de dag zo'n heet hangijzer? Rechtvaardige inkomens zijn er waarschijnlijk nooit geweest, maar waarom hebben we het er vandaag de dag ineens zo heftig over?

Prof. Goudzwaard: Om te beginnen is het goed om vast te stellen, dat inderdaad het vraagstuk van de inkomensverhouding al even oud is als de mens zelf, zolang die een inkomen verdient.

Er is altijd al sprake geweest van de vraag of de één niet meer ten onrechte verdiende dan de ander. Ik dacht dat het niet zo verwonderlijk was, omdat het inkomen tenslotte te maken heeft met de inrichting van je eigen leven. Als je een redelijk inkomen hebt, dan kan je ook je gezin daar goed van onderhouden. Als je een gering inkomen hebt, dan is dat veel moeilijker. Het grijpt dus in op je wezenlijke levensvulling, op je levensbestemming. En bovendien is het ook een vraag of je in verhouding tot een ander wel het juiste inkomen krijgt. Er zijn sommige mensen die zeggen: „Als ik maar voldoende heb, dan interes-

seert mij de rest minder". Maar ik dacht dat als je uit een rechtvaardigheidsvraag gaat kijken naar inkomensverhoudingen, dat dan een heel wettige, een legitieme vraag is, of de één niet ten onrechte meer verdient dan de ander. En dan hebben we in ons land te maken met nog, zoals ik dat dan zou willen omschrijven, vrij scheve inkomensverhoudingen, al is het in internationaal verband bepaald niet zo dat je zou kunnen zeggen, dat Nederland een land is, waar de inkomensverhoudingen heel scherp scheef liggen. Om één cijfer te noemen, waarbij ik dan alleen let op de verdiende inkomens voor de belastingdruk er overheen gegaan is en voor de sociale verzekeringen hun uitkeringen hebben gegeven: de rijkste 10 pct. in ons land incasseert naar de gegevens van 1967, 30 pct. van het totaal te verdienen inkomen en de laagste, de armste 30 pct. van de Nederlandse bevolking krijgt maar 10 pct. van de nationale koek. Dat is mijns inziens een indicatie van een vrij scheve verdeling.

N. van Gelder: Moet je dus nu zeggen, dat op dit ogenblik er zo veel sprake is over die rechtvaardiger inkomensverdeling, omdat die koek opnieuw verdeeld moet worden, of omdat die koek ter discussie staat?

Prof. Goudzwaard: Je zou kunnen zeggen, dat wij niet meer kunnen uitgaan van de zekerheid van een steeds stijgende economische groei, een toenemende welvaart, maar als het ware van een strijd die wordt uitgevochten en waarbij men over en weer elkaars claims kan verleggen. Als je namelijk rekening houdt met de steeds groeiende koek, die je te verdelen hebt en je wordt het op een gegeven ogenblik niet eens, dan kun je zeggen: Nou, dan zal er een hogere economische groei wel zorg voor dragen dat alles zich met elkaar toch weer rijmt. En nu is één van de problemen waar we op het ogenblik mee zitten ook bij het vraagstuk van de inkomensverhoudingen, dat die zekerheid van een steeds voortgaande welvaartsstijging voor ons met z'n allen tegelijkertijd aan het wegvallen is, wat betekent, dat je je verschillen niet zo gemakkelijk meer kunt uitvechten en verhalen op een steeds groter wordende welvaart voor ons allemaal. En ik voorzie dus ook wel, dat de strijd rond de inkomensverdeling zich zal gaan verharden. Gedeeltelijk is dat al zo in onze samenleving.

N. van Gelder: Maar wat is nu, laten we zeggen, het Christelijke gehalte van deze strijd? Waarom moeten Christenen zich daar rekenschap van geven? Waar moeten ze dan op letten?

Prof. Goudzwaard: Misschien mag ik twee dingen noemen. In de eerste plaats dit, dat voor een Christen de vraag moet rijzen in hoeverre de strijd over de verdeling van het inkomen misschien een overtrokken betekenis heeft gekregen in onze samenleving. Wanneer het inkomen zelf wordt beschouwd als de bron waaruit je geluk voortkomt en wanneer het een zekere geloofsdimensie gaat krijgen waaraan je je vastklampt, dan krijgt ook een vraagstuk van de verdeling van inkomens wellicht een overtrokken betekenis.

En de tweede vraag bijvoorbeeld is: Is het zo dat er in de samenleving bepaalde machtsposities voorkomen, die zo worden gebruikt, dat de medemensen worden afgehouden van datgene waarop ze naar hun levensroeping gezien recht hebben. In hoeverre vindt er een onrechtvaardige verrijking plaats van de één ten opzichte van de ander?

N. van Gelder: Professor hartelijk dank. En dan nu het woord aan René Eijbersen om vragen te stellen aan dr. Pruyt, de vice-voorzitter van het Nederlands Christelijke Werkgeversverbond en aan de heer Lanser, de voorzitter van het Christelijk Nationaal Vakverbond.

R. Eijbersen: Heren, ik val graag met de deur in huis, in dit geval met een vraag aan u, meneer Pruyt.

Volgens een woord van de Amerikaanse econoom Galbraith is de stijgende economie, het stijgende inkomen in onze Westerse samenleving als het ware een geloofsartikel geworden. Kunt u deze, bijna religieuze waardering van het stijgende inkomen Galbraith nazeggen?

Dr. Pruyt: Nou, het klinkt wat overtrokken. Ik heb het gevoel, dat er inderdaad wel de laatste jaren sprake is van enige overwaardering van inkomen en vooruitgang in inkomen. Maar dat moeten we dan toch ook wel zien in het licht van de armoedesituatie, waaruit Amerika en ook een land als Nederland eigenlijk toch is voortgekomen, (Amerika over een veel langere periode gezien, met z'n emigranten en Nederland met een langdurige depressieperiode en een oorlog).

Dat er een extra waardering voor inkomen en voor groei is, als er eens meer lucht komt, daar heb ik alle begrip voor. Dat het gerelativeerd kan worden, ik dacht dat we dat op het ogenblik wel weer om ons heen zien. De mensen laten toch ook met vrij groot gemak weer eens wat vallen, nu de omstandigheden dat noodzakelijk maken.

R. Eijbersen: Meneer Lanser, u als vertegenwoordiger van de werknemers, hoe staat u tegenover de gedachte dat wij de inkomensjacht wat overwaarden?

J. Lanser: Ik vind dat daar nauwelijks sprake van is. Galbraith spreekt van een min of meer religieuze overwaardering. Ik moet zeggen, dat ik daar weinig van heb gemerkt en dat ik veel meer vind, dat er een reden is om dat vraagstuk van de inkomensverdeling en de functie van het inkomen als zodanig meer te doordenken, al moet ik zeggen dat het al in 1969 meer fundamenteel aan de orde is gesteld in het visieprogram van het CNV. Een speciale paragraaf daarvan is gewijd aan het inkomen, waarbij ook de aandacht is gevestigd op de functie van het inkomen.

Ik vind dus niet, dat je kunt spreken van een religieuze overwaardering of van een geweldige jacht naar inkomen. Ik ben ook wel bereid om te zeggen, dat inkomen en inkomensverdeling niet het één en het ál is. Maar er is ook een neiging geweest in Nederland om te zeggen: Kijk eens, alles wat immaterieel is, bijvoorbeeld medezeggenschap, dat is

verschrikkelijk belangrijk, maar je moet je niet zo druk maken om inkomensverdeling.

Ik vind dat inkomen en inkomensverdeling ook te maken hebben met de gerechtigheidsvraag en zo'n zaak is natuurlijk van wezenlijke betekenis voor met name ook de Christelijk Sociale Organisaties.

R. Eijbersen: Wat zou naar uw gevoel een rechtvaardige verdeling van inkomen zijn? Zou dat betekenen, dat rechtvaardige verdeling van inkomen ook gelijkheid van inkomen inhoudt?

J. Lanser: Nee, dat geloof ik niet. Ik wil wel voorop stellen, dat ik niet kan zeggen wat een rechtvaardige inkomensverdeling is. Dat heb ik ook nog bij niemand gevonden. Als een dergelijke verdeling zou kunnen bestaan, dan moet ze nog uitgevonden worden. Het gaat dus dan om de vraag . . .

R. Eijbersen: Kunt u dan zeggen wat een onrechtvaardige verdeling van inkomen is?

J. Lanser: Kijk, ik vind dat je wel kunt zeggen, dat als er bijvoorbeeld mensen zijn die met een inkomen van f 15.000,— per jaar moeten rondkomen en men is van oordeel, dat anderen dat kunnen of mogen doen met een half miljoen, (dus dat je een verdeling maakt waarbij de één heel weinig krijgt en de ander heel veel) dan vind ik dat duidelijk onrechtvaardig, omdat ik niet kan begrijpen dat de één maar zo weinig nodig heeft en dat de ander over zo veel zou moeten beschikken.

R. Eijbersen: Heeft u geen enkel idee welke kant het op zou moeten? Een verhouding van 1 op 5 of 1 op 3?

J. Lanser: Je zou inderdaad kunnen denken aan een verhouding van 1 op 5. 1 op 3, daar heb ik mij twijfels over, maar ik geloof dat het het belangrijkste is, dat je eerst met elkaar nagaat welke criteria nu een rol mogen spelen bij de inkomensverdeling. Ook kun je je natuurlijk afvragen: Hoe komt het dat die inkomensverdeling zo ongelijk is? Maar als we spreken over verhoudingen, dan hebben we het toch altijd over benaderingen. Maar je zou je inderdaad kunnen voorstellen, dat een verhouding van 1 op 5 of 1 op 6 op zichzelf in de samenleving als redelijk aanvaardbaar wordt beschouwd.

R. Eijbersen: Meneer Pruyt, ik kom graag bij u. Wat vindt u van de stelling, dat een verschil in inkomen tussen f 15.000,— en een half miljoen, in feite buiten proporties en niet toelaatbaar is?

Dr. Pruyt: Nou, ik zou mij aan die getallen helemaal niet willen wagen. Ik geloof dat men eerder moet gaan zoeken naar echte goeie maatstaven voor het rangschikken van de betekenis van functies en de daarop te enten inkomens, dan dat men zou kunnen gaan zeggen: Dat moet nou een verhouding 1 op 3 of 1 op 5 zijn, of dit is teveel en

dat is te weinig. Dan lijken mij voorlopig allemaal getallen, die zo uit de lucht geplukt zijn.

R. Eijbersen: Heren, ik zou nog even terug willen komen op de vraag, waarom u beiden eigenlijk tegen gelijkheid van inkomens bent. Ik kan mij voorstellen, dat een zeker materialisme in onze samenleving uitgebannen, uitgeschakeld zou kunnen worden door in feite de inkomens gelijk te schakelen. Meneer Lanser?

J. Lanser: Ja, als je dat zou willen doen, dan veronderstelt dat eigenlijk, dat alle mensen ook gelijk zijn en dat zijn ze niet. De mensen zijn ongelijk. Er is er van elk maar één exemplaar. Mensen zijn wel gelijkwaardig. En op basis van die gelijkwaardigheid moet je geloof ik ook zeggen, dat het inkomen voor een ieder zo moet zijn, dat hij zich kan ontplooien.

R. Eijbersen: Ja, meneer Pruyt?

Dr. Pruyt: Ik kan in grote lijnen hier wel mee meegaan omdat de heer Lanser eigenlijk de fundamentele ongelijkheid van de mens als uitgangspunt gekozen heeft. Ieder mens is anders. En daarin ligt duidelijk de gemeenschappelijke basis. Ik vind ook die gedachte van die ontplooiing van de mens, ieder op zijn eigen wijze een gedachte die mij sterk aanspreekt. Dan wordt de totale hoogte van het nationaal inkomen, datgene wat we te verdelen hebben, van uitermate groot belang en dat maakt, dat ik wel vind, dat het prestatie-gezichtspunt bij de inkomensvorming evenzeer een rol behoort te spelen als het behoefte-gezichtspunt. Dat zijn eigenlijk de twee polen, waarbinnen het hele proces van inkomensvorming zich zal moeten afspelen. Aan de ene kant een goed tot z'n recht doen komen van een behoefte-element, aan de andere kant een duidelijke mogelijkheid tot het honoreren van de prestaties van diegenen die voor het geheel meer opbrengen dan anderen.

J. Lanser: Ja, maar mag ik hier ter voorkoming van misverstand nog deze kanttekening bij maken.

De heer Pruyt heeft het over fundamentele ongelijkheid. Ik ga uit van de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen, maar ik erken en dat is natuurlijk ook fundamenteel, dat ieder mens ook één persoon is. Nou vind ik, dat het feit dat mensen verschillend zijn, qua aanleg, karakter enzovoorts een rol kan spelen bij de inkomensvorming, maar dat toch primair moet zijn die gelijkwaardigheid van de mensen en dat je maar niet mag zeggen, dat de ene groep kan volstaan met dat lage inkomen en dat die andere groep een hoog inkomen zou moeten hebben. Het moet er inderdaad om gaan, dat ieder mens zo goed mogelijk tot z'n recht komt en dat houdt voor mij dan ook in, dat bij die verdeling de mensen ook zelf worden betrokken, want ik geloof dat dat ook erg belangrijk is. Ik ben het met meneer Pruyt eens, dat wij met elkaar dat inkomen vormen. We presteren met elkaar. Nou kun je kijken naar wat individueel wordt gepresteerd, maar ook naar wat je met elkaar presteert. En er wordt veel met elkaar gepresteerd. Er wordt

door een groep van mensen, bijvoorbeeld in een onderneming, inkomen verworven. En nou vind ik, dat je dat eigenlijk ook met elkaar zou moeten verdelen.

R. Eijbersen: Ja, dat is een duidelijke zaak. We komen daar uiteraard ook in de volgende uitzending op terug. Maar ik begrijp uit uw woorden dat u wilt zeggen: Het verschil tussen enkelingen kan nooit zo groot zijn, dat het het verschil tussen 15.000 en 500.000 bedekt. Heren, u bent het op een aantal punten toch duidelijk meer eens, dan een aantal mensen zou hebben verwacht. Dat is op zichzelf ook wel een gunstig teken. Ik zou nu toch aan u, meneer Pruyt, willen vragen wat volgens u nu een rechtvaardige inkomensverdeling zou moeten zijn, een inkomensverdeling die uiteraard nog gestalte moet krijgen.

Dr. Pruyt: Dit vraagt u dan in het kader van deze uitzending nog speciaal vanuit een Christelijk gezichtspunt. Ik wil dan beginnen met te zeggen, dat het denken over een rechtvaardige inkomensverdeling bepaald geen monopolie van Christenen is, maar dat degenen die wel vanuit die achtergrond redeneren in ieder geval twee dingen heel scherp voor ogen hebben. Aan de ene kant een grote mate van verantwoordelijkheid voor het zwakke in de samenleving en aan de andere kant een grote druk op degenen die in een meer bevoorrechte positie verkeren om zich die verantwoordelijkheid toch bijzonder bewust te zijn. En wanneer je vanuit die gezichtshoek gaat denken, dan zie ik voor de grote middengroepen en ook voor de hogere inkomens in de weg van de rangordening van functies, een redelijke oplossing. Niet dat we daar het optimum bereikt hebben, daar zullen we bepaald aan moeten doorbouwen en belangrijke verbeteringen in moeten aanbrengen. De schoen wringt met name aan de onderkant, te weten bij de verantwoordelijkheid voor een inkomen voor de zwakken in de samenleving die gelegenheid moeten krijgen om zich behoorlijk te ontplooien. Daar is in het verleden heel veel aan gedaan, maar daar is de eindstreep bepaald nog niet bereikt.

J. Lanser: Ik vind, dat als we daar naar willen streven, we in elk geval moeten proberen om wat ik zo straks al heb genoemd, een voor allen redelijk behoeftenschema vast te stellen met daaraan gekoppeld een inkomen waar een ieder over moet kunnen beschikken. Dan rijst natuurlijk onmiddellijk de vraag: Is dat dan niet het geval met het minimumloon? En dan zeg ik daarop volmondig: Ja, het minimumloon is inderdaad een minimumloon, maar dat beschouw ik niet als te zijn de basis van het inkomen, waarbij wordt uitgegaan van een redelijk behoeftenschema. Het minimumloon is zodanig, dat de mensen die daarvan rond moeten komen echt de eindjes aan elkaar moeten knopen en ik vind, dat die mensen ruimere mogelijkheden zouden moeten hebben om te kunnen leven en dus zich te kunnen ontplooien.

R. Eijbersen: Ten koste van welke inkomensgroepen?

J. Lanser: Dat geld moet natuurlijk ergens vandaan komen, maar het is

de vraag of je dat bij anderen weg moet halen, dan wel dat je kunt zeggen: Door een andere verdeling van wat wij met elkaar voortbrengen in de toekomst, kun je ook bereiken, dat de laagste inkomens geleidelijk aan meer groeien dan de hogere.

Op die manier kun je dus een andere verdeling tot stand brengen. Dan kunt u zeggen: Ja, daarbij ga je er dan van uit dat er ook in de toekomst sprake zal zijn van een groeiend nationaal inkomen, dat er inderdaad wat te verdelen zal zijn. Nou, ik geloof dat als wij willen komen tot een andere inkomensverdeling, dat het in dat kader erg belangrijk is, dat we ook in de toekomst zullen kunnen spreken van een toeneming van het nationale inkomen. Wanneer we zitten in een situatie als vandaag, met grote problemen, dan vind ik dat wij grote zorg moeten hebben dat mensen met die lage inkomens zo mogelijk gelijk blijven in koopkracht en als dat dan zou moeten betekenen dat de hogere daarvoor wat zouden moeten afstaan, dan vind ik dat volstrekt gerechtvaardigd.

R. Eijbersen: Lijkt u dat ten nutte van mens en maatschappij, deze gang van zaken zoals de heer Lanser die zich voorstelt?

Dr. Pruyt: Ik zou me kunnen voorstellen, dat dat ten nutte van mens en maatschappij is, indien het zeer weloverwogen gebeurt. Dus nogmaals op basis van een grondig onderzoek naar wat eigenlijk de functie van de inkomens is en een grondig onderzoek naar de inkomensopbouw. Ik zou niet voelen voor het met de botte bijl, met een slagzin als inkomensnivellering, wegwerken van verschillen. Dat is een negatieve benadering. Maar die slagzin heeft Lanser ook niet gebruikt. Ik geloof dat hij ook een voorstander zou zijn van een zorgvuldig bestudeerde aanpak van deze zaak en dan dacht ik dat de samenleving daar een stuk op vooruit zou kunnen gaan. Hoe gevoelig deze zaken liggen, blijkt uit het feit, dat zelfs bij dat basis-inkomen er rekening mee moet worden gehouden dat, (zelfs al zouden we het er allemaal over eens zijn, dat dat basis-inkomen bijvoorbeeld hoger zou moeten liggen dan het huidige minimumloon) de praktijk nu al leert, dat door een cumulatieve van kostenstijgingen bepaalde bedrijfstakken dit op korte termijn eenvoudigweg niet zouden kunnen dragen. Dan is het alternatief werkloosheid en dat is het paard achter de wagen spannen. Maar dat in een ordelijk tempo en goed voorbereid en goed bestudeerd en zonder slogans het nodige zou kunnen worden gedaan, geloof ik wel.

R. Eijbersen: Heren, u heeft beiden gezamenlijk eigenlijk een aantal wensen op tafel gelegd. Ik vraag mij af in hoeverre deze wensen werkelijkheid kunnen worden in de maatschappij waar we te maken hebben met een aantal machtsposities, ook met machten die deze wensen niet zo hartelijk zullen onderschrijven als u beiden dat in zekere zin gedaan heeft.

J. Lanser: Ja, ik geloof dat je eenvoudigweg ook ten aanzien van een billijker inkomensverdeling ook aan de overheid een taak moet toe-

bedelen; dat de overheid ook de bevoegdheid behoort te hebben om maatregelen te treffen die een billijker inkomensverhouding kunnen bevorderen en daarbij moeten we dan, ik herhaal maar weer waar we het daarstraks al over hebben gehad, niet alleen denken aan de mensen in het bedrijfsleven, die hierop natuurlijk belangrijke invloed kunnen uitoefenen, maar ook aan de andere inkomensgroepen in onze samenleving, die natuurlijk ook direkt betrokken zijn bij een inkomensbeleid.

R. Eijbersen: Wat is uw mening, meneer Pruyt?

Dr. Pruyt: Het zal u toch niet ontgaan zijn, dat er tussen de opvattingen van de heer Lanser en mij toch nog vrij grote verschillen zitten. Om te beginnen is er in de afgelopen vijftig jaar een uitermate grote wijziging in inkomensverdeling in Nederland opgetreden en een wijziging in een richting, die de heer Lanser bepaald wel als een gunstige zal kenschetsen. Dat is gedaan in een maatschappij, die wij typeren met een gemengde economische orde, waarbij particulieren, de overheid en het georganiseerde bedrijfsleven allemaal hun verantwoordelijkheid hebben. En in dat kader zullen deze vraagstukken moeten worden aangepakt en dan verwacht ik, dat als die aanpak werkelijkheid wordt er toch nog wel heel veel meningsverschillen te voorschijn zullen komen en dat het bepaald geen eenvoudige zaak zal zijn om op korte termijn een gemeenschappelijk standpunt te vinden, waarbij iedereen zegt: Zo moeten we dat nou gaan doen en dat is nou een regeling die ineens maar rijp is voor een fors ingrijpen van de zijde van de overheid. Ik zou dat zeer betreuren. Ik zou de Sociaal-Economische Raad met name een heel grote rol in deze willen toebedelen.

J. Lanser: Ja, maar in dat verband is het natuurlijk wel een punt van belang, om dan ook even vast te stellen, wie dan, (als de heer Pruyt zegt: Voorzichtig met die overheid) wie dan op het ogenblik de meeste macht heeft om het wijzigen van inkomensverhoudingen tegen te gaan. En dan moet ik wel zeggen, dat het naar mijn oordeel vandaag de dag nog altijd zo is, dat met name de werkgevers op dat punt een grote macht hebben.

Dr. Pruyt: En de vakbeweging niet?

J. Lanser: Ik vind dat in het kader van de zeggenschapsverhoudingen, zoals die gelden in het bedrijfsleven de werkgevers een grotere macht hebben. Die hebben de macht om *nee* te zeggen, om dingen tegen te houden. En daarom geloof ik dat, al ben ik sterk geporteerd voor het ondanks meningsverschillen beleven van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de gang van zaken ook in het bedrijfsleven, we eenvoudigweg ook moeten accepteren dat het een goeie zaak is dat ook de overheid hierin een belangrijke rol wordt toegekend.

R. Eijbersen: Dank u zeer, heren. Voor de afsluiting van dit programma over naar collega Van Gelder en professor Goudzwaard.

Prof Goudzwaard: Laat ik eerst de punten eens opnoemen waar ik een overeenstemming heb gevonden.

Dat is onder andere in de uitspraak dat er geen grote overwaardering van inkomens en inkomensgroei in de samenleving plaatsvindt. Dat beide heren inkomensnivellering geen ideale situatie vinden. Dat ze beide een aangrijpingspunt zoeken in de positie van de zwakken in de samenleving en ook dat ze het best voorstelbaar achten wat er aan moet worden gedaan via een onderzoek. Dat zijn een aantal belangrijke punten van overeenstemming en ik ben geneigd om die ook positief te waarderen.

De verschillen komen bijvoorbeeld tot uiting, toen over de verhoudingen werd gediscussieerd. Er zijn enkele verhoudingen genoemd: 1 op 6 heb ik gehoord, 1 op 10, 1 op 3, 1 op 5, waarbij ik begrepen heb, dat de heer Lanser in principe bereid was om te zeggen: Nog altijd is elke verhouding wat kunstmatig, maar ik ben bereid om in een zekere verhouding te denken, omdat ik ook een bovengrens wil. Men moet niet ongelimiteerd veel kunnen verdienen ten opzichte van anderen.

De heer Pruyt stelde heel duidelijk, dat hij zich niet wilde binden aan enigerlei verhouding; met andere woorden dat hij ook niet in was voor het instellen van een maximum inkomensgrens in de toekomst. Ik dacht dat dat een wezenlijk verschil was. Wanneer ik de heer Pruyt goed begrepen heb, dan wil hij bij de maatstaven voor rechtvaardige inkomensverhoudingen maar twee criteria laten gelden. Het eerste criterium (uiterst belangrijk): de verantwoordelijkheid voor de zwakken moet worden beleefd. Maar het tweede: de beter gesitueerden moeten bereid zijn om een druk te aanvaarden op hun verantwoordelijkheid die ze ten opzichte van de zwakken moeten beleven. Daar zit een element van vrijwilligheid in, terwijl de heer Lanser, als ik het wel heb, zou zeggen: Wanneer ze niet willen, dan moet het zo nodig maar geforceerd worden.

Ook nog deze opmerking; de heer Lanser heeft opgemerkt dat voor hem de kwestie nog niet zo zeer was of je het van anderen zou moeten halen. Dat is een opmerking die uiteraard geldig is, zoals hij ook zelf zei, wanneer een welvaartstoename in de samenleving blijft voortgaan, zodat dus de één kan uitlopen in z'n inkomen, zonder dat de ander daar drastisch door omlaag hoeft. Wanneer die mogelijkheid gaat wegvallen, (en dat kan zijn rond een energie-crisis, rond een toenemende milieuproblematiek) dan krijgen we natuurlijk de situatie, dat je alleen maar kan uitlopen in je inkomen ten laste van een ander. En dan komt inderdaad die vraag wel heel centraal te staan, wat je dan doet. En dan zou inderdaad dat onderzoek wat beide heren willen wel eens anders kunnen uitvallen. Persoonlijk ben ik dan van mening, dat in zo'n situatie een maximum inkomen overweging gaat verdienen, omdat dan inderdaad het uitlopen van de hogere inkomens ten koste van de lagere inkomens zou gaan.

N. van Gelder: Nu hebben de heren, sprekende vanuit een christelijke levensovertuiging, samen gezegd, dat ze die waardering van het inko-

men als een soort van geloofsartikel niet zouden willen en ook niet zouden kunnen omschrijven. Wat vindt u daarvan?

Prof. Goudzwaard: Laat ik allereerst zeggen, dat zij hun motivering heel duidelijk ook als christenen hebben gegeven vanuit een koppeling van het vraagstuk van de inkomensverhoudingen aan de menselijke bestemming in het leven en aan de rechtsvraag die je daarbij stellen moet. Ten aanzien van het punt van de waardering van het inkomen ben ik zelf geneigd om te zeggen, dat juist het paradoxale is, dat de verdwijnende armoede, waar de heer Pruyt het ook over had, toch als het ware gepaard gaat met zo te zien een grotere gehechtheid, niet alleen aan het inkomen, maar vooral aan de groei van het inkomen. Als de armoede afneemt, zou je verwachten dat de mensen verhoudingsgewijs minder aan inkomensstijging hechten.

N. van Gelder: Nu zijn er dus een aantal wensen geuit. Sommigen zullen misschien zeggen: Mooie wensen, maar wat komt daar nou van terecht?

Prof. Goudzwaard: Er zijn twee belemmerende factoren en die houden met elkaar verband. In de eerste plaats de machtsverhoudingen, die ook in ons land bestaan. Die kunnen soms leiden tot het creëren van onrechtvaardige vormen van verrijken, doordat men een beschermde machtspositie heeft en een inkomen wat daaraan verbonden is. De tweede reden is de toenemende inflatie. Er worden dit jaar bijvoorbeeld prijsstijgingen van boven de 10 pct. verwacht. En in zo'n inflatie gaan bepaalde dingen gebeuren, juist met een inkomensverdeling. Je zou zelfs kunnen zeggen, dat de inflatie een kunstmatig geforceerde inkomens-herverdeling is. Want wat gebeurt er?

Er is een bepaalde koek te verdelen, de claims daartegenover zijn hoger en dan moeten dus de claims minder waard worden en dat gebeurt door het proces van de prijsstijgingen. Maar er zijn bepaalde groepen in de samenleving, die zich daarvoor kunnen indekken en die prijsstijgingen als het ware kunnen afwentelen. Dat houdt verband met hun machtspositie. En dan gaan andere, zwakkere groepen daardoor een minder groot reëel inkomen krijgen.

Dat is bijvoorbeeld ten dele waar voor de kleine zelfstandigen, die zwakkere groepen zijn, wanneer er een proces van voortgaande inflatie in de samenleving aanwezig is. En dan vind je inderdaad in de reële economische ontwikkelingen een barrière voor het bewerkstelligen van rechtvaardiger inkomensverhoudingen, zoals beide heren zich die wensen.

En dan moet je als het ware tegen de stroom inroeien. En daarom zou één van de eerste eisen van een rechtvaardige inkomensverdeling ook een voortgaande bestrijding van de inflatie dienen te zijn.

N. van Gelder: Professor, hartelijk dank. Heren, ook hartelijk dank. Tot zover deze eerste uitzending in onze serie „Samen-Delen”. Volgende week maandag, 4 februari, zet René Eijbersen het gesprek voort met de heren Pruyt en Lanser en „Ander Nieuws” wordt bijgestaan door

professor Albeda. Het thema van die uitzending zal zijn: *De verdeling van de macht*. De vragen dus rondom medezeggenschap en verantwoordelijkheid in bedrijf en samenleving. Graag tot 4 februari, goedenavond.

2. VERDELING VAN MACHT

Gespreksdeelnemers: de heren N. van Gelder, R. Eijbersen, prof. dr. W. Albeda, J. Lanser en dr. B. Pruyt.

N. van Gelder: Professor Albeda, ter inleiding van deze tweede uitzending over „Samen-Delen” aan u de vraag: Waarom is het op dit ogenblik zo strikt noodzakelijk om als christenen met elkaar te spreken over die herverdeling van verantwoordelijkheid, medezeggenschap en macht.

Prof. Albeda: Wel, ik dacht dat er op dit moment drie redenen waren om daar speciaal over te praten. De eerste is dan uiteraard het bekende verschijnsel, dat er een soort golf van vragen over ons heengegaan is om inspraak, medezeggenschap, enz. Er is een nieuwe generatie naar voren gekomen, die beter opgeleid is, die in elk geval vindt dat ze mondiger is, en die vraagt om inspraak overal waar ze met gezag te maken heeft.

Een tweede reden is, dat we in de afgelopen tijd een nieuwe wetgeving gekregen hebben op het gebied van de medezeggenschap. Ik denk aan de nieuwe Wet op de Ondernemingsraden en de nieuwe Wet op de structuur van de Naamloze Vennootschap. En het is duidelijk de moeite waard om eens te bespreken wat we daar mee kunnen doen, temeer omdat sommige mensen zeggen, dat deze wetgeving al weer wat verouderd is en de SER op het ogenblik studeert op verandering van de wetgeving.

Dan een laatste, naar mijn gevoel belangrijk punt is dat we ons bevinden in een soort keerpunt van de economische situatie. De tijd van de onstuimige economische groei is voorbij en ik heb het gevoel, dat dat in vele ondernemingen tot moeilijke, vaak pijnlijke aanpassingen zal moeten leiden. En naar mijn gevoel zou je dit soort aanpassingen beter, gemakkelijker kunnen uitvoeren wanneer je te maken hebt met een beleid waar mensen bij mee kunnen denken, mee kunnen spreken, dan wanneer er een beleid is, dat zomaar over hen komt.

N. van Gelder: Een tweede vraag is dan: Wat vindt u van het typisch christelijke gehalte in het denken over deze dingen?

Prof. Albeda: Ja, als christen ben je geneigd je af te vragen: Wat zegt de Heilige Schrift ons daarover eigenlijk? En dan moet men toch, dacht ik, erg voorzichtig zijn. De bijbel is geschreven in een lang vervlogen tijd, in een typisch agrarische samenleving en het is niet mogelijk om zomaar direkt te zeggen: Omdat het in de bijbel zo was,

moet het thans ook zo. Een ander punt is wel, dat er één ding duidelijk naar voren komt uit de Heilige Schrift. Dat is de betekenis en de verantwoordelijkheid van ieder individu.

Een begrip als rentmeesterschap geeft dat heel goed aan. De bijbel kent niet één, twee mensen die verantwoordelijk zijn voor het geheel en de rest, die maar meedoet, maar de bijbel ziet in ieder afzonderlijk mens een mede-arbeider van God en laat ons dus ook zien een mens met verantwoordelijkheid. Een organisatie en een manier van werken, waarbij mensen meedoen zonder die verantwoordelijkheid, lijkt me daarom in strijd met het mensbeeld zoals dat vanuit de bijbel tot ons komt.

N. van Gelder: Hartelijk dank professor. Dan nu het woord aan René Eijbersen van „Hier en Nu” om het gesprek verder voort te zetten met de heer Lanser, voorzitter van het CNV en dr. Pruyt, vice-voorzitter van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond.

R. Eijbersen: Heren, er is een mening, die zegt — en dat vinden wij voornamelijk bij de werkgevers —: De arbeider wil eigenlijk helemaal geen medezeggenschap, omdat medezeggenschap medeverantwoordelijkheid betekent.

Ik zou willen vragen meneer Lanser: Wat is uw reactie op deze mening?

J. Lanser: De vraag is natuurlijk, hoe men aan deze mening komt. En ik heb de indruk, dat ze louter berust op een veronderstelling aan de kant van de mensen, die die opvatting huldigen. Ik ben namelijk van mening, dat uit het onderzoek niet is gebleken, dat werknemers geen medezeggenschap willen. Je zou wel kunnen zeggen, dat er werknemers zijn, misschien zijn het er velen, die niet staan te trappelen om medezeggenschap of meer medezeggenschap, die niet direct vragen om medeverantwoordelijkheid. Maar zo ver mij bekend, is er geen onderzoek gepleegd waarin werd gevraagd: Wil je het, en dat daarop het antwoord zou zijn gegeven: Nee, we willen het niet. Dus als men zegt: Ze willen het niet, dan leidt men dat dacht ik af uit de geringe belangstelling die er misschien gebleken is voor het vraagstuk van de medezeggenschap. Daarnaast stel ik dan, dat ook al zou dat zo zijn, dan juist voor de christelijke organisaties hier een taak ligt, omdat wij niet alleen willen kijken naar: Willen de mensen medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid dragen, maar omdat wij juist vanuit de christelijke sociale organisaties stellen, dat het tot het wezen van de mens behoort om medeverantwoordelijkheid te dragen. Als de mensen er niet om vragen, mag dat nooit een aanleiding zijn om te zeggen: Nou, dan zullen we er niet op werken dat ze die krijgen. Nee, ik vind dat je er dan juist op uit zou moeten zijn om de mensen duidelijk te maken, dat ze het wel zouden moeten willen, juist vanuit hun mens-zijn.

R. Eijbersen: Ligt hier niet een principe-fout van de vakbeweging (en ook van het CNV) die in tientallen jaren van zijn bestaan in dit verband

eigenlijk gefaald heeft in de opvoeding tot de verantwoordelijkheid voor het bedrijf, ook de opvoeding tot een nieuwe geestelijke waarde. Heeft men zich niet veel te veel doodgestaan op juist het bereiken van materiële successen voor de arbeider?

J. Lanser: Ik geloof het niet. Het is natuurlijk een logische zaak, dat wanneer er materieel gezien grote nood is probeert om in de eerste levensbehoeften te voorzien. Dat is principieel ook een heel belangrijke zaak, net zo belangrijk als het hele vraagstuk van de medeverantwoordelijkheid voor datgene wat er geproduceerd wordt en hoe dat wordt verdeeld. Want als je je dan druk maakt voor die materiële zaak, ben je eigenlijk ook bezig met dat andere aspect, namelijk de verdeling. Dus ik geloof dat het terecht is, gelet op de positie waaruit de werknemer is gekomen, dat de vakbeweging in Nederland zich druk gemaakt heeft voor die rechtspositie, maar tegelijkertijd heeft de christelijke vakbeweging — de geschiedenis bewijst dat — zich ook altijd druk gemaakt voor de medezeggenschap. En men kan zeggen, dat dat in de loop der jaren is verdiept. Maar het is bepaald niet zo, dat men dat als een ondergeschikt vraagstuk zou hebben gezien en dat daaraan geen aandacht is besteed.

R. Eijbersen: En meneer Pruyt, is het zo in uw ogen, dat de werknemer geen medeverantwoordelijkheid voor het bedrijf wil en daarom ook geen medezeggenschap, omdat medeverantwoordelijkheid betekent dat hij energie kwijtraakt, dat hij vrije tijd kwijtraakt, dat hij zich moet verdiepen in dingen die hij liever maar met rust zou laten? Is het zo dat de werknemer tevreden is met het bestaan zoals dat voor hem uitgestippeld is, met een televisie en een auto en wat dies meer zij?

Dr. Pruyt: Ik geloof dat we met een dergelijke stelling toch buitengewoon voorzichtig zullen moeten zijn. Ervaringen die wij tot dusverre met de werkelijke medezeggenschap hebben opgedaan is nog erg jong. We hebben een wet die misschien een jaar of 12, 13 heeft gewerkt, maar dat speelde maar een heel beperkte rol en eigenlijk pas de laatste 2, 3 jaar zijn we stevig aan de gang. En nou is dat helemaal een kwestie van inspelen. De werkgever moet leren hoe je met deze nieuwe organen overweg kan, welke rol dat in z'n bedrijf kan spelen, hoe je dat ten nutte van het bedrijf kunt aanwenden. En de werknemer moet van zijn kant leren wat zijn rol daarin kan zijn, hoe hij daarin kan inspelen. En dan kan ik me best voorstellen, dat velen in het begin hun verwachtingen te hoog gespannen hebben, die daardoor teleurgesteld raken, die misschien ook kritiek van hun achterban krijgen als die maar niet meteen met spectaculaire successen komt. En dan komt daar wel eens de gedachte op van: Och, wij willen dat eigenlijk niet zo. Maar ik geloof dat, wanneer we gaan denken in de term waarin professor Albeda in het begin heeft gesproken van: Een mens van deze tijd, die goed opgeleid is, die goeie scholen heeft gehad en zelfs als die scholing beperkt is geweest, via radio, televisie en kranten, tijdschriften en dergelijke, veel en veel beter geïnformeerd is dan de mens van laten

we zeggen 25 of 50 jaar geleden, er geen sprake van is dat er in de bedrijven niet een hele grote groep van mensen zou zijn, die werkelijk de behoefte heeft om te weten wat er gaande is en niet alleen te weten, maar ook mee een oordeel te geven, mee een inbreng te willen hebben in het geheel. En over hoe dat dan allemaal moet, komen we in het gesprek natuurlijk verder nog wel te praten, dat is nog moeilijk en ook dat blijft weer een kwestie van vallen en opstaan. Maar ik geloof dat we zeker geen aanleiding hebben om in de houding van de werknemers een motief te vinden om te zeggen: Laten we op deze weg maar niet doorgaan.

R. Eijbersen: Heren, u bent het tot op zekere hoogte met elkaar eens, dat er bepaald een behoefte bestaat aan medezeggenschap. Dat er ook bepaald mogelijkheden zijn van medezeggenschap. En nu dan de vraag: Waarom is het nog niet zo ver, dat er inderdaad een vergevorderde medezeggenschap in de bedrijven is? Krijgen de arbeiders inderdaad de medezeggenschap die u voor zich ziet?

Dr. Pruyt: Het middelpunt ligt voor mij hier, dat het een mentaliteitszaak is aan beide kanten. Een mentaliteitszaak aan de kant van de werkgever, het echt willen betrekken van grote groepen van werknemers bij de besluitvorming en een mentaliteit aan werknemerskant, om zich niet bij voorbaat polariserend op te stellen, maar werkelijk te willen meedenken over de grote belangen van het bedrijf. En dat is een zaak van inspelen en leren. En wanneer je nu de weg opgaat van alleen maar uitbreiden van de bevoegdheden die de wet kent, dan blijft dat nog een steriele zaak. Want dan zal in veel bedrijven het leven van alle dag echt niet zo verschrikkelijk veel problemen gaan opleveren, waardoor die ondernemingsraad tot leven komt. Dan leert noch de werknemer, noch de werkgever hoe die organen echt moeten werken en als er dan eens een kritiek moment in het bestaan van de onderneming komt, hetzij een fusie, hetzij de noodzaak van massa-ontslag of een zetelverplaatsing of wat dan ook, dan moet daar ineens een orgaan dat niet weet hoe het moet werken, beslissingen nemen van grote draagwijdte.

R. Eijbersen: Ja, ik kan mij voorstellen, dat in deze punten juist voor de werknemer een stuk onbevredigdheid opgesloten zit, die er misschien toe bijgedragen heeft dat veel ondernemingsraden niet optimaal functioneren. Wat is uw mening, meneer Lanser?

J. Lanser: Ja, dat is ook zo. Een heleboel ondernemingsraden functioneren niet helemaal goed. Dat ligt geloof ik aan de kant van de werkgevers niet alleen. Dat ligt ook aan de kant van de werknemers. Ik ben het op zichzelf met de heer Pruyt eens, als hij zegt: Het is vooral ook een mentaliteitszaak. Dat onderschrijf ik volledig. Men moet het van beide kanten willen. De werkgever moet bereid zijn om de verantwoordelijkheid, of zoals u wilt ook de macht, te delen met de werknemers en de werknemers moeten bereid zijn om een stuk verantwoordelijkheid op zich te nemen. Niet alleen maar mee willen praten of eens wat

geïnformeerd worden, maar ook zelf mee verantwoordelijkheid willen dragen voor de gang van zaken in het bedrijf. Nu kan de werkgever er een heleboel aan doen om er echt op uit te zijn de mensen zo goed mogelijk te informeren en ze ook als het ware uit te dagen om hun oordeel te geven. Hij kan het ook afstoppen. Hij kan ook: niet meer doen, dan waartoe de wet hem verplicht en heel formeel de zaken benaderen. Zo kan het natuurlijk ook in principe van de zijde van de werknemers gebeuren. Nou denk ik, dat er toch een aantal zaken zijn waaruit blijkt, dat hier te weinig aan wordt gedaan.

Op een gegeven moment sluit er een bedrijf. Dat komt zo maar als een donderslag bij heldere hemel. Het is niet aan de orde gesteld door de werkgever. Plotseling worden mensen geconfronteerd met een heleboel ontslagen. Op datzelfde moment zien we ook werknemers in actie komen, die zeggen: We nemen niet, dat er zomaar over ons wordt beslist. En ik juich toe, als dan werknemers in actie komen. Maar ik vind dat werknemers niet alleen in actie moeten komen, wanneer het slecht gaat in een onderneming en er bedreigd wordt met sluiting en ontslag, maar dat men ook in actie moet zijn, wanneer het goed gaat.

Dat men altijd, of het nou goed of slecht gaat, moet laten blijken, zich mee verantwoordelijk weet voor de gang van zaken in de onderneming, omdat ik uitga van de stelling, dat de onderneming gevormd wordt door de mensen die daarin werkzaam zijn en omdat die met elkaar verantwoordelijk zijn. En dat de werkgevers toch nog erg gereserveerd staan ten opzichte van een ver doorgevoerde medezeggenschap, blijkt onder andere ook uit het verzet in werkgeverskring tegen het bedrijvenwerk, zoals dat wordt gepropageerd.

Dat is een middel om mensen in de onderneming beter in staat te stellen werkelijk medezeggenschap te beoefenen en ik geloof dus, dat men zegt: Wij krijgen niet de ruimte die we eigenlijk zouden moeten hebben om medezeggenschap uit te oefenen. Dat blijkt wel uit de reactie nu al weer van werkgeverszijde op de adviesaanvraag van de Minister van Sociale Zaken over verruiming van de bevoegdheden van de ondernemingsraden. Want men zegt: Ja, die ondernemingsraad heeft eigenlijk nog maar een betrekkelijk korte ervaring met de nieuwe bevoegdheden. Maar het is natuurlijk zo, dat die bevoegdheden niet zo ver gaan dat de mensen die de onderneming vormen, gerepresenteerd in de ondernemingsraad, meebeslissen over de belangrijke zaken van de onderneming. En die kant moet het op.

- R. *Eijbersen*: Ja, ik dacht bij de mentaliteitszaken overigens — om dat even recht te zetten — niet zo zeer aan hoe men in goede mentaliteit tegenover de ondernemingsraad moet staan, maar de ondernemingsraad als louter een zaak om de mentaliteit in het bedrijf goed te krijgen, zonder dat ze concreet tot werkelijkheid wordt, voor zover het de medezeggenschap betreft. En dan zou een vraag aan u zijn: Tot op welk niveau zou u zich voor kunnen stellen, dat een ondernemingsraad, hoe uitgebreid dan ook, zou kunnen meebeslissen en op welk niveau zou het niet kunnen. Dat is misschien nog het meest interessante.

Dr. Pruyt: Ja, het merkwaardige is, dat het hele vraagstuk van wie er nou eigenlijk beslist, bij mij niet zo verschrikkelijk zwaar weegt. Voor mij weegt veel zwaarder welke problemen, welke onderwerpen worden er in een ondernemingsraad in alle openheid besproken?

Want ik moet de ondernemer nog zien, die als hij werkelijk zijn problemen in alle openheid met een ondernemingsraad bespreekt een werkelijk goed advies van de zijde van de ondernemingsraad zonder meer naast zich neer zou leggen. Het zal wel zo kunnen zijn, dat hij in het kader van het afwegen van de belangen waar hij voor staat, toch tot de conclusie moet komen, dat datgene wat die ondernemingsraad in eerste instantie adviseert, niet opvolgt. Maar wanneer die verhoudingen goed zijn, dan zal uit die gesprekken voortvloeien dat er begrip ontstaat voor het feit dat er andere elementen in het spel zijn, die maken dat die beslissing anders uitvalt. En waar ik erg bang voor zou zijn, is, om in de huidige fase van de ontwikkeling van het ondernemingsraadswerk, waar we nog zo weinig ervaring mee hebben en dat nog zo slecht is ingespeeld, alles te gaan toespitsen op het uitbreiden van het aantal zaken waarover mee beslist moet worden, omdat je dan die ondernemingsraadsleden eigenlijk in een situatie manoeuvreert, dat ze verantwoordelijkheden krijgen, die ze onmogelijk dragen kunnen.

R. Eijbersen: Meneer Lanser, ik begrijp dat volgens de heer Pruyt het meepraten van de ondernemingsraad op alle punten is veilig gesteld, maar dat op bepaalde kritieke punten toch besloten moet worden door de directie.

J. Lanser: U zegt terecht: het meepraten van de ondernemingsraad —, en ik ben het er mee eens, dat een ondernemingsraad belangrijke adviezen kan uitbrengen en dat het soms moeilijk kan zijn om die naast je neer te leggen. Trouwens, u zegt dat ook een directie er geen behoefte aan heeft om dat te doen. Maar het zijn adviezen, het zijn geen besluiten van de ondernemingsraad in de zin dat de onderneming daar aan wordt gebonden. En ik ben van mening, dat in die hele structuur van de onderneming tot uitdrukking moet komen, dat de mensen die daarin werkzaam zijn met elkaar verantwoordelijk zijn.

R. Eijbersen: Meneer Pruyt, ziet u dat als christen ook als ideaal?

Dr. Pruyt: Ik geloof dat de heer Lanser op het ogenblik buiten de grenzen van de ondernemingsgewijze produktie treedt en u zult van mij niet anders verwachten, dan dat ik dat met zekere droefheid zie. Daarvoor ben ik te zeer overtuigd van de waarde van die ondernemingsgewijze produktie

J. Lanser: Ik ontken overigens, dat ik daarmee buiten de ondernemingsgewijze produktie zou treden, integendeel.

Dr. Pruyt: Wat ik namelijk zie gebeuren is, dat er een nieuw ondernemingsbestuur gaat komen. Dat is dan een ander soort directie geworden

en als we daar een paar jaar mee gewerkt hebben, zullen we wel op zoek gaan naar een nieuwe wet op de ondernemingsraden, teneinde deze directie op een behoorlijke wijze van advies te dienen en te controleren.

R. Eijbersen: Maar de tweede vraag: Ziet u het als een christelijk mensbeeld of althans, ziet u dat het christelijk mensbeeld beter tot z'n recht komt in de structuur zoals die hier is?

Dr. Pruyt: Nee, dat zie ik ook niet, want het oude christelijke ideaal leeft voor mij heel sterk: die onderneming als werkgemeenschap. En de tijd, dat die onderneming werd gezien als een instelling die alleen maar uit was op het maken van winst, ligt al lang achter ons en in steeds ruimere mate wordt die gedachte van de onderneming als werkgemeenschap ook zelfs tot in de statuten toe tot uitdrukking gebracht. In die gedachtengang van die werkgemeenschap zie ik ieder een heel duidelijke plaats krijgen en de gedachte zoals wij die zoëven hebben besproken van een ruime participatie van velen uit het bedrijf in de besluitvorming voldoet naar mijn mening het best aan dat christelijk maatschappijbeeld en niet de overdracht van macht van de één naar de ander, want daarmee wijzig je niet iets fundamenteels. Bij alleen maar overdracht van macht heb je veel eerder het gevaar dat je macht van mensen, die daar door bepaalde omstandigheden misschien meer geschikt voor zouden zijn, gaat overdragen naar mensen die er wat minder voor geschikt zijn.

R. Eijbersen: Hier ligt een heel duidelijk verschil. Meneer Lanser, wilt u daarop ingaan?

J. Lanser: Ja, want ik vind de spreiding van verantwoordelijkheid die ook dan weer resulteert in het delegeren van bevoegdheden en waar je dan macht in kunt invullen, een zeer fundamentele zaak en die vind ik essentieel voor het christelijk-sociaal denken. Wellicht dat de heer Pruyt en ik daar nog meer en uitvoeriger over zullen moeten praten om elkaar op dat punt te verstaan, maar op dit moment moeten we inderdaad vaststellen, dat er ten aanzien daarvan een duidelijk verschil van mening is.

R. Eijbersen: Heren, ik zou het graag hierbij laten. Hartelijk dank voor uw bijdrage aan deze tweede aflevering van „Samen-Delen”. Voor een afsluitende conclusie graag over naar collega Van Gelder en professor Albeda.

N. van Gelder: Ja, professor Albeda, graag meteen aan u het woord.

Prof. Albeda: Ja, ik geloof dat we een zeer boeiende discussie hebben meegemaakt van twee mensen die hetzelfde uitgangspunt hebben en dat ook heel duidelijk hebben doen uitkomen. Zij hebben dat niet beperkt tot alleen maar een geestelijke achtergrond, maar zij komen toch als

het er op aan komt bij een uitwerking tot niet onwezenlijke verschillen. Als ik ze kort even mag noemen, dan krijg ik de indruk dat de heer Pruyt denkt aan participatie, aan meewerken van de ondernemingsraad en andere organen van de onderneming aan de besluitvorming, waarbij de positie van de directie blijft en beslist, wat niet wil zeggen, dat zij beslist in eenzaamheid en in hoogheid, maar uitsluitend op een besluitvorming, waarbij de ondernemingsraad energiek betrokken zou zijn geweest. De heer Lanser wil een stap verder gaan. De heer Lanser zegt: Ik vind het uitstekend dat ze meedoen aan besluitvorming, dat spreekt vanzelf, maar ga dan die ene stap verder en laat ook de gemeenschappelijke vergaderingen, waarin de werknemers vertegenwoordigd zijn, beslissen. Direct daarmee hangt samen een heel belangrijk punt, namelijk dat de heer Pruyt zegt, dat in de ondernemingsgewijze productie, zoals wij die hebben, dat onafhankelijke bestuur past. Dat als het er op aan komt, beslist wordt over de hoofden van de werknemers heen als dat nodig is, terwijl de heer Lanser zegt: Nou, als het er op aan komt, dan kan de ondernemingsgewijze productie heel goed gepaard gaan met een gekozen bestuur, met direkt gekozen werknemers en met besluiten die tot stand komen in vergaderingen, waarin zowel de directie, de gekozen directie, aanwezig is als raden van commissarissen of ondernemingsraden of verschillende combinaties. Hij gebruikt daarvoor die term van gemeenschappelijk bestuur, die voor zover ik het begrip opzettelijk een beetje vaag gebleven is, omdat hij de preciese aanvulling daarvan nog zou willen zien. Dat wil dus zeggen dat beide heren ondanks een gemeenschappelijk uitgangspunt en ondanks intenties die sterk met elkaar parallel lopen, toch op een aantal punten heel fundamentele verschillen houden. Maar het is interessant om vast te stellen dat de heer Pruyt zegt: Maar ik denk aan de komende vijf jaar. De heer Lanser heeft niet aan een tijdslimiet gedacht. Wie weet waar de heren samen nog eens zouden komen, wanneer ze langer dan vijf jaar hierover moeten discussieren.

Heel belangrijk vind ik trouwens ook het punt, dat de heren het allebei eens waren over het feit, dat niet de belangentegenstellingen tussen de beide groeperingen, personeel en directie, voorop moeten staan.

Dat ze dus niet meegaan met de mode van polarisatie, maar dat ze allebei willen redeneren vanuit een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. En daarin herken ik dan het feit, dat beide heren staan voor de Christelijke Sociale Organisatie.

- N. van Gelder:* Hartelijk dank. Dan hopen wij bij u terug te komen op 11 februari en dan met een gesprek over het samen-delen van kennis. Aan het gesprek met de heren Lanser en Pruyt zal dan deelnemen drs. J. de Koning, de onderwijsvoorzitter van de CBTB, de Christelijke Boeren- en Tuindersbond. Goedenavond.

3. VERDELING VAN KENNIS

Gespreksdeelnemers: N. van Gelder, R. Eijbersen, drs. J. de Koning, J. Lanser en dr. B. Pruyt.

N. van Gelder: Meneer De Koning, waarom moet er nog meer over onderwijs gesproken worden en waarom moeten we er over spreken als christenen?

Drs. De Koning: Ik geloof dat onderwijs in onze samenleving van enorm toenemend belang is voor de samenleving als geheel, maar ook voor de mensen in de samenleving.

Als er vandaag zo'n grote vraag is naar de spreiding van kennis, evengoed als naar spreiding van inkomen en spreiding van macht, dan moet je je realiseren, dat die vraag er altijd al geweest is. Je moet je ook realiseren, dat er in onze samenleving tal van mensen rondlopen die een tekort aan kennis ervaren en een tekort aan vooropleiding, die zeggen: Het is jammer dat ik niet meer van dit of dat heb kunnen leren, want ik zou er zoveel aan gehad hebben, hetzij voor mezelf, hetzij voor m'n beroepsuitoefening. Maar nu juist komt die vraag heel duidelijk aan de orde, omdat — voor het eerst kun je zeggen — de materiële voorwaarden aanwezig zijn om inderdaad op grote schaal te doen aan spreiding van kennis, om ieder mens in beginsel de kans te geven om de opleiding te volgen die hij zou willen volgen en die hij zal moeten volgen met het oog op z'n latere levensloop. Wij kunnen nu, in 1974, 12 miljard gulden uittrekken voor het onderwijs. Dat is een gigantisch bedrag, maar het geeft aan dat er ook gigantische mogelijkheden zijn. En je ziet dan ook bij de mensen, dat er in de tijd van een paar jaar een soort recht op onderwijs, een soort recht op kennis is gegroeid. Mensen willen de kans hebben om zelf te leren, maar vooral hun kinderen te laten leren, wat die kinderen kunnen leren.

Maar ook vanuit de maatschappij is er een enorme behoefte aan goed opgeleide mensen. Een enorme behoefte aan kennis, gespecialiseerde kennis. Ook een enorme behoefte aan mensen met vorming.

En tenslotte: en dat is niet het minst belangrijke: kennis wordt enorm beloond in onze samenleving. Er is een hoge waardering voor diploma's. We zullen het er straks nog wel over hebben of het terecht is om diploma's een zo hoge waardering toe te kennen. Maar het feit ligt er, dat mensen, die een opleiding hebben gevolgd, die diploma's hebben behaald daar ook naar betaald worden. Dat de maatschappij dat waardeert in maatschappelijke status, in functies die ze kunnen bereiken en ook in het geld dat die mensen in onze maatschappij kunnen verdienen.

N. van Gelder: De vraag die ik daar aan zou willen toevoegen is: Wat is nu het specifiek christelijke in deze probleemstelling?

Drs. De Koning: Ja, dat is een minstens even belangrijke vraag. Je moet geloof ik om te beginnen zeggen, dat er gelukkig in alle groeperingen in onze maatschappij een grote mate van overeenstemming bestaat

over het belang dat aan onderwijs, dat aan kennis moet worden gehecht. Ook aan het belang dat aan een grote spreiding van kennis wordt gehecht.

Aan het belang dat er wordt gezien in het geven van kansen op het verwerven van kennis aan alle mensen. Maar christenen hebben daarvoor een eigen motivering, die terug te voeren is op het mensbeeld dat de bijbel ons geeft. De bijbel zegt: De mens is een uniek wezen met tal van talenten, tal van mogelijkheden en die moet hij allemaal kunnen ontwikkelen. De maatschappij en ook het onderwijs moet eigenlijk geen belemmeringen in de weg mogen leggen aan het ontwikkelen van alle mogelijkheden die een mens heeft. En het is voor ieder mens ook de opdracht om alle mogelijkheden die hij heeft zo goed mogelijk te ontwikkelen. Dat zit hem eigenlijk in de term die in het begin van het scheppingsverhaal genoemd wordt: De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis.

Daar steekt in één zin als het ware de hoge opdracht in voor ieder mens, maar dan ook de opdracht voor de maatschappij om de mens de kans te geven zichzelf te ontplooien, om te kunnen leven, heel sterk gezegd, toch zo veel mogelijk als dat kan in zijn gebroken samenleving, naar Gods beeld en gelijkenis. Wel, dat is eigenlijk de motivering van waaruit christenen een grote waarde moeten toekennen aan kansen, aan kansen ook op onderwijs.

N. van Gelder: Dank u, dan nu het woord aan René Eijbersen en de heren Pruyt en Lanser over de actuele situatie.

R. Eijbersen: Heren, ik ben mij zeer bewust, dat u beiden geen onderwijsdeskundigen in het bijzonder bent, maar u bent beiden wel zeer betrokken bij het onderwijs. Vandaar dat ik u dan ook, meneer Pruyt, als eerste vraag zou willen stellen: Wat verwacht u als ondernemer van het onderwijs?

Dr. Pruyt: Meneer Eijbersen, dat is nogal wat zo alles bij elkaar, want wat het bedrijfsleven eigenlijk van het onderwijs verwacht is dat mensen zodanig worden opgeleid en gevormd, dat ze in dat bedrijfsleven goed kunnen functioneren, niet alleen als ze op jeugdige leeftijd dat bedrijf binnenkomen, maar dat ze zullen kunnen blijven functioneren vele tientallen jaren lang. En dan is het duidelijk, dat op die jeugdige leeftijd, bij het eerste binnenkomen in het bedrijf, de vakkennis in ruime zin nogal zwaar weegt.

Daar moet men het in eerste instantie van hebben. Maar naarmate iemand langer in het bedrijf werkzaam is, vervaagt dat steeds meer en wordt die specifieke vakkennis, die hij op school heeft geleerd, minder belangrijk. Die wordt vervangen door een veel grotere vakkennis, die in het bedrijf zelf wordt opgedaan en dan gaat eigenlijk steeds meer spelen de vraag of ook via het onderwijs mensen tot stand zijn gekomen, mensen gegroeid zijn, die kunnen samenwerken met anderen en die bereid zijn zich in te zetten voor een bedrijf, zich daarmee kunnen identificeren en zich kunnen aanpassen aan zich voortdurend wijzigende omstandigheden. Die bereid zijn in de loop van hun leven opnieuw te leren en weer nieuwe vaardigheden en ken-

nis te veroveren en dat is alles bij elkaar nogal wat. Waarbij meer en meer, naarmate die schoolbanken verder en verder weg liggen, centraal komt te staan de vraag in hoeverre hier eigenlijk complete mensen zijn ontstaan, die in staat zijn een rol in het leven te vervullen.

R. Eijbersen: Meneer Lanser, zijn de verwachtingen van het onderwijs van u als vakbondsman anders dan die van de heer Pruyt?

J. Lanser: Als ik dat zou moeten samenvatten ten aanzien van het gehele onderwijs, dan verwacht ik dat het onderwijs aan de jonge lui in de eerste plaats die kennis zal overdragen, die zij nodig hebben op z'n minst als basis om in hun verdere leven op te kunnen voortbouwen, zich daar op te kunnen ontplooiën. Dat sluit dan aan bij wat de heer Pruyt zei, dat het de mensen ook mogelijk moet zijn op latere leeftijd zich te kunnen aanpassen, zich te kunnen heroriënteren, maar daarvoor is dan een basis die gelegd is in het onderwijs van groot belang. Dan moet ik tegelijkertijd zeggen, als dat van zo groot belang is, dat dat onderwijs dan ook op alle niveaus toegankelijk moet zijn voor iedereen. Ik vind dat het onderwijs er ook toe moet bijdragen, dat jonge mensen verantwoordelijkheid leren dragen. Dat ze zich ook bewust worden van de problemen die er zijn in de samenleving. Dat daarvoor ook belangstelling wordt gewekt en dat dan het onderwijs en de vorming zo plaatsvinden dat zij ook bereid zijn om, wanneer zij daartoe in staat zijn gesteld en zij ook zelf vinden dat ze aan het werk kunnen gaan, zich zo te gaan inzetten, dat ze daarin tot hun recht kunnen komen, zichzelf kunnen ontplooiën, maar ook zo goed mogelijk zich in dienst stellen van de samenleving.

R. Eijbersen: Over die behoefte die de maatschappij heeft wat betreft het onderwijs zou ik straks nog even willen spreken. Ik zou u eerst willen vragen, teruggrijpen op wat de heer De Koning heeft gezegd hoe u het recht dat algemeen ervaren wordt op onderwijs in onze Nederlandse bevolking ervaart. Is het in de praktijk inderdaad zo, dat iedereen gelijke kansen heeft voor het onderwijs, of zegt u: Met name ook in ongeschoolde werknemerskringen zijn er nou eenmaal handicaps die eenvoudig verhinderen dat kinderen gelijke kansen krijgen voor wat betreft het onderwijs?

J. Lanser: Ja, ik geloof dat dat wel zo is. Vooropgesteld dat ik van mening ben, dat men het wel zo ervaart. Er is een recht op onderwijs. Een ander punt is natuurlijk, dat wij ook als vakbeweging onze wensen hebben ten aanzien van het onderwijs. Dat wij er juist ook op aandringen, overigens samen met onderwijsorganisaties, om de klassen te verkleinen en het onderwijs zo in te richten, dat er wat dat betreft ook meer sprake kan zijn van een individuele benadering, waarbij met de handicaps die er zijn bewust rekening kan worden gehouden en men daar zo op kan inspelen, dat inderdaad de jongelui gelijke kansen hebben.

R. Eijbersen: Meneer Pruyt, wat is uw oordeel over dit vraagstuk?

Dr. Pruyt: Ik geloof ook, dat met een begrip als: recht op onderwijs, en zelfs met het creëren van financiële mogelijkheden voor iedereen om onderwijs te volgen, het vraagstuk nog maar zeer ten dele is opgelost. Als u ziet hoe op het ogenblik in het kader van de partiële leerplicht voor jongeren, voor een groot aantal jongelui niet alleen een situatie is gecreëerd dat ze recht op vorming hebben, maar dat ze zelfs verplicht zijn om onderwijs te volgen en dat dan de praktijk leert, dat gewoon duizenden van die jongeren zoek zijn, die dat onderwijs zouden moeten volgen, maar het eenvoudigweg niet doen. Die maar heel moeilijk die weg op te brengen zijn. En ik geloof dat daar inderdaad een heel grote taak ligt voor al degenen die daarmee te maken hebben. Dat zijn natuurlijk in de eerste plaats de onderwijzers, maar het zijn in de tweede plaats toch ook wel de ouders. Bij degenen die uit een milieu stammen waar gesprekken op een goed niveau vanzelfsprekend zijn, waar een ruime belangstelling is en waar positief over onderwijs wordt gesproken is de belangstelling van de jongeren ook veel groter dan in kringen waar dit niet het geval is. Dat zijn achterstanden die bijzonder moeilijk in te lopen zijn. En nu zou je nog kunnen zeggen: Nu moet je in het kleuter- en in het basisonderwijs dingen inbouwen, waardoor degenen die een zekere achterstand hebben, die achterstand zo snel mogelijk gaan inlopen. Maar ook dat is een verre van eenvoudige zaak. Ik dacht namelijk, dat het inlopen van die achterstand het snelst gebeurde als de bevoorrechte jeugd de minder bevoorrechte jeugd meetrokt. Als je ze bij elkaar in de klassen hebt zitten, en als de een van de ander leert.

R. Eijbersen: Ja, nu zou ik dan toch naar het tweede punt over willen gaan. Er is gesproken over het onderwijs, dat moet aansluiten bij het beroepsleven. Zouden wij ons ook een onderwijs voor kunnen stellen, dat aansluit op de behoeften van de maatschappij? Meneer Lanser, u heeft daar waarschijnlijk enkele gedachten over.

J. Lanser: Ik geloof dat wij inderdaad veel meer rekening moeten houden met de behoeften die er zijn in de maatschappij. Ik kan mij best voorstellen, dat er jongelui zijn, die een bepaalde aanleg hebben voor een bepaald beroep, maar dat je toch zou moeten zeggen: Ja, van dat beroep zijn er zoveel mensen, daar heeft de maatschappij op dit moment niet zo'n behoefte aan. Die heeft meer behoefte aan mensen die een ander beroep willen gaan vervullen. Dat is in het belang van de ontwikkeling van de samenleving. En ik geloof, dat dat inderdaad ook mogelijk is om je met elkaar daar op te richten. Dat je zegt: Kijk, het gaat om individuele ontplooiing, dat wil ik graag overeind houden, maar dat tegelijkertijd rekening moet worden gehouden met de behoeften die er zijn in de samenleving en dat men zijn keuze ten aanzien van verdere studie wel goed bewust daarop afstemt.

R. Eijbersen: Vanuit uw verantwoordelijkheid vanuit de vakbond bepleit u in zekere zin een maatschappij-verandering op bepaalde punten. Vindt u nu dat het onderwijs voorop moet lopen om die

maatschappij-verandering te bewerkstelligen of moet het onderwijs de maatschappij-verandering volgen?

J. Lanser: Ja, het onderwijs wordt gedragen door de maatschappij. En ik vind dus, dat er een duidelijke relatie moet zijn tussen de kwaliteit, de inhoud van het onderwijs, de wijze ook waarop het wordt gegeven en datgene wat zich in die samenleving ontwikkelt. En dan vind ik dat, zo bezien, dat onderwijs een bijdrage moet leveren aan de ontwikkeling van de samenleving. Ik vind niet, dat je zou kunnen zeggen, dat het onderwijs een min of meer aparte en geheel zelfstandige functie zou moeten hebben ten aanzien van maatschappij-verandering. Nee, datgene wat het onderwijs behoort te doen hangt samen met de verwachtingen, die er in de samenleving bestaan ten aanzien van het onderwijs. En ik vind dus, dat bewuste mensen ook met elkaar moeten uitmaken, hoe het onderwijs zou moeten worden gegeven.

R. Eijbersen: Meneer Pruyt, ik zou u willen vragen: Geloof u dat het onderwijs ten opzichte van de maatschappij als geheel anders is dan ten opzichte van de onderneming? Dat wil zeggen: Wat kan er vanuit het bedrijfsleven aan onderwijs verschaft worden, dat het een zodanig aanvullende vorming is, dat de maatschappij als geheel daarmee gediend is en ook de veranderingen die in de maatschappij plaatsgrijpen?

Dr. Pruyt: Ik heb in het begin van deze uitzending er al op gewezen, dat mensen als regel zo'n jaar of 40 in een maatschappelijke functie werkzaam zijn. En dat die functies er aan het eind van hun leven totaal anders uit zullen zien en zeker in deze dynamische maatschappij, dan toen ze begonnen. Dat noodt dat bedrijfsleven tot veel scholings- en vormingswerk. Dat is maar in beperkte mate de echte vakopleiding, maar dat is in vrij sterke mate juist het scholen, vormen van mensen op een zodanige wijze, dat zij hun plaats in die maatschappij van vandaag kunnen vinden. Om nou maar eens één ding te noemen. Dat hele ondernemingsraadswerk, waar wij in een vorige uitzending over hebben gesproken, kan eenvoudigweg niet van de grond komen, indien degenen die als lid van zo'n ondernemingsraad functioneren, niet periodiek weer op de schoolbanken gaan zitten, dan wel schoolbanken in een moderne zin, waar zij leren wat hun rol in de samenleving is, wat er van hen verwacht wordt, wat zij kunnen doen en wat zij zullen moeten nalaten. En dat gebeurt op grote schaal. Het Convent van Christelijk-Sociale Organisaties draagt met name het Slotemaker de Bruïne Instituut en daar worden duizenden en duizenden ondernemingsraadsleden jaar in jaar uit gevormd. Daar zijn ook mogelijkheden voor voorzitters van ondernemingsraden. Ook die moeten dat allemaal leren, ook die worden op die wijze voorbereid op een aansluiting van handelen in het bedrijf aan datgene wat er in de samenleving om ons heen aan de gang is. En ik geloof dat dit een heel gelukkige weg is, omdat als je aan de jongeren denkt, die staan nog zo vaak veraf van die werkelijk belangrijke maatschappelijke problemen, dat ze daar

toch nog hun plaats niet in kunnen vinden en dat het heel veel beter is op een moment dat ze al werkend en functionerend in de maatschappij hiermee geconfronteerd worden en dat er dan aan verder wordt gebouwd.

R. *Eijbersen*: Meneer Lanser, is het niet nodig, dat in het onderwijs ook meer rekening gehouden wordt met het feit, dat er een herwaardering van maatschappelijke waarden, maatschappelijke verhoudingen nodig is? Dat dus in het onderwijs bij wijze van spreken de verschillende arbeid, hoofd- en handenarbeid, niet meer tegenover elkaar uitgespeeld worden, maar minder gediscrimineerd zullen worden?

J. *Lanser*: Wij moeten ophouden met een houding van: Kijk eens, als je naar de Lagere Technische School gaat, nou dan ben je al bij voorbaat voor de maatschappij minder waard dan wanneer je bijvoorbeeld naar de Havo, laat staan naar het gymnasium gaat. Daarin moeten we niet, mogen we niet discrimineren. We moeten zeggen dat het allemaal belangrijk is, omdat het verband houdt ook met de behoeften die in de maatschappij bestaan. Zo moeten we ook geen onderscheid maken tussen het werk wat dan gebeurt door mannen en vrouwen. We moeten natuurlijk vaststellen, dat wat de vrouwen betreft er een achterstand is in de opleiding, omdat er vroeger werd geredeneerd: Nou ja, een vrouw gaat trouwen en hoeft niet zo'n belangrijke opleiding te genieten. Want ja, als ze getrouwd is blijft ze in haar gezin en daar heb je niet zo heel veel voor nodig. We moeten vaststellen, dat vrouwen een goede opleiding die gelijkwaardig is aan die, die de mannen, de jongens ook genieten, moeten hebben. Nu afgezien van het feit of ze gaan trouwen en een gezin vormen, of niet. Maar als ze een gezin gaan vormen is het van groot belang dat vrouwen ook een goeie opleiding hebben voor het functioneren in hun gezin maar ook voor de activiteiten, die ze daarbuiten willen gaan doen, zowel in de tijd dat ze zorg hebben voor een gezin, dan wel dat de kinderen de deur uit gegaan zijn en ze weer meer tijd krijgen om in de samenleving buiten het gezin te gaan functioneren. Wat wij ook moeten doen, dat is het herwaarderen van de diverse functies.

Ik heb zo straks al even gewezen op hoofdarbeid en handarbeid, maar wij moeten ook zeggen, dat we niet zo sterk moeten kijken naar een rangorde van functies. We kijken naar maatschappelijk aanzien en zeggen dan bijvoorbeeld: een hoogleraar is een man met een geweldige opleiding en dat is een heel belangrijk persoon. En de gemeentewerkmans, bij de gemeente-reinigingsdienst, nou ja die heeft maar eenvoudig werk. Die staat maatschappelijk niet in aanzien. Maar als je het vanuit de maatschappij bekijkt, vanuit de behoeften die er zijn in de maatschappij, dan heeft die man ook een heel belangrijke functie. Want als er zulke mensen niet zouden zijn, dan zou het er met onze volksgezondheid waarschijnlijk bijzonder slecht uitzien. Dan zou de rotzooi op de straten niet meer worden opgeruimd. Deze mensen hebben een belangrijke functie. En daarom moeten wij ook wat dat betreft, in die maatschappelijke waardering ons opnieuw heroriënteren en dat moet dan naar mijn opvatting ook tot uitdrukking komen in

een verkleining van de inkomensverschillen. En ik geloof, dat het onderwijs een belangrijke bijdrage kan leveren aan de waardering van de arbeid als zodanig in de toekomst.

R. Eijbersen: Vindt u het nuttig, meneer Pruyt, dat het onderwijs een rol speelt bij de nieuwe waardering van maatschappelijke verhoudingen?

Dr. Pruyt: Ik heb wat twijfel, omdat ik evenals de heer Lanser toch centraal zou willen stellen, dat dat onderwijs toch eigenlijk op dit gebied niets kan realiseren, dat niet in harmonie is met datgene wat werkelijk onder de mensen leeft, wat de verlangens van de mensen zijn. En nu kan ik me wel voorstellen dat dat deel van het onderwijs dat bij de avant-garde behoort wat voorop loopt. Dat dat wat meer rekening houdt met de wat meer geavanceerde opvattingen, dan met de wat meer traditionele.

R. Eijbersen: Ja, dat is duidelijk. Ik zou toch nog willen vragen, in hoeverre u in dit scala, waar wij over gesproken hebben, een specifieke opdracht ziet vanuit het christelijk onderwijs.

J. Lanser: Ik vind dat christelijk onderwijs, waar het ook gegeven wordt, niet alleen maar kan bestaan uit het feit dat men zegt: Nou ja, dat onderwijs sluit wat aan bij het milieu waar de kinderen uit voort komen. Dat is op zichzelf geloof ik wel goed, maar dat vind ik niet het enige criterium om jongelui naar bijvoorbeeld scholen voor christelijk onderwijs te laten gaan.

R. Eijbersen: De klassieke „School met den Bijbel” ziet u niet meer zo zitten?

J. Lanser: Nee, het gaat mij niet om die klassieke „School met den Bijbel”. Het gaat er mij om: wat is christelijk onderwijs? En dat is niet alleen maar dat men zegt dat het onderwijs gegeven wordt ook aansluitend aan een bepaald milieu, maar dat het dan er echt in mijn gedachten-gang om gaat, om het evangelie te laten functioneren in het onderwijs. En dat betekent voor mij dat in dat onderwijs ook telkens de jongelui worden geconfronteerd met het evangelie. Laat ik ook zeggen, met dat mensbeeld, zoals wij dat uit de bijbel hebben geleerd. Dat is ook in de vorige uitzending naar voren gekomen, die verantwoordelijke mens en dat men telkens moet vragen: Wordt daar nu aan voldaan in die verhoudingen? En bij aardrijkskunde of welk vak ook komt dat aan de orde. Het rijke westen en de ontwikkelingslanden. Rijk en arm. Is dat goed of wat vinden we er van? Moet er wat aan gebeuren? Als er sprake is van mensen die veel macht hebben en mensen die weinig macht hebben, is dat nou in overeenstemming met datgene wat het evangelie van mensen vraagt, ten aanzien ook van de verhoudingen in de samenleving? Dat geldt ook ten aanzien van de verdeling van goederen. Ik vind, dat dat moet functioneren in het onderwijs. Dat je dus in het christelijk onderwijs, wil het christelijk onderwijs zijn, jongelui moet confronteren met het evangelie.

N. van Gelder: Ja, dan moeten we geloof ik hier het gesprek onderbreken, collega Eijbersen, meneer De Koning, de heren zijn het met elkaar eens en toch zijn er verschillen. Kunt u ze nog eens opsommen?

Drs. De Koning: Ik kan het proberen. Ik heb geen tegenstellingen beluisterd in het gesprek. En dat ligt ook eigenlijk wel een beetje voor de hand, omdat in tegenstelling tot de verdeling van macht en de verdeling van inkomen, waar het veelal zo is, dat wat de één meer krijgt, dat moet van de ander af, daar bij spreiding van kennis geen sprake is. Spreiding van kennis is een ideaal wat we kunnen nastreven zonder dat het ten koste van anderen hoeft te gaan en dat maakt het als maatschappelijk probleem zo veel makkelijker oplosbaar. Het is ook zo dat, al moge de benadering verschillend zijn, de doelstelling toch wel gelijk is. Wanneer meneer Lanser zegt, dat de vakbeweging veel belang hecht aan onderwijs, dan is dat een vanzelfsprekende vertaling van het ideaal van de vakbeweging, in ouderwetse termen uitgedrukt: Een verheffing van de arbeidende stand.

Maar dat staat niet in tegenstelling tot wat meneer Pruyt zegt, wanneer hij, vanuit de onderneming de zaak benaderend, zegt: De onderneming heeft behoefte aan goed geschoolde, goed gevormde mensen. Mensen die kunnen functioneren in die onderneming, die zich aan kunnen passen. Die samen kunnen werken, bereid zijn in de loop van hun carrière telkens opnieuw bij te leren datgene wat ze in nieuwe omstandigheden weten moeten.

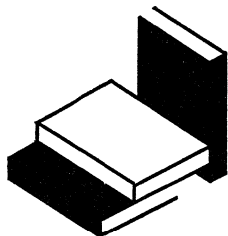
En dat komt uiteindelijk op hetzelfde doel uit: Je moet in het onderwijs, in het verstrekken van kennis, werken aan mensen op een zo breed mogelijk veld, om hen zo goed mogelijk geschikt te maken voor het functioneren in de onderneming en in de maatschappij. Ik vond het wel aardig dat meneer Pruyt ook dadelijk die twee dingen verbindt, en zegt: Onderneming en maatschappij zijn twee kanten van wezenlijk dezelfde zaak. Ik geloof tenslotte dat beide heren zich verbonden weten door dat christelijke mensbeeld dat een norm, het ideaal is, dat we in onze opvoeding nastreven, dat we in onze opleiding ook moeten nastreven. Beide heren zeggen ook, dat het er om gaat, dat de invloed van de ouders bijzonder groot is. Het gaat er om dat mensen gemotiveerd worden om zichzelf te ontwikkelen, om zich te ontplooien, omdat het onderwijs hun daarvoor de kansen biedt en dat de maatschappij hun dan in het uitoefenen van die ontplooiing niet belemmert.

N. van Gelder: Maar is dan eigenlijk het idee „christelijk onderwijs”, wat natuurlijk vandaag de dag ook een heet hangijzer is, daar ook niet volledig bij in het geding? Wat is christelijk onderwijs?

Drs. De Koning: De heer Lanser heeft het eigenlijk al uitgedrukt: Christelijk onderwijs is een school die probeert het evangelie in het onderwijsproces te laten functioneren, om zichtbaar te maken in het onderwijsproces, dat mensen bewogen worden door hun geloofsovertuiging, door hun levensovertuiging. Dat komt tot uitdrukking in datgene wat je aan die mensen leert. Dat komt tot uitdrukking in de kijk die je ze

meegeeft op hun medemensen en op de maatschappij als geheel. En in dit verband is belangrijk dat het christelijk onderwijs niet uit de weg gaat voor de heilige huisjes van de maatschappij en van het onderwijs. Want dat is wel duidelijk geworden uit dit gesprek, dat natuurlijk veranderingen in het onderwijs en veranderingen in de maatschappij heel nauw met elkaar samenhangen. Je kunt niet zeggen: Vanuit de maatschappij moet het onderwijs veranderd worden. Je kunt ook niet zeggen: Vanuit het onderwijs moet de maatschappij hervormd worden. Het is de kwestie van de kip en het ei. Het is een kwestie van een telkens opnieuw op elkaar inspelen. En voor het christelijk onderwijs telkens opnieuw in veranderende maatschappelijke situaties in veranderende onderwijskundige inzichten, toch het ideaal van vorming vanuit dat christelijke mensbeeld te laten functioneren. Dat betekent dat juist het christelijk onderwijs bereid moet zijn om nieuwe wegen te gaan. Om uit zo'n middenschool-experiment te halen wat er in zit, vanuit de eigen doelstelling, vanuit een eigen ideaal. Om de ouders bij het onderwijs te betrekken. Om kinderen op te voeden op een manier, waarbij niet van te voren al als het ware een verschil in functie door het onderwijs wordt ingebakken. Ieder mens, de heer Lanser heeft daar terecht op gewezen, die functioneert in onze maatschappij, heeft een stuk algemene vorming nodig om als mens te kunnen leven. Ik geloof, dat dat het wezenlijke is van de doelstellingen van het christelijk onderwijs.

N. van Gelder: Meneer De Koning, hartelijk dank. Hiermee zijn we aan het einde gekomen van een serie van drie extra afleveringen van „Ander Nieuws” in samenwerking met René Eijbersen van „Hier en Nu” waarin een aantal actuele vragen rondom de verdeling van inkomens, kennis en macht aan de orde zijn geweest, plus de achtergrondvragen die voor Christenen van belang zijn. Wij danken u kijkers voor uw belangstellen. Goedenavond.



boekbespreking

G. P. A. Braam:
Invloed van bedrijven op de overheid.
Uitgeverij Boom, Meppel.
Prijs f 24,50.

Discussies over macht en invloed en de verdeling daarvan zijn aan de orde van de dag. Belangrijke vragen zijn: wat is invloed; wie heeft invloed; hoe wordt invloed uitgeoefend en wat is het effect daarvan. In het kader daarvan is de studie van Braam bijzonder nuttig. Het is een studie over de invloed die bedrijven uitoefenen op beslissingen van de overheid. Daarbij is invloed op de overheid opgevat als „iets gedaan krijgen” bij de overheid.

Dat wil zeggen dat invloed gemeten is aan het bereikte resultaat. Interessant zijn de conclusies van de auteur waarvan we er enige kort weergeven.

De hoofdveronderstelling dat grote bedrijven meer invloed op de overheid hebben dan kleine is door de studie niet bevestigd. Een tweede veronderstelling, namelijk dat bij vorming van coalities van bedrijven om invloed op de overheid uit te oefenen, deze invloed zal toenemen naarmate de vorming van de coalitie groter is, wordt enigszins bevestigd. Voor de veronderstelling dat de mate waarin de overheid invloedspogingen inwilligt zal afhangen van de bedrijfsgroei geeft de studie vrij sterke aanwijzingen. Dit betekent volgens Braam dat in vergelijking met de zorg voor het behoud van bestaande werkgelegenheid er een meer dan evenredige aandacht gaat naar de mogelijke toename van werkgelegenheid. J.L.

De Gereformeerde „Sociale” opleidingen.

Het decembernummer van „Konvooi”, tweemaandelijks verschijnend orgaan van de Raad voor Gereformeerde Soci-

ale Arbeid (GSA), is geheel gewijd aan de situatie binnen gereformeerde kring op het terrein van de opleidingen voor sociaal werk.

In een aantal artikelen wordt aangegeven wat er op dit gebied thans en binnen korte tijd te koop is.

Vooraf voor degenen die in hun werk of daarbuiten te maken (kunnen) krijgen met vragen over deze opleidingen, betekent dit „Konvooi”-nummer een bron van achtergrondinformatie te denken valt aan bestuurders in de christelijke vakbeweging alsmede aan geïnteresseerde kaderleden.

Op vragen als: Hoe gereformeerd is de sociale academie „De Nijenburgh” nog? Wat doen ze op de academie voor educatieve arbeid „De Jelburg”? Waarom moet er nou een reformatorische sociale academie komen? Kunnen ook vrijgemaakten buiten verband aan de vrijgemaakt gereformeerde sociale academie studeren?

Wat betekent een protestantse voortgezette opleiding? — zult u wellicht niet altijd een bevredigend antwoord vinden, maar dan toch wel een verduidelijkend antwoord.

Exemplaren zijn te bestellen bij de Raad voor Gereformeerde Sociale Arbeid, Corn. Houtmanstraat 19, Utrecht en kosten f 2,— per stuk.

Constand de Jonge.

D. J. A. van Bennekom:
„De meester, de Mammoet en Middelburg”.
Uitg. J. H. Kok, Kampen.
Prijs f 12,50.

In zijn herinneringen, neergelegd in „De meester, de Mammoet en Middelburg”, geeft Van Bennekom een inzicht in al hetgeen hij in zijn lange loopbaan als onderwijzman en politicus heeft gedaan. Hij schildert ook zijn samenwerking met anderen in zijn vele werk.

Hij doet dat met enkele simpele maar veelzeggende trekken: Bruins Slot is een boeiende persoonlijkheid, Smallem-broek een persoon van gewicht, Arend Bieuwenga een man van formaat. Kieft wordt aangeduid als „mijn vriend”; hij spreekt over „de gehaaide (!) CNV-secretaris Van Nierop”. Het is ook ten aanzien van andere personen uit dit boek niet moeilijk te raden hoe Van Bennekom hen waardeerde.

Van Walburg geeft hij een prachtige typering: Als hij zijn belastingaanslag thuis kreeg, hief hij voor Koningin en Vaderland het Wilhelmus aan.

Een kostelijk boekje eigenlijk, vol humor maar ook vol subjectiviteit, van een man die als onderwijzer en leraar een rol wist te spelen en als politicus op alle niveaus een betekenisvolle plaats innam. kd.

Ward Bruyninx:

Dwars doorheen het leven.
Uitg. Patmos, Kapellen.

„Dwars doorheen het leven” is (zoals de titel al laat doorschemeren) een Belgisch boek. Een soort van dagboek, zeer religieus en geschikt als een kapstok om mijmeringen aan op te hangen. Het is in de vorm gegoten van verknijpt proza dat hier en daar aan poëzie doet denken maar het toch net niet is. Een boek overigens dat tot nadenken stemt en uitnodigt om in „t eigen hart te kijken”. kd.

H. van Praag: Sleutelwoorden van de bijbel. Uitg. Boekencentrum BV, Den Haag f 6,50.

Dit boekje is verschenen ter gelegenheid van de „Kom over de brug actie 1972”. De auteur bespreekt daarin een aantal sleutelwoorden, die hij ontleend heeft aan het Onze Vader. Op zijn eigen wijze vraagt Van Praag aandacht voor de inhoud van het gebed dat Jezus zijn volgelingen leerde. Hij doet dat verassend en instructief. Bijzonder boeiend is het hoofdstuk: „In de hemel en op aarde”. Daarin komt zowel het zich inzetten voor de zaak van God als het zich afzetten daartegen aan de orde. Ieder die het Onze Vader (beter) wil verstaan adviseer ik dit boekje te lezen. Van veel belang ook voor christelijk sociale actie.

J.L.

**G. C. van Niftrik en
F. J. W. A. Sampers:**

Zuiver van hart en vuil van handen.

**Uitg. J. N. Voorhoeve,
Den Haag. Prijs f 8,90.**

Beide schrijvers houden zich in dit boekje bezig met de relatie tussen christelijk geloof en het menselijk handelen. Gewezen wordt op het onderscheid tussen het dienen van God en van één of andere ideologie. Anderzijds wordt aandacht gevraagd voor de beleving van het geloof als relatie tot God maar daardoor ook een relatie tot de wereld. Een pastoraal boekje. J.L.

Dr. G. Puchinger:

„Onderwijsvernieuwing”.

**Uitg. W. D. Meinema, Delft.
Prijs f 17,90.**

Evenals in de voorgaande bundels interviews, die dr. Puchinger bekende Nederlanders heeft afgenomen, staat ook in dit boek de mens centraal. Dat maakt zijn werk boeiend en velen zullen het, denk ik, op prijs stellen wat meer aan de weet te komen over mensen, waarover ze dikwijls horen of lezen.

De geïnterviewden komen te voorschijn zoals ze zijn en in elk hoofdstuk komen eruditie en educatie naar voren. Dat betekent niet, dat de onderwijsvernieuwing na het lezen van dit boek een onderwerp zal zijn dat ieder helder voor de geest zal staan. Het is zoals de heer jhr. mr. De Brauw aan het eind van zijn gesprek met dr. Puchinger zei: „onderwijsvernieuwing is zo'n groot gebied, dat we . . . toch maar enkele facetten geraakt hebben”.

Tot slot nog dit: In een tijd, waarin een journalist, reporter of ondervrager blijkbaar alleen maar goed werk doet door het stellen van harde en in het nauw drijvende vragen, doet een boek als dit weldadig aan. Puchinger laat zijn gespreksgenoten alle ruimte. Hij laat hen praten, laat hen zichzelf zijn. Daardoor krijgt de lezer inzicht in beweegredenen en drijfveren van de ondervraagde, die de kans krijgt te zeggen wat hij wil.

En daarvoor verdient dr. Puchinger een compliment. kd.

Herman Deleeck: Inkomensverdeling, sociale zekerheid en sociaal beleid. Uitg. De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen/Utrecht f 19,90.

Zoals uit de inleiding blijkt is dit boek een bundeling van eerder gepubliceerde teksten. De auteur is hoogleraar aan de Universiteit van Antwerpen en doceert sociale economie en sociaal beleid. Dit verklaart dat de behandeling van de diverse onderwerpen is afgestemd op de Belgische situatie.

Niettemin is het de moeite waard om van de opvattingen van Deleeck kennis te nemen. Zonder aan andere tekort te willen doen, noem ik met name die betreffende inkomensverdeling, arbeid - vrije tijd - cultuur, en de toekomstperspectieven voor de arbeidersbeweging. Deleeck acht het bestaan van een christelijke vakbeweging een rijkdom mits

het christelijke „positief inspireert tot meer geestdrift, dieper inzicht, edelmoediger inzet”.

J.L.

Israël in feiten en cijfers. Verkoopkantoor Boekencentrum BV, Den Haag f 8,—.

Dit boek is uitgegeven door de voorlichtingsdienst van het ministerie van buitenlandse zaken van Israël en via Boekencentrum BV ook bij de boekhandel verkrijgbaar. Het bevat een schat aan gegevens over de staat Israël in zijn vele facetten, ondersteund door tabellen, kaarten en vele foto's in kleur en zwart-wit. De inhoud van het boek geeft de situatie weer tot en met de parlamentsverkiezingen van 31 december 1973. Een uitstekende bron van informatie.

J.L.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

Prof. dr. W. ALBEDA,
hoogleraar aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

W. TROOST,
N. VAN GELDER,
R. EIJBENSEN, } medewerkers NCRV

Prof. dr. B. GOUDZWAARD,
hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Drs. J. DE KONING,
lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

J. LANSER,
voorzitter Christelijk Nationaal Vakverbond.

Dr. B. PRUYT,
vice-voorzitter Nederlands Christelijk Werkgeversverbond.

Bewustmaking voor ontwikkelingssamenwerking, met of zonder klassenstrijd

1. Ontwikkelingssamenwerking is hoe langer hoe meer een binnenlandse aangelegenheid geworden. 10 jaar geleden lag het accent op veranderingen die nodig zouden zijn in de arme landen: het overwinnen van de armoede, bijbrengen van kennis en deskundigheid, overdracht van kapitaal in de vorm van ontwikkelingshulp, en dergelijke meer. Dáár moest een achterstand op velerlei gebied ingehaald worden. De zogenaamde derde wereld was, zoals een Vlaming het sappig uitdrukte, het land van „ginder achter”. Het inhalen van die achterstand moest het doel zijn van de ontwikkelingshulp. Daarom moest de bereidheid in de rijke landen aangekweekt worden om ontwikkelingshulp te geven. Om dat te bereiken moest de publieke opinie hier bewerkt worden, weerstanden (het „gouden bed”, de „bodemloze put”) e.d. moesten worden weggenomen door goede informatie. Het doel was 1 pct. van het bruto nationaal produkt (BNP) voor ontwikkelingshulp te bestemmen.

2. Deze benadering zou men de *technisch-economische* kunnen noemen. De ontwikkelingslanden zouden in kort bestek dezelfde ontwikkeling moeten doormaken als de westerse in de afgelopen twee eeuwen. In versneld tempo zou een agrarische, traditionele samenleving over moeten schakelen op een industriële, moderne, waartoe de westerse wetenschap en techniek de handvaten zouden kunnen bieden. Men dacht zich de ontwikkeling van die landen min of meer als een copie van de westerse. Zij zouden moeten worden als wij; onze verworvenheden zouden hun deel moeten worden. Het ontwikkelingsvraagstuk zou ook geen zwaar *politiek* probleem behoeven te zijn. Nog enkele jaren geleden verklaarde een Nederlandse minister-president voor de televisie dat ontwikkelingsamenwerking geen politieke zaak was. Immers, iedereen was het er toch over eens, dat er geholpen moest worden. Het was gewoon een zaak van gezond verstand, van *common sense*.

3. Tegen het einde van de zestiger jaren kwam de zaak duidelijk anders te liggen. In de eerste plaats kwam het accent veel meer te liggen op de noodzaak *hier*, in de rijke landen, veranderingen tot stand te brengen. Men ging inzien dat met financiële en technische bijstand de kloof niet gedicht kon worden.

Integendeel, die gaapte steeds wijder, en heus niet alleen omdat de omvang van de hulp achterbleef bij de aanbevelingen van de Verenigde Naties. Men kwam tot de ontdekking, dat de internationale handelsstructuren de groei van de ontwikkelingslanden belemmeren. De ontwikkelde, sterk geïndustrialiseerde landen houden zich de produkten van de derde wereld van 't lijf door invoerrechten, tariefbarrières, e.d. Grondstoffen zijn welkom en

liefst zo goedkoop mogelijk, voor de eigen verwerkingsindustrieën, maar afgewerkte produkten niet. Zij hebben ook de touwtjes in handen van handel, verkeer, transport, bankwezen, en van het monetaire stelsel. Bovendien werd ontdekt dat een groot deel van de ontwikkelingshulp gebonden is aan besteding in het donorland en zodoende de orderportefeuille van het eigen bedrijfsleven ten goede komt. De meeste hulp moet ook terugbetaald worden en vormt voor het ontwikkelingsland een steeds zwaarder drukkende last van rente en aflossing. Hulp blijkt ook vaak een uitstekend middel om macht van een westers land in de voormalige kolonie te bestendigen en de eigen exportbelangen veilig te stellen. Zo zijn er Franse, Engelse, Amerikaanse invloedssferen. Militaire en economische „hulp” gaan vaak samen. „Hulp” kwam zo hoe langer hoe meer tussen aanhalingstekens te staan. In veel gevallen is het een verhulling van een bikkelharde strijd om macht en invloed in de ontwikkelingslanden, die beter als arme landen kunnen worden aangeduid. Die machtsstrijd was er ook de oorzaak van dat 3 wereldhandelsconferenties (UNCTAD)¹⁾ een uitermate schraal en teleurstellend resultaat opleverden.

4. Ontwikkeling als thuiswerk dus, d.w.z. er moeten structurele veranderingen plaatsvinden, die pas tot stand zullen komen als de *publieke opinie* in de rijke landen die veranderingen niet alleen wil aanvaarden, maar ook actief nastreeft. Vandaar dat *bewustwording* of *mentaliteitsvorming* de slagwoorden zijn geworden voor de zeventiger jaren. Dat is de eerste belangrijke accentverschuiving die genoteerd moet worden. De tweede is de duidelijke politisering van het vraagstuk. Het is niet het a-politieke vraagstuk, waar we het allemaal zo hartroerend over eens zijn. Nee, het gaat om wezenlijke politieke, diep ingrijpende, machtsverhoudingen. Wie dit ontkent, is of naïef, of houdt de zaak voor de gek.

5. Vanaf '69 worden speciale mensen aangesteld om de bewustmaking op gang te brengen. Zo was ik de eerste die voor de kerken benoemd werd met deze bijzondere opdracht. In 1970 stelde de toenmalige minister voor ontwikkelingssamenwerking drs. B. J. Udink een Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie 1970/80 in, waarvan Prins Claus voorzitter werd. Dankzij de middelen, waarover deze commissie beschikte, konden in diverse sectoren van onze samenleving krachten benoemd worden, die de bewustmaking als dagtaak gingen behartigen. De werkende jongeren, de vakbeweging, de kerken en verschillende andere organisaties konden deze mensen in dienst nemen. Voor de vakbeweging werd een speciale stichting in 't leven geroepen, de Stichting Ontwikkelingsamenwerking Vakbeweging, waarin NVV, NKV en CNV samenwerken.

6. Al gauw kreeg dit werk te maken met een derde tendens, naast de twee al genoemde. Behalve de bewustwording van de noodzaak tot structurele

¹⁾ United Nations Conference on Trade and Development.

veranderingen en de sterke politisering als logisch uitvloeisel daarvan kwam de behoefte op om de ontwikkelingssamenwerking te relateren aan de eigen leefsituatie van de betrokkenen. Ondanks het inzicht in de structurele kanten van het vraagstuk (op knappe, aansprekende wijze onthuld in bijv. de rietsuikeractie) dat verworven werd en de noodzaak daar in de politiek iets aan te doen, die best gezien werd, bleef het ontwikkelingsvraagstuk min of meer een randverschijnsel dat de mensen in hun dagelijks bestaan niet vermocht te raken. Vele actievoerders gingen daarom over tot een diepere, fundamentele analyse van de situatie. Waarom kwam de massa niet in beweging en bleven alle acties uiteindelijk stranden in het moeras van apathie en machteloosheid?

7. De maatschappij-analyse leidde ertoe dat men een samenhang ging zien tussen de visie op de ontwikkelingsproblematiek en de problemen dichtbij huis, zoals woningnood, werkgelegenheid, bejaardenzorg, onderwijs, gezondheidszorg, e.d. In al deze probleemgebieden wordt geconstateerd dat de belangen van de kapitaalbezittende klasse de doorslag geven, terwijl de belangen van de arbeidersklasse daaraan ondergeschikt gemaakt worden. Bedrijfsvestiging, -uitbreiding en -sluiting zijn zaken, waarover uiteindelijk niet de arbeidersklasse, maar de kapitaalklasse beslist. In de woningbouw en vele andere sectoren van het maatschappelijk leven, ook in een democratische westerse staat, komen eerst diegenen aan bod, die de macht over de produktiemiddelen hebben. Het opvoedings- en onderwijssysteem is een instrument om de arbeidersklasse in dit systeem in te passen en haar tot een gewillig werktuig daarvan te maken.

Het is duidelijk dat in heel deze analyse, die ik uiteraard slechts zeer beknopt heb kunnen aanduiden, de (neo)marxistische wereldbeschouwing een sterke invloed uitoefent. Het bezit van de produktiemiddelen bepaalt de machtsverhoudingen. De arbeidersklasse wordt uitgebuit, zowel in de arme landen als in de rijke. Hier ligt de wezenlijke parallel tussen de situatie daar en hier: in beide delen van de wereld is de arbeidersklasse, wilt u: het proletariaat, object, slachtoffer van het genadeloze systeem van uitbuiting door de bezittende klasse.

8. Daarmee is het ontwikkelingsvraagstuk van een *landentegenstelling* (arme landen tegenover rijke landen) geworden tot een *klassentegenstelling* (proletariaat tegenover kapitaal). De controversie loopt dwars door rijke en arme landen heen, hetgeen tevens het aanknopingspunt moet worden voor de basisbeweging ontwikkelingssamenwerking in Nederland zelf. Want op basis van de klassentegenstelling is pas werkelijke solidariteit te verwachten tussen de massa's daar en hier. Het beginsel van de klassenstrijd verenigt pas nu — in de situatie van het ontwikkelingsvraagstuk — werkelijk de proletariërs aller landen. Immers, de arbeidersmassa's hier gaan *hun* leefsituatie (woningnood bedrijfssluitingen, milieubederf, het autoritair karakter van de maatschappij) zien in gelijk perspectief met die van de massa's van de arme landen. Het wordt alles uiterst eenvoudig: hun belangen zijn onze belangen. De gemeenschappelijke strijd tegen het kapi-

taal verenigt allen. De hel (het kapitaal, het autoritaire systeem) moet vernietigd worden, aldus de kerngedachte van Piet Reckman's boek „Sociale Actie”.

9. Deze visie heeft vanuit bewegingen in de derde wereld sterke stimulansen gekregen. *Emilio Maspero*, secretaris-generaal van het Latijnsamerikaanse vakverbond CLAT geeft in zijn rapport „Solidariteit en Bevrijding” voor het 18e congres van het Wereldverbond van de Arbeid (WVA) te Evian blijk dezelfde analyse grosso modo aan te hangen. Punt 41 van zijn conclusies zegt: „Klassenstrijd is een realiteit die door arbeiders overal ter wereld beleefd en ondergaan wordt, hij is niet uitgevonden door de communisten. De klassenstrijd wordt veroorzaakt door het kapitalistische systeem . . .”

En verderop luidt het (45): „het klassebewustzijn is onmisbaar om de antikapitalistische strijd te ontplooiën . . .”

In kerkelijke kringen in Latijns-Amerika vinden deze gedachten ook weerklank. In de verklaring „Ik heb het weeklagen van mijn volk gehoord” van een aantal bisschoppen en klooster-oversten van Noord-Oostelijk Brazilië (waaronder Dom Helder Camara) lezen we (pag. 34 van de Nederlandse vertaling*): „Het historisch proces van de klassemaatschappij” en de kapitalistische overheersing leiden onherroepelijk naar een klassenstrijd”.

In de brochure over de christenen voor het socialisme „Het volk is op weg . . . en de christenen?” (Kosmostory no. 36, Sjaloom, Odijk) lezen we: „Want er bestaat een strijd op leven en dood tussen twee groepen: — de rijke klasse en de arbeidersklasse hebben tegengestelde belangen en doelstellingen
— anders gezegd: er bestaat een *klassenstrijd*”.
(a.w. pag. 31).

10. Opvallend is nu dat bovengenoemde groeperingen vanuit een christelijke motivering — het Evangelie als boodschap van de bevrijding, ook van de knellende economische en politieke structuren — kiezen voor het socialisme en samen gaan werken met marxisten. „Er is nog iets nieuws in Latijns-Amerika. De muur tussen christenen en marxisten begint af te brokkelen en waarom?

— omdat zij samenwerken

— voor de bevrijding van de verdrukten” (Het volk is op weg, pag. 28).

In zijn boek „Klassenstrijd en Staking, een theologische motivering” (Oekumene Reeks, 5e jaargang no. 2) gaat dr. G. H. ter Schegget uit van de feitelijkheid van klassenstrijd, ook in onze samenleving, waarbij hij overigens niemand minder dan Karl Barth aan zijn zijde vindt, die in zijn *Kirchliche Dogmatik III/4* (pag. 623 e.v.) het feit van deze anti-these erkent.

*) verkrijgbaar o.m. bij het secretariaat voor Ontwikkelingssamenwerking, Koningslaan 7, Utrecht, tel. 030 - 51 43 41.

11. Wij staan nu voor de vraag: wat moet de opstelling zijn van de christelijke vakbeweging? Moet zij de marxistische analyse aannemen en daarmee afscheid nemen van haar verleden, waarin zij zich onomwonden heeft gedistancieerd van het beginsel van de klassenstrijd? Maar als zij haar afwijzing van de klassenstrijd handhaaft, verliest ze daarmee dan niet haar solidariteit met de verdrukten in de zogenaamde derde wereld? Stelt zij zich daarmee dan niet op aan de zijde van de kapitaalbelangen, dus van de uitbuiters?

Mij dunkt, we kunnen ons niet gemakkelijk afmaken van de klassebenadering, zoals die boven geschetst is, met een beroep op het verleden. Het hier gesignaleerde probleem geldt trouwens ook voor bijvoorbeeld de kerken.

Dr. J. van Klinken in „Werelddiakonaat, enkele problemen en perspectieven” (brochure in serie „Allerwegen”, 4e jaargang nr. 3 uitg. Nederlandse Zendingsraad, Amsterdam, pag. 13) constateert: „Een reëel probleem is ook de samenwerking met gerechtigheidsbevorderaars, die een marxistische affiniteit hebben, zoals vaak het geval is in Latijns-Amerika en in eigen land bij verschillende actiegroepen”. Hij komt echter niet verder dan deze constatering.

Prof. dr. W. Albeda verwerpt de onderscheiding tussen de marxistische verklaring en de marxistische filosofie („Diakonaat, zorg voor mensen en structuren”, pag. 11, uitg. Alg. Diakonaal Bureau). Helaas trekt hij te gemakkelijk de lijn door van de marxistische analyses naar het Sowjetcommunisme, alsof niet duidelijk door mensen als Emilio Maspero dit is afgewezen als „een technobureaucratie, die in een dictatuur tegen het proletariaat veranderd is” (punt 7 conclusies van het rapport „Solidariteit en Bevrijding”).

12. Wij kunnen ons inderdaad niet gemakkelijk van de geschetste problematiek afmaken. Mijn indruk is dat zowel voor- als tegenstanders van de marxistische of socialistische visie geen of onvoldoende oog hebben voor het *verschil in situatie* tussen onze westerse wereld en de zogenaamde derde wereld. Voorstanders trekken gemakshalve een parallel tussen daar en hier en simplificeren de tegenstellingen hier tot een tweedeling tussen kapitaalklasse en proletariaat. Men ziet dan over 't hoofd dat onze maatschappij veel gecompliceerder is dan een simpel antagonisme tussen de tegenstrijdige belangen van twee klassen.

Maar belangrijker nog is het punt dat de structuur van onze samenleving allerlei mogelijkheden tot beïnvloeding en verandering toelaat, die in de zogenaamde derde wereld in 't algemeen volstrekt ondenkbaar zijn.

Langs de weg van overleg en desnoods van actie kan hier wel iets gedaan worden.

Allerlei grondrechten en vrijheden zijn hier verworven en kunnen benut worden. Nogmaals, in talloze ontwikkelingslanden zijn die vrijheden er niet. Wie zich verheft tegen onrecht en uitbuiting, wordt vaak de mond gesnoerd of belandt in de gevangenis. Het geweld en de repressie worden dagelijks aan den lijve ondervonden.

13. Vandaar dat ik de vertegenwoordigers van vakbeweging en kerkelijke groeperingen uit met name Latijns-Amerika niet te gauw wil verwijten dat zij het woord *klassenstrijd* hanteren. Ik kan dat vanuit hun situatie hoe langer hoe meer begrijpen. De kloof tussen bezitters en bezitlozen is zó groot, dat het antagonisme voor de hand ligt. Het gaat daar hard tegen hard. De tegenstellingen kristalliseren zich uit naar twee uitersten. Men is solidair met de een of met de ander, een derde weg lijkt er niet meer te zijn.

Ik dacht dat we deze visie, die ook christenen tot aanhangers heeft, moeten respecteren.

Het moet ons ook opvallen dat de klassenstrijd in hun bewoordingen niet die ideologische, verdogmatiseerde of causalistische lading heeft, die hij bij de fanatieke partij-ideologen heeft. Men constateert het feit van de klassentegenstelling zonder dat men dit als een „natuurnoodwendig gebeuren karakteriseert. Bij aanvaarding van de analyse is er dus wel degelijk een distantie t.o.v. de achterliggende ideologie. Dat ondoet de strijd om bevrijding van de verdrukking van zijn kramp en zijn vereenzelving, zijn zwart-wit schema. Men kan in de kapitalist nog de mens herkennen, zelf slachtoffer van vervreemding. „En ook hebben wij de machthebbers lief, door ze de middelen afhandig te maken waarmee ze de armen uitzuigen. En dat is geen haat of geweld; 't is hetzelfde als iemand een geladen revolver afnemen” („Het volk is op weg . . .”, pag. 30).

Ik pleit dus voor een genuanceerde benadering: er zal wel klassenstrijd zijn in de zogenaamde derde wereld, maar dat mag ons er niet toe verleiden goed en kwaad met één bepaalde klasse te vereenzelvigen. Christus kiest de zijde van de verdrukten, maar laat de verdrukkers niet los.

14. Op grond daarvan acht ik het juist dat het CNV zijn lidmaatschap van het WVA niet beëindigde, hoewel het tegen de aanbevelingen uit het rapport Maspero meende te moeten stemmen. Daaruit blijkt de bereidheid met de vertegenwoordigers van de zogenaamde derde wereld in gesprek te willen blijven en dat is juist.

Wel dacht ik dat we het hele vraagstuk van de klassenstrijd opnieuw in studie moeten nemen. We zullen ons moeten verdiepen in de harde situatie van de arbeiders in die landen en ons moeten afvragen in hoeverre onze houding hier hun situatie bestendigt of verergert.

15. Zoals al eerder gezegd kunnen we de situatie in de zogenaamde derde wereld niet gemakshalve projecteren op de onze. Wanneer een bewustwordingsprogramma inzake ontwikkelingssamenwerking het schema van de tegenstelling tussen twee klassen simplistisch hanteert, zal ze haar doel gemakkelijk voorbij schieten. Niet alleen zullen CNV-ers, die altijd geleerd hebben dat de klassenstrijd voor christenen onaanvaardbaar is, in het harnas gejaagd worden, maar bovendien zullen ook veel anders georganiseerden het laten afweten. Het vrijblijvend fanatisme, waarmee hier soms gewerkt wordt, is onbarmhartig tegenover de werknemers, die er in hun situatie niets mee kunnen beginnen. Dit werkt op korte termijn de apathie en de ver-tros-sing slechts in de hand. Het is ook de vraag of de werk-

nemer hiér in de werknemer dáár zijn bondgenoot zal ontdekken. Ik zei nog niet de parallellie tussen de belangen van werknemers hier en daar als 't gaat om internationale arbeidsverdeling, die bedrijfssluitingen hier tot gevolg zal hebben.

16. Wèl is een koppeling van het ontwikkelingsvraagstuk aan de *bedrijfs-situatie* hier noodzakelijk. Immers, wat kan de werknemer hier doen voor zijn derde-wereld collega, wanneer het hem aan voldoende medezeggenschap over wezenlijke beleidszaken ontbreekt? Hij kan pas wezenlijk iets doen, als hij de belangen van bijvoorbeeld werknemers in overzeese vestigingen met voldoende macht toegerust in het bedrijf kan verdedigen. Hij zal dit pas doen, als hij zijn verantwoordelijkheid ziet en tot gelding kan brengen. Om die medeverantwoordelijkheid en de realisering daarvan in de structuur van de onderneming gaat het in wezen. Bewustmaking die daarop gericht is, kan een positieve bijdrage leveren aan de bevrijding van de massa's van de arme landen uit hun benarde situatie. Het lijkt mij dat hier nog heel wat aan gedaan kan worden. Drs. C. H. Koetsier.

Ontwikkeling als belemmering van de ontwikkeling

Het probleem

Een stelling bij mijn proefschrift over het secularisatieproces en het zendingswerk van de Evangelische Broedergemeente in Suriname was voor de redactie aanleiding mij te vragen het daarin aan de orde gestelde probleem in een artikel uit te werken. ¹⁾ De bedoelde stelling was als volgt geformuleerd:

„Van de christelijke vakbeweging mag verwacht worden, dat zij zich met evenveel energie zal inzetten voor de nood van de mensheid in de „derde wereld” als zij dat heeft gedaan voor de werknemers in Nederland. Daarom zal zij ook bereid moeten zijn zich te verzetten tegen een verbetering van de positie van de nederlandse werknemers, wanneer deze bereikt wordt ten koste van mensen die veel armer zijn dan zij. Van een christelijke organisatie van werkgevers mag *mutatis mutandis* hetzelfde verwacht worden.”²⁾

Het komt mij voor, dat het totaal overbodig is de hier aan de orde gestelde tegenstelling tussen het arme en het rijke deel van de wereld te beschrijven. Ik ga ervan uit, dat de lezers van „Evangelie en Maatschappij” de situatie ongeveer kennen. Bovendien neem ik aan, dat zij deze toestand in strijd achten met alles wat in de bijbel onder gerechtigheid wordt verstaan. Ik vrees echter, dat wij er lang niet voldoende van doordrongen zijn, dat rijkdom en christendom meer gemeen hebben dan de laatste lettergreep. Christen-werkgevers en -werknemers hebben daarom alle reden zich af te vragen, wat zij via hun organisaties kunnen doen om dit onrecht te bestrijden. De bezinning op dit probleem heeft in deze kringen trouwens niet ontbroken en er zijn pogingen gedaan om bij te dragen aan de bevrijding van armoede, honger, rechteloosheid en uitbuiting in de „derde wereld”. ³⁾ Toch vrees ik, dat deze bezinning en deze activiteit, hoe goed ze ook bedoeld zijn, het hart van de zaak nog niet raken. Wij blijven vasthouden aan onze verworvenheden en onze verlangens. Wij gaan met onze medemensen om als met varkens die de spoeling van ons bezit en van onze hoop dreigen te verdunnen. Inclusief denken en handelen willen wij alleen, als wij ons eigen bestaan en onze eigen toekomst niet op het spel hoeven zetten.

Motieven voor ontwikkelingssamenwerking

Deze uitspraken klinken tamelijk boud. Men zegge echter niet te haastig, dat het hier gestelde te kras is om waar te zijn. De wijze waarop de ontwikkelingssamenwerking soms wordt gemotiveerd kan ons op het spoor van een egoïsme brengen, dat zich tooit in het kleed van de gemeenschap. De hulpverlening aan arme landen is immers wel beschreven vanuit het gezichtspunt van de politieke en economische voordelen, die daaraan verbonden zouden zijn voor de landen, die deze hulp geven. Ontwikkelingshulp zou bevorderlijk zijn voor de goede betrekkingen met het buitenland en voor het voorkomen en beperken van internationale conflicten. En een situatie van orde en welvaart in de gehele wereld zou als een gunstige factor voor de economie van de geïndustrialiseerde landen beschouwd moeten

worden. 4) M.a.w. de kost gaat voor de baat uit.

Naar mijn mening is het zeer de vraag, of de wens hier niet al te zeer als de vader van de gedachte fungeert. Mensen en volken die aan de „westerse” welvaart (beginnen te) participeren worden daardoor niet automatisch tot betere mensen en volken in moreel opzicht. Bevrijding van armoede is niet hetzelfde als bevrijding van zelfzucht en heerszucht, van egoïsme en imperialisme. Als de „derde wereld” tot welvaart komt, krijgt zij ook macht. En er is geen enkele garantie, dat deze macht heilzaam gebruikt zal worden. Macht kan ook misbruikt worden. Dat is het risico van de ontwikkelingshulp, een risico dat met de hulpverlening als zodanig gegeven is.

In het visieprogram van het CNV worden de gerechtigheid en de naastenliefde aangewezen als de „evangelische grondmotieven” die de levenshouding van de mens dienen te beheersen. 5) Vanuit deze grondmotieven is het CNV dan ook van mening, dat de mens in de „derde wereld” bevrijd moet worden van „armoede, honger, rechteloosheid en uitbuiting”. 6) In deze kontekst hoort de ontwikkelingssamenwerking inderdaad thuis. Op deze wijze wordt zij onttrokken aan het „westerse” politieke en economische groepsegoïsme en behoeft zij niet ontijdig beëindigd te worden als de welvaart in Nederland en andere landen voor of achter het ijzeren gordijn erdoor bedreigd wordt.

Reeds bestaande activiteiten

Het is in het kader van dit artikel weinig zinvol om na te gaan op welke wijze en wáár nederlandse christelijk-sociale organisaties zich daadwerkelijk met ontwikkelingssamenwerking bezighouden. Ik denk, dat het een indrukwekkende lijst van personele en materiële inzet zou worden. Op dit moment is het belangrijker, dat wij ons afvragen, op welk doel de bestaande activiteiten zich richten, en met welke middelen men dat wil bereiken.

Het Convent van de Christelijk-Sociale Organisaties meent, dat het algemene welvaartspeil van de ontwikkelingslanden bevorderd moet worden door financiële en technische hulpverlening, door aanpassing van de internationale handelspolitieke structuur, en door de bevordering van particuliere investeringen in de ontwikkelingslanden. Een verandering van mentaliteit in de ontwikkelingslanden en een mentale voorbereiding van de geïndustrialiseerde landen op de gevolgen van een wijziging in de economische verhoudingen worden daartoe onmisbaar geacht. 7) Het CNV verlangt ernaar, dat de samenleving in de ontwikkelingslanden opgeheven wordt „uit de nood van grote schaarste, onzekerheid van bestaan en willekeur”. Daartoe worden o.m. noodzakelijk geacht: het vormen van een levenshouding van verantwoordelijkheidsbesef en van bereidwilligheid tot daadwerkelijk dienstbetoon jegens de bevolking van de „derde wereld”; belangrijke wijzigingen in de politieke en sociale structuren van veel ontwikkelingslanden (waaraan het verbond door zijn internationale contacten in de vakbeweging gaarne wil meewerken); een wijziging in de doelstellingen van „westerse” ondernemingen in de ontwikkelingslanden; een wijziging van de handelspolitieke structuren (m.n. ten aanzien van de invoerrechten), terwijl de gevolgen daarvan voor het nederlandse bedrijfsleven opgevangen zouden moeten worden door interne maatregelen; en tenslotte het beschikbaar stellen van twee procent van het bruto nationaal

produkt voor dit doel (uiterlijk te bereiken in 1980), terwijl de hulp zoveel mogelijk in de vorm van schenkingen in plaats van leningen gegeven dient te worden.⁸⁾

Hoewel er soms ook in de stukken van deze christelijke organisaties wat ongenueanceerd gesproken wordt, bijv. van „groepen in de ontwikkelingslanden, die de bestaande structuren willen handhaven” en die „daarom een gezonde sociaal-economische ontwikkeling vertragen”⁹⁾, worden hier toch hoogst belangrijke opmerkingen gemaakt. Niettemin ontbreekt er een essentieel punt. De vraag, wat christelijk-sociale organisaties zelf kunnen doen om de kloof tussen rijkdom en armoede te overbruggen komt niet ter sprake. De gelegenheid die zij hebben om direct in te grijpen in de bestaande structuren komt niet aan de orde. Hun directe verantwoordelijkheid voor de handhaving van de kloof tussen rijk en arm en voor de vergroting van deze afschuwelijke afstand blijft buiten beschouwing. Het zijn vragen die in een christelijk-sociale organisatie onvermijdelijk zijn.

Wat er gedaan kan worden

Het zou niet billijk zijn om alleen hierover vragen te stellen. Ik ben mij ervan bewust, dat het mij onmogelijk is een alomvattend en afdoend antwoord te geven. Ik denk, dat er handwijzers in allerlei richtingen geplaatst kunnen worden. Deskundigheid op sociaal-economisch gebied ontbreekt mij. Ik heb alleen een aantal jaren van directe ervaring met dit ten hemel schreiend onrecht. En het is mij bovendien bekend, dat de Heer van alle mensen en volken geen onrecht wil, maar gerechtigheid. Tegen deze achtergrond maak ik een tweetal opmerkingen:

TEN EERSTE: Het is onvoldoende, wanneer een christelijk-sociale organisatie zich alleen inzet voor het inkomen en het pakket sociale maatregelen van haar nederlandse achterban. Wanneer de liefde voor de naaste even sterk behoort te zijn als de liefde voor onszelf, dan dienen wij ons ook organisatorisch met evenveel energie in te zetten voor de nood van de mens die — in de „derde wereld” — gebrek lijdt als wij dat gedaan hebben of zouden doen voor onszelf in soortgelijke omstandigheden. Wij zetten bijv. onze verlangens inzake de werkgelegenheid en de beloning van onze arbeid desnoods kracht bij door middel van een staking. Terwille van de gerechtigheid zou er echter meer reden zijn om met minstens zoveel kracht aan te dringen op de stichting of het behoud van werkgelegenheid in een omgeving waar arbeid een luxe is en werkloosheid en gebrek een normaal verschijnsel. Wij hebben slechts het recht ons voor het behoud van de kunstvezelindustrie in te zetten, wanneer wij evenzeer ijveren voor de redding van de werkgelegenheid in de produktie en de verwerking van de natuurvezels. Uit dergelijke activiteiten zou kunnen blijken, dat onze liefde voor de naaste even sterk is als de liefde voor onszelf. De inzet voor deze doeleinden kan aan het licht brengen, dat het ons werkelijk ernst is, wanneer wij om gerechtigheid vragen.

TEN TWEEDE: Elke verbetering van onze eigen positie maakt de kloof tussen de „derde wereld” en onszelf groter. Als wij dertig gulden meer krijgen is dat een bedrag dat gelijk is aan het bedrag waarvan mensen die ik ken een hele maand lang moeten leven met hun kinderen. Zou gerechtigheid dan niet betekenen, dat in elk overleg over onze arbeidsvoorwaarden

de eis wordt gesteld, dat de daaraan verbonden kosten in geen geval worden verhaald op de export naar de „derde wereld”? En zouden wij niet elke verhoging van ons inkomen en elke vermeerdering van onze welvaart ter beschikking moeten stellen van mensen en volken die gebrek hebben? Zouden wij dat niet moeten doen totdat zij de gelegenheid hebben gekregen om volledig in onze welvaart te delen?

Ik ontken niet, dat de welvaart binnen het rijke deel van de wereld onbillijk verdeeld is. Maar de bevrijding van „armoede, honger, rechteloosheid en uitbuiting” moet prioriteit hebben boven onze inzet voor een eerlijke verdeling van onze overvloed. In het overleg over lonen en inkomsten heeft een christelijke organisatie de unieke kans om aan deze prioriteit uitdrukking te geven door eerst gerechtigheid te vragen voor hen die geen eisen kunnen stellen en zaken als centen of procenten daaraan ondergeschikt te verklaren.

Het rode licht

De oliecrisis heeft ons laten schrikken en dwingt ons tot versobering. Een deel van de „derde wereld” heeft haar macht ontdekt en laat ze voelen binnen de grenzen van onze economie. Natuurlijk zijn er ook andere aspecten aan het manipuleren met de oliekraan. Maar deze kant van de zaak moet eveneens tot ons doordringen. Soms heb ik de indruk, dat onze reactie hierop volledig geconcentreerd is op het behoud van onze economische mogelijkheden. Dat zou betekenen, dat wij nog lang niet van ons egoïsme, ook niet van ons groepsgevoel bevrijd zijn. Ik geloof dan ook, dat dit „teken des tijds” anders verstaan moet worden. Het toont, dat ons egoïsme besmettelijk is en anderen even egoïstisch kan maken. Het is een signaal — een rood licht — dat ons waarschuwt op deze heilloze weg niet verder te gaan en met berouw en ootmoed de weg in te slaan van echte naastenliefde en echte gerechtigheid. De christelijke organisaties van werknemers en werkgevers hebben de unieke kans aan dit in veler oren vermoedelijk dwaas klinkende verlangen uitdrukking te geven aan de onderhandelings tafels in de overtuiging, dat ook dit behoort tot het dwaze Gods, dat wijzer is dan de mensen.

Dr. J. van Raalte

Aantekeningen

- 1) J. van Raalte, Secularisatie en Zending in Suriname — Over het secularisatieproces in verband met het zendingswerk van de Evangelische Broedergemeente in Suriname, Wageningen 1973.
- 2) Mutatis mutandis = nadat voor de toepassing in dit geval de nodige veranderingen zijn aangebracht.
- 3) Zie o.m.: Stellingname van het Convent der Christelijk-Sociale Organisaties inzake het vraagstuk van de economisch minder ontwikkelde landen, 1973 (stencil); Visieprogram van het CNV, Utrecht 1970 (m.n. blz. 34 v.v.).
- 4) Ministerie van Buitenlandse Zaken, Nota hulpverlening aan minder ontwikkelde landen, 's-Gravenhage 1967, blz. 22-26; Stellingname blz. 5.
- 5) Blz. 7.
- 6) Blz. 34 a.w.
- 7) Stellingname blz. 4 v., 7.
- 8) Visieprogram 34 v.v.
- 9) Welke groepen worden hier bedoeld? Gaat het om alle „bestaande structuren”? Zo neen, om welke dan wel en om welke niet? Welke interne structuren kunnen in een economisch zwak land veranderd worden zonder schade aan de economische positie van het land?

Ontwikkelingssamenwerking en oliecrisis ¹⁾

Wereldeconomisch gezien zijn de afgelopen tien jaren vrij stabiel geweest, althans tot vóór enkele maanden. Dat geldt ook voor vele ontwikkelingslanden, althans in die zin dat de welvaart in deze landen weinig veranderde, dat de voedselvoorziening per inwoner op ongeveer hetzelfde niveau bleef en dat de verdeling van de beroepsbevolking over de verschillende productiesectoren weinig wijzigde.

Op zichzelf vind ik die stabiliteit verbazingwekkend, want de ontwikkelingslanden stonden in die tien jaren voor kolossale problemen.

Ik denk daarbij aan de enorme groei van de bevolking, aan de vaak noodzakelijkerwijs abrupte dekolonisatie en aan het gebrek aan medewerking dat de ontwikkelingslanden van de kant van de rijke landen ondervonden. Ondanks al die moeilijkheden en ondanks het kwetsbaar lage niveau van welvaart waarop deze landen tien jaar geleden stonden, zijn zij erin geslaagd het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking niet te laten dalen. In een aantal gevallen is het zelfs aanzienlijk gestegen.

De daarvoor noodzakelijke produktievergroting in de ontwikkelingslanden ging overigens gepaard met snelle veranderingen in hun economieën, vaak leidend tot sociale ontwrichting. De industrialisatie en de grote bevolkingsaanwas leidden tot overmatige verstedelijking, tot het manifest worden van een hoge werkloosheid en tot een structurele inflatie. Dat alles leidde tot een verder scheeftrekken van de inkomensverdeling en dus tot grotere sociale onrechtvaardigheid. In dit opzicht zijn de afgelopen tien jaren voor de ontwikkelingslanden slecht verlopen.

Thans zoeken de ontwikkelingslanden naar een nieuw beleid om hierin verbetering te brengen. De conferenties van de ongebonden landen in Georgetown in 1972 en in Algiers in 1973 hebben daaraan uiting gegeven. Het bestrijden van de werkloosheid, het betrekken van de arme massa's in het ontwikkelingsproces en het herverdelen van bezit en inkomen zijn tot centrale beleidsthema's geworden. En zeker zo belangrijk is dat vanuit het initiatief der niet-gebonden landen de Derde Wereld meer een eenheid lijkt te worden, die haar kracht zoekt in onderlinge samenwerking en aldus de eigen krachten samenbundelt tot een stukje macht.

We zien daar voorbeelden van in de wijze waarop de ontwikkelingslanden zich gezamenlijk opstellen in de Review and Appraisal van de Strategie van het Tweede Ontwikkelingsdecennium (DD2), in de onderlinge eenheid van de gesprekspartners van de EEG in de huidige associatie-onderhandelingen, en ook steeds meer in hun pogingen om met betrekking tot bepaalde grondstoffen één gezamenlijke politiek te volgen. Het actuele voorbeeld daarvan is de politiek van de gezamenlijke olieproducerende ontwikkelingslanden, die voorlopig zo succesvol is dat wij daarin de grootste

¹⁾ Inleiding van de minister voor ontwikkelingssamenwerking drs. J. P. Pronk, ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de Nationale Raad van Advies inzake Hulpverlening aan Minder Ontwikkelde Landen op 22 januari 1974.

bedreiging van de internationale economische stabiliteit zien sinds jaren. Eind vorig jaar besloten zij tot een drastische verhoging van de olieprijsen en tot vermindering van de produktie. Zij deden dat op basis van een gezamenlijke frontvorming op basis van een relatief machtsverlies van de rijke landen en op grond van een toenemende spanning tussen vraag en aanbod.

Hun actie was in de eerste plaats een reactie, voortvloeiend uit de jarenlange erfenis van alle ontwikkelingslanden dat hun wens om te participeren in de wereldeconomie door de rijke landen niet serieus werd genomen en in feite werd genegeerd. Dat betrof niet alleen hun verzoeken om meer ontwikkelingshulp, maar ook hun wens om toegang te krijgen voor hun eindprodukten tot onze markten, om overeenkomsten af te sluiten ter stabilisatie van de grondstoffenprijzen, om een redelijk aandeel te krijgen in het wereldtransport en wat al niet meer.

Op al die vragen hebben de rijke landen grosso modo negatief gereageerd. De frontvorming, de machtsvorming van de kant van de ontwikkelingslanden is daarop een reactie. De ontwikkelingslanden maken begrijpelijkerwijs, en niet ten onrechte, gebruik van het toenemend besef in de wereld dat vele grondstoffen en produkten in absolute zin schaars zijn. Het is nu weer aan de rijke landen om dáárop te reageren, door een nieuw beleid te formuleren dat deze confrontatie kan oplossen. Een ontsporing van de huidige situatie naar een conflict zal leiden tot op zijn minst een economische oorlog, die wellicht meer slachtoffers vergen zal dan militair geweld.

Consequenties van de maatregelen der olieproducenten

Voor ik op dit nieuwe beleid inga, wil ik eerst stilstaan bij enkele consequenties van de maatregelen die de olieproducenten hebben genomen. Die maatregelen zijn tweéerlei. In de eerste plaats hogere prijzen, in de tweede plaats vermindering van het aanbod.

Wat nu betekenen de hogere prijzen van de olie voor de rijke landen? Het is op dit moment nog niet duidelijk op welk niveau de olieprijs zich zal stabiliseren. De voorlopige schattingen wijzen in de richting dat de rijke landen voortaan vijftig miljard dollar meer voor hun olie-import zullen moeten betalen. Ik neem die bedragen als hypothese over en laat buiten beschouwing in hoeverre het effect van de prijsstijging van de olie gecompenseerd, of misschien versterkt, zal worden door andere prijsveranderingen.

Als men deze bedragen vergelijkt met de ongeveer 100 miljard dollar waarmee het gezamenlijk nationaal inkomen van de rijke landen per jaar stijgt, dan lijkt de conclusie onontkoombaar dat de prijsstijging van de olie van beperkte betekenis is. Anders gezegd: als wij vijftig miljard dollar meer moeten betalen dan betekent dat, dat onze welvaarts-groei met zes maanden wordt opgeschort.

Het tweede aspect voor de rijke landen is: wat gaan de olieproducenten doen met de grotere inkomsten die zij voor de olie krijgen? De olieproducerende landen vallen in dit opzicht in twee categorieën uiteen, namelijk een groep die deze gelden geheel of grotendeels zal kunnen gebruiken voor investeringen in het eigen land, dus voor een versnelde economische ontwikkeling, en een groep landen waarvoor de inkomsten dermate hoog zullen zijn dat zij olie voor het merendeel niet voor investeringen in hun eigen landen kunnen aanwenden en daarvoor dus elders emplooi moeten zoeken.

Tot de eerste groep landen, dus de landen die de gelden voor binnenlandse investeringen kunnen gebruiken, zullen hoogst waarschijnlijk behoren Nigerië, Indonesië, Algerije, Venezuela, Iran en Irak.

Tot de tweede groep landen, dus de landen die grote deviezenoverschotten zullen hebben, behoren Saoedi-Arabië, Koeweit, Abu Dhabi, Qatar en Libië.

Gezien vanuit de economie van de rijke landen zal de eerste groep olieproducerende landen geen probleem opleveren. De grotere inkomsten zullen voor grotere importen worden gebruikt en langs die weg zullen de betreffende gelden weer terugvloeien in de economieën van de olie-importerende landen.

De andere, de tweede groep zal de overschotten aan deviezen buiten het eigen land moeten investeren of als leningkapitaal moeten uitzetten. Dat zal een aanzienlijke verschuiving met zich brengen in het internationaal financiële verkeer. Nu zijn wij sinds geruime tijd bezig om het internationaal monetair stelsel te hervormen. Thans staan wij voor de noodzaak om dat nieuwe systeem zodanig vorm te geven dat voor de aanwending van deze kapitalen een oplossing wordt gevonden. Dat betekent dat de olie-exporterende landen door de geïndustrialiseerde landen geaccepteerd moeten worden als gewichtige partners in het overleg over een nieuw monetair stelsel, wil dat stelsel duurzaam en stabiel kunnen zijn. Voor het eerst lijken de rijke landen een groep ontwikkelingslanden nodig te hebben om internationale problemen tot een oplossing te brengen.

De betekenis van de prijsstijging van de olie voor de ontwikkelingslanden

Het zal duidelijk zijn dat ontwikkelingslanden die olie exporteren, er door de prijsstijging belangrijk beter aan toe zullen zijn. Het is nog te vroeg om een beeld te kunnen geven van wat de betekenis van de prijsstijging voor de verschillende ontwikkelingslanden precies zal zijn, ook al omdat wij niet weten hoe andere grondstoffenprijzen zich zullen gedragen, hoe de prijzen van de eindprodukten zich zullen ontwikkelen en wat de gevolgen van grotere inflatie zullen zijn.

Toch waag ik het te veronderstellen dat de olie-exporterende ontwikkelingslanden voor het overgrote deel voortaan voldoende deviezen zullen hebben om hun ontwikkeling te financieren en niet of nauwelijks nog behoefte aan

hulpgelden zullen hebben. Ik vind deze verschuivingen belangrijke positieve gevolgen van de oliecrisis. Het betekent immers dat ontwikkelingslanden in beginsel op eigen benen kunnen staan en onafhankelijk worden van het hulpverleningsbeleid van de rijke landen.

Daartegenover staat dat alle overige ontwikkelingslanden olie-importerend zijn. Voor deze landen betekent de prijsstijging een verslechtering van de betalingsbalans van 10 miljard dollar, oftewel ongeveer evenveel als de totale ontwikkelingshulp bedraagt.

Nogmaals: het beeld is nog onzeker, omdat wij niet weten hoe de andere prijzen zich zullen ontwikkelen en hoe het met de inflatie zal gaan. Toch is het nu al vrijwel zeker dat een aantal ontwikkelingslanden, met name die op een aanzienlijke schaal olie importeren, sterk onder de olieprijsstijging zullen lijden. Als men daarbij in aanmerking neemt dat de prijs van de olie in belangrijke mate de prijs bepaalt van de kunstmest die nodig is voor de voedselproductie, dan zal het duidelijk zijn dat zich hier grote problemen aftekenen.

Voor de korte termijn kom ik daarom tot de conclusie dat de ontwikkelingshulp meer dan tot nu verlegd moet worden naar olie-importerende landen, dat bovendien de totale hulpverlening in omvang aanzienlijk zal moeten toenemen en dat wij ons erop moeten voorbereiden dat een aantal ontwikkelingslanden binnen korte tijd in dusdanige betalingsbalans-moeilikheden zal komen dat consolidatie van hun uitstaande schulden zal moeten plaatsvinden.

De vermindering van het olie-aanbod

De aankondiging dat het aanbod van olie met enkele tientallen procenten zou worden verminderd heeft een groot schok-effect gehad in de geïndustrialiseerde landen. Men besefte plotseling zijn afhankelijkheid van olie als onmisbaar ingrediënt van onze economie en wij werden ons bewust van onze kwetsbaarheid zodra de producenten tot monopolievorming overgaan. Er ontstond een onmiskenbaar besef van crisis. Er was ook het gevoel dat wij werden geconfronteerd met een geheel nieuwe situatie, met een geheel nieuw fenomeen. Dat nieuwe, dat onbekende, bracht verwarring.

Maar het is niet waar dat het iets nieuws is. Het is niet waar dat wij met een nieuw fenomeen hebben te maken. Het is niet waar dat onbeperkte beschikbaarheid van grondstoffen in de wereld een normale zaak is.

Het tekort aan grondstoffen is volstrekt normaal voor tweederde van de wereldbevolking. En dan heb ik het over de inwoners van de ontwikkelingslanden. In India, in Pakistan, in Bangla-desh en in alle negentig andere ontwikkelingslanden is het ontbreken van voldoende grondstoffen al jaar in jaar uit een normaal verschijnsel.

Er is in die landen onvoldoende graan en rijst. Er is in die landen onvoldoende olie. Er is in die landen een tekort aan alle essentiële goederen die nodig zijn om de elementaire levensbehoeften te dekken, om tot een redelijke economie te kunnen komen. Het enige nieuwe van de situatie is dat voor het eerst zulk een tekort zich in de rijke landen voordeed.

Er is overigens een groot verschil tussen de tekorten in die landen en een eventueel olietekort hier. Een olietekort hier betekent hooguit een wat teruglopen van de economie naar een iets lager niveau. Een tekort aan grondstoffen in de ontwikkelingslanden en een verder teruglopen van het aanbod zal voor velen betekenen het overschrijden van de grens tussen leven en dood.

Incidenteel of structureel?

Is de oliecrisis die wij nu doormaken een korttijdig incident of is het een lange termijn kwestie? Gaat het alleen om olie of gaat het ook om andere grondstoffen? Zullen dit soort crises terugkomen, hoe vaak en wanneer?

Ik kan op deze vragen geen kant en klaar antwoord geven, maar ik geloof wel dat de oliecrisis geen incident is, doch een structureel karakter heeft. Er is een toenemende spanning tussen vraag en aanbod voor een aantal grondstoffen, vooral ten gevolge van de sterk toegenomen vraag, die mede veroorzaakt is door de — meestal door de rijke landen — laag gehouden prijs en door de snelle stijging van de welvaart in de rijke landen. Die toegenomen vraag overtreft de toeneming van het aanbod sterk, waardoor de voorraden van een aantal grondstoffen flink zijn teruggelopen.

Dat geldt ook voor voedsel, waarbij wij eigenlijk steeds op het scherp van de snede balanceren voor wat betreft het evenwicht tussen vraag en aanbod. Ik zet dan wel evenwicht tussen aanhalingstekens. Want er is een belangrijk deel van de wereldbevolking continue ondervoed en „evenwicht” klinkt dan wat cynisch.

Het is evident dat in ieder geval voor enkele grondstoffen de spanning tussen vraag en aanbod zal toenemen al was het alleen al door de snelle uitputting van de wereldvoorraden. Deze uitputting zal er toe leiden dat wij, ofwel binnen een aantal jaren zullen worden geconfronteerd met het geheel verdwenen zijn van deze grondstoffen, ofwel dat wij scherpe prijsstijgingen zullen zien als de producenten toekomstige schaarste in de prijs verdiscounteren. Dat zullen zij zeker doen, zowel om zuiver economische redenen, als omdat de kans op een polariserend beleid hunnerzijds stijgt.

Mogelijkheden voor een nieuw beleid

Al met al is er reden te over om aan te nemen dat wij met een structureel probleem te maken hebben. Er zal een lange-termijn-beleid ontwikkeld moeten worden om daarvoor oplossingen te vinden. Ik kan dat beleid nog niet voorschotelen, want wij zijn nog pas in de fase waarin wij de problemen aan het analyseren zijn. Eigenlijk hebben wij nog niet meer op tafel dan enkele globale noties van waarvoor wij staan en van de richting waarin wij de oplossingen moeten zoeken. Ik schat dat wij niet eerder dan over een jaar¹⁾ een meer compleet beeld zullen hebben.

¹⁾ Deze inleiding dateert van 22 januari 1974.

In beginsel zijn er drie wegen die wij ter oplossing van de energiecrisis zouden kunnen gaan. Dat zijn het sluiten van bilaterale overeenkomsten, een naar binnen gericht beleid van de rijke landen of wereldwijde overeenkomsten van alle producenten en alle consumenten.

De weg van de bilaterale overeenkomsten lijkt mij zonder uitzicht. Dat zal leiden tot een verboddeling van markten en tot elkaar beconcurreren, zowel aan consumenten- als aan producentenzijde, tot een nieuwe verdeel-en-heerspolitiek, tot een politiek van ieder-voor-zich. Dat zal een economische jungle betekenen die veel slachtoffers zal vragen, waarin weinigen zullen floreren, en die het gevaar van oorlog vergroot.

Een naar binnen gericht beleid van de rijke landen — een „inward looking policy” dus — lijkt mij evenmin aanvaardbaar. Zo'n beleid zal het ontwikkelen van eigen energiebronnen betekenen en dus leiden tot een zo groot mogelijke autarkie. Ook dat zal resulteren in het slachtofferen van de zwakke landen in de wereldeconomie met alle gevolgen van dien.

De enige verantwoordelijke weg die wij kunnen gaan is die van wereldwijde afspraken waarbij alle consumenten en producenten zijn betrokken. Ik wil hier een aantal elementen noemen die naar mijn oordeel in ieder geval in een dergelijk beleid aan de orde moeten komen.

In de eerste plaats zal het onontkoombaar zijn dat wij in de toekomst voor een aantal produkten lange-termijn-overeenkomsten afsluiten. Ik bedoel daarmee niet de grondstoffenovereenkomsten „oude stijl” zoals wij daar jarenlang over hebben gesproken. Die waren gericht op een stabilisering van de prijs en soms op het omhoog brengen van de prijs.

Wij moeten aan een geheel ander soort overeenkomsten denken, die uit drie elementen zullen moeten bestaan: te weten afspraken voor de productie, voor voorraadvorming en voor distributie. Naar mijn oordeel zullen wij voor een aantal belangrijke produkten, dus per produkt, dit soort overeenkomsten moeten sluiten. Daarbij gaat het in het bijzonder om graan, rijst, vetten, olie en enkele andere mineralen.

Souvereiniteit over natuurlijke hulpbronnen

Bij het sluiten van dit soort overeenkomsten zal onvermijdelijk de vraag aan de orde komen van de soevereiniteit over natuurlijke hulpbronnen. De ontwikkelingslanden hebben terecht die soevereiniteit geclaimd omdat tot nu toe ten onrechte die soevereiniteit vaak in buitenlandse handen was. Toch zullen wij er met absolute soevereiniteit over de hulpbronnen niet komen. Een redelijk beleid zal er toe moeten leiden dat hulpbronnen worden aangewend voor waar de nood het hoogst is. Souvereiniteit garandeert dat niet. Ik wil dat met twee voorbeelden illustreren.

Het afgelopen jaar heeft de EEG besloten om grote landbouwoverschotten voor lage prijzen te verkopen aan de Sovjet-Unie (daarmee indirect de economie van de Sovjet-Unie ondersteunend. Die verkopen vonden plaats terwijl elders in de wereld hongersnoden waren. De EEG kon dat doen

omdat zij een absolute souveriniteit over deze voorraden uitoefende. De schok van de oliecrisis doet ons nu beseffen dat het de vraag is of de EEG het recht tot deze verkopen had en of niet in ruimer kader besluitvorming had moeten plaatsvinden.

Een ander voorbeeld is het Amerikaanse verbod op export van sojabonen. Ik twijfel er niet aan dat de VS tot dat besluit kwam op grond van allerlei rationele overwegingen. Maar ook hierbij vraag ik mij af of dit besluit in een ruim genoeg kader is genomen, gegeven de behoefte elders in de wereld aan sojabonen en gegeven de grote urgentie van die behoefte.

Het sluiten van de overeenkomsten die ik u noemde zal onmogelijk worden als er absolute souveriniteit bestaat. Wij zullen vormen moeten vinden waarbij enerzijds de rechten van de producenten zo min mogelijk worden aangetast en waarbij anderzijds gegarandeerd wordt dat de goederen daar terecht komen waar zij het meest nodig zijn.

Dat zal onvermijdelijk betekenen een ten dele afstand doen van de ten rechte verworven souveriniteit, maar dan niet ten gevolge van overheersing door derden, maar op basis van vrije beleidskeuze en in het raam van vrijwillig gesloten overeenkomsten.

Alleen het collectieve belang mag gelden

Een tweede element is dat, als wij een beleid gaan voeren in de richting van dit soort grondstoffen-overeenkomsten, er van uitgaande dat van dergelijke overeenkomsten het wel en wee van de wereld mede afhankelijk is, de onderhandelingen daarover uitsluitend door de regeringen gevoerd moeten worden, waarbij alleen het collectieve belang mag gelden. De nu vaak overheersende positie van het bedrijfsleven op de grondstoffenmarkten zal daartoe ongedaan moeten worden gemaakt. Ik denk daarbij in het bijzonder aan de autonome positie die multinationale ondernemingen vaak hebben en die heenreikt over de grenzen van nationale staten en zich daardoor aan de invloed van het regeringsbeleid kan onttrekken.

Wij zullen onvermijdelijk op dit punt tot bijstelling moeten komen. Daarbij zal de keuze gaan tussen een gedragscode voor de multinationale ondernemingen of internationale verdragen tussen landen leidend tot de verplichting deze ondernemingen gezamenlijk te controleren. Mijn voorkeur gaat uit naar deze laatste mogelijkheid. Een gedragscode acht ik te vrijblijvend; ik verwacht daarvan weinig effect.

Kapitaal de allerbelangrijkste grondstof

Ik heb gezegd wat mijn zienswijze is inzake essentiële grondstoffen. Ik heb gezegd dat het beleid er op gericht moet zijn te bereiken dat deze grondstoffen daar terecht komen waar zij het meest nodig zijn. Naar mijn oordeel zal dit beeld moeten worden gecomplementeerd met wat ik zou willen noemen de allerbelangrijkste grondstof: kapitaal. Om de vergelijking door te trekken: ook voor kapitaal moeten wij overeenkomsten sluiten voor productie, voorraadvorming en distributie.

Wij hebben daartoe al eerste stappen gezet in bijvoorbeeld de ontwikke-

lingsstrategie van de VN. Daarin zijn taakstellingen geformuleerd voor kapitaaloverdracht van rijke naar arme landen en zijn richtlijnen aangegeven voor de bestemming ervan.

De formulering en aanvaarding van de Ontwikkelingsstrategie in de VN is eenstemmig gebeurd. Maar tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat aan deze strategie zeer onvoldoende uitwerking wordt gegeven en dat de ondertekenaars hun beloftes niet zijn nagekomen. Wellicht brengt de schok van de oliecrisis de rijke landen ertoe om de verplichtingen die zij op zich hebben genomen serieus te nemen. Maar ik ben op dat punt niet gerust. Misschien zijn er nog meer crises nodig voor het zover is. Ik twijfel er niet aan dat die zullen komen als de reactie van de rijke landen op de huidige crisis inadequaet zal zijn.

De ontwikkelingslanden weten nu dat zij in het manipuleren met het aanbod van hun grondstoffen een instrument hebben om nieuwe crises te veroorzaken. Noodgedwongen hebben zij tot een polarisatie besloten. Ik schat de kans groot dat zij dit instrument zullen blijven hanteren, dat zij nieuwe crises zullen uitlokken net zolang tot in de rijke landen de bereidheid ontstaat om aan redelijke wensen van de ontwikkelingslanden tegemoet te komen. Een daarop gericht polariserend beleid van de ontwikkelingslanden acht ik juist en rechtvaardig.

Alternatieve energiebronnen

De oliecrisis heeft ons duidelijk gemaakt dat energie in het wereld-economisch bestel van cruciale betekenis is. Tot nu toe hebben wij de energie vrijwel alleen gewonnen uit het verbruiken van organische energiedragers zoals kolen en olie. Op dit punt hebben wij achteraf gezien te weinig zorgvuldigheid betracht in het vooruitzien, in verdeling en in het scheppen van garanties voor de toekomst. Ik twijfel er niet aan dat latere generaties op ons beleid zullen terugzien als een ondoordacht kanibalisme.

Wij zullen hoe dan ook moeten komen tot nieuwe energievormen. In de afgelopen jaren is het eerste onderzoek daarnaar op grote schaal gestart. Ik denk daarbij aan het onderzoek naar zonne-energie dat in de VS plaatsvindt, aan getijden-energie waar Frankrijk proeven mee neemt en aan het zoeken naar ongevaarlijke vormen van nucleaire energie.

De ontwikkelingslanden zullen het vooral moeten hebben van zo goedkoop mogelijke energie vaak in beperkte kwantiteiten op gespreide plaatsen. Dat zou kunnen betekenen dat zonne-energie en wind-energie voor deze landen — overigens net zo goed voor de rijke landen — van veel betekenis kunnen zijn. De consequentie daarvan is dat wij veel meer dan tot nu toe over deze onderwerpen onderzoek moeten verrichten. Het is mijn bedoeling om uit de gelden die voor research beschikbaar zijn bedragen beschikbaar te stellen voor onderzoek naar alternatieve energiebronnen die gebruikt kunnen worden in ontwikkelingslanden.

Hoe te komen tot het nieuwe lange-termijn-beleid

Ik heb een aantal elementen genoemd die naar mijn oordeel in het lange-termijn-beleid een rol moeten spelen. Ik wil tenslotte aandacht vragen voor

de wijze waarop dat beleid tot stand kan komen en hoe de verschillende onderdelen kunnen worden geformuleerd en geïntegreerd.

Al vóór de oliecrisis, is door de VN besloten dat in 1974 een Wereldvoedselconferentie zal worden gehouden. Het besluit tot het houden van die conferentie is genomen op grond van de nijpende voedselpositie in de wereld. De voorbereiding ervan is in volle gang en het ziet ernaar uit dat de conferentie het hele terrein zal bestrijken van produktie, voorraadvorming en distributie van voedsel. Als voor deze onderwerpen afspraken kunnen worden bereikt, komen wij dicht in de buurt van het soort overeenkomsten waarover ik u sprak.

Eerder heb ik u al genoemd dat momenteel onderhandelingen plaatsvinden over het nieuwe monetaire stelsel. Het voortgaan van die onderhandelingen, tezamen met de bijstelling van de VN-ontwikkelingsstrategie in 1975, kunnen aangrijpingspunten zijn voor een nieuw internationaal financieel beleid. Ook voor deze onderwerpen werd al voor de oliecrisis besloten dat nieuwe beleidsformulering in 1974-'75 dient plaats te vinden.

Verder wil ik wijzen op de Wereldbevolkingsconferentie die in 1974 zal worden gehouden. En tenslotte wil ik wijzen op de besprekingen die in de komende maanden zullen worden georganiseerd over de oliecrisis, zowel tussen consumenten onderling als hoogst waarschijnlijk tussen consumenten en producenten.

Op andere cruciale terreinen vinden ook internationale besprekingen plaats. Ik wijs op de aan de gang zijnde GATT-onderhandelingen¹⁾ en op de pogingen om in het kader van de VN de invloed van de multinationale ondernemingen écht aan te pakken. Ik wijs ook op de Review and Appraisal die in 1974-'75 een soort culminatie wordt van de besprekingen in de eerste helft van dit decennium. Ik wijs u ook nog op de afzonderlijke grondstoffenconsultaties, waartoe UNCTAD²⁾ heeft besloten en op de aan de gang zijnde besprekingen in het kader van de uitbreiding van de associatie met de EEG.

Er ligt dus een agenda op tafel voor de komende anderhalf jaar, waarop alle onderwerpen staan die van belang zijn voor het nieuwe lange-termijnbeleid.

Het is nodig dat al deze afzonderlijke onderwerpen worden geïntegreerd. Daar is een mogelijkheid toe en eigenlijk hebben de niet-gebonden landen daartoe reeds het initiatief genomen. Zij hebben namelijk in Algiers besloten voor te stellen om in 1975 een Speciale Zitting van de Assemblee van de Verenigde Naties te houden over de door hen noodzakelijk geoordeelde hervorming van het internationaal economisch systeem.

Besloten is dus door de Algemene Vergadering van de VN om in 1975 een Speciale Zitting te houden die tot doel heeft een integraal beleid te formuleren voor de thans aan de orde zijnde wereld-economische proble-

1) GATT: General Agreement on Trade and Tariffs.

2) United Nations Conference on Trade and Development.

men en in het bijzonder voor de vraagstukken van de ontwikkelingslanden. Ik zie het zo dat deze Speciale Zitting van de Algemene Vergadering als culminatiepunt moet dienen van alle besprekingen over deelonderwerpen die in de daaraan voorafgaande periode plaatsvinden. Die deelonderwerpen moeten als het ware de bouwstenen vormen van de totale beleidsconceptie die tijdens de Speciale Zitting van de Algemene Vergadering tot stand moet komen.

In deze reeks van besprekingen met als slot de Speciale Zitting van de Assemblee hebben wij een instrumentarium om een lange-termijn-beleid te formuleren. Het is van groot belang dat dat lukt. Dit betekent dat wij ons geen moeite zullen besparen om voor de deelonderwerpen en voor het totaal beleid een zo goed mogelijke bijdrage te leveren.

De politieke wil van de gezamenlijke rijke landen om tot een dergelijk beleid te komen ligt in beginsel vast door het aannemen van de desbetreffende, door de ontwikkelingslanden ingediende, VN-resolutie. Maar die politieke wil moet worden gematerialiseerd in al dit soort belangrijke, thans aan de gang zijnde en binnenkort aan te vangen, internationale besprekingen in de periode tussen nu en eind 1975.

De verdelingsvraag valt niet meer te negeren

De ontwikkelingslanden hebben gevraagd om een hervorming van het internationaal economisch systeem. Dit is een uiterst ambitieuze doelstelling, en het is moeilijk om daar inhoud aan te geven. Die inhoud zal echter tenminste betrekking moeten hebben op:

1. de procedure van de internationale besluitvorming, door het betrekken van de ontwikkelingslanden als gelijkwaardige partners in het internationaal overleg, en
2. op beslissingen over uiterst cruciale wereldvraagstukken als de internationale inkomensverdeling, de optimalisering van de internationale arbeidsverdeling en de schaarste aan grondstoffen.

Juist in de huidige situatie, waarin de wereld beseft dat er een absolute schaarste zou kunnen bestaan is een rechtvaardige verdeling van schaarse grondstoffen en dus ook van schaarser wordende produkten een noodzaak. In de situatie van groeiende welvaart van de wereld in haar totaliteit, zoals die zich in de afgelopen twintig jaar heeft voorgedaan, hebben wij de verdelingsvraag internationaal gezien steeds voor ons uitgeschoven.

Toen al onterecht. Het zou des te meer onterecht zijn deze verdelingsvraag te negeren in de situatie waarin werkelijk absolute schaarste van een aantal essentiële grondstoffen dreigt.

Drs. J. P. Pronk

Oliecrisis en ontwikkelingslanden

Iedereen die zich bezighoudt met het probleem van de ontwikkelingslanden loopt het gevaar te vervallen in de rol van de dominee of pastoor die de aanwezigen lastig valt met het feit dat zoveel andere gemeenteleden resp. parochianen de goede preek hebben moeten missen, doordat ze zijn gaan vissen of iets dergelijks. Alhoewel we ons hiervan terdege bewust zijn willen we toch enkele algemene inleidende opmerkingen in die geest maken.

In de discussie met betrekking tot de gevolgen van de oliecrisis voor de ontwikkelingslanden valt het ons op dat in de rijke landen nog nooit zoveel aandacht is besteed aan de arme landen als nu. Is dit een gevolg van het feit dat de problemen in de ontwikkelingslanden nu eens één keertje niet direct door de rijke landen zelf worden veroorzaakt, maar door de olieproducerende landen? Alhoewel uiteraard de grondoorzaak — de energieschaarste — wel weer in grote mate door de rijke landen zelf is veroorzaakt!

Of kunnen we in dit verband de rijke landen ten opzichte van de arme landen vergelijken met het grootwinkelbedrijf dat de problemen van de marginale middenstand in felle kleuren schildert bij de ministers van sociale zaken en economische zaken als het gaat over bijv. de minimumjeugdlonen en het prijsbeleid?

Alhoewel uit eigen belang zeer begrijpelijk, is het in ditzelfde kader zeer opvallend dat de rijke landen nú wel grondstoffenafspraken willen maken, en nú wel graag een groep ontwikkelingslanden bij monetaire problemen willen betrekken.

Ten opzichte van de olieproducerende landen valt het op dat in bepaalde commentaren de vraag wordt gesteld of de olielanden zich door het gebruik van hun macht moreel wel goed gedragen, ondanks het feit dat zij zich net zo gedragen als de rijke landen zelf altijd gedaan hebben, terwijl in andere commentaren weer wordt getwijfeld aan de mate waarin deze landen zich op morele wijze zullen bezighouden met het beheren van de nieuw verworven rijkdommen. Met betrekking tot dit laatste punt lijkt het ons zeker dat van de olieproducerende landen alleen een samenwerking ten gunste van de arme landen kan worden verwacht indien zij hogere morele waarden nastreven dan de rijke landen tot nu toe ten toon gespreid hebben. Na deze inleidende opmerkingen zullen we proberen iets te zeggen over de gevolgen van de oliecrisis voor de ontwikkelingslanden.

Enkele gegevens

De oliecrisis is enerzijds een hoeveelheidsprobleem en, daarmee samenhangend, anderzijds een prijzenprobleem. Daar het wereldhandelsmarktmechanisme de goederen in principe probeert te leiden naar de meestbiedende, bestaat het gevaar dat bepaalde arme landen helemaal geen of zeer weinig olie kunnen krijgen. Een land als Guatemala blijkt door de oliemaatschappij Texaco op grond van deze redenering gekort te zijn met 30%.¹⁾

¹⁾ NRC Handelsblad, 5 jan. 1974: „Latijns-Amerika wil olierijkdommen zelf houden”.

Met olie zou hetzelfde kunnen gebeuren als met het graan. Westerse koeien met geld krijgen meer graan dan Afrikaanse boeren zonder geld (Sahel). Over dit aspect van de zaak is zeer weinig bekend, daarom zullen we ons beperken tot het prijzenprobleem.

Eind vorig jaar besloten de olie-exporterende landen die al sinds 1960 georganiseerd zijn in de Organisation of Petroleum Exporting Countries (OPEC)²⁾, tot een drastische verhoging van de prijzen van ruwe olie en tot vermindering van de produktie. Geschat wordt dat door deze prijsverhogingen de olie-importerende landen voortaan plm. f 190 miljard per jaar meer voor hun olie moeten gaan betalen. De olie-importerende ontwikkelingslanden moeten hiervan ongeveer f 30 miljard neertellen.³⁾

De gevolgen voor de arme landen

De gevolgen voor de arme landen zijn van drieërlei aard. De olie is aanmerkelijk duurder, de industrieproducten uit de rijke landen zullen duurder worden, terwijl de economische problemen in de rijke landen kunnen leiden tot minder ontwikkelingshulp en minder afzetmogelijkheden voor de exportproducten van de arme landen. De invloed van al deze factoren op de binnenlandse economie is negatief, t.w. verminderde groeimogelijkheden, hogere werkloosheid, voedselproblemen (kunstmestprijis), hogere schuldenlast en betalingsbalansproblemen.

Voor de arme landen ziet de toekomst op korte termijn er dan ook somber uit. Toch kunnen ook enkele lichtpunten worden gesignaleerd, waarvan misschien een aantal op langere termijn zeer veel licht zullen geven.

Daar tot nu toe in de discussies meer aandacht is besteed aan de negatieve gevolgen voor de arme landen zullen we ons nu gaan bezighouden met mogelijke positieve gevolgen.

De lichtpunten

De OPEC-landen zijn een groep ontwikkelingslanden die economische en politieke macht hebben verworven, onder meer door samenwerking. Deze macht is zo groot dat de wereldmachten zoals de VS, de EEG en Japan terdege rekening moeten houden met de OPEC. Het feit dat de wereldpers niet alleen is geïnteresseerd in Washington en Moskou, maar ook in Koeweit en Tripolis, moet voor alle arme landen een hoopgevende ontwikkeling zijn.

Voor het voor sociale en economische ontwikkeling zo noodzakelijke zelfbewustzijn van de arme landen zal dit feit weleens zeer belangrijk kunnen zijn. Het opvangen van de korte-termijn-problemen van de arme landen zal voor een deel afhangen van de prijsontwikkeling van de voor hen belangrijke grondstoffen en de houding van de OPEC-landen. De grondstoffenprijzen zijn in 1973 behoorlijk gestegen⁴⁾, waardoor de hogere kosten van de olie voor een aantal grondstoffenproducerende landen ge-

2) Leden van de OPEC zijn: Nigeria, Indonesië, Algerije, Venezuela, Perzië, Irak, Saoedi-Arabië, Koeweit, Aboe Dhabi, Qatar en Libië.

3) Rapport Wereldbank, volgens Trouw, 21 jan. 1974.

4) Kamerstuk 12782, Zitting 73-74, bijlage 2.

deeltelijk, helemaal of misschien zelfs meer dan gecompenseerd zullen worden. De vraag of deze situatie op de grondstoffenmarkt zo blijft, zal mede afhangen van de organisatie- en samenwerkingsvermogens van de produktielanden. Voor deze landen kan de OPEC hierbij een lichtend voorbeeld zijn. Interessant is het dat de Club van Rome op basis van bepaalde veronderstellingen (o.a. een snel groeiende vraag) de „schaarstegraad” van grondstoffen reeds heeft uitgerekend⁵⁾. Grondstoffen met ongeveer dezelfde „schaarstegraad” als de olie zijn o.a. goud, koper, lood, tin, zilver, zink, kwik en bauxiet (aluminium).

Op het gebied van tin en koper bestaan er reeds internationale samenwerkingsorganen. Begin maart hebben Australië, Guinee, Guyana, Jamaica en Suriname, een bauxietconferentie gehouden, met de bedoeling eens te kijken wat de bauxietproducenten van de OPEC kunnen leren⁶⁾. Uiteraard wordt de effectiviteit van dergelijke organisaties op lange termijn mede bepaald door de lessen die de rijke landen leren uit de „Club van Rome” en de „OPEC”, waardoor de vraag naar deze grondstoffen zou kunnen gaan verminderen (grotere autarkie van de rijke landen). Voor grondstofarme landen zoals India, Pakistan, Bangladesh is deze mogelijkheid overigens maar een zeer schrale troost.

De reactie van de OPEC-landen op de problemen van de arme landen is nog niet geheel duidelijk. Wel is merkbaar een groeiende regionale samenwerking, onder meer in Latijns-Amerika en misschien in Afrika. In Latijns-Amerika is een energie-organisatie opgericht onder het motto: de olie van Latijns-Amerika voor de Latijns-Amerikanen. Volgens persberichten zouden de Arabische landen voornamelijk de Afrikaanse ontwikkelingslanden te hulp willen komen door middel van lagere prijzen en door het ter beschikking stellen van fondsen, eventueel renteloos met lange looptijden. Vooral die olielanden die hun inkomsten toch niet in eigen land kunnen besteden, zullen hierin een bijdrage kunnen leveren. Het gaat hier met name om Saoedi-Arabië, Koeweit, Aboe-Dhabi, Qatar en Libië.

Deze regionale samenwerkingsvormen kunnen positief worden beoordeeld. De arme landen zullen door een interregionale samenwerking moeten voorkomen dat de rijke landen de regio's tegen elkaar gaan uitspelen. Wel moet worden opgemerkt dat ook hier delen van Azië tussen wal en schip dreigen te vallen.

De actie van de OPEC heeft het zelfvertrouwen van de arme landen bevorderd en kan leiden tot meer samenwerking, per produkt en regionaal. De oliecrisis heeft echter ook geleerd dat de afhankelijkheid van het Westen met betrekking tot de ontwikkelingshulp nog minder safe is dan zij al was. Door de actie van een groep landen is de effectieve waarde van de ontwikkelingshulp van het Westen weggevaagd. De kans bestaat dat landen met een Westers ontwikkelingsmodel — d.w.z. buitenlandse bedrijven aantrekken met behulp van door „hulp” te verbeteren infrastructuur e.d. — een nieuwe stimulans gekregen hebben om zich te gaan oriënteren op een model dat meer uitgaat van het zich op eigen krachten ontwikkelen dan op

⁵⁾ Club van Rome, tabel 4, blz. 60/61.

⁶⁾ Trouw, 13 febr. 1974.

„steun” uit de rijke landen. Juist nu blijkt dat die steun toch maar van relatieve waarde is.

Daar deze „self-help”-modellen over het algemeen vrij gunstig werken, zou het best kunnen zijn dat de oliecrisis via deze heroriëntering in de arme landen op lange termijn zegenrijk zou kunnen werken, om met Mansholt te spreken.

Een „nadeel” van deze gewijzigde ontwikkelingsmethode is wel dat de arme landen vrij veel wapens zullen moeten aanschaffen om zich de rijke landen van het lijf te houden. Het Westen legt zich namelijk niet gauw neer bij „grondstofverlies”, zoals blijkt uit Chili en Vietnam. De minister van defensie van de VS, James Schlesinger, heeft reeds gedreigd met een mogelijke militaire interventie in de Arabische oliestaten wanneer deze niet tot rede komen.

Op korte termijn zal dan wel alle aandacht van de „oude rijken” en de „nieuwe rijken” moeten worden gericht op die landen die voorlopig weinig lichtpuntjes onderkennen, zoals India, Pakistan, Bangladesh en Sri Lanka. De crisis kan echter voor deze landen een stimulans zijn hun energiebronnen versneld te gaan exploiteren. India heeft grote steenkoolvoorraden en Pakistan en Bangladesh bezitten veel aardgas⁷⁾.

Drs. P. Jeuken
Drs. G. H. Terpstra

⁷⁾ Neue Zürcher Zeitung, 22 jan. 1974 (Compendium Buitenlandse Zaken, 23 jan. 1974).

Economisch minder ontwikkelde landen en de relatie met rijke landen

Over dit onderwerp heeft het Convent van Christelijk-Sociale Organisaties eind vorig jaar een nota gepubliceerd. In het Convent werken samen: het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond, het Cristelijk Nationaal Vakverbond, het Nederlands Christelijk Ondernemersverbond en de Christelijke Boeren- en Tuindersbond.

I. Ontwikkelingssamenwerking eenzijdig en vrijblijvend?

Hoezeer het ook toe te juichen is, dat zowel werkgevers als werknemers zich voortdurend bezighouden met de problematiek van de ontwikkelingssamenwerking, toch dienen we ons goed te realiseren dat zowel de ene als de andere groepering het risico loopt een min of meer theoretische uiteenzetting te geven. Op papier ziet het er dan voortreffelijk uit, maar bij nader inzien blijkt het allemaal iets gecompliceerder dan velen aanvankelijk vanuit onze westerse denkwereld veronderstelde.

Moet je „er” dan geweest zijn om goed te kunnen beoordelen wat er dient te veranderen om tot een rechtvaardiger mondiale samenleving te komen?

Het zou onjuist zijn om deze vraag zonder meer met ja te beantwoorden, maar toch zou het voor de ontwikkelingssamenwerking geen slechte zaak zijn. En in dat verband denken we dan niet aan een safari-reis naar Afrika of iets van die aard, waarbij het westerse comfort gewoon in de prijs van de reis is berekend, maar veeleer aan een situatie waarbij we keihard met de harde feiten van honger, armoede, ziekte, sterfte enz. zouden worden geconfronteerd. Een dergelijke ervaring zou de motivatie om hoge prioriteit te geven aan ontwikkelingssamenwerking waarschijnlijk doen toenemen. Natuurlijk is een dergelijke aanpak in de praktijk niet te realiseren. Het zou echter aanbevelingswaardig zijn om bij alle discussiegroepen die in ons land volkomen te goeder trouw bezig zijn met het probleem iemand uit de ontwikkelingslanden te betrekken. Of zijn er hier dan niet genoeg mensen uit die landen?

Hoe dit ook zij, deze deelnemers uit arme landen zouden kunnen voorkomen dat we te ver van de werkelijkheid af komen te staan.

Spreeken over ontwikkelingssamenwerking is waardevol, maar we dienen er voor te waken, dat het geen vlucht in de problemen wordt om ons kwade geweten te sussen met de gedachte, dat we ons toch behoorlijk druk maken over de belangen van onze naaste en dan nog wel van een naaste die zo ver weg is.

Bovendien is het een bezigheid die een redelijk progressief karakter draagt en weinig kost. Iedereen kan de meest dierbare opmerkingen venti-

leren met het veilige gevoel, dat de realisering nog wel enige decennia op zich zal laten wachten. Als die decennia nu eens teruggebracht zouden worden tot jaren of maanden, dan zouden we iets beter op onze woorden dienen te letten en dat waarschijnlijk ook vrij gemakkelijk doen.

Wat heeft dit alles nu te maken met de stellingname van het Convent inzake het vraagstuk van de economisch minder ontwikkelde landen? Daarover de volgende kanttekeningen.

II. Inmenging in de binnenlandse politiek van een ander land

De nota gaat in vrij sterke mate uit van de gedachte, dat de ontwikkelingslanden zelf dienen te zorgen voor sociaal aanvaardbare verhoudingen. In dit opzicht kan gedacht worden aan de verdeling van de grond, aan inkomensverschillen, aan gebrek aan onderwijs en aan andere situaties die een belemmering inhouden voor een evenwichtige ontwikkeling voor alle bevolkingsgroepen in deze landen.

Natuurlijk is deze problematiek primair een zaak van die landen. Politiek Nederland zou vreemd opkijken als andere mogendheden hem zouden opdragen het streven naar spreiding van inkomen, kennis en macht met voortvarendheid uit te voeren.

Het is duidelijk, dat zulke voorwaarden evenmin op een dergelijke ongezuiverde wijze aan ontwikkelingslanden kunnen worden opgelegd. Maar toch zou het een criterium dienen te zijn voor het toekennen van ontwikkelingsgelden, om daardoor het proces van noodzakelijke sociale hervormingen in die landen op z'n minst te stimuleren.

Op deze wijze zou ook beter voorkomen kunnen worden dat dankzij ontwikkelingsgelden de rijken steeds rijker worden en de armen arm blijven in de betreffende landen. Ontlenen de westerse landen aan het feit dat ze ontwikkelingsgelden beschikbaar stellen dan het recht om invloed uit te oefenen op de binnenlandse politiek van een ontwikkelingsland? Naar mijn mening heeft men daartoe inderdaad het recht, zo niet de plicht om aan dit aspect duidelijk aandacht te schenken, zonder te vervallen in vormen van neo-kapitalisme.

Aan de andere kant hebben de ontwikkelingslanden het recht om de rijke landen aan te sporen tot grotere inspanning op het terrein van ontwikkelingssamenwerking. Uit deze confrontatie zal een voortdurende dialoog tussen rijk en arm dienen voort te komen, waarbij de wederzijdse verantwoordelijkheid steeds weer aan de orde wordt gesteld.

Het is goed om in dit verband te wijzen op de stellingname van de Nederlandse regering ten aanzien van de schuldenregeling met het nieuwe Chileense regiem.

Een tweede punt van kritiek op de stelling dat vanuit de rijke landen geen inmenging mag plaatsvinden op het interne beleid van ontwikkelingslanden is, dat in de nota geen bezwaar wordt gemaakt tegen buitenlandse investeringen in die ontwikkelingslanden. Toch is dit een vorm van inmenging die een aanmerkelijk slechtere invloed heeft op het beleid van die landen, in tegenstelling met de hiervoor beschreven politieke interventie.

De invloed van het buitenlandse bedrijfsleven zal in korte tijd zo groot zijn, dat de overheid van het betreffende land in een zodanige positie van afhankelijkheid komt te verkeren, dat ze niet meer vrij is in haar beslissingen. De kans op afhankelijkheid wordt nog vergroot, omdat de westerse ondernemingen in die landen geen tegenspel ondervinden van de vakbeweging, die dikwijls nog moet worden opgebouwd of nog over weinig ervaring beschikt. Met de export van het westerse kapitalistische produktiesysteem naar ontwikkelingslanden wordt tevens de onafhankelijkheid van deze landen fundamenteel aangetast.

Het zou te ver voeren om in het kader van dit artikel verder op dit punt in te gaan. Overigens komt dit onderwerp ook in het volgende gedeelte, zij het kort, nog aan de orde.

III. Eén economisch systeem voor arme landen?

Welk economisch systeem is nu het meest aan te bevelen voor ontwikkelingslanden? In de nota wordt daarover gesteld: „... Een economisch systeem waarin de overheid op effectieve wijze — zonder daarbij de activiteiten van particuliere, ook buitenlandse, investeringen uit te schakelen — richting kan geven aan de sociaal-economische ontwikkeling, leidt men name in landen die zich nog in het beginstadium van ontwikkeling bevinden tot snellere resultaten”. Hier is een stelling geponeerd die in sterke mate westers georiënteerd is.

Wanneer wij in onze statistieken kunnen aantonen dat het nationaal produkt met zoveel procent is toegenomen, zijn wij tevreden. Als we echter langs die zelfde lijn denken ten aanzien van ontwikkelingslanden, hoeft dat niet in alle gevallen een reden tot vreugde te zijn. Het is namelijk heel goed mogelijk, dat door de investeringen van een westers land de werkgelegenheid van de binnenlandse bevolking in het ontwikkelingsland zeer nadelig wordt beïnvloed, omdat dit nieuwe bedrijf juist die produkten voortbrengt waarmee vele inheemse bedrijfjes zich voorheen een bestaan konden verschaffen.

In vele gevallen vormen buitenlandse bedrijven een wezensvreemd element in de samenleving van ontwikkelingslanden. De bedrijven zijn technisch veelal volledig ingericht naar westerse maatstaven, terwijl in deze landen juist een arbeidsintensieve produktiewijze de voorkeur zou verdienen. Daarom zouden buitenlandse bedrijven zich veel meer dienen in te stellen op het scheppen van arbeidsplaatsen.

Daarnaast zouden de regeringen van ontwikkelingslanden de eis moeten stellen, dat herinvestering van gemaakte winsten plaatsvindt in het ontwikkelingsland zelf. Deze werkwijze zou door de Nederlandse overheid als strikte voorwaarde moeten worden opgenomen bij eventuele premieregelingen voor bedrijven die zich in ontwikkelingslanden vestigen.

Wanneer we na het maken van deze kanttekeningen terugkeren tot de vraag welk economisch systeem dient te prevaleren, dan moet worden vastgesteld, dat de effectiviteit waarmee de overheid in ontwikkelingslanden richting moet kunnen geven aan de sociaal-economische ontwikkeling, met name voor de buitenlandse investeerders nogal wat consequenties zal hebben. Wil er echter sprake zijn van een evenwichtige ontwikke-

ling dan dienen harde eisen gesteld te worden aan het buitenlandse bedrijfsleven.

Anders lopen de ontwikkelingslanden levensgroot het gevaar dat men tot de onthutsende constatering moet komen: „Met het land gaat het goed, met de bewoners slecht”.

Het is in dit verband niet onwezenlijk zich af te vragen of het voor ontwikkelingslanden niet zinvol is om te streven naar een grotere mate van onafhankelijkheid van de rijke landen. Deze onafhankelijkheid zou vooral via de landbouw gerealiseerd kunnen worden. Eis hiervoor is zonder meer, dat de grond op rechtvaardige wijze wordt verdeeld, zodat velen werkgelegenheid kunnen vinden, met daarnaast tevens de mogelijkheid om in eigen onderhoud te voorzien.

Een ander voordeel zou zijn, dat men beter in staat zou zijn om de eigen ontwikkeling te bepalen, aansluitend bij de tradities van het land zelf. Vanuit een dergelijke positie zouden de ontwikkelingslanden in staat zijn om hun natuurlijke rijkdommen met grotere kracht in deze strijd te werpen teneinde iets meer druk op de rijke landen te kunnen uitoefenen.

De recente energiecrisis heeft aangetoond dat er meer mogelijkheden voor de ontwikkelingslanden zijn dan men voorheen wel dacht. Natuurlijk is deze actie geen garantie voor succes op elk front, maar als voorbeeld is ze suggestief. Het voorgaande is overigens geen pleidooi voor autarkie, maar wel voor een strategie op lange termijn om de positie van de ontwikkelingslanden zodanig te maken, dat ze met enige kans op welslagen kunnen wrikken aan het huidige systeem van internationale handel en arbeidsverdeling. In hoeverre de internationale arbeidsverdeling, nadat dergelijke acties zijn geslaagd, ook inderdaad zal worden gerealiseerd is niet te voorspellen. Van groter belang is echter dat de voor ontwikkelingslanden zo ongunstige structuur van de internationale handel grondig wordt aangepast. Natuurlijk staat dit proces niet los van de internationale arbeidsverdeling, maar het zijn zeker geen indentieke begrippen.

IV. Internationale arbeidsverdeling

Een ander voorbeeld waarin de westerse denkwereld in de nota sterk op de voorgrond treedt zien we bij de bespreking van de internationale arbeidsverdeling zelf, waar steeds de nadruk wordt gelegd op de kostenstructuur en de vraagkant.

In de eerste plaats moeten de ontwikkelingslanden dan de horde nemen met betrekking tot de kosten. Zouden ze er echter in slagen om die te nemen dan stellen we een nieuwe horde op, namelijk de vraagkant. In de nota wordt ten aanzien van de vraagkant het volgende gezegd: „Het op de hoogte zijn van en rekening houden met de wensen van de afnemers en de toekomstige vraag houdt in dat er een nauw contact moet zijn met consumptiecentra en voor halffabrikaten ook met industriecentra in de wereld. Vestiging in de nabijheid van deze centra heeft dan bepaalde voordelen”.

Daarmee is de zaak voor een lange reeks van jaren zeker gesteld voor de westerse wereld.

Het komt niet eens bij ons op, dat het toch een vreemde zaak is om uit te gaan van een volkomen onrechtvaardige situatie. De grondstoffen halen we tegen zo laag mogelijke prijzen uit de betreffende landen, zodat onze voordelen zo groot mogelijk zijn. Maar dat het eigenlijk veel logischer en rechtvaardiger zou zijn dat de landen zelf de produktie en verwerking voor hun rekening zouden nemen, bestrijden we met rationele argumenten die op zich wel kloppen, zolang men maar de bestaande situatie als uitgangspunt neemt. Voor een ontwikkelingsland een weinig bevredigende gedachte, dat velen hun welvaart danken aan de rijkdommen uit hun land, maar dat ze er zelf nauwelijks beter van worden.

Het is ook niet erg voor de hand liggend, dat men zich in die landen nog erg druk zal maken over internationale arbeidsverdeling, maar zich eerder zal afvragen hoe men de rooftochten van de rijke landen met een minimum aan schade, bijvoorbeeld ten gevolge van militaire strafexpedities of economische sancties vanuit de westerse wereld, kan laten eindigen om zo langzamerhand zelf enig profijt te trekken van de aanwezige grondstoffen.

V. Nabeschuwing

In het voorgaande is op een aantal punten kritiek uitgeoefend op de nota over ontwikkelingssamenwerking van het Convent. Had deze nota bij nader inzien dan beter ongeschreven kunnen blijven? Naar mijn mening niet en wel omdat daarin een aantal zaken met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking heel duidelijk gesteld worden.

De kritiek die in deze bijdrage op de nota wordt gericht draagt een algemeen karakter. De nota fungeert slechts als uitgangspunt, als een kapstok voor enige gedachten met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking, met als thema de beperktheid en de betrekkelijkheid van de westerse visie op ontwikkelingssamenwerking. Die beperktheid in onze visie dwingt ons om voortdurend onze meningen en standpunten te toetsen aan het criterium van de rechtvaardigheid. Steeds opnieuw zullen we dan ontdekken dat er andere facetten aan het probleem zitten, dat we dit of dat nog niet of te weinig in onze beschouwing hebben betrokken. Dat we nog teveel vanuit onze voordelige positie argumenteerden, waarbij de handhaving van de voordelen voor onszelf toch bewust of onbewust onze standpuntbepaling heeft beïnvloed.

In concreto komt dit er op neer, dat we de discussie over ontwikkelingsamenwerking voortdurend dienen te continueren, waarbij we ons niet moeten schamen om ingenomen standpunten zo nodig te herzien of aan te passen.

Het tweede punt waar ik in dit verband op zou willen wijzen is de wenselijkheid van toetsing van de theorie aan de praktijk. Discussiegroepen zouden in de gelegenheid moeten zijn om bepaalde ontwikkelingsprojecten te adopteren, of anders om nauw bij de realisering van de projecten betrokken te worden. Een belangrijke taak voor de discussiegroepen is m.i. ook gelegen in het opsporen van situaties en omstandigheden in de directe omgeving, die een belemmering inhouden voor de ontwikkelingssamenwerking. Het streven om dergelijke toestanden alleen of met anderen te bestrijden zal de discussie minder vrijblijvend maken en dus moeilijker.

Daarmee is niet gezegd, dat kennis over handelsstructuren, arbeidsverdeling e.d. niet van belang is, maar in veel gevallen moeten de meeste groepen dan vaststellen dat ze daar in feite maar minimaal invloed op kunnen uitoefenen.

Als derde punt is de permanente dialoog van ontwikkelingslanden en donor-landen van belang, om daardoor tot een betere afstemming van de behoefte van het land en de vorm van ontwikkelingssamenwerking te komen. De ontwikkelingslanden moeten voortdurend een beroep doen op de westerse landen om aan hun verplichtingen te voldoen.

De westerse landen of de internationale instellingen die de ontwikkelingssamenwerking coördineren dienen in overleg met de betreffende landen na te gaan of de ontwikkelingsgelden op de juiste wijze worden aangewend, zonder deze landen te dwingen ons kapitalistische systeem te kopiëren. Een belangrijk criterium in dit opzicht is, of met de ontwikkelingsgelden een proces van sociale hervorming wordt gestimuleerd of in gang wordt gezet. Binnen welk economisch kader zich dat afspeelt zal men aan het ontwikkelingsland zelf moeten overlaten, voorzover dit systeem de sociale hervormingen niet in de weg staat.

Met betrekking tot de internationale handel en de internationale arbeidsverdeling kan men zich tenslotte afvragen of hier geen sprake is van schone theorieën waarbij de arme landen voortdurend aan het kortste eind trekken.

Wil aan deze onrechtvaardige situatie ooit een eind komen, dan zullen de rijke landen bereid moeten zijn om hun gevestigde posities op te geven, terwijl de ontwikkelingslanden de grootst mogelijke eenheid dienen op te brengen om gezamenlijk het streven naar meer rechtvaardigheid met klem van argumenten en soms met dwangmiddelen aan de orde te kunnen stellen.

K. van der Meer

meningen

cijfers *en* feiten

DE INTERNATIONALE HANDEL EN PRODUKTIE IN RELATIE TOT DE ONTWIKKELINGSLANDEN

De internationale handel en de daaraan ten grondslag liggende produktie is zowel voor ontwikkelings- als industrielanden van het grootste belang. Voor de ontwikkelingslanden betreft dit vooral de invoer van kapitaalgoederen uit de industrielanden, noodzakelijk voor hun verdere groei; voor de industrielanden de invoer van grondstoffen en in toenemende mate van halffabrikaten en eindprodukten uit ontwikkelingslanden. De recente ontwikkeling op de oliemarkt heeft duidelijk aangetoond hoezeer vele industrielanden alsmede vele ontwikkelingslanden voor hun voorziening met bepaalde grondstoffen van grondstoffenproducerende ontwikkelingslanden afhankelijk zijn. Van belang voor de prijsontwikkeling van verschillende grondstoffen op langere termijn is, afgezien van de structurele prijsontwikkeling op de oliemarkt, vooral van belang de mogelijkheid dat ook op andere grondstoffenmarkten monopolistische situaties ontstaan. Met andere woorden in hoeverre andere grondstoffenproducerende landen het voorbeeld van de olieproducerende landen zullen kunnen en willen gaan volgen wat betreft het vormen van internationale kartels.

Voor het succesvol vormen van dergelijke internationale kartels moet echter aan een aantal voorwaarden zijn voldaan, welke voor de meeste grondstoffen grotendeels moeilijk realiseerbaar lijken. In de eerste plaats zullen de betrokken landen een betrekkelijk kleine groep moeten vormen, terwijl zij voorts een gemeenschappelijke politieke en/of economische doelstelling moeten hebben. Ook moeten de industrielanden voor hun voorziening in belangrijke mate op de betreffende ontwikkelingslanden zijn aangewezen. In dit verband

speelt de eventuele vervangbaarheid van de betreffende grondstoffen, al dan niet door synthetica, een grote rol.

Niettemin is het denkbaar dat, met name ten aanzien van een aantal minerale grondstoffen monopolistische situaties zullen kunnen ontstaan.

Teneinde de voorziening met dergelijke grondstoffen volgens redelijke maatstaven te waarborgen zouden de industrielanden derhalve tijdig initiatieven moeten nemen om te komen tot regelmatige consultatie of overleg tussen grondstoffenproducerende ontwikkelingslanden en -verbruikende landen. Dit overleg, voor zover er niet reeds consultatie-organen bestaan, zou het beste kunnen plaatsvinden in het handelspolitieke kader van de General Agreement on Tariffs and Trade (*GATT*). De reeds aangevangen *GATT*-onderhandelingsronde zou hiertoe de opening kunnen bieden.

Uitzonderingsmogelijkheden

Omstandigheden van velerlei aard dragen ertoe bij, dat de uitvoer van de ontwikkelingslanden — speciaal wat betreft de industriële eindprodukten en halffabrikaten — over het algemeen moeilijk van de grond komt, waardoor hun aandeel in de wereldhandel de laatste jaren afneemt. Van bedoelde omstandigheden noemen wij de kwaliteit, verkoopkanalen, exportervaring, het complex van voorwaarden waartegen produkten uit ontwikkelingslanden op de wereldmarkt worden aangeboden. Deze zijn veelal onvoldoende om de internationale concurrentie het hoofd te kunnen bieden. Bovendien ondervinden ontwikkelingslanden bij de afzet van hun produkten op de markten van industrielanden in sterke mate hinder van de in de internationale handel bestaande tarifaire en non-tarifaire belemmeringen.

Er zij op gewezen, dat in de ontwikke-

lingslanden gevestigde buitenlandse ondernemingen zich inspinnen de export vanuit die landen te stimuleren.

Het GATT houdt sinds 1964 rekening met de bijzondere positie van ontwikkelingslanden door het toestaan van uitzonderingen op de algemene beginselen en regels. Genoemd kunnen worden:

— Bepaalde afwijkingen van de beginselen van non-discriminatie en vrije concurrentie zijn toegestaan. Bescherming van jonge industrieën in ontwikkelingslanden door middel van invoerrestricties en subsidies is aanvaardbaar.

— Ten behoeve van ontwikkelingslanden wordt bij tariefonderhandelingen van de reciprociteitsregel afgeweken.

— De verplichting voor ontwikkelde landen „high priority” te geven aan de opheffing van bestaande invoerbelemmeringen voor produkten uit ontwikkelingslanden. Alsmede de verplichting ertoe bij te dragen dat aan de afzet van ontwikkelingslanden een grotere „scope” wordt gegeven.

— De speciale GATT-„waiver” (uitzondering op het principe van meestbegünstiging) ten behoeve van het systeem van algemene tariefpreferenties.

Vijf uitgangspunten

Deze uitzonderingsmogelijkheden hebben in de loop der jaren onder meer ten aanzien van het algemene preferentiële systeem van invoerrechten, algemeen erkenning gevonden. Deze erkenning zal er in de praktijk toe moeten leiden dat bovengenoemde mogelijkheden tijdens de nieuwe multilaterale GATT-ronde in ruimere mate worden toegepast dan tot dusverre. Enkele stellingen dienen hierbij als uitgangspunt.

● In de eerste plaats mag de erkenning van het feit, dat de ontwikkelingslanden onderling sterk afwijkende ontwikkelingsniveaus kennen niet leiden tot een uiteenlopend scala van handelspolitieke bevoordelingsmaatregelen. Wel houdt deze erkenning in, dat de minst ontwikkelde onder de ontwikkelingslanden met name door middel van financiële en technische hulp zo spoedig mogelijk op het peil gebracht dienen te worden dat zij zo volledig mogelijk profijt kunnen trekken van

handelspolitieke bevoordelingsmaatregelen die ten gunste van alle ontwikkelingslanden worden getroffen. Tevens vloeit uit deze erkenning voort, dat een aantal relatief ontwikkelde ontwikkelingslanden of sectoren van het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden in de nabije toekomst handelspolitiek op basis van gelijkheid behandeld kunnen worden met ontwikkelde landen.

Bij het bepalen van genoemde categorieën ontwikkelingslanden gaat de voorkeur uit naar zo objectief mogelijke indicatoren, het aandeel van de industriële produktie in het BNP en het percentage van de bevolking boven de vijftien jaar dat kan lezen en schrijven.

● In de tweede plaats zal de door ontwikkelingslanden — op grond van hun economisch achtergebleven ontwikkeling — gevoerde en te voeren actieve handelspolitiek welke leidt tot beschermende maatregelen doorzichtig dienen te zijn. Tevens dient deze een aflopend en globaal karakter te hebben. Vanzelfsprekend zijn beschermingsmaatregelen die een kostprijsvervalsend effect bezitten niet aanvaardbaar.

● In de derde plaats is handelspolitieke bevoordeling van ontwikkelingslanden die afwijkt van het beginsel van reciprociteit alléén aanvaardbaar, wanneer deze ten goede komt aan alle ontwikkelingslanden. Tegen deze achtergrond zal het EEG-associatiebeleid ten aanzien van ontwikkelingslanden moeten worden bezien. Een gedifferentieerd preferentieel EEG-beleid zou immers de Euromarkt grotendeels voor de produkten van de geassocieerde landen en gebieden reserveren, hetgeen de niet-geassocieerde gebieden benadeelt.

Overigens zouden ontwikkelingslanden de verruiming van het stelsel van algemene tariefpreferenties kunnen bevorderen door het achterwege laten van concurrentieervalsende maatregelen.

● In de vierde plaats moet worden gewezen op de grondstoffenovereenkomsten. Grondstoffenovereenkomsten betekenen in feite een ingrijpen in de werking van het marktmechanisme en bemoeienis met de vrije internationale handel. Het gevaar bestaat, dat zij leiden tot een mate van ingrijpen in produktie, handelen en consumptie die met een goede markt-economie niet verenigbaar is.

Zowel de kenmerken van de internationale markten als de **productie**-technische eigenschappen van de verschillende grondstoffen zijn zodanig verschillend, dat voor de grondstoffenproblematiek geen uniforme oplossing kan worden gegeven.

De vraag of grondstoffenovereenkomsten gewenst zijn dient dan ook voor iedere grondstof afzonderlijk pragmatisch te worden beantwoord.

Zowel gezien de in het bedrijfsleven aanwezige kennis van zaken als gezien de rechtstreekse gevolgen, die het bedrijfsleven van eventuele grondstoffenovereenkomsten zou ondervinden, achten de Verbonden een serieuze inspraak van het betrokken bedrijfsleven bij de totstandkoming van grondstoffenovereenkomsten ten zeerste noodzakelijk.

Voor zover men met een grondstoffenovereenkomst beoogt heftige korte termijn-prijschommelingen rond de lange termijn trend af te zwakken, is dit in principe aanvaardbaar. In het kader van de ontwikkelingsproblematiek wordt echter vaak gepleit voor stabilisatie van grondstoffenprijzen op een zodanig hoog niveau, dat uit deze prijzen de kosten van het ontwikkelingsbeleid van de grondstofexporterende landen kunnen worden gedekt. Hiertegenover dient echter te worden opgemerkt, dat kunstmatige prijsverhogingen de werking van het marktmechanisme volledig ondergraven, hetgeen naar de ervaring leert slechts kan leiden tot overproductie, stimulering van natuurlijke of synthetische substituten en bevriezing van bestaande produktiestructuren.

Afgezien hiervan betekent een kunstmatige prijsverhoging van een bepaalde grondstof een verkapte vorm van financiële hulp, waarvan de last geheel willekeurig drukt op industrie of consument, ten gunste van die ontwikkelingslanden die toevallig de desbetreffende **grondstof** exporteren. Dit laatste is een onjuist criterium bij de verlening van financiële hulp.

Overigens is voor vele ontwikkelingslanden stabilisatie van exportontvangsten (dus het produkt van prijs en hoeveelheid) belangrijker dan prijsstabilisatie **alleen**. Voor stabilisatie van exportontvangsten zou echter een algemeen systeem van compensatoire financiering, zoals reeds jaren geleden in het kader van de VN voorgesteld, en het in 1964 tijdens UNCTAD-I voorgestelde systeem

van supplementaire financiering wellicht uitkomst kunnen bieden. Denkbaar is ook een aanpassing van de in het kader van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) bestaande compensatoire financieringsfaciliteiten, zoals recentelijk bepleit in NAR-advies 46.*

Een belangrijk voordeel van deze systemen is, dat zij — als budgettaire financiële hulp — niet in het marktmechanisme ingrijpen.

Veelal wordt in het kader van grondstoffenovereenkomsten ook gepleit voor buffervoorraden. Aanleg en beheer van dergelijke voorraden zijn echter veelal kostbaar en technisch gecompliceerd. Bovendien brengt de onvoorspelbaarheid van marktontwikkelingen het gevaar mee, dat buffervoorraden verworpen tot surplusvoorraden, in welk geval zij de markt juist destabiliseren.

● In de vijfde plaats betekent het geven van ruimere afzetmogelijkheden aan ontwikkelingslanden, dat de industrielanden hun markten voor de opkomende exportindustrieën open moeten stellen.

Het is duidelijk dat dit niet altijd abrupt mogelijk is. Aanpassingen in de industrielanden zullen geleidelijk moeten kunnen verlopen. In ieder geval zal dan ook verweer tegen kunstmatige lage prijzen en dumpingpraktijken mogelijk moeten blijven.

Internationale arbeidsverdeling in relatie tot het ontwikkelingsvraagstuk

Verschuivingen van de internationale handel en productie treden niet alleen op als gevolg van een actieve handelspolitiek, zoals bijvoorbeeld het toekennen van preferentiële invoerrechten aan ontwikkelingslanden. Zij voltrekken zich ook ten gevolge van andere factoren die eveneens de kostenverhoudingen van de productie bepalen, zoals loonkosten, technische vooruitgang, „economies of scale” en valutaverhoudingen.

Vandaar dat men het vraagstuk van de internationale arbeidsverdeling niet geïsoleerd vanuit de handelspolitiek moet benaderen. Het is een illusie te verwachten dat een eenzijdige verlaging van invoerrechten door industrielanden

* NAR-advies 46 „Stabilisatie Exportopbrengsten Ontwikkelingslanden”, zie ook IS — 6 (1973) 10 (december): 348

ten behoeve van ontwikkelingslanden een exportstroom van goederen uit deze landen naar de geïndustrialiseerde landen tot gevolg heeft of zal hebben. Deze handelspolitieke bevoordeling is slechts één van de voorwaarden die bijdragen tot het op gang brengen van het proces van internationale arbeidsverdeling, speciaal ten behoeve van de ontwikkelingslanden. Naast de in dit artikel op pagina 85 genoemde factoren bepalen de kostenverhoudingen in belangrijke mate van een continue hergroepering van produktiefactoren, ook over de grenzen heen.

Beïnvloeding van deze hergroepering met het doel een meer evenwichtige verdeling van de wereld-welvaart te bereiken, is mogelijk via het proces van de zogenaamde internationale arbeidsverdeling ten gunste van de ontwikkelingslanden. In theorie is men in het algemeen voorstander van dit proces.

Verwezenlijking in de praktijk is evenwel een andere zaak. Meestal gaat men uit van de comperatieve kosten. Deze zijn vooral op langere termijn moeilijk vooruit te bepalen. Het bewust doorvoeren van een arbeidsverdelingsbeleid ten gunste van ontwikkelingslanden door één enkel land of door een beperkte groep van landen is onuitvoerbaar, tenminste wanneer men ervan uitgaat dat men bij een dergelijk beleid — en dit ligt zonder meer voor de hand — geen barrières ten aanzien van de overige industrielanden mag opwerpen. Immers het door één industrieland ten behoeve van de ontwikkelingslanden „afbouwen” van arbeidsintensieve produktieprocessen, behoeft nog niet te betekenen dat de aldus opgevallen produktiecapaciteit automatisch wordt overgenomen door nieuwe of uitbreiding van reeds bestaande overeenkomstige produkties in nieuwe ontwikkelingslanden. Andere industrielanden kunnen met hun nog niet „afgebouwde” arbeidsintensieve produktie blijven concurreren, c.q. de opgevallen capaciteit overnemen.

De geschetste situatie is het gevolg van het feit, dat de sociaal-economische doelstellingen in de industrielanden onderling afwijken. Pas wanneer deze geharmoniseerd zijn, kan van een herverdeling op wereldniveau sprake zijn en dan nog onder de voorwaarde van het bestaan van een orgaan dat zich met de tenuitvoerlegging van het onderling afgestemde beleid belast. Niettemin kunnen internationale (sector-)studies,

bijvoorbeeld in het kader van de OESO, indicaties geven voor de te verwachten herstructurering van de internationale produktie, met name wanneer deze zijn toegespitst op het onderzoek welke produktieprocessen bij voorkeur in bepaalde ontwikkelingslanden (en welke in industrielanden) zouden moeten plaatsvinden. Daartoe is intensivering van het overleg tussen werkgevers, werknemers en overheid nodig. De coördinatie hiervan zou eveneens door de OESO kunnen plaatsvinden en wel in samenspraak met de Business Industrial Advisory Committee (BIAC) en de Trade Unions Advisory Committee (TUAC). Bouwstenen voor genoemde studies en overleg zijn:

— het geven van grotere prioriteit aan de factor arbeid bij de inschakeling van ontwikkelingslanden bij projecten en investeringen

— het vervaardigen van minder van die produkten in ontwikkelingslanden die, uitgaande van de bestaande situatie in de desbetreffende landen, onevenredig veel hoogwaardig geschoolede arbeid vergen

— meer aandacht schenken aan de problematiek van „marketing” en afzetmarkten

— verlaging van effectieve invoerrechten in de geïndustrialiseerde landen

— het stimuleren van uitbesteding van de produktie door industrielanden in de ontwikkelingslanden, in plaats van het aantrekken van buitenlandse werknemers

— het harmoniseren van de verschillende hulpsystemen ten behoeve van ontwikkelingslanden

— het sluiten van produktie-overeenkomsten in het kader van het GATT in sectoren waar zich capaciteitsproblemen voordoen.

Noten

¹ In paragraaf 50 van de VN-ontwikkelingsstrategie 1970-'80 worden investeringsactiviteiten van het buitenlandse bedrijfsleven uitdrukkelijk aanbevolen. Wij citeren: „De ontwikkelingslanden zullen passende maatregelen nemen om buitenlands particulier kapitaal aan te

trekken, te stimuleren en op de meest doeltreffende wijze te gebruiken, daarbij rekening houdende met de sectoren waarin dergelijk kapitaal aangetrokken moet worden en met het belang dit kapitaal aan te trekken onder voorwaarden die een ononderbroken stroom van investeringen bevorderen. Van hun kant zullen ontwikkelde landen verdere maatregelen overwegen om de stroom van particulier kapitaal naar ontwikkelingslanden aan te moedigen. Buitenlandse particuliere investeringen in de ontwikkelingslanden dienen plaats te vinden in overeenstemming met de ontwikkelingsdoelstellingen en -prioriteiten zoals deze in de nationale plannen zijn vastgelegd. Buitenlandse particuliere investeerders in ontwikkelingslanden dienen ernaar te streven dat meer mensen uit het land zelf aan de leiding of het bestuur deelnemen, dat meer plaatselijke werkrachten worden aangenomen en opgeleid, met inbegrip van leidinggevend en technisch personeel. Zij dienen er voorts naar te streven dat meer kapitaal uit het land zelf in de onderneming wordt geïnvesteerd. En dat winsten opnieuw in het bedrijf worden geïnvesteerd.

Ook dient alles in het werk te worden gesteld om een beter begrip te kweken voor de rechten en verplichtingen van zowel ontvangende als kapitaalexporterende landen, alsmede van de individuele investeerders².

² Nederland kent acht concentratielanden voor de technische hulp t.w. Kenia, Nigeria, Tanzania, Bangladesh, Indonesië, Pakistan, Columbia en Peru; en 12 concentratielanden voor de leningshulp. Dit zijn de reeds genoemde landen, alsmede India, Tunesië, Chili (hulp opgeschort), Turkije (in OESO-kader).

³ Wij citeren de hoofdconclusie van het betreffende artikel van prof. Bos in de *International Spectator*, jaargang 1972 vanaf pagina 1989:

„De statistische informatie over omvang, aard en gedrag van Particuliere Buitenlandse Investeringen (PBI) is verre van voldoende om een enigszins algemene en betrouwbare beoordeling van PBI te geven. Het ontbreken van voldoende feitelijke gegevens over PBI op dit ogenblik is de belangrijkste belemmering voor een verantwoorde evaluatie van de effecten van PBI. Er ligt een uitgebreide en urgente taak voor de statistische bureaus in de ontwikkelingslanden en van internationale organisaties, zoals OESO en Verenigde Naties, om tot een systematische registratie van omvang, aard en gedrag van PBI te komen. Zonder meer feitelijke gegevens en onderzoek zal een evaluatie van PBI eenzijdig, partieel, gebaseerd op incidentele voorbeelden en kwalitatief van aard moeten zijn”.

⁴ „Werkelijke zelfstandigheid als bewijs voor de vrijheid van de ontwikkelingslanden zal betekenen, dat zij kunnen bestaan op een redelijk welvaartsniveau en zonder overheersing van buitenaf. Dit laatste betekent, dat zijzelf hun maatschappelijke structuur kunnen kiezen waarbinnen de voorkeuren van hun inwoners tot gelding kunnen komen”.

⁵ De desbetreffende publikatie „richtlijnen voor internationale investeringen” is te verkrijgen bij de Nederlandse afdeling van de Internationale Kamer van Koophandel, Prinses Beatrixlaan 5 te 's-Gravenhage, telefoon 070 - 83 66 46. (Overgenomen uit „Internationale Samenwerking”, april 1974)

OVERWELDIGENDE WERKLOOSHEID IN DERDE WERELD TE VERWACHTEN

Elke dag worden er op aarde 350.000 kinderen geboren voor wie, volgens onze huidige kennis, nog wel voor een lange periode voedsel is maar die lang niet allen werk zullen vinden waardoor hun overlevingskansen beperkt zijn. Dit staat in een zojuist gepubliceerde studie van de Internationale Arbeidsorganisatie in Genève (ILO).

De grote onbekende van alle demografische studies blijft de voedselproductie door de aarde, maar deskundigen berekenen dat met het huidige niveau van de cultuurgronden 16 miljard mensen kunnen worden gevoed. Zouden deze gronden verzesvoudigd worden „hetgeen mogelijk schijnt”, dan zouden 130 miljard mensen in leven kunnen worden gehouden, aldus de studie. Maar deze becijferingen veronderstellen dat de aarde verder in cultuur wordt gebracht en men erin slaagt de behoeften aan levensmiddelen en tewerkstelling van een groeiende wereldbevolking te volgen.

Dit is een wedren tegen de demografische klok die de mensheid tot nu toe steeds heeft verloren. „Ondervoeding van steeds meer mensen, verslechtering van de woongelegenheid, toename van de werkloosheid en onvolledige tewerkstelling, jaarlijkse groei van het aantal volwassen analfabeten met 4 miljoen mensen,” zo is volgens de huidige situatie.

Volgens het ILO zal de wereldbevolking, nu geraamd op 3,9 miljard mensen tegen de eeuwwisseling zijn verdubbeld, maar deze verdubbeling zal niet overal gelijk zijn en hoger liggen in de arme landen. Zo heeft India nu een bevolking van 609 miljoen inwoners van wie meer dan de helft jonger is dan 18 jaar. In de derde wereld zijn 1,1 miljard mensen jonger dan 15 jaar en dat aantal zal omstreeks 2000 zijn verdubbeld.

Volgens de studie zal de derde wereld een overweldigende werkloosheid kennen als niet onmiddellijk maatregelen worden genomen of als de stijging van de werkgelegenheid op het huidige niveau gehandhaafd blijft. Europese landen die nu 100 werklozen hebben, zullen er in 1985 109 hebben, maar in Azië zal dat aantal klimmen van 100 naar 134, in Afrika naar 143 en in Latijns-Amerika naar 148.

De jeugd vormt, volgens het ILO, het

ernstigste probleem. „Om het huidige ritme van alfabetisering in de derde wereld te handhaven, zullen ontwikkelingslanden driemaal zoveel in de onderwijssector moeten investeren als de ontwikkelde landen. Zouden ouders uit de derde wereld hun kinderen dezelfde vormingskansen willen bieden als die waarover kinderen in de ontwikkelde landen beschikken, dan zouden ze net zoveel leraren moeten opleiden en scholen bouwen als op dit moment in de hele wereld voorhanden zijn”.

De derde wereld wordt door zijn hoge geboortecijfer op twee manieren bedreigd. Kinderen die geen school zullen hebben doorlopen, missen de minimale bekwaamheden en zullen niet aan werkloosheid ontsnappen. Anderzijds verarmen de landen van de derde wereld zich door de geweldige educatieve inspanningen die zij moeten leveren om zoveel mogelijk kinderen een opleiding te geven. Het voeden, kleden, huisvesten, verzorgen en vormen van kinderen ontnemt die landen investeringskapitaal dat werkgelegenheid zou kunnen bieden.

Het vraagstuk wordt alleen maar accurter door het verschijnsel van de vlucht van het platteland en versnelde verstedelijking. „De jongeren willen ontsnappen aan het benarde levenspeil van de landarbeiders. Maar in de steden komen zij in een nog onmogelijker situatie terecht. Zij zijn afgesneden van de banden met hun natuurlijke omgeving. De steden zijn reeds overvol jongeren die beter gevormd zijn om het stadsleven aan te kunnen” omdat die daar geboren zijn. Zij die van het platteland komen, vormen de meerderheid van de bevolking van de krottenwijken.

Volgens de studie zullen over 20 jaar meer werklozen dan werkenden wonen in de grote steden van de ontwikkelingslanden als de huidige demografische trend aanhoudt. Oplossingen zijn moeilijk te bedenken, zo meent het ILO.

„Zelfs indien men voor alle stadsbewoners werkgelegenheid zou weten te ontwikkelen zou dit alleen maar de landvlucht versterken. De betere werkgelegenheden zouden de plattelandsbewoners als een magneet aantrekken. Daarom vragen sommige deskundigen zich af of het probleem van de werkloosheid in de grote stadscentra ooit zal kunnen worden opgelost zolang het geboortecijfer op het platteland niet omhoog zal zijn gedrukt.”

„Anderzijds lijkt de mensheid de gevangene te zijn geworden van zijn eigen wetenschappelijke ontdekkingen. De vooruitgang van de medische wetenschap heeft de kindersterfte gedrukt en de levensduur verlengd. Steeds meer volwassenen zullen aanspraak kunnen maken op pensionering. Vandaar een nieuw dilemma voor de ontwikkelingslanden,” aldus het ILO. „Waar het geld vandaan halen voor financiering van zelfs minimale sociale voorzieningen? Hoe een systeem van sociale zekerheid opbouwen dat de afstand tussen tewerkgestelden in moderne industrieën en werklozen niet nog groter maakt?” Volgens de studie moet de oplossing voor al deze problemen gevonden worden in het omlaag brengen van de geboortecijfers. Maar men erkent meteen de problemen die daarbij rijzen. „Inspanningen van regeringen om het

geboortecijfer te verhogen of te verlagen sorteren meestal weinig effect. Het belangrijkste probleem daarbij is de geringe motivering van de echtparen om er wat aan te doen. Uit de geschiedenis van alle maatschappijen blijkt steeds opnieuw dat echtparen die geen kinderen meer wensen de nodige maatregelen daartoe nemen. Het is pas met de toename van de welvaart dat bij de ouders de wens groeit het aantal van hun kinderen te beperken.”

En daarmee is de cirkel van het bevolkingsprobleem gesloten. Want, aldus het ILO, „het is niet makkelijk het welvaartspeil van de ontwikkelingslanden op te voeren, als de economie van vele ontwikkelingslanden niet in staat is de bevolkingstoename op te vangen.”

* Artikel uit „Het Financiële Dagblad”, 15 maart 1974.

SAMENVATTING

Nota convent der christelijk-sociale organisaties:

WELVAART IN ARME LANDEN MOET OMHOOG

Betere exportkansen naar de rijke, westerse landen en betere vormen van ontwikkelingshulp voor de arme landen. Dit zijn de voornaamste aanbevelingen in een nota van het Convent der Christelijk-Sociale Organisaties, die onlangs is vastgesteld. In het Convent werken samen: het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond (NCW), het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNY), het Nederlands Christelijk Ondernemersverbond (NCOV) en de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB). Een korte samenvatting van deze „ontwikkelingsnota” volgt hieronder.

Veruit het belangrijkste doel van het ontwikkelingsbeleid is het verhogen van de algemene welvaart in de zogenaamde arme landen. Dat betekent: hogere en meer rechtvaardig verdeelde inkomens, werkgelegenheid, betere gezondheidszorg en onderwijs voor de plaatselijke bevolking.

De meeste ontwikkelingslanden leven van landbouw, veeteelt, visserij of mijnbouw (ook oliewinning). Sommige

hebben ook wat industrie van de grond gekregen. Veel last ondervinden deze landen van schommelende prijzen voor hun grondstoffen op de wereldmarkt, van synthetische produkten die hun „natuurlijke” produkten vervangen, en van handelsbelemmeringen aan de grenzen van de industrielanden.

Noodzakelijke hervormingen

Het ontwikkelingsbeleid moet worden afgestemd op de eigen situatie in het hulpontvangende land. Maar wanneer het politieke of sociale systeem aldaar (grote inkomensverschillen, godsdienstige problemen) remmend werkt op de economische ontwikkeling, is het in de eerste plaats aan het volk zelf om de noodzakelijke hervormingen door te voeren.

De mentaliteit in de zogenaamde rijke landen zal moeten worden omgebogen, zodat de ontwikkelingslanden een werkelijke kans krijgen mee te doen in het internationale economische verkeer. Vakbeweging en werkgeversorganisaties hebben bij die mentaliteitsbeïnvloeding een duidelijke taak.

Toenemende concurrentie

Natuurlijk zal een succesvol ontwikkelingsbeleid een toenemende concurrentie vanuit de ontwikkelingslanden tot gevolg hebben. Dat lijkt in strijd met

de westerse belangen, maar is dat niet. Op langere termijn zullen de belangen van zowel de ontwikkelingslanden als van ons gebaat zijn bij grotere internationale samenwerking op economisch gebied.

De opkomst van de ontwikkelingslanden zal voor veel ondernemingen in ons land veranderingen in produktie en afzet brengen. Werkgevers, werknemers en overheid zullen zich hier gezamenlijk op moeten voorbereiden. Een planning op wereldniveau van produktie en handel biedt echter geen oplossing, omdat er geen internationaal gezagsorgaan bestaat dat regels kan afdwingen. Het blijkt zelfs niet eenvoudig afspraken te maken die slechts moreel bindend zijn.

Economisch gelijkwaardig

Voor een vrij internationaal handelsverkeer is het nodig dat de betrokken landen economisch min of meer gelijkwaardig zijn of, anders gezegd, een gelijke koopkrachtige vraag hebben. Vóór alles moet naar die gelijkwaardigheid worden gestreefd om ook een rechtvaardige internationale arbeidsverdeling te bereiken.

Naast de multinationale ondernemingen moeten speciaal ook middelgrote en kleine bedrijven worden aangezet economisch actief te worden in de arme landen. Onze overheid zal met garanties en leningen particuliere investeringen moeten bevorderen. De investeringen — bij voorkeur in de vorm van „joint ventures” — moeten ook de sociale ontwikkeling van het hulpontvangende land dienen. Daarom behoren zo veel mogelijk mensen uit dit land te worden ingeschakeld en moet er met de plaatselijke vakbewe-

ging overleg worden gepleegd over lonen en andere arbeidsvoorwaarden.

Hindernissen opruimen

Op het gebied van de handel zullen bestaande hindernissen voor de ontwikkelingslanden moeten worden opgeruimd; zo mogelijk moeten deze landen een voorkeursbehandeling krijgen. Zij hebben immers hun exportopbrengsten hard nodig om daarmee machines en andere kapitaalgoederen voor hun jonge industrie te kunnen betalen.

Een goede internationale arbeidsverdeling — waar het streven uiteindelijk op is gericht — houdt in dat in een vrij handelsverkeer ieder land zich toelegt op die produkten, die aldaar verhoudingsgewijs het goedkoopst kunnen worden gemaakt. Ontwikkelingslanden zouden zich moeten richten op arbeidsintensieve produktieprocessen.

Voorkeur bij investeringen

Als gevolg van het klimaat en andere levensomstandigheden kan de prestatiedrang van land tot land verschillen en het is dan ook de vraag of investeringen in ontwikkelingslanden de voorkeur verdienen. Dit zal zo zijn als het voordeel van de (lage) arbeidskosten groter is dan het nadeel van de geringere arbeidsproductiviteit.

Van opgelegde wijzigingen in de internationale arbeidsverdeling mag niet te veel worden verwacht. Deze zijn moeilijk door te voeren, omdat de sociaal-economische doelstellingen in de rijke landen verschillen en omdat er geen internationale autoriteit is om zo'n beleid in praktijk te brengen.

Overgenomen uit: „De Werkgever”, nr. 25 - 6 december 1973.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

Drs. C. H. KOETSIER,
*secretaris Ontwikkelingssamenwerking van de Gereformeerde Kerken
in Nederland.*

Dr. J. VAN RAALTE,
legerpredikant.

Drs. J. P. PRONK,
minister voor Ontwikkelingssamenwerking.

Drs. P. JEUKEN,
directeur Stichting Ontwikkelingssamenwerking Vakbeweging.

Drs. G. H. TERPSTRA,
economisch medewerker CNV.

K. VAN DER MEER,
economisch medewerker CNV.

Vakbeweging en vormingswerk¹⁾

De opening van het Maarten Maartenshuis is een feit van betekenis. Dat ligt niet in de officiële opening als zodanig, maar in de zaak waarom het gaat.

De opening van het Maarten Maartenshuis ontleent zijn betekenis aan het doel waarvoor dit huis zal worden gebruikt. Vanwege dat doel is wat hier vandaag gebeurt van groot belang voor ons Slotemaker de Bruïne-Instituut. Het is ook van belang voor de gehele christelijk-sociale beweging in ons land. Een bijzondere betekenis heeft dit gebeuren naar mijn mening echter voor ons Christelijk Nationaal Vakverbond.

Bij de opening van dit huis gaat het om een nieuwe ruimte voor het scholings- en vormingsinstituut, waarmee het CNV zeer nauwe banden heeft. Maar de omstandigheden waaronder dit plaatsvindt geven aan deze opening een bijzonder accent.

Ik denk hierbij aan onze positie als christelijke vakbeweging als gevolg van het besluit van NVV en NKV om de vele jaren bestaande intensieve en goede samenwerking met het CNV te verbreken.

De vraag zou gesteld kunnen worden of de aankoop en ingebruikneming van het Maarten Maartenshuis wel verantwoord is. Getuigt een investering als deze niet van overmoed en het overschatten van eigen mogelijkheden? Worden er mogelijk risico's genomen die vanwege feiten en omstandigheden eigenlijk niet mogen worden aanvaard? Mijn antwoord daarop is dat ik er van overtuigd ben dat het bestuur van het SBI volkomen verantwoord handelt en een goed beleid voert. Met voldoening mag worden vastgesteld dat het SBI zich een eigen en zeer gewaardeerde plaats heeft verworven in de rij van de vele instituten die zich met vormingswerk bezighouden. En voorzover ik dat kan beoordelen zijn de vooruitzichten voor de verdere ontwikkeling van het SBI bepaald gunstig. Volstrekke zekerheid ten aanzien daarvan kan niemand geven. Daarom beschouw ik de opening van dit huis ook als een daad van overtuiging, hoop en verwachting. Ondanks miskennis en bestrijding gaan we met vertrouwen de toekomst tegemoet.

Als christelijke vakbeweging kennen we onze taak en daaraan houden we vast. En iedere tegenkantsing kunnen we niet beter beantwoorden dan door onze eigen activiteiten te versterken en uit te breiden. Daarbij mogen we ons gesteund weten door zeer velen ook buiten onze kring, die respect hebben voor de houding, de doelstellingen en het beleid van het CNV.

Dit klinkt allemaal nogal hooggestemd, zo zou men kunnen opmerken. Ik geef dat graag toe. Terecht kan de vraag worden gesteld of het wel zo is en in brede kring ook zo beleefd wordt. Maar ook al zou daarover geen enkele twijfel bestaan, dan is er nog de vraag wat we met onze overtuiging en verwachting doen.

¹⁾ Tekst van de toespraak van de heer J. Lanser, voorzitter van het CNV, gehouden op donderdag 11 april 1974 ter gelegenheid van de opening van het Maarten Maartenshuis te Doorn, het nieuwe vormingscentrum van het Slotemaker de Bruïne Instituut.

Er is zeker reden om aan te nemen dat de opvatting en het gevoelen die ik zojuist heb weergegeven niet door ieder in de christelijke vakbeweging bewust worden gedeeld.

Ook onder mensen die kiezen voor christelijke organisatie is lang niet altijd duidelijk welke doelstellingen worden nagestreefd en welke waarden daarbij in het geding zijn.

Dit verschijnsel doet zich ook binnen het CNV voor, zowel bij leden als bij mensen die in dienst zijn van de christelijke vakbeweging. Het zal ieder duidelijk zijn dat er tussen visie en overtuiging enerzijds en het praktisch handelen en vormgeven anderzijds een onlosmakelijk verband bestaat. We hebben hier te maken met verschillende aspecten van dezelfde zaak.

Ik wil daar nog wat nader op ingaan, vooral ook vanwege de rol die het SBI heeft te vervullen. Een rol die naar mijn mening van centrale betekenis is voor de realisering van de doelstellingen van de christelijke vakbeweging.

Scholing en vorming zijn voorwaarden voor de mens om zich te kunnen ontplooiën en om zo goed mogelijk tot zijn recht te kunnen komen. Beide zijn ook van wezenlijk belang voor het bestaan van het CNV als zodanig en voor de emancipatie van de mens in de onderneming. Daarop voortbordurend wil ik eerst iets zeggen over scholing en vorming van vakbondsleden en vervolgens over scholing en vorming van bedrijfsgenoten.

Zoals bekend bestaat de christelijke vakbeweging uit mensen die zich hebben aangesloten om met het evangelie als uitgangspunt en richtingwijzer bepaalde belangen te behartigen en doelstellingen te realiseren. Het is een algemene constatering die geen nieuws bevat. Zo bezien zou ik daar zonder meer aan kunnen voorbijgaan. Dat ik daarvoor toch aandacht vraag houdt verband met vragen naar de toekomst van de christelijke vakbeweging. Het zijn vragen die tot ons komen zowel van leden als van mensen die geen deel uitmaken van het CNV, maar daarvoor wel veel belangstelling hebben. In die vragen ligt dikwijls de suggestie opgesloten als zou het voortbestaan van het CNV van slechts weinig mensen, met name van een aantal bestuurders, afhankelijk zijn.

Ongetwijfeld is hun rol van betekenis en valt die meer op dan van anderen. Toch is het een ernstige misvatting te menen dat het bestaan en de toekomst van het CNV alleen of in hoofdzaak door deze mensen zou worden bepaald. De positie van het CNV is vooral afhankelijk van de houding van de leden en van de waardering daarvan door potentiële leden in de toekomst.

Uitgaande van de huidige situatie meen ik dat kort en goed gezegd dient te worden dat de leden het bestaan van het CNV waar moeten maken. Om dat te kunnen moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan.

In de eerste plaats zal men zich een duidelijk beeld moeten vormen van de betekenis van het gekozen uitgangspunt. Daarmee samenhangend zal men zich de doelstellingen en de visie van het CNV eigen moeten maken. Met dat eigen maken bedoel ik niet het klakkeloos overnemen daarvan. Daaraan bestaat wat mij betreft geen behoefte.

Wat moet gebeuren is dat men zich bewust verdiept in visie en doelstellingen van het CNV, die kritisch toetst en bijdraagt aan de verdere ontwik-

keling daarvan. Daarvoor is onder andere nodig, dat men ook leert nadenken over inhoud en betekenis van bepaalde waarden en over de wijze waarop men daaraan vorm kan geven. Dit is voor de christelijke vakbeweging van levensbelang.

Door zich te scholen en te vormen in het christelijk-sociale denken, kunnen de leden daadwerkelijk bijdragen aan de verdere ontwikkeling van het CNV en aan de realisering van zijn doelstellingen.

Ik ben ervan overtuigd dat we daar meer dan ooit systematisch mee bezig zullen moeten zijn. Ten dienste van leden en kaderleden, maar ook van bestuurders en stafmedewerkers in dienst van het CNV en zijn instellingen. Zij behoeven een regelmatige en doelgerichte scholing en vorming om blijvend invloed te kunnen uitoefenen op de maatschappelijke ontwikkeling.

Het lijkt mij noodzakelijk voor het zojuist door mij geschetste project van scholing en vorming een afzonderlijk fonds te vormen. De gelden daarvoor zullen uit de contributies van de leden beschikbaar moeten komen, zonedig door een extra verhoging daarvan. De voorbereiding, coördinatie en uitvoering van de betreffende scholings- en vormingsactiviteiten zouden opgedragen moeten worden aan het SBI. Aangezien de besluitvorming omtrent het programma alsmede de begeleiding daarvan door het gehele CNV moet worden gedragen, zouden die taken moeten worden opgedragen aan een adviesraad, bestaande uit vertegenwoordigers van het CNV en de aangesloten organisaties en externe deskundigen. De door mij genoemde voorzeningen zouden op korte termijn moeten worden getroffen en ik hoop dat, na interne raadpleging, de verbondsraad van het CNV zich daarover spoedig zal willen uitspreken.

Na aandacht gevraagd te hebben voor de vorming ten behoeve van de christelijke vakbeweging wil ik thans iets zeggen over de vorming van bedrijfsgenoten.

Hierbij denk ik vanzelfsprekend primair aan de leden van het CNV in hun positie van werknemer, medewerker, deelgenoot in de verschillende ondernemingen.

Scholing en vorming van onze leden met het oog op hun activiteiten in de onderneming is een essentiële taak van de christelijke vakbeweging. Eén van de primaire doelstellingen van het CNV is de emancipatie van de werknemer als bedrijfsgenoot. Onder die emancipatie versta ik dat de werknemer toegang heeft tot die plaatsen waar hij in maatschappelijke zin mee kan beslissen over de activiteiten van de onderneming, zowel intern als extern.

Anders gezegd gaat het er om dat de werknemers in staat worden gesteld medezeggenschap uit te oefenen op alle niveaus in de onderneming. En als ik het over medezeggenschap heb dan bedoel ik dat ook. Ik denk dan niet aan een soort mede-contrôle. Evenmin denk ik aan zeggenschap alleen op het terrein van het sociale beleid. Bij medezeggenschap denk ik aan mondige mensen die verantwoordelijkheid behoren te dragen voor wat zij individueel en in samenwerking met anderen doen.

Maar dat moet dan ook structureel mogelijk worden gemaakt. Daarvoor is onder andere nodig dat de positie van de ondernemingsraad wordt

versterkt. Terecht mag dan ook worden verwacht dat het CNV zich zal verzetten tegen elke poging om de ondernemingsraad terug te brengen tot de status van een personeelsraad. Met die poging gaat men in feite met het gezicht naar het verleden staan in plaats dat men zijn blik op de toekomst richt. Een dergelijke constructie doet tekort aan het karakter van de onderneming als samenwerkingsverband. Daarmee wordt ook tekort gedaan aan de positie van de werknemer als mondig mens in de onderneming.

Dit oordeel geldt ook voor elke poging om het werk van de ondernemingsraad ondergeschikt te maken aan de vakbeweging. Wie dat wil zet de zaken op zijn kop. De ondernemingsraad is er immers niet voor de vakbeweging. Wel mag van de vakbeweging worden verwacht dat zij ten dienste staat van de ondernemingsraad en met name van eigen leden die daarin zitting hebben.

Over de houding van de christelijke vakbeweging behoeft geen enkele twijfel te bestaan. Wij zetten ons beleid doelbewust voort en blijven streven naar verdere democratisering van de onderneming. Daar laten we het echter niet bij, maar we stellen ons als CNV beschikbaar om de werknemers toe te rusten om ook werkelijk medezeggenschap uit te oefenen. Het behoort mede tot onze taak onze leden de kennis en de instrumenten aan te reiken die zij voor de beoefening van medezeggenschap nodig hebben.

Dit houdt ook in dat wij ons gericht bezighouden met het proces van bewustwording. Het is een wezenlijke voorwaarde voor democratisering. En gelet op ons uitgangspunt, waardoor ons beleid normatief bepaald wordt, zullen wij onze leden en elkaar bewust moeten maken van de verantwoordelijkheid die ieder heeft en behoort te dragen. Door middel van scholing en vorming kunnen we elkaar behulpzaam zijn om die verantwoordelijkheid te leren beleven. Want daar gaat het in wezen om. Het gaat om de mens, die ook in zijn werk tot zijn recht moet kunnen komen als mondig en verantwoordelijk wezen.

Bij de verdere democratisering van de onderneming gaat het om fundamentele zaken. De christelijke vakbeweging heeft daaraan een eigen bijdrage te leveren. Het SBI kan ons daarbij uitstekend van dienst zijn. Laten we daar dan ook een intensief gebruik van maken. Vooral waar het de scholing en vorming van onze ondernemingsraadsleden betreft mag er geen incidenteel beleid worden gevoerd. Want ik herhaal, het is een van de belangrijkste taken van de gehele christelijke vakbeweging. Voor de uitvoering daarvan is eveneens een planmatige aanpak en goede coördinatie noodzakelijk. Dit zou gerealiseerd kunnen worden in samenhang met mijn voorstel betreffende de scholing en vorming ten behoeve van het CNV als zodanig. Ik hoop dat ook daarover spoedig beslist zal kunnen worden.

Tenslotte terug naar de zaak waarvoor we hier gekomen zijn: de opening van het Maarten Maartenshuis. Een feestelijke gebeurtenis.

Namens het CNV en ook namens het Convent van Christelijk Sociale Organisaties wens ik het bestuur en de medewerkers van het SBI daarmee van harte geluk. Het doet mij genoegen hierbij te mogen vaststellen dat het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond, het Nederlands Christelijk

Ondernemers Verbond en de Christelijke Boeren en Tuinders Bond, de drie organisaties die met het CNV het Convent vormen, ook werkelijk bij de activiteiten van het SBI betrokken zijn.

Ik hoop dat dit huis aan zijn doel zal beantwoorden en hier veel christelijk-sociale arbeid mag worden verricht. Allen die in dit huis een taak hebben in het kader van de SBI-activiteiten wens ik veel voldoening toe in hun werk. En moge onder Gods zegen de arbeid van het SBI bijdragen aan de verdere ontwikkeling van het christelijk-sociaal denken, ten dienste van onze leden, van alle bedrijfsgenoten en van de gehele samenleving.

J. Lanser

Het karakter van het bodempensioen¹⁾

Het kan niet worden ontkend, dat er sedert de Tweede Wereldoorlog heel wat is gedaan aan de verbetering van de financiële positie van de bejaarden. De invoering van de Noodwet Ouderdomsvoorziening was een eerste en bescheiden stap. Alleen de ergste nood werd gelenigd. Bij het verlenen van uitkering werd rekening gehouden met eigen inkomsten en vermogen. Dit riep nogal verzet op.

De vervanging van de Noodwet door de Algemene Ouderdomswet bracht een belangrijke verbetering. Aan alle bejaarden werd een welvaartsvast bodempensioen gegarandeerd. Gelijktijdig kwam de Ziekenfondsverzekering voor bejaarden tot stand. Een regeling die weliswaar niet ideaal is, maar een financiële bijdrage daarin van overheid en bedrijfsleven houdt de premie in ieder geval binnen zekere perken.

De verdere uitbouw van de pensioenverzekering in Nederland was en is onderwerp van discussie in de Stichting van de Arbeid. In 1969 werd binnen de Stichting afgesproken, dat aan een geleidelijke optrekking van het bodempensioen tot het niveau van het netto-besteedbaar minimumloon de hoogste prioriteit zou worden verleend. Deze afspraak werd in de Sociaal-Economische Raad en in de politiek gehonoreerd. Tot mijn grote vreugde kan ik vaststellen dat deze doelstelling inmiddels is gerealiseerd. Woord en daad zijn hier hand in hand gegaan.

De netto-niveaus van minimumloon en gehuwden-AOW-pensioen zijn thans nagenoeg gelijk. Per 1 juli 1974 is dat ook het geval met de bijstandsuitkering. Een belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van ons sociaal-zekerheidsstelsel.

Natuurlijk is hiermede niet alles bereikt. Ook thans zijn er nog heel wat onvervulde verlangens. Met de herstructurering van de aanvullende pensioenverzekeringen moet nog een begin worden gemaakt.

Door de Stichting van de Arbeid zijn daarover kortgeleden nog nadere mededelingen gedaan. Dat kan een nieuwe aanzet voor een verdere verbetering geven. Het ziet er overigens niet naar uit, dat dit probleem op korte termijn tot een oplossing zal worden gebracht. De zo noodzakelijke herwaardering van de ziekenfondsverzekering laat eveneens nog op zich wachten. Nog steeds kan niet ieder profiteren van een premie naar financiële draagkracht. Het wachten is op een volksverzekering tegen ziektekosten. De meerderheid van de SER heeft daartoe geadviseerd. Het gaat nu om een politieke vertaling van deze voorstellen. Toegezegd is, dat dit nog in deze kabinetsperiode zal geschieden. De vakbeweging rekent erop dat deze belofte zal worden waargemaakt.

Rapporten en adviezen zijn er genoeg uitgebracht. Het is de hoogste tijd voor een snelle uitwerking in een wettelijke regeling.

Een ander verlangen dat vooral de laatste tijd steeds vaker naar voren

¹⁾ Toespraak door de heer L. de Graaf, 2e voorzitter van het Christelijk Nationaal Vakverbond, op de 14e Algemene Vergadering van de Protestants Christelijke Ouderenbond te Amersfoort, op 15 mei 1974.

komt is: voer een flexibele pensioendatum in, hetgeen dan zou moeten betekenen het mogelijk maken van een vervroegde pensionering. Het is verleidelijk om over deze en de eerder genoemde onderwerpen verder uit te weiden. Daarover is veel te zeggen, maar ik zal dat nu niet doen. Ik wil mij nu beperken tot één aspect van de huidige pensioenproblematiek, te weten de relatie: AOW-ABW en minimumloon. Met andere woorden: moet de niveau-gelijkheid die thans is bereikt ook voor de toekomst worden gehandhaafd. Weer anders gezegd: moeten bijstand en bodempensioen blijvend gekoppeld worden aan de verdere ontwikkeling van het minimumloon. Om elk misverstand te voorkomen zij hierbij opgemerkt, dat het niet gaat om het loslaten van de welvaartsvastheid — door de koppeling aan de ontwikkeling van de lonen — van bijstand en bodempensioen. Geenszins, de welvaartsvastheid moet blijven en staat niet ter discussie. Die welvaartsvastheid geldt ook voor het minimumloon. Waar het straks om gaat is, of de eventuele structurele — dus extra! — verhogingen van het minimumloon ook moeten doorwerken in bijstand en bodempensioen. Zo ja, dan dienen beide elementen blijvend aan het minimumloon te worden gekoppeld. Zo neen, dan kan ontkoppeling plaatsvinden, of anders geformuleerd: dan kan, wat bodempensioen en bijstand betreft worden volstaan met het volgen van de algemene loonontwikkeling. Het handhaven derhalve van de welvaartsvastheid zoals die reeds thans in de sociale verzekering geldt.

De vakbeweging — dat geldt dus ook voor het CNV — heeft over deze problematiek nog geen beleidsuitspraak gedaan. Het wachten is op een adviesaanvraag van de regering aan de Sociaal-Economische Raad. Gezien deze stand van zaken is het wellicht enigszins voorbarig en bovendien riskant om over dit onderwerp toch een aantal kritische opmerkingen te maken. Het is misschien wel dubbel riskant om dit te doen in een algemene vergadering van een ouderenbond. Dit klemt nog eens te meer, nu uw voorzitter zich voor een blijvende koppeling aan het minimumloon heeft uitgesproken. In zo'n situatie is het een hachelijke onderneming deze zaak als het ware ter discussie te willen stellen. Ik ben mij terdege van die moeilijkheid bewust. Toch meen ik het er op te mogen, ja zelfs te moeten wagen.

Het is overigens geheel voor mijn persoonlijke verantwoordelijkheid. U zult begrijpen dat het zeker niet in mijn voornemen ligt een uitgesproken mening te verkondigen of mij nu reeds op een beleidsbeslissing vast te leggen. Daarvoor is de tijd nog niet rijp. Diepgaand beraad en overleg dient daarover nog plaats te vinden. Het enige wat ik nu zou willen doen is het leveren van een bijdrage in de discussie. Ik acht mij gelukkig dit in uw kring te mogen doen. U hoeft mij straks uw reacties niet te sparen. Het gaat er immers om door een onderlinge meningsvorming een steentje bij te dragen voor het nemen van verantwoorde beleidsbeslissingen.

Ik doe dit liever bij u en met u, dan daar waar u, als betrokkenen, uw stem niet kunt laten horen.

Het vraagstuk wat ons bezig houdt is niet eenvoudig. Er zitten meer kanten aan deze zaak dan wellicht op het eerste gezicht lijkt. De straks te nemen beslissing heeft verstrekkende gevolgen. Het gaat om het belang

van veel mensen, heus niet alleen bejaarden. Het lijkt mij een sociaal-economisch probleem van niet te onderschatten betekenis. Daarom wil ik er niet licht aan tillen en lijkt mij een genuanceerde benadering gewenst, zo niet noodzakelijk. Met andere woorden: het komt mij verstandig voor zich niet al te vlot voor of tegen ontkoppeling uit te spreken. Het is misschien vrij gemakkelijk uw handen op elkaar te krijgen voor een met verve en gloed te brengen verhaal vóór een blijvende koppeling. Ik kies die weg bewust niet. Integendeel, ik zou hier en daar wat kritische kanttekeningen willen maken, die u en mij nopen ook de keerzijde van de medaille te bezien.

Het is zonder twijfel niet de gemakkelijkste weg, maar ik acht deze keus wel het meest verantwoord.

De vraag kan worden gesteld of de gepensioneerde en degene die bijstand ontvangt uiteindelijk gediend zijn met een blijvende koppeling aan het minimumloon. Het is niet uitgesloten dat door deze koppeling een remmende invloed wordt uitgeoefend op eventuele structurele verhogingen van het minimumloon.

Koppeling betekent immers dat elke extra verhoging van het minimumloon verstrekkende gevolgen heeft. De meeruitgaven aan minimumloon is maar een fractie van de overige gevolgen. Het hele niveau van de sociale voorzieningen en de sociale verzekeringen moet mee omhoog. Dat gaat om geweldige bedragen. De omvang van een dergelijk uitstralingseffect moet niet worden onderschat. De totale last kan daardoor dermate zwaar worden, dat van de mogelijkheid tot extra verhoging van het minimumloon minder gebruik wordt gemaakt dan in geval van ontkoppeling. De ontwikkeling van het minimumloon wordt op die manier onnodig afgeremd. De minimumloner wordt gestraft, zonder dat de overigen er één cent beter van worden. Ik heb de indruk, dat hiermee niemand is gediend.

Een ander aspect dat niet uit het oog mag worden verloren is het volgende. De AOW biedt een bodempensioen. Die bodem is nu opgetrokken tot een belangrijk hoger niveau dan aanvankelijk het geval was. Het streven is er op gericht, dat in de toekomst iedere gepensioneerde boven dit startbedrag er nog iets bij heeft.

Voor de werknemers gelden aanvullende pensioenverzekeringen en vele zelfstandigen kunnen profiteren van de fiscale faciliteiten van de zogenaamde oudedagsreserve.

Het lijkt niet meer dan redelijk om voor de beoordeling van de pensioenpositie te kijken naar bodem en aanvulling tezamen.

Bovendien is het zo, dat elke structurele (extra) verhoging van het AOW-pensioen voor de meeste actieven leidt tot een dienovereenkomstige vermindering van het aanvullend pensioen. Het AOW-pensioen is immers meestal tenvolle in de eigen pensioenregeling ingebouwd.

Jaren achtereen is de hoogste prioriteit verleend aan extra verhogingen van de bodempensioenen. Dat moest, want het niveau was te laag. De in 1969 gestelde doelstelling is nu bereikt. Gezien de beperkte ruimte lijkt het reëel om op z'n minst een nieuwe prioriteitstelling in overweging te nemen. Het gaat er daarbij niet om het bereikte niveau te bevriezen. Neen,

dat niveau blijft de lonen volgen en blijft dus welvaartvast. In discussie is het al of niet blijvend extra verhogen. Er zijn meer nog niet vervulde sociale verlangens.

Zonder volledig te zijn kunnen in dit verband worden genoemd de financieel onbevredigende positie van:

- de van jongsfaan gehandicapten;
- de zelfstandigen die langdurig arbeidsongeschikt zijn;
- de ongehuwde oudere vrouwelijke werknemers;
- de langdurig werkloze oudere werknemers;
- de weduwnaars met jonge kinderen;
- de invalide gehuwde huisvrouw;
- enz., enz.

U zult begrijpen dat een eventuele realisering van al deze wensen geld, ja zeer veel geld gaat kosten. Het is volstrekt onmogelijk dit alles ineens te doen. Daarvoor is waarschijnlijk meer tijd nodig dan ons allen lief is. Dat vereist programmering en een nieuwe afweging van prioriteiten. De als norm gestelde ruimte voor de stijging van de sociale verzekeringsuitkeringen van 3 pct. van het netto nationaal inkomen blijkt nodig te zijn om de autonome ontwikkelingen op te kunnen vangen. Dat zijn automatische lastenstijgingen, zonder dat tot enige uitbreiding wordt overgegaan. Er is praktisch geen manoeuvreerruimte over. Daarom is het nodig de verschillende verlangens opnieuw op een rijtje te zetten en op een evenwichtige wijze tegenover elkaar af te wegen.

Bij het hele afwegingsproces dient ook terdege te worden gelet op de positie van de actieve beroepsbevolking. Het is in het algemeen deze groep die steeds weer het geld op tafel moet brengen. Elke stijging in de collectieve sfeer beperkt of reduceert het beschikbare inkomen. Dat treft ook de werknemer met een laag, een modaal of een middelmatig inkomen.

Uitgaande van de loon- en arbeidsvoorwaarden in een bepaalde administratieve sector, blijft er voor een gehuwde werknemer met een bruto-maandloon van f 1.460,— (modale werknemer) een netto-bedrag over van f 1.002,—. Een bruto-maandbedrag van f 2.230,— (gelijk aan de premiegrens volksverzekeringen) levert ongeveer f 1.420,— netto op.

Hierbij mag dan ook wel eens worden bedacht, dat 27 pct. van de volwassen loontrekkers een loon heeft dat gelijk is aan of lager is dan dat van de zogenaamde modale werknemer. De categorie volwassen loontrekkers met een loon gelijk aan of minder dan de premiegrens volksverzekeringen, is niet minder dan 53 pct.

Met andere woorden: voor een groot deel van de actieve beroepsbevolking, die mede het geld voor de collectieve verplichtingen moet opbrengen, is het ook niet zo dat men in het geld zwemt.

Het eventueel achterwege laten van extra niveauperhogingen behoeft natuurlijk niet te betekenen dat niet op andere wijzen wordt gestreefd naar een verbetering van de financiële positie van met name de ouderen met de laagste inkomens.

Hierbij kan worden gedacht aan belasting-faciliteiten. Ook de invoering

van een volksverzekering tegen ziektekosten kan een verlichting brengen, omdat dan de premie daarvoor tenvolle op de financiële draagkracht wordt afgestemd.

Vooruitlopende daarop zouden nu reeds wijzigingen kunnen worden aangebracht in de richtlijnen voor de inkomensvaststelling ten behoeve van de ziekenfondsverzekering voor bejaarden. Een wijziging bijvoorbeeld in deze zin, dat de bejaarden niet meer geacht worden in te teren op het eigen vermogen (meestal eigen huis). In plaats van de veronderstelde inkomsten uit vermogen, zou dan alléén met de werkelijke inkomsten daaruit rekening moeten worden gehouden.

Voor hen die bijstand krachtens de Algemene Bijstandswet ontvangen liggen de kaarten uiteraard veelal wat anders. In die sector zou wellicht iets kunnen worden bereikt door een zekere verruiming van de inkomensaf-trekbepalingen en enige versoepeling van de individuele beoordeling.

Natuurlijk is er over het onderwerp dat ik vandaag bij u heb aangesneden nog wel meer te zeggen. Voorlopig is er, dacht ik, voldoende stof voor discussie aangedragen. Ik heb gepoogd wat hardop te denken over een zaak waarover wij binnenkort een beleidsuitspraak zullen moeten doen. Al pratend en samen overlegend moet het mogelijk zijn tot een verantwoorde keus te komen.

L. de Graaf

Ontwikkelingen in de WAO

Na de inwerkingtreding van de WAO op 1 juli 1967 is er in de wijze van uitvoering nogal het een en ander veranderd.

De vakbeweging heeft hierin een actieve rol gespeeld. Jammer genoeg blijkt dat niet of nauwelijks bij de leden bekend te zijn, ondanks de publicaties die er aan gewijd zijn in „De Gids” en „Evangelie en Maatschappij”. In sommige gevallen is invaliditeit en de gedachte dat het CNV nooit wat voor WAO-trekkers doet, aanleiding geweest om het lidmaatschap op te zeggen omdat „anderen” wel iets doen. Dat is een misvatting!

Het lijkt daarom zinvol nog eens op een rijtje te zetten wat er zoal is gebeurd, zonder dat overigens precies aangegeven kan worden van welk gewicht hierin de rol van de vakbeweging is geweest. Op zich is dat ook vanzelfsprekend omdat in onze huidige samenleving belangrijke zaken in overleg met de werkgevers, de regering of nog meerdere partners, worden geregeld. Daarbij ontkomt men er niet aan ook rekening te houden met het gemeenschappelijk belang, waardoor aan het verlangen van een bepaalde groep niet of niet volledig tegemoet kan worden gekomen.

Hierna volgend zal getracht worden de diverse geheugens enigszins op te frissen, door een korte weergave van de belangrijkste wijzigingen in de achterliggende jaren.

De oud-invaliden

Per 1 juli 1967 werden zij onder de WAO gebracht. Maatstaf voor de uitkering, ongeacht het vroegere verdiende loon, was het minimumdagloon of een gedeelte daarvan als men nog wat kon werken.

Voor deze gedeeltelijk geschikten gold bij het (opnieuw) volledig arbeidsongeschikt worden een terugvallen op het minimumdagloon en de daaraan gekoppelde uitkering, alsof we geen nieuwe betere wet hadden gekregen. In cijfers uitgedrukt gebeurde er dit:

Een vertegenwoordiger werkte nog ongeveer 35 pct. en verdiende daarmee f 600,— per maand, oftewel f 27,69 per dag. Daarnaast kreeg hij 65 pct. WAO-uitkering hetgeen f 19,54 per dag was.

In september moest de man het werk volledig staken. De definitieve uitkering werd 80 pct. is f 24,78. De verhoging was f 24,78 — f 19,54 is f 5,24 per dag. Van de f 27,69 loon bleef niet 80 pct. of f 22,16 over, maar f 5,24.

De vakbeweging heeft dit te bestemder plaatse aangekaart, met als gevolg een uitbreiding van de zogenaamde dagloonregelen, waardoor in dit soort gevallen zodanig gehandeld kon worden, dat bij de oude uitkering f 22,16 werd bijgeteld en niet f 5,24. „De Gids” wijdde hier destijds een artikel aan.

Verhoging daglonen

Voor dezelfde groep WAO-trekkers, dat wil zeggen de oud-invaliden, is in twee fasen in 1971 en 1972 het minimumdagloon WAO losgelaten.

Toen is ook voor hen als maatstaf voor de uitkering het verdiende loon gaan gelden. In sommige gevallen, namelijk daar waar het eigen loon vermoedelijk tengevolge van een pas begonnen of reeds eerder aanwezige handicap onevenredig laag was in vergelijking met de „gelijksortige arbeider”, heeft men zelfs het hogere loon van de laatste genomen.

Over deze maatregel die voor velen soelaas bood, viel de schaduw van de 50.000 WAO-trekkers die er niets bij kregen. Zij hadden in het verleden niet meer verdiend dan het minimumloon.

Jammer genoeg hebben degenen die over deze zaak zoveel tam-tam hebben gemaakt, bijvoorbeeld de VARA-ombudsman en de Algemene Nederlandse Invaliden Bond, dit laatste over het hoofd gezien. Daardoor zijn valse verwachtingen gewekt.

Ook nu komen er nog dagelijks gevallen onder de WAO op basis van het minimumdagloon omdat zij gewoon niet meer verdiend hebben.

In het Actie-program van de vakbeweging is overigens gepleit voor de optrekking van het minimumdagloon WAO.

Afschattingen

Hier gaat het om de toepassing van de wet.

Afschatten betekent het verlagen van de uitkering overeenkomstig de aanwezige, overigens geschatte, verdien capaciteit, met andere woorden wat men met werken nog zou kunnen verdienen.

De dokter stelt vast wat er medisch gezien voor beperkingen zijn en de arbeidsdeskundige bekijkt dan welk werk dan nog *zou kunnen* worden gedaan en wat daarmee verdiend *zou kunnen* worden. Derhalve een nogal theoretische bezigheid.

De wet geeft de mogelijkheid van een andere benaderingswijze. Daar wordt gezegd, dat bij het „afschatten” rekening gehouden moet worden met de gevolgen van de handicap bij het verkrijgen van passend werk.

Wil dit praktische betekenis hebben dan moet de verlaging van de uitkering plaatsvinden op grond van het verdiende loon. Er moet dan werkelijk passende arbeid zijn gevonden én worden verricht.

Het heeft lang geduurd maar toch is het zover dat de praktische werkwijze nu in de praktijk wordt gevolgd, zij het met de grootste aarzeling, hier en daar.

Loongrens ZFW

Zo op het oog past dit niet in een artikel over de toepassing van de WAO. Toch is er kortgeleden een besluit genomen dat voor een aantal WAO-trekkers van belang is.

De situatie tot 1 januari 1974 was dat wanneer er voor de ziekte een loon boven de loongrens ziekenfondswet werd verdiend en men derhalve particulier verzekerd was of althans behoorde te zijn, dit zo bleef tijdens de WAO-uitkering, ook al was de uitkering lager dan die *loongrens*.

Voorbeeld: loon f 25.000,— is hoger dan de huidige loongrens ZFW van f 23.200,—.

In de WAO krijgt men dan 80 pct. van f 25.000,— is f 20.000,—, waarbij

dan gemakshalve in deze globale berekening de vakantietoeslag is inbegrepen. In de oude situatie moest men de particuliere verzekering voortzetten, vanaf 1 januari 1974 is men verplicht verzekerd voor de ziekenfondswet omdat de bruto uitkering WAO beneden de loongrens uitkomt.

Voorzieningenbeleid

Op grond van artikel 60 van de WAO kan veel gedaan worden om de gevolgen van ziekte of ongeval zoveel mogelijk te beperken.

Dit kan leiden tot het verstrekken van een auto, vaak aangepast aan de handicap, de aanpassing van de woning, bijvoorbeeld aan de behoeften van rolstoelpatiënten, revalidatie, omscholing enz.

Hoewel dit allemaal zaken zijn waarmee nooit aan de weg is getimmerd, blijkt uit het cijfermateriaal een duidelijke versoepeling van het beleid. Terecht wordt langs deze weg nog de mogelijkheid van werken geboden door het vervoer van en naar het werk mogelijk te maken en/of de arbeidsplaats aan te passen aan de handicap. Ook dit laatste kan namelijk voor rekening van de WAO gebeuren. Over de verbetering van de levensomstandigheden die tevens mogelijk is, moet evenmin gering worden gedacht.

Stelt u zich maar het ouderpaar voor met drie jongens met verlammingverschijnselen. Eén is reeds volledig rolstoelpatiënt, de tweede zal dit binnenkort zijn en bij de derde is het eveneens een kwestie van tijd.

Het ouderhuis moest aangepast worden voor rolstoelgebruik én er moest toilet- en douchegelegenheid gemaakt worden. Dat kostte wel iets! Maar het was een goede zaak en voor de betrokkenen van zeer groot belang. De man in de straat merkt er weinig van, maar daarom is het niet minder belangrijk.

De pers of de t.v. zou eens een geval als hierboven geschetst te pakken moeten zien te krijgen en dit — uiteraard met toestemming van de betrokkene — den volke kond moeten doen! Of is iets goed doen te weinig spectaculair?

Artikel 40 WAO

Tot nog toe hadden we het over enkele zaken die verbeterd waren.

Nu nog iets wat aan de orde is gesteld en hopelijk op niet te lange termijn verbeterd zal worden.

Het aantal WAO-trekkers dat er mee te maken heeft of zal krijgen, is waarschijnlijk klein, maar voor diegenen is de zaak tóch belangrijk.

Het gaat hierom:

Er zijn mensen die er de voorkeur aan geven bijvoorbeeld halve dagen te werken. Bij arbeidsongeschiktheid wordt het WAO-dagloon uiteraard vastgesteld naar het verdiende loon met halve dagen werken. Bij gedeeltelijk herstel, zeg 50 pct. volgt 40 pct. uitkering naar dit lager dagloon.

Betrokkene gaat werken, na verloop van tijd zelfs hele dagen. Daarmee verdient hij (of zij natuurlijk) meer dan vroeger met halve dagen werken. Als zo iemand nou opnieuw ziek wordt, dan zegt artikel 40 WAO dat dan een WAO-uitkering gegeven mag worden naar het hoogste dagloon, dus het laatst verdiende loon in dit geval. De bedoeling hiervan is een zo gunstig mogelijke uitkering. Wat men vergat was dat slechts één dagloon

gehanteerd kan worden en dat betekent dat de oude uitkering zonder meer wegvalt.

Een voorbeeld zal het ingewikkelde geval hopelijk duidelijker maken:

½ dagen werken, dagloon f 30,—.

Ziek, WAO-uitkering 80 pct. van f 30,— is f 24,—. Later 50 pct. werken, WAO-uitkering 40 pct. van f 30,— is f 12,—.

Werken wordt tot hele dagen op 50 pct. kracht uitgebreid en het loon bijvoorbeeld f 32,— per dag. Loon plus uitkering dus f 32,— plus f 12,— is f 44,— per dag. Opnieuw volledig arbeidsongeschikt en dan volgt de keuze tussen f 30,— en f 32,— per dag. Dat wordt het hoogste, dus f 32,—, waarvan 80 pct. aan uitkering f 25,60 is. De oude uitkering van f 12,— is dan volledig verloren gegaan.

Eigenlijk had die f 12,— verhoogd moeten worden met 80 pct. van het verdiende loon van f 32,—, dus met f 25,60. Het totaal was dan geworden f 12,— plus f 25,60 is f 37,60. Een juistere en vooral rechtvaardiger uitkomst!

Daaraan wordt nu gesleuteld.

Percentages

Tenslotte nog een gedachte van de schrijver.

De WAO kent arbeidsongeschiktheidsklassen bijvoorbeeld 45-55 pct., om er maar één te noemen.

De daarbij behorende uitkering is 40 pct.

Men wordt dan geacht hoogstens 55 maar minstens 45 pct. bij te kunnen verdienen. Loon en uitkering samen komen 5 tot 15 pct. lager uit dan het vroegere loon.

Waarom geen uitkering tot het volle loon zoals in de ziekteperiode wel gebeurt?

Dit zou voor de werknemer een goede stimulans zijn, maar ook voor de werkgever die bereid is een gehandicapte aan passend werk te helpen. De kosten zouden wel eens geringer kunnen zijn dan de baten. Toekomstmuziek? Dat hoop ik dan maar.

Naschrift

De ingewikkelde stof is in kort bestek behandeld, hetgeen de duidelijkheid niet ten goede komt. De lezer mag zich echter realiseren, dat het artikel de bedoeling heeft aan te geven dat de WAO-trekkers niet een door de vakbeweging vergeten groep zijn.

Mocht men meer informatie over een bepaald punt willen, dan zal de organisatie waarvan men lid is deze graag verstrekken. J. Hogenes.

Het optreden van de internationale arbeidsorganisatie

Problemen en vooruitzichten.

Hieronder volgt een uittreksel van een rapport, dat door de Directeur-Generaal van de Internationale Arbeidsorganisatie te Genève is uitgebracht over de problemen en vooruitzichten van deze voor de werknemers zo belangrijke internationale organisatie.

De inhoud hiervan leek ons voor de lezers van „Evangelië en Maatschappij” bijzonder waardevol. Vandaar dat wij in dit nummer het uittreksel hebben opgenomen.

De onlangs verkozen Directeur-Generaal van de Internationale Arbeidsorganisatie, de heer Blanchard, heeft in zijn rapport aan de conferentie een aantal terreinen in de sociale sector belicht waarop het optreden van de IAO het meest noodzakelijk is. In zijn inleiding geeft hij de redenen aan voor de keuze van het onderwerp van zijn rapport: de aanvankelijk gekozen opzet bleek te ambitieus gezien de omstandigheden na de dood van de vorige Directeur-Generaal, de heer Jenks; bovendien lijkt het noodzakelijk op dit ogenblik de mening van de diverse delegaties te weten ten aanzien van de problemen welke de IAO tracht en wil trachten op te lossen.

In de inleiding somt de Directeur-Generaal enkele van de belangrijkste problemen op waarmee de mensheid op het ogenblik geconfronteerd wordt: bijv. het feit dat niettegenstaande de technologische vooruitgang en de steeds vollediger beheersing van de maatschappelijke orde nog steeds een groot aantal mensen onder zeer slechte omstandigheden werkt, de inflatie, de internationale arbeidsmigratie, de multinationale ondernemingen, de milieuvervuiling, de energiecrisis. De Directeur-Generaal ziet de specifieke taken van de IAO, gezien deze algemene situatie, vooral op het gebied van werkgelegenheid en opleiding, inkomensbeleid en sociale zekerheid, arbeidsvoorwaarden en werkmilieu, tripartisme en arbeidsverhoudingen en mensenrechten. Aan elk van deze sectoren wijdt hij een hoofdstuk in zijn rapport. Hieronder volgt een korte samenvatting van elk van deze hoofdstukken.

I. Werkgelegenheid en opleiding

a. *Werkgelegenheid*

Hoewel het Wereld-Werkgelegenheidsprogramma van de IAO reeds het één en ander bereikt heeft op het gebied van het ontstaan van nieuwe

benaderingswijzen van het werkgelegenheidsprobleem in de ontwikkelingslanden, is een dynamisch en universeel wereld-werkgelegenheidsprogramma nu meer dan ooit noodzakelijk. De recentelijk ontstane problemen in verband met het aanbod en de kostenstijgingen van energiebronnen en grondstoffen kunnen immers ernstige gevolgen hebben voor de werkgelegenheid over de hele wereld.

Gedurende de 5 jaar dat het wereld-werkgelegenheidsprogramma wordt uitgevoerd, is men er allereerst in geslaagd de internationale gemeenschap te overtuigen van en te binden aan de doelstellingen van het programma (bijv. in het kader van het Tweede Ontwikkelingsdecennium). Verder heeft de IAO in samenwerking met andere internationale organisaties nieuwe werkwijzen gevonden die reeds nu belangrijk bijdragen tot het formuleren van nieuwe concepties en nieuwe benaderingswijzen van het werkgelegenheidsprobleem in ontwikkelingslanden. Een essentiële vraag is echter of de nieuwe benaderingswijze die de IAO voorstaat en haar nieuwe werkwijze voldoende doorwerken in het regeringsbeleid en in de huidige werkgelegenheidssituatie in de derde wereld. Er zijn reeds enige aanwijzingen dat deze vraag positief beantwoord kan worden.

Verwacht mag worden dat het wereld-werkgelegenheidsprogramma zich als volgt zal ontwikkelen. Allereerst zal worden voortgegaan met het propageren en realiseren van een ruime benaderingswijze van het werkgelegenheidsprobleem. Het verrichten van de hiervoor noodzakelijke activiteiten zal geschieden in samenwerking met de andere leden van de „VN-familie”. Aan de bevordering van de werkgelegenheid in de landbouw zal speciale aandacht worden geschonken. Een diepgaand onderzoek dat in de komende 2 jaar zal worden ingesteld naar de IAO-activiteiten op het gebied van plattelandsontwikkeling zal het mogelijk maken de rol en de benaderingswijze van de IAO in een gezamenlijk optreden van enkele gespecialiseerde organisaties (IAO, FAO en de Wereldbank) exact te formuleren. De IAO dient verder haar aandacht te richten op de verhouding tussen de bevolkingsgroei en de werkgelegenheid, en tussen technologie en de werkgelegenheid, met het oog op het verschaffen van voldoende informatie, advies en bijstand.

In het kader van het wereld-werkgelegenheidsprogramma zal bovendien getracht moeten worden de gevolgen van de energiecrisis, welke voor de ontwikkelingslanden meer desastreus zullen zijn dan voor de geïndustrialiseerde landen, zoveel mogelijk af te wenden, voorzover zij de werkgelegenheidssituatie betreffen. Op de lange duur zullen de stijgingen van de olieprijs echter wellicht enige positieve invloed kunnen uitoefenen in de vorm van een meer evenwichtige economische en sociale ontwikkeling. De nieuwe situatie vereist mogelijk een internationale arbeidsverdeling, welke, gepaard aan een betere verdeling van industrie, landbouw en dienstverlening, gebaseerd op geschikte vormen van technologie, zou kunnen leiden tot een hoger werkgelegenheidspeil en een betere inkomensverdeling over de hele wereld.

b. Opleiding

In het kader van de werkgelegenheidsproblematiek is de opleiding een belangrijke factor. Het is van het allergrootste belang dat de IAO haar activiteiten voortzet op het gebied van de organisatie van opleidingsprogramma's die gericht zijn op vergroting van de produktiviteit en beperking van het verloren gaan daarvan, alsmede haar activiteiten op het gebied van het zoeken naar nieuwe benaderingswijzen ter realisering van aanpassing van de opleiding aan de nationale behoeften, de mogelijkheden voor werk en de toekomstige technologische vooruitgang. De discussie op de 59e en de 60e Internationale Arbeidsconferentie over de kwestie van de beroepsbegeleiding en de vakopleiding zal de IAO in staat stellen beleidslijnen voor haar optreden terzake te formuleren.

De IAO dient bovendien de opstelling te bevorderen van duidelijke programma's met betrekking tot verbetering van de opleiding, geïntegreerd in de nationale ontwikkelingsprogramma's, en bij de opstelling daarvan te helpen.

Ook het zoeken naar nieuwe benaderingswijzen, beleidslijnen en methoden van vakopleiding om een rationeler gebruik van de schaarse bronnen te realiseren, is een belangrijk actieterrein voor de IAO. Een noodzakelijk complement hiervan is het verschaffen van richtlijnen en hulp bij de ontwikkeling van de diensten voor beroepsinformatie en beroepskeuzevoorlichting.

Bij alle bovengenoemde activiteiten dient prioriteit te worden verleend aan drie bevolkingsgroepen: de plattelandsbevolking, de werkzoekende jongeren in ontwikkelingslanden die ca. 1/3 van de totale beroepsbevolking vormen, en tenslotte de gehandicapten (w.o. niet alleen de „traditionele” lichamelijk gehandicapten, maar ook geestelijk gestoorde en aan drank of drugs verslaafden).

Wat de activiteiten van de IAO inzake management-verbetering betreft, is gebleken dat de IAO meer aandacht moet gaan schenken aan de sociale aspecten van bedrijfsvoering — met name aan een goede personeelsadministratie en een bedrijfsvoering met inspraak van de werknemers, aan de ontwikkeling van de bedrijfsvoering in kleine bedrijven en coöperaties, in bedrijven en organisaties op het platteland en aan de opleiding tot bedrijfsvoering in de publieke sector.

De problemen op het gebied van werkgelegenheid en opleiding vormen één van de grootste uitdagingen voor de IAO in de komende jaren. Het is noodzakelijk de activiteiten op dit gebied voortdurend te herzien, de aanpak te veranderen en de methoden te verbeteren, dit alles aan de hand van de opgedane ervaringen. Bovenal moet ervoor worden zorggedragen dat de beschikbare middelen (d.w.z. die van de IAO en van het Centrum in Turijn) op de juiste wijze worden aangewend zodat dynamische programma's kunnen worden opgesteld ter onmiddellijk gebruik van de lidstaten.

II. Inkomensbeleid en sociale zekerheid

De eerste vereisten voor sociale rechtvaardigheid zijn een billijke inkomensverdeling, adequate bescherming voor degenen die in de meest behoeftige omstandigheden verkeren, en een mate van zekerheid voor hen die voortdurend of met tussenpozen niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien.

a. Inkomensbeleid

Het probleem van een billijke inkomensverdeling speelt zowel in de geïndustrialiseerde als in de ontwikkelingslanden. De rol van de IAO hier kan nagegaan worden aan de hand van 3 verschillende thema's:

(1) allereerst de verhouding tussen werkgelegenheid en inkomensverdeling. Het lijkt dat de verdeling van het inkomen niet alleen het bestaan van het werkgelegenheidsprobleem weerspiegelt, maar dat het tevens de óorzaak is van het bestaan van dat probleem. Er dienen evenwel nog vele aspecten onderzocht te worden voordat nationale autoriteiten over voldoende bewijs kunnen beschikken om de politieke besluitvorming aan de hand van deze stelling te kunnen beïnvloeden. Een diepgaand onderzoek naar deze aspecten zou de IAO in staat stellen praktische hulp te verlenen en beleidsadviezen uit te brengen over maatregelen tot bevordering van volledige werkgelegenheid en een billijker inkomensverdeling;

(2) vervolgens de verzameling van gegevens. De IAO zal terzake een belangrijke rol kunnen spelen. De nadruk zal gelegd worden op het helpen van landen bij het plannen, organiseren en verrichten van bepaalde onderzoekingen die uitzonderlijk moeilijke problemen van conceptie, werkwijze en interpretatie opwerpen;

(3) tenslotte het bevorderen van een beleid tot verhoging van de levensstandaard van de allerarmsten. Dat elke regering op dit punt een grote verantwoordelijkheid draagt, wordt op het ogenblik nauwelijks meer in twijfel getrokken. De IAO dient in staat gesteld te worden de uitvoering van een zodanig beleid te bevorderen en daarbij behulpzaam te zijn. De eerste prioriteit hierbij is het verbeteren van de omstandigheden van de landarbeiders. Belangrijk is de hulp bij het instellen en versterken van overheidsdiensten in landbouwgebieden. Vervolgens moet aandacht worden geschonken aan het verbeteren van de pachtwetgeving teneinde zowel een grotere sociale rechtvaardigheid als een verhoging van de produktie te bewerkstelligen. Eveneens dient een hoge prioriteit te worden toegekend aan het voortzetten van de IAO-activiteiten op het gebied van coöperaties.

Met betrekking tot het loonbeleid is de doelstelling van de IAO tweeledig: allereerst dient het loonbeleid een integraal onderdeel te vormen van een meer algemeen inkomens- en prijsbeleid gericht op een billijker inkomensverdeling; bovendien dient de toepassing van het Minimumloon-verdrag (no. 131) en de gelijkkluidende aanbeveling (no. 135) te worden bevorderd.

Tenslotte is het punt van de loonstructuur en de loondifferentiatie een zaak die nader onderzoek verdient en praktisch optreden vereist, vooral ten aanzien van de ontwikkelingslanden.

b. Sociale zekerheid

De uitbreiding van het sociale zekerheidspakket tot de laagstbetaalden, de zelfstandige landbouwers en andere zelfstandigen dient de hoogste prioriteit te krijgen in het sociale zekerheidsprogramma van de IAO. De IAO kan voorts studies verrichten inzake sociale zekerheidsplanning teneinde aan te tonen bijv. hoe de sociale zekerheid in het kader van sociale planning geplatest moet worden, of hoe doelstellingen en criteria geformuleerd moeten worden om de vooruitgang in efficiëncy te meten. Tenslotte kan de IAO aandacht blijven schenken aan de coördinatie van de sociale zekerheidswetgeving door landen in een bepaald gebied.

III. Arbeidsvoorwaarden en werkmilieu

Het werk van de IAO op het terrein van arbeidsvoorwaarden en werkmilieu is, hoewel er reeds indrukwekkende resultaten zijn geboekt, nog niet voltooid. Vooral in de ontwikkelingslanden bestaat nog steeds een enorm verschil tussen de beschermingsnormen van de internationale arbeidsverdragen en de omstandigheden waaronder miljoenen mannen en vrouwen werken.

Aan 3 aspecten dient de hoogste prioriteit te worden toegekend: het verminderen van het aantal werkuren en aanverwante kwesties, de afschaffing van de kinderarbeid en het totstandbrengen van een meer humane werksfeer. Bovendien verdient ook het betaald scholings- en vormingsverlof de nodige aandacht.

a. Werkuren

Het belangrijkste probleem in dit verband is het toepassen van de minimum-norm van 48 uur per week (N.B. in de meeste geïndustrialiseerde landen is de norm van 40 uur per week reeds eerder een regel dan een uitzondering) in kleine firma's, ateliers, de dienstverlenende sector en de kleinhandel in ontwikkelingslanden. Een ander punt dat nadere bestudering van de IAO vereist is de mate, de frequentie en de verdeling van overwerk, alsmede de oorzaken en gevolgen ervan.

De organisatie van de werkuren is van nauwelijks minder belang; zo zal bijv. de kwestie van de ploegenarbeid nader bekeken moeten worden, alsmede de mogelijke introductie van variabele werktijden.

b. Kinderarbeid

In veel landen van de derde wereld is het probleem van de kinderarbeid blijven bestaan; tot op zekere hoogte een gevolg van het feit dat de wetgeving niet aan haar doel beantwoordt of niet voldoende effectief wordt toegepast. De IAO zal dit probleem de komende jaren moeten aanpakken op basis van het Verdrag en de Aanbeveling welke op de 58e Internatio-

nale Arbeidsconferentie zijn aangenomen betreffende de minimumleeftijd voor toelating tot het werk.

c. Humanisering van het werkmilieu

De introductie van nieuwe methoden, materialen en apparatuur in het productieproces als gevolg van technologische veranderingen heeft bepaalde risico's voor ongevallen geëlimineerd, doch andere geschapen. Bovendien bestaat er steeds meer belangstelling voor de toepassing van de beginselen van de ergonomie. Er is steeds meer behoefte aan een nauwe samenwerking tussen ingenieurs, bedrijfsartsen en -psychologen, de overheid, werkgevers en werknemers. De vraag is wat in dit verband de taak is van de IAO.

Het lijkt allereerst noodzakelijk dat meer flexibele technische normen worden opgesteld, zoals bijv. gedragscodes. Verder bestaat er behoefte aan formele internationale arbeidsnormen die een algemene richtlijn geven voor de legislatieve en administratieve opbouw van de bedrijfshygiëne en de ongevallenpreventie, alsmede voor de verbetering van het werkmilieu. Voorts zou de IAO technische richtlijnen en normen kunnen opstellen voor het ontwerpen en het gebruik van apparatuur, op basis van het advies van deskundigen. Bovendien lijkt het noodzakelijk de technische samenwerkingsactiviteiten op dit gebied aanzienlijk uit te breiden.

Het zou een ernstige vergissing zijn te menen dat ontevredenheid en onrust op het werk bestreden kunnen worden door het interessanter maken van baantjes en door het verlenen van een grotere mate van inspraak. Niettemin moet het werk, behalve een bron van inkomen tevens een belangrijke verrijkende, stimulerende en stabiliserende factor zijn in het leven van de werknemer. De rol van de IAO op dit terrein is het kennismaken van de experimenten die terzake worden verricht, het stimuleren van onderzoeken naar de uitvoerbaarheid van veranderingen in productiemethoden, in de werkstructuur en de werkorganisatie van het bedrijf, alsmede naar de consequenties van dergelijke veranderingen voor de werkgelegenheid, het inkomen en het welzijn, voor de produktiviteit en voor de arbeidsverhoudingen. Voorts heeft de IAO een belangrijke informatieve taak op het gebied van voldoening in het werk.

Veranderingen in de werkorganisatie en het streven naar een bedrijfsvoering met meer inspraak maken enige nogal radicale wijzigingen in de voor bedrijfsvoering vereiste bekwaamheden en in de handelwijze en praktijken noodzakelijk, alsmede in de functie van de bedrijfsvoering zelf.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat de IAO haar activiteiten ter verbetering van de fysieke en materiële omstandigheden van de werknemers en ter eliminering van misbruiken waaraan miljoenen werknemers zijn blootgesteld, moet continueren. Bovendien moet meer aandacht worden geschonken aan het bevorderen van maximale voldoening in het werk en de aanpassing van het fysieke, psychologische en sociale milieu op het werk aan de aspiraties van de mens.

IV. Tripartisme en arbeidsverhoudingen

De effectiviteit van het tripartisme in de IAO is vooral afhankelijk van de effectiviteit van het tripartisme in haar lidstaten. De bevordering van het tripartisme en van goede arbeidsverhoudingen in de lidstaten blijft derhalve een zaak van het allergrootste belang voor de IAO al was het alleen maar omdat dat de enige manier is waarop zeker gesteld kan worden dat de programma's en de doelstellingen van de IAO op nationaal niveau gerealiseerd worden.

a. Overheidstaak

De activiteiten van de IAO op het gebied van de hulpverlening bij de totstandbrenging, organisatie en ontwikkeling van effectieve stelsels van overheidsbemoeiing op arbeidsgebied moeten gecontinueerd en zo mogelijk geïntensiveerd worden. Het doel is in de eerste plaats het instellen van overheidsorganen op arbeidsgebied waar deze nog niet bestaan, en het handhaven van de bestaande instellingen indien deze de voor effectief optreden noodzakelijke structuur, autonomie en middelen hebben. Daarnaast is het belangrijk dat de rol van deze instellingen vergroot wordt en dat overleg met en inspraak van werkgevers- en werknemersorganisaties in het formuleren en uitvoeren van het beleid wordt bevorderd. De kwestie van de rol, de functies en de organisatie van overheidsorganen op arbeidsgebied zal waarschijnlijk op de agenda staan van de 61e Arbeidsconferentie. (1976).

b. Versterking van werknemersorganisaties

De belangrijkste taak van de IAO op het gebied van de arbeidsverhoudingen is het bevorderen van de oprichting en versterking van organisaties van werknemers die zich nog niet hebben georganiseerd en derhalve de onderhandelingsbevoegdheid missen, alsmede de invloed om druk uit te oefenen teneinde hervormingen en verbetering van hun levensomstandigheden tot stand te brengen. In dit verband moeten we ons primair bezighouden met de situatie van de landarbeiders. Verder moet voortgegaan worden met het tot ontwikkeling brengen van opleiding, research en soortgelijke activiteiten door de vakbonden teneinde hen in staat te stellen op effectieve wijze de belangen van hun leden op alle niveaus van de beleidsvoering te behartigen (dit geldt vooral voor ontwikkelingslanden). Het oprichten en versterken van permanente opleidingsinstellingen voor werknemers en bevordering van de samenwerking daarvan met andere onderwijsinstellingen w.o. universiteiten, verdient eveneens de aandacht. Tenslotte dient de IAO activiteiten te ontplooiën op het gebied van het onderwijs in de economie aan vakbondspersoneel om hen in staat te stellen ten behoeve van hun collega-werknemers actief en constructief deel te nemen aan de economische en sociale beleidsvoering op elk niveau.

c. Versterking van werkgeversorganisaties

Eén van de doelstellingen van de IAO-activiteiten is het totstandbrengen van goede arbeidsverhoudingen op nationaal-, bedrijfstaks- en bedrijfsniveau en van goede beginselen van bedrijfsvoering. Hiervoor is het

functioneren van verantwoordelijke en progressieve werkgeversorganisaties onmisbaar. De IAO zal een bescheiden programma van hulp aan werkgeversorganisaties continueren, welke hulp altijd gebaseerd is op de doelstellingen, beginselen en normen van de IAO.

d. Arbeidsverhoudingen en tripartiet overleg

Vele problemen waarmee elk land op het ogenblik te maken krijgt, of naar alle waarschijnlijkheid te maken zal krijgen, kunnen gemakkelijk aanleiding geven tot conflicten tussen de sociale partners (gevolgen van inflatie voor de inkomens, ongelijke kansen en onbillijke inkomensverdeling, gevolgen van de energiecrisis etc.). De voornaamste taak van de IAO is ongetwijfeld te fungeren als een centrum voor vergelijkend onderzoek en voor uitwisseling van informatie en ervaringen met betrekking tot deze kwesties. Verder zou de IAO de lidstaten kunnen helpen bij het opbouwen van een verzoenings- en arbitrage-apparaat. De activiteiten met betrekking tot de arbeidsverhoudingen op ondernemingsniveau zouden uitgebreid moeten worden omdat conflicten meestal hun oorsprong vinden in de plaats van het werk. Bovenal zou de IAO veel meer moeten doen aan het bevorderen van het tripartiet overleg en inspraak van werkgevers en werknemers in de economische en sociale beleidsvoering op nationaal niveau.

V. Mensenrechten

De IAO zal een belangrijke rol gaan spelen bij de toepassing op de naleving van de VN-verdragen inzake de rechten van de mens (één verdrag inzake burger- en vrijheidsrechten en één inzake economische, sociale en culturele rechten). In dit licht bezien, is en moet het gehele werkprogramma van de IAO gericht zijn op de bescherming van de rechten van de mens. Een aantal zaken van deze rechten zijn van fundamenteel belang voor de IAO: (a) vrijheid van vereniging, (b) vrijheid van gedwongen arbeid, en (c) vrijheid van discriminatie.

a. Vrijheid van vereniging

Op dit gebied heeft de IAO twee belangrijke verdragen opgesteld: Verdrag no. 87 betreffende de vrijheid van vereniging en bescherming van het recht zich te organiseren, en Verdrag no. 98 betreffende het recht zich te organiseren en collectief te onderhandelen. Het onderzoek dat het IAO-Deskundigencomité inzake de toepassing van verdragen en aanbevelingen (1973) heeft ingesteld, toont aan dat zich bij de toepassing van deze verdragen enige problemen voordoen, zoals de beperking die hier en daar, vooral in landen met slechts één vakbond, wordt opgelegd aan de eigen keuze van een organisatie, en de bemoeienissen van de overheid met de vakbondsactiviteiten, het onderwerpen van vakbonden aan politieke- of regeringscontrôle e.d. Het bestaan van deze problemen wijst erop dat de IAO haar aandacht op dit terrein niet mag laten verslappen.

b. Vrijheid van arbeid

Op dit gebied zijn twee belangrijke verdragen tot stand gekomen: Verdrag no. 29 betreffende de afschaffing van gedwongen arbeid en Verdrag no.

105 betreffende hetzelfde onderwerp. Niettegenstaande het feit dat beide verdragen in aanzienlijke mate hebben bijgedragen tot het geleidelijk aan afschaffen van gedwongen arbeid in veel landen, zijn toch in een aantal landen diverse stelsels van mobilisatie van arbeidskrachten ingevoerd. Dit is de reden dat in 1970 Aanbeveling no. 136 betreffende jeugdarbeid en opleidingsstelsels voor ontwikkelingsdoelinden is aangenomen.

Gedwongen arbeid of beperkingen in de vrije keuze van het werk kan veel vormen aannemen en in veel gevallen slechts geleidelijk aan afgeschaft worden. De IAO dient de situatie nauwgezet te bestuderen om te kunnen beslissen wat verder gedaan moet worden. Hierbij moeten twee aspecten onderscheiden worden: enerzijds het beleid, de wetten en de praktijken die zijn gericht op het exploiteren van arbeidskrachten of op de onderdrukking van politieke tegenstand of vrijheid van meningsuiting, anderzijds de problemen die zich in enkele ontwikkelingslanden voordoen bij het aantrekken van werknemers voor die baantjes waar zij het meest nodig zijn met het oog op de ontwikkeling van het land. Het eerste vereist dat de IAO haar activiteiten gericht op het elimineren van dergelijke praktijken moet voortzetten, het tweede dat zij haar activiteiten op het gebied van bevordering van de werkgelegenheid en de opleiding intensiveert.

c. Eliminatie van discriminatie

De IAO heeft reeds enige verdragen en aanbevelingen op het gebied van de uitbanning van discriminatie aangenomen (Verdrag no. 100, Aanbeveling no. 90, Verdrag no. 111 en Aanbeveling no. 111). In 1964 nam de Internationale Arbeidsconferentie unaniem een verklaring aan inzake apartheid en een IAO-programma voor de uitbanning daarvan. De verklaring en het programma concentreren de hervorming op drie gebieden nl. gelijke kansen bij de toelating tot werk en opleiding, vrijheid van gedwongen arbeid, en vrijheid van vereniging en bescherming van het recht zich te organiseren. Voor het uitbannen van discriminatie is meer nodig dan het opstellen van een wet terzake: het onderwijs en de voorlichting spelen een bijzonder belangrijke rol terwijl verder praktische actieprogramma's nodig zijn om de status van hen die het slachtoffer zijn geweest van discriminatie te verbeteren en de gelijkheid van behandeling te bevorderen.

Speciale aandacht dient geschonken te worden aan het bevorderen van de gelijkheid van behandeling van vrouwelijke werknemers.

Op het gebied van de mensenrechten bestaat nu het meest behoefte aan de voortzetting van de opstelling van praktische actieprogramma's welke uitvoering de effectieve en progressieve toepassing kan garanderen van de beginselen terzake in een wereld waarin de conceptie zelf van de mensenrechten, vrijheid en waardigheid nog steeds niet voldoende verankerd is.

Conclusie

Twee bijzonder belangrijke zaken zijn in het rapport niet besproken, t.w. de problematiek van de migrerende werknemers en die van de multinatio-

nale ondernemingen. Het eerste punt komt op deze zitting van de Arbeidsconferentie aan de orde en het tweede punt wordt sinds 1972 bestudeerd door de IAO. In beide gevallen is het beter niet op het resultaat vooruit te lopen.

De activiteiten van de IAO zijn onderdelen van een strijd tegen alles wat onrechtvaardigheid, ontberingen en noden veroorzaakt. Voor deze strijd moeten we ons volledig inzetten. De Internationale Arbeidsconferentie zal oprecht en duidelijk haar mening moeten uitspreken over de wijze waarop deze strijd het best kan worden voortgezet.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

J. LANSER,
voorzitter CNV.

L. DE GRAAF,
2e voorzitter CNV.

J. HOGENES,
medewerker sociale verzekering CNV.

Fluitekruid moet een prijs hebben

I. Een beeld van verzieking

Al geruime tijd staat de milieucrisis, (d.w.z. de vervuiling en vernietiging van de natuurlijke omgeving van de mens, van cultuurlandschappen en van steden; de uitputting van energie en grondstoffen; alsmede de „voedselschaarste”¹⁾ in het brandpunt van de belangstelling.

Veel kunnen we in het vervolg van ons artikel opmerken, doch zeker niet dat de problematiek van het milieu onopgemerkt aan ons voorbij gaat. Alle voorwaarden voor een actief milieubeleid, ondersteund door brede lagen van de bevolking, lijken dus aanwezig. Wie echter bereid is door deze façade heen te kijken, ontdekt daar achter een wereld waarin de verkruiemeling en de versnijding van onze ruimte, de uitputting van energie en grondstoffen, alsmede de verloederling van het milieu praktisch onbeperkt doorgaan. (Het inflatieprobleem vertoont eenzelfde ontwikkeling!). Daarbij zijn de verkruiemeling en versnijding van de ruimte op grond van een grote bevolkingsdichtheid en een falend ruimtelijk orderingsbeleid meer typisch Nederlandse problemen, terwijl de uitputting en verloederling in een mondiale context geplaatst kunnen worden. Hetgeen overigens de Nederlandse vervuilers van geen enkele verantwoordelijkheid in dit opzicht ontslaat.²⁾

Onder verkruiemeling verstaan we het ongebreidelde (en ongecoördineerde) uitdijen van buurtschappen, (kerk) dorpen en steden, alsmede van het weekendhuizen- en tweede woningenpark.

Onder versnijding verstaan we de spinneweb verdichting van wegen, spoorlijnen, buizen en draden. Zo was de oppervlakte verharde wegen buiten de bebouwde kom in 1970, plm. 53.000 ha. Voor 2000 wordt bij ongewijzigd beleid gerekend met de behoefte aan tenminste een verdubbeling van de interlokale wegcapaciteit: het feitelijke ruimtebeslag zal

¹⁾ Aan het probleem van de „wereldvoedseltekorten” moeten wij hier voorbijgaan, willen wij in dit artikel althans niet te veel overhoop halen. Duidelijk is echter dat de welvaart in het rijke westen een onevenredig groot deel van de wereldvoedselvoorraad naar zich toezuigt. Het wordt daarom tijd, dat wij op rantsoen worden gesteld teneinde deze veelvraterij onvrijwillig in te tomen. Dit zou trouwens onze gezondheid alleen maar ten goede komen. Veelvraterij duidt nl. met name op een kwalitatief en kwantitatief slecht samengesteld voedselpakket.

²⁾ Maar al te graag wordt de verantwoordelijkheid inzake een doelmatige aanpak van de milieuproblematiek naar internationale organisaties en -kaders afgeschoven. Hoewel de milieucrisis een wereldprobleem is, kan Nederland met zijn grote bevolkingsdichtheid en hoge graad van industrialisatie niettemin toch gelden als een soort „proeftuin”. Van het milieubeleid zei Dennis Meadows (van de Club van Rome) op een conferentie in Eindhoven: „If it does not start in Holland, it will not start at all”. („Als men er in Nederland niet aan begint, dan begint men er nergens aan”).

afhankelijk zijn van de wijze van uitvoering doch in totaal vrijwel zeker niet beneden de 80.000 ha liggen!

De uitputting van energie en grondstoffen is genoegzaam bekend geworden door de „Club van Rome”. Deze berekende dat we bij ons huidige tempo van verbruik binnen zo'n vijftig jaar door al onze belangrijkste voorraden (aardgas, aardolie, ijzer, koper, etc.) heen zullen zijn.

De verloedering van het milieu tenslotte uit zich op vele wijzen. Zonder daarbij compleet of systematisch te zijn, valt onder meer te noemen:

— flats, schuldig aan horizonvervuiling, verstoring van gemeenschap, (vereenzaming) en neurosen. In veel van onze moderne woningbouw en woonwijken overheerst trouwens de monotonie (contrastarmheid) en is de wisselwerking tussen het individuele en sociale verloren gegaan.

— de emissies van verkeer en industrie, die water, bodem en lucht aantasten. In het bijzonder de auto: God in Nederland. Een plompe en gestadig roestende blikvanger, waarvoor alles moet wijken, ook de lichaamsbeweging, de rust en de grote aantallen verkeersslachtoffers.

— de schaalvergroting in de landbouw, tezamen met de invoering van mechanisatie en het gebruik van kunstmest en vooral de bestrijdingsmiddelen.

Monocultures en de toenemende resistentie bij insecten maken het gebruik van steeds sterkere of anders werkende bestrijdingsmiddelen nodig. Deze veelal niet afbreekbare vergiften komen in de voedselketen, maar ook in beken, rivieren en oceanen terecht. Sterfte onder vissen, dieren en vogels is dan ook het gevolg. De mens staat aan het eind van de voedselketen en wordt uiteindelijk ook bedreigd. (Oms voedsel wordt trouwens ook door chemische toevoegingen bedreigd: de zgn. additieven).

— de aantasting van natuurgebieden en cultuurlandschappen (niet in de laatste plaats door massa-recreatie van de stad ontvluchtende mens), dorpen en steden (w.o. verkrotting en afbraak. Berucht is bijv. Hoog-Catharijne in Utrecht).

Maar het gevaarlijkste van dit alles is wel dat het de vervreemding van de mens van het milieu met zich meebrengt. De mens stompt af, of raakt overspannen, psychiaters komen handen tekort, kalmerende en verdovende middelen brengen ons in andere sferen en verdoezelen de werkelijkheid.

Wonend tussen beton, asfalt en armzalige wijkbeplanting, avond na avond hangend voor de televisie, toerend in auto's en deelnemend aan propvolle, lawaaierige vakanties is er steeds minder gelegenheid geestelijke vermogens van kennis, inzicht en liefde t.o.v. het milieu te ontwikkelen.

Parallel met deze ontwikkelingen vervreemden de mensen ook steeds meer van elkaar. Het is dan ook geen wonder dat steeds meer jonge mensen rebelleren tegen de doelloosheid en liefdeloosheid van zo'n bestaan.

2. Analyse gewenst

De voortgaande verzieking wijst erop dat het onderkennen van de milieu-problemen kennelijk niet vanzelfsprekend leidt tot een krachtig, effectief en planmatig beleid dat in staat zou kunnen zijn deze problemen tot een oplossing te brengen.

Dat wil niet zeggen dat er niets in de goede richting geprobeerd wordt. Gewezen kan worden op de redding (?) van de Dollard en Oosterschelde, op het afwijzen van de zwavelkoolstoffabriek van Progil te Amsterdam, of op het feit dat Middelburg z'n groen niet meer maait en spuit en dat er weer een milieuwetje tot stand is gebracht.

Maar het blijven incidentele successen. Het blijft gemorrel aan de marge, dat nòch een werkelijke totale en principiële beleidsombuiging inhoudt, nòch een werkelijke verbetering van het milieu betekent.

De Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening heeft in dit opzicht helaas ook kansen gemist. Er zijn weliswaar hoopvolle stellingen en uitspraken in terug te vinden, maar deze worden niet uitgewerkt. Net zomin als op elders in de nota opgeworpen wezenlijke vragen een antwoord wordt gegeven. Het blijft bij wat vrijblijvend gefilosofeer, waarbij een centrale conceptie niet van de grond komt. Waardoor tevens een broodnodige coördinatie in het milieubeheer evenmin van de grond komt, en gemeenten, provincies, departementen en belangengroepen elkaar om beurt de vette klui, milieu genaamd, blijven toewerpen. Terecht wordt dan ook wel v.w.b. de coördinatie van de ruimtelijke ordening en de milieuhygiëne (waarvoor nu aparte ministeries bestaan) gepleit³) voor één departement voor milieubeheer, van hetzelfde gewicht als een ministerie van financiën. Het gaat immers om het vaststellen van de speelruimte die er voor andere departementen beschikbaar is. Speelruimte die nu schaars begint te worden, schaarser dan overheidsfinanciën ooit zijn geweest. Ook valt te denken aan één wet op het milieubeheer.⁴)

Dit om — zeker bij de te verwachten vloed van wetten en wetjes — de spreiding van de verschillende regelingen over teveel wetten met ieder z'n eigen systeem en zijn eigen toedeling van verantwoordelijkheden te voorkomen. Zolang een samenhangende visie op de milieuverzieking, de oorzaken en de genezing ervan, ontbreekt, blijft symptoombestrijding (bijv. waterzuiveringsinstallaties) op basis van een inconsistent beleid de karakteristiek die we de milieupolitiek in Nederland kunnen meegeven.

Om uit de malaise te komen is naast politieke wil van de kiezers, politieke moed van de politici en slagvaardigheid van de bestuurders een diepgaande analyse nodig van de oorzaken van de milieuverzieking. D.w.z. welk menselijk handelen leidt tot milieuverzieking, op grond van welke normen,

³ Zie bijv. mr. H. Versloot in zijn pre-advies over het milieubeheer en de instrumenten daarvoor (Stichting Natuur en Milieu n.a.v. de Oriënteringsnota Ruimtelijken Ordening).

⁴) Zie bijv. J. Witsen in Bouwstenen voor milieurecht, Rijks Planologische Dienst, publikatie 1971 - 1.

waarden en doelstellingen en ondersteund door welke processen en structuren. Tot nu toe is zo'n analyse achterwege gebleven. Zowel in de Urgentie-nota Milieuhygiëne als — zo hebben we reeds geconstateerd — in de Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening.

3. Oorzaken van de milieucrisis

De milieucrisis wordt vooral veroorzaakt door

- a) de bevolkingsgroei;
- b) de economische groei.

De totale wereldbevolking van 3,6 miljard mensen neemt momenteel per jaar met 2 pct. toe. Dat lijkt weinig, maar dat zijn er altijd nog zo'n 72 miljoen. In de rijke landen, waar 1/3 van de wereldbevolking woont, varieert de toename van 0,5 tot 1 pct. In de rest van de wereld neemt de bevolking per jaar met 2 tot 3 pct. toe, terwijl 40 tot 45 pct. van deze bevolking jonger dan 15 jaar is. In landen met een dergelijke leeftijdsopbouw zal de bevolkingstoename nog vele jaren voortduren, zelfs nadat de gemiddelde voortplanting het reproductieniveau heeft bereikt. Als de bevolking in de westerse landen tegen het jaar 2000 alleen nog maar het bestaande aantal reproduceert en als dit punt in de ontwikkelingslanden tegen 2040 wordt bereikt zal de wereldbevolking pas over ongeveer 100 jaar bij een aantal van ca. 15,5 miljard worden gestabiliseerd en dat is nog altijd het *viervoudige* van het huidige aantal.

Het verbruik aan energie en grondstoffen per hoofd van de bevolking neemt ieder jaar eveneens toe. Maar in de rijke landen ligt het totaal al zoveel hoger, dat het in deze landen wonende derde deel van de wereldbevolking zo'n 80 pct. van de totale wereldvoorraad consumeert.

Tussen 1957 en 1967 is het verbruik van staal per hoofd van de bevolking in de Verenigde Staten met 12 pct. gestegen en in India met 41 pct. In feite kwam dat neer op een stijging in de Verenigde Staten van 568 tot 634 kg per jaar en in India van 9,2 tot 13 kg per jaar. Hieruit blijkt dat de stijging per hoeveelheid in de Verenigde Staten veel groter is dan in India. Na 1967 zal er wel niet veel verandering in dit beeld zijn gekomen. Er is niets dat erop wijst dat deze economische groei (d.w.z. de toename van productie en consumptie) eens tot staan zal komen. Zelfs de rijke landen streven nog steeds naar een economische groei van 4 pct. of meer. (Gemeten aan het nationale inkomen, d.w.z. het inkomen dat wij met z'n allen verdienen). De combinatie van het aantal mensen en het verbruik per hoofd betekent, zowel in verband met de vervuiling en vernietiging, als met het gebruik van natuurlijke hulpbronnen die wij met z'n allen veroorzaken, voor ons milieu een bijzondere belasting. Het spreekt vanzelf dat deze belasting aan grenzen gebonden is.

Beperkte hulpbronnen kunnen daarnaast geen onbeperkte groei, in welke vorm dan ook, in stand houden. En zeker geen exponentiële groei. En onze eisen nemen exponentieel toe. D.w.z. in een meetkundige reeks (2, 4, 16, 32, etc.). Het is daarom niet verwonderlijk dat wel wordt voorspeld, dat als het zo doorgaat, onze wereld binnen 50 jaar voor geweldige catastrofes zal komen te staan.

Het bevolkingsprobleem beperkt zich dus niet alleen — zoals wel wordt gesuggereerd — tot de ontwikkelingslanden.⁵⁾

Weliswaar groeit daar de bevolking veel sterker dan in het westen, maar daar staat dan weer tegenover dat wij als rijke westerlingen per hoofd van de bevolking ook veel meer vervuiling veroorzaken, alsmede grondstoffen, voedsel en energie opeisen. (Zo wordt aangenomen dat een Amerikaan een 25 tot 40-maal zo grote belasting op het milieu uitoefent dan een Indiër). Het bevolkingsvraagstuk hangt dan ook nauw samen met een rechtvaardige verdeling van de rijkdommen op deze aarde. Temeer nog indien we beseffen dat bij stijgende welvaart de gezinsgrootte de neiging heeft af te nemen. (Helaas houdt de rechtvaardigheid voorbij de EEG-grenzen op.) Hoe we het echter ook wenden of keren; de groei van de wereldbevolking zal via geëigende oplossingen (waartoe wij abortus niet rekenen) tot staan gebracht dienen te worden. In tegenstelling tot de economische groei bestaat hierover onder hen, die actief zoeken naar de oplossingen voor de milieuproblemen, praktisch geen verschil van mening.

Onder *economische* groei verstaan wij de uitbreiding van de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten. D.w.z. de vergroting van productie enerzijds en van consumptie anderzijds. Lange tijd was iedereen het over de wenselijkheid van de economische groei eens en nóg is het een belangrijke doelstelling van de sociaal-economische politiek.

Economische groei namelijk bevrijdt ons van materiële nood, schept ruimte voor meer onderwijs en betere medische voorzieningen, verbetert de positie van de sociaal zwakken, draagt bij tot min of meer volledige werkgelegenheid en schept ruimte voor vrije tijd.

Dezelfde economische groei echter blijkt eveneens — en in steeds toenemende mate — gepaard te gaan met milieuvervuiling en -vernietiging. Bij veel mensen heeft dan ook de overtuiging veld gewonnen dat de groei van de produktie ernstige bezwaren en gevaren oproept, en dientengevolge teruggedrongen moet worden.⁶⁾

Tezelfder tijd verlangen de meeste mensen echter een hoger reëel inkomen. Een inkomen dat zijn weg veelal juist naar sterk vervuilende sectoren vindt: bijv. automobilisme en verre vliegvluchten.

We zullen de produktiegroei dus tegen milieubehoud moeten afwegen. Maar dan ontstaan de problemen. Het milieu heeft immers geen prijs, de functieverliezen van het milieu (door vervuiling, vernietigingen en uitputting) worden immers niet als kosten aangemerkt.

De consumenten (dat zijn wij met z'n allen) besteden hun inkomen op

⁵⁾ Nederland dreigt trouwens met zo'n groei van 100.000 inwoners per jaar langzamerhand tot één steenklomp uit te groeien. Niet voor niets wordt al over een „spreidingsbeleid” gesproken.

⁶⁾ D.w.z. alléén in de rijke landen. Dat de ontwikkelingslanden nog economisch zullen moeten groeien wordt door niemand betwist omdat deze groei voor een menswaardig bestaan van hun burgers onontkoombaar is. Wij beperken ons in het vervolg van ons betoog *uitsluitend* tot de economische groei in de westerse of rijke landen.

een wijze die geacht wordt met hun voorkeuren overeen te komen. De prijzen die daarbij betaald worden vormen in die zin een weerspiegeling van feitelijke behoeften. Maar bij het milieu werkt dit mechanisme niet of nauwelijks. Het milieu wordt niet via prijzen op de markt verhandeld, aanslagen er op worden nauwelijks als kosten aangemerkt. De voorkeuren van de consumenten t.o.v. het milieu, d.w.z. dat men het een prijs waard vindt, komen slechts tot uitdrukking in actie-groepen, die zich geestdriftig in het politieke proces storten, omdat daarin het milieu, veelal louter op persoonlijke of ideologische gronden, wordt „verhandeld.”
Helaas vaker opgeofferd dan gespaard.

Dat ons milieu geen of nauwelijks een prijs heeft, dat de milieuvernietiging niet als kosten wordt aangemerkt, zou de indruk kunnen wekken dat het overvloedig en onbeschadigd voor handen was. Maar het tegendeel is waar. Ons milieu en de daarin aanwezige energie en grondstoffen zijn schaars en worden steeds schaarser, en zijn bovendien onontbeerlijk voor het menselijk leven. Dat kan van de meeste van onze luxe-artikelen niet gezegd worden.

Het onvoldoende incalculeren van deze schaarste aan milieu in onze beslissingen is een grote maatschappelijke tekortkoming, waarvan je je kunt afvragen of deze uit ideologische of morele gebreken, of louter uit een — technisch gezien — foutief functioneren van het economische afweegmechanisme (= prijsmechanisme) te verklaren is.

In het eerste geval zal een ideologische of mentaliteitsbeïnvloeding wellicht een oplossing kunnen bieden.

In het tweede geval wordt het tijd onze produktie en consumptie tegen ons milieu af te wegen en ons te buigen over de vraag hoe het milieu een prijs te geven, hoe de kosten van de milieuvervuiling te berekenen.⁷⁾

Het resultaat daarvan zal geëffectueerd moeten worden door de overheid, die dan bijv. overgaat tot het dwingend voorschrijven van maatregelen ten aanzien van productieprocessen en consumptiegewoonten. Hierdoor komt een geringere hoeveelheid goederen en diensten beschikbaar.

Op verdere standpunten t.a.v. de economische groei komen we straks nog nader terug.

4. Uiteenlopende visies op de milieucrisis

Het sombere, maar niettemin reële beeld dat wij van de milieucrisis geschetst hebben zal niet door iedereen onderschreven worden.

Velen zien of ervaren een teruggang in het milieu als zodanig helemaal niet. Of men verkiest doelbewust ondanks alles de eigen luxe en consumptie toch boven een gezond milieu. Hierbij doet zich een verschil in waarde-

⁷⁾ Zie hiervoor: R. Huetting: Nieuwe schaarste en economische groei. (Agon Elsevier, 1974).

oordelen voor. Veel waarden immers, waaronder die van het milieu en de beleving ervan, laten zich niet gemakkelijk vaststellen. Zeker niet in een democratische samenleving met zo veel verschillende opvattingen als de onze.

Velen zal het allemaal ook geen ene lor kunnen schelen. Godfried Bomans zegt in zijn „notities van een verontruste” (in Handboek voor vervuild Nederland) over hen: . . . „de mensen raken moe van al die jobstijdingen ze zijn bijna doodgetoeterd. Het helpt dus niet de mensen er dag in dag uit op te wijzen dat ze over dertig jaar naar de bliksem gaan, want ze zijn daartoe gaarne bereid, mits het hun nu maar goed gaat.

Zelfs bij een eerder intreden van de catastrofe is er nog geen reden tot alarm. Onze hele constitutie is op het aanvaarden van de limiet, die dood heet, ingesteld en die geoefendheid komt ons dan goed van pas. Je ziet die berusting overal om je heen. Het is praten tegen de banken. Vanaf het moment echter dat we bezield zijn door een nieuw begrip van het leven zijn we van die dreiging verlost, als een bijprodukt dat ons zal worden „toegeworpen”. Het is onbegonnen werk de mensen te wijzen op de zinloosheid van hun streven naar geld, comfort, snelle verplaatsing en al die zaken, waardoor duizenden uitlaatpijpen hun gif de wereld inbraken, zolang u geen alternatief te bieden hebt. Ze geven het niet uit handen, want wat krijgen ze terug?

Een leven waaruit ook dat nog is weggenomen. Pas als u onder hun bestaan een nieuwe bodem schuift, waardoor dit alles zijn urgentie verliest, kunt u wat eisen. Dan hoeft het niet eens meer. Het is onbelangrijk geworden.”

Bomans weet niet wat die conceptie moet zijn, die volgens hem totaal anders moet zijn, want zegt hij: „de smeerbeel is het gevolg van een bepaalde denkwijze. Daaraan kun je wel wat morrelen, maar ook met de toevoeging van wat modieuze rozijnen blijft het brood oudbakken.”

Naast deze „passieve” visies bestaat er de optimistische visie. De representanten hiervan verwerpen het calamiteitssyndroom in het algemeen, en de conclusies en voorspellingen van de Club van Rome in het bijzonder.

Duller⁸⁾ geeft een aardig inzicht in deze visie. Hij heeft nagegaan hoe overeenkomstige onheilsvoorspellingen sedert het begin van de 19e eeuw door de feitelijke ontwikkelingen werden geloochenstraft. De verklaring ligt hierin dat ze te zeer berusten op extrapolatie van cijferreeksen uit het verleden,⁹⁾ en te weinig op economisch-sociologische analyse van de maatschappelijke mechanismen die zich achter de kwantitatieve gegevens verbergen.

⁸⁾ Zie dr. H. J. Duller: „Over schaarste en overvloed” (openbare les), in *Intermediair* 31 van 2 augustus 1974.

⁹⁾ Extrapolatie: dat is het doortrekken van een bepaalde, in cijfers uitgedrukte, ontwikkeling vanuit het verleden, via nu naar de toekomst.

Zo voorspelt de Club van Rome een catastrofe op basis van een exponentiële groei van bevolking, produktie en consumptie, en grondstoffenverbruik. Maar in deze voorspelling is in het geheel geen rekening gehouden met de exponentiële ontwikkeling van de techniek en de toepassing daarvan.

(Alsof de ontwikkeling van het technisch vernuft plotseling in 1974 tot stilstand zou komen). Tevens houdt de Club van Rome geen enkele rekening met de invloed van toekomstige vormen van sociale organisatie, d.w.z. met veranderingen in de organisatie van onze maatschappij, in onze levensstijl e.d., die tot een bedwinging van de milieucrisis zouden kunnen leiden.

Duller meent dat het vinden van de mogelijkheden van de natuur en hun aanwending bij het bestrijden van de schaarste (aan energie en grondstoffen) kunnen worden voortgezet tot de cultuur ten einde is ontwikkeld, d.w.z. tot de tijdens de cultuurontwikkeling gevormde menselijke mogelijkheden in dit opzicht zijn uitgeput. De bepaling van dit eindpunt is niet uitvoerbaar, omdat het samenvalt met de grens van het menselijk voorstellingsvermogen.

Deze kritiek op de Club van Rome is niet nieuw¹⁰).

Daarbij wordt met name ook op de werking van het prijsmechanisme gewezen, dat bij toenemende schaarste aan grondstoffen via hogere prijzen er vanzelf voor zal zorgen dat het verbruik afneemt en het zoeken naar nieuwe energie en grondstoffenbronnen rendabel wordt.

De optimistische visie bevat een zeer harde kern van waarheid. Alleen doemt de vraag op op welke termijn deze visie bewaarheid wordt. Vooralsnog moeten we namelijk constateren dat:

- het prijsmechanisme niet, of zelfs averechts werkt.
Aardolie en aardgas zijn zo goedkoop, dat de voorraden in hoog tempo worden opgesoupeerd, bij electriciteit bijv. leidt zelfs een grotere afname tot een lagere prijs, terwijl schoon water, schone lucht, vlanders en fluitekruid praktisch helemaal geen prijs hebben, en dat dientengevolge de afbraak van onze natuur onverminderd doorgaat.
- de techniek nog steeds geen oplossing heeft gevonden voor het radioactieve afval van kerncentrales, laat staan voor voldoende veiligheid van de snelle kweekreactor te Kalkar. En evenmin een nieuwe energiebron of grondstof heeft ontdekt of ontwikkeld.
- onze sociale organisatie (en cultuur) steeds meer wordt toegesneden op doelmatigheid, efficiëntie, groei, produktiviteit, consumptie, prestatie en steeds minder op ontplooiing van de persoonlijkheid, kunstzinnigheid, geluk, rust, overdenking en rechtvaardigheid.
Met andere woorden: wanneer afgewacht wordt tot de optimistische visie langzamerhand in vervulling gaat, tot de remmen automatisch in werking zullen treden, in de veronderstelling althans dat dit gebeurt,

¹⁰) De futuroloog (toekomstvoorspeller) Herbert Kahn gaat in aansluiting hierop zelfs zover te beweren dat in het jaar 2000 de milieucrisis bedwongen zal zijn en dat dan bijna iedereen op onze aardbol in welvaart zal leven.

dan kon het wel eens *te laat* zijn. Dan zou aan onze aarde al zoveel schade zijn toegebracht (bijv. de Waddenzee ingepolderd, Afrika ontbost om over de toestand van de menselijke geest maar te zwijgen), dat herstel, resp. terugkeer naar de oude toestand, nauwelijks meer mogelijk is.

We gaan er dus vanuit dat een krachtige ingreep op korte termijn in de huidige heilloze ontwikkeling vooralsnog noodzakelijk is. Over de noodzaak van een rem op de bevolkingsgroei kan daarbij geen misverstand bestaan. Rest de economische groei.

5. Standpunten met betrekking tot de economische groei

Welke standpunten zijn met betrekking tot een ingreep in de economische groei, hetzij kwalitatief, hetzij kwantitatief, te onderscheiden? We zullen daarbij een zo eenvoudig mogelijke voorstelling van zaken geven, en ons daarbij niet te veel verdiepen in allerlei theoretische en praktisch-economische haken en ogen.

1. Men kiest voor een selectieve groei. Dat wil zeggen men wil activiteiten bevorderen die schoon en weinig ruimtevregend zijn, of die de milieubelasting terugdringen, alsmede afremming van milieubelastende activiteiten. Maar wat wordt eigenlijk precies onder die selectieve groei verstaan? Prof. J. Pen zegt er dit van: „Als het over verkeer gaat, dan betekent selectieve groei uiteraard minder auto's, maar zulks, naar mijn mening, niet ten bate van meer vliegtuigen, of meer stinkende bussen, of meer supersnelle treinen met of zonder luchtkussens — ik denk dan aan de fiets. Dat supersnelle is juist iets waar we van af moeten, want daarbij wordt zeer veel energie omgezet in een luttele tijdwinst. De trein is beter dan de auto, maar het reizen met de trein is op zichzelf milieubelastend. We moeten minder reizen, en trager.” En hij voegt er aan toe: „De ruil van uiterst schaarse energie tegen minder schaars wordende tijd lijkt mij oneconomisch.”¹¹⁾ Bovendien wordt ons bij de hantering van de term selectieve groei onvoldoende duidelijk of deze groei ook een keuze inhoudt voor *beperking* van de economische groei. Kiest men nl. niet voor beperking dan geeft men blijk onvoldoende doordrongen te zijn van de eindige mogelijkheden van onze natuur. Want ook recycling (het terugwinnen van afval) kost energie, en ook waterzuiveringsinstallaties vergen schaarse energie en ruimte. Om maar eens wat te noemen.
2. Men bepleit toepassing van het prijsmechanisme. Wij zijn hierop in paragraaf 3 al ingegaan. De redenering was daarbij als volgt: de nadelen van de produktiegroei worden nauwelijks in de prijs tot uitdrukking gebracht, want het prijsmechanisme laat sommige kosten

¹¹⁾ Zie J. Pen: De discussie over de groei in de westelijke wereld, in: Tussentijds Bestek, vraagstukken rond milieu en economische groei (Stichting Maatschappij en Onderneming).

buiten beschouwing: het milieu heeft nauwelijks een prijs, de vervuiling en vernietiging ervan gebeurt praktisch gratis en de prijzen van grondstoffen en energie weerspiegelen niet hun (toekomstige) schaars-te. Het is daarom nodig met prijzen te werken die de werkelijke kosten tot uitdrukking brengen.

Dat kan door de overheid langs fiscale weg gerealiseerd worden, aangevuld met wettelijke verboden en geboden. De hoge prijzen zullen dan vanzelf het energieverbruik en de produktiegroei afremmen, alsmede het technisch onderzoek naar alternatieve grondstoffen, energiebronnen, produktietechnieken, vervoersmogelijkheden, etc. stimuleren. (Met andere woorden het prijsmechanisme zal de techniek en de toe-passing ervan in milieuvriendelijke richting stuwten). Althans: dat is de verwachting.

Uiteraard heeft dit consequenties voor de werkgelegenheid. Sommige bedrijfstakken zullen hun produktie moeten inkrimpen (of verdwijnen), andere uitbreiden. Dit kan ondervangen worden door de mobiliteit van kapitaal en arbeid te vergroten. Ten aanzien van arbeid valt te denken aan (om)scholing, een gelijke pensioenregeling voor alle werknemers onafhankelijk van de plaats van tewerkstelling; ten aanzien van kapitaal valt te denken aan fiscale tegemoetkomingen, premies e.d. voor uit te breiden bedrijfstakken. Dit aanmoedigingsstelsel zal vooral op de bevordering van arbeidsintensieve produktietechnieken gericht dienen te zijn.

Tenslotte zullen we moeten afstappen van het idee van de volledige werkgelegenheid. Het hebben van werk is namelijk niet de enige manier om in materiële behoeften te kunnen voorzien, om zinvol bezig te zijn en om als maatschappelijk volwaardig te worden beschouwd. Herwaardering van de doelstelling van de volledige werkgelegenheid kon, ondersteund door een gericht beleid, wel eens gemakkelijker verlopen, als wordt veronderstelt.

Een verdere uitwerking laten we voor wat het is. Zo zullen bijv. via het prijsmechanisme de rijken niet de lasten mogen afwentelen op de schouders van de sociaal zwakken, terwijl ook de concurrentiepositie van Nederlandse bedrijven t.o.v. buitenlandse bedrijven in het geding is.

3. Rest binnen het kader van ons huidige economische stelsel nog een enkele, veelal aanvullende oplossing.

De economische groei wordt verklaard uit een groei van de beroepsbevolking en uit een toename van de produktiviteit. Deze twee nu kunnen beïnvloed worden. Men kan de groei van de beroepsbevolking bijvoorbeeld afremmen door langer onderwijs en/of door vervroegde pensionering.

De stijging van de produktiviteit zou geremd kunnen worden door bij de cao-onderhandelingen geen loon maar vrije tijd te verlangen en dus de produktiviteitsgroei te investeren in vrije tijd en niet in goederen.

4. Tenslotte is het belangrijk de stroming te noemen die de economische groei met alle daaraan verbonden nadelen ziet als inherent aan het kapitalisme en mede daarom een andere, socialistische maatschappij (sociale organisatie) propageert.

Sicco L. Mansholt, oud-commissaris van de EEG, meent dat het huidige systeem van produktie en consumptie, dat gebaseerd is op een kapitalistische maatschappij, niet in staat is de fatale milieuproblemen op te lossen. Dat kan alleen maar bereikt worden door de werknemers binnen de onderneming zelf volledig verantwoordelijk te maken voor het doel en de oogmerken van de produktie en hen er actief bij betrekken. De mensheid heeft een totale hervorming van de maatschappij dringend nodig. „Als wij zouden kunnen komen tot een socialisme, waarin de produktie niet wordt bepaald door industrie of kapitaal, maar gebaseerd wordt op overeenstemmende opvattingen en het gemeenschappelijk belang van de maatschappij, zouden wij op een constructieve manier uit de impasse kunnen komen. Ik geloof niet dat hetzelfde bereikt zou kunnen worden door een simpele stopzetting van de materiële groei. Ik geloof niet dat materiële groei in de komende tien jaar kan worden teruggedraaid.”¹²⁾

Prof. Ernest Mandel, marxistisch filosoof, geeft aan dat in de vorige eeuw Karl Marx al in hoofdstuk I van „Das Kapital” schreef dat die ontwikkeling van het kapitalisme de beide bronnen van rijkdom: menselijke arbeid en natuur voortdurend ondermijnt en dreigt te vernietigen. Volgens Mandel is het kapitalistische winststreven oorzaak van alle kwaad. Daarbij probeert men de kosten zo laag mogelijk te houden. Wat niet in geld is uit te drukken of geen geldelijke beloning produceert, zoals menselijk geluk, landschap, schoonheid, water e.d. krijgt geen prijs en kan niet in de vorm van kosten worden gemeten.

In de werking van het prijsmechanisme ziet hij niets. Zelfs al moeten we zo'n hoge prijs voor lucht betalen dat we nauwelijks meer adem kunnen halen, dan noch zal het probleem van de vervuiling niet worden opgelost. „In de huidige economische situatie is de macht van de grote monopolies zodanig, dat zij in staat zouden zijn alle bijkomende kosten die in rekening zouden worden gebracht voor luchtvervuiling, op de consumenten te verhalen. Het zou de grote massa zijn die uiteindelijk voor hun foute beslissing zou betalen. Dit zou nauwelijks deze onjuiste beslissing elimineren”.

Alleen een marxistische maatschappij kan op de vergroting van het menselijk geluk zijn gericht.¹³⁾

6. Naar een hervorming van de maatschappij?

Onmiskenbaar wordt de stroming die de milieucrisis mede verklaart uit tekortkomingen in de structuur van de maatschappij steeds sterker. De onvrede richt zich daarbij *onder meer* op

- de concentratie binnen het bedrijfsleven van kapitaal en beslissingsbevoegdheid in de handen van een betrekkelijk kleine groep. (Als gesproken wordt over de „macht van het kapitaal” wordt daarbij

¹²⁾ Zie Sicco Mansholt in „Grenzen aan de groei”, 75 vraaggesprekken van Willem Oltmans.

¹³⁾ Zie Ernest Mandel in „Grenzen aan de groei”, 75 vraaggesprekken van Willem Oltmans.

bedoeld dat de beslissingen via het al of niet investeren, en zo ja waar en waarin, van deze kleine groep kapitaalbezitters zo'n onevenredig grote invloed op het maatschappelijk gebeuren uitoefenen). Vermogensspreiding en medezeggenschap bieden hier in zoverre een oplossing dat de verantwoordelijkheid voor de beslissingen (ook die betrekking hebben op het milieu) meer gespreid wordt;

- het in het kapitalisme besloten liggende winststreven, dat opzweept naar steeds meer resultaat, produktie en consumptie. (Dit is overigens slechts één uiting van ons aller zucht naar geld en goed, dat ons er niet voor doet terugschrikken milieu en medemens uit te buiten);
- de dwang van de producent op de consument via de reclame en de mode, die goede broeken in de vuilnisbak doet verdwijnen omdat de pijpen te smal (of te breed) zijn. Een idiotie die op uiterlijk schoon selecteert, en die vrouwen met tandpasta erotisch aantrekkelijk moet maken. Het is dan ook een onjuist idee van consumentenvrijheid te spreken. Voor consumentenorganisaties, die zich niet alleen willen beperken tot het simpelweg vergelijken van prijzen ligt hier dan ook een enorm terrein braak.

Maar bovenal gaat het hier eigenlijk om de vrijheid van produceren en van ondernemen, die het mogelijk maakt maatschappelijk ongewenste zaken te produceren;

- het eigendomsrecht over de grond. Hierbij hoeft niet direct gedacht te worden aan socialisatie van de grond, maar wél aan een toenemende wettelijke beperking op het recht van de eigenaar de bestemming, de inrichting en het beheer van de grond vast te stellen. Voorts ook aan het tegengaan van speculatie via een voorkeursrecht van de overheid bij aankoop van grond tegen de oude gebruikswaarde, d.w.z. de waarde voor de wijziging van de bestemming.

Het uiten van onvrede, hoe terecht ook, is tot nu toe echter gemakkelijker gebleken dan het formuleren van bruikbare alternatieven, zowel op korte, als op lange termijn. Over het ontwikkelen van alternatieve maatschappijvormen zouden wij ons eigenlijk veel meer moeten buigen. Het socialisme, zoals dat in de Oostblok-landen in praktijk wordt gebracht verschaft ons al evenmin een beeld waaraan we ons kunnen spiegelen. Ook dáár dringt de milieuproblematiek zich op. Maar we willen de critici graag gelijk geven die beweren dat in deze landen niet van werkelijk socialisme, doch van autoritair staatskapitalisme sprake is.

Aanpassing van het prijsmechanisme (via — zoals we al hebben beschreven — het geven van een prijs aan het milieu) en een verdergaande democratisering van onze maatschappij via spreiding van macht, kennis (bewustmaking!), inkomen/vermogen lijken vooralsnog de meest bruikbare en realistische oplossingen.

7. Vakbeweging en milieu

Kunnen de vakbonden een actieve rol in de hierboven beschreven bestrijding van de milieuverzieking spelen? Ongetwijfeld, maar daarvoor zal er wel heel wat moeten veranderen.

Om maar eens dicht bij huis te blijven. De Gewestelijke Raad voor het Landbouwschap in de provincie Friesland, waarin ook vertegenwoordigers van de drie agrarische bonden zitting hebben, bepleit dat een stuk van de Waddenzee moet worden ingepolderd. Terwijl toch het actieprogramma van de vakcentrales heel duidelijk op dit punt is.

Al eerder hadden diezelfde bonden zich verzet tegen conservering en behoud van een stuk uniek en onvervangbaar hoogveen van 3750 ha in noord-oost Nederland. Belangrijkste motieven: uitbreiding, resp. behoud van werkgelegenheid. Zouden nu andere bonden zich neerleggen bij een stop op de aanleg van nieuwe rijkswegen, of bij — pak weg — een geleidelijke produktievermindering in de automobiellindustrie?

De vakbeweging kan zich aan de huidige omarming van gevestigde belangen ontdoen door bijvoorbeeld

— zich te onttrekken aan het welvaartssyndroom: het steeds maar eisen van méér, zulks ten koste van milieu, „derde wereld” en werkgelegenheid. Terwijl toch onderzoekingen aanwijzen dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking (zo'n 75 pct.) tevreden is met z'n inkomen.

Wél zal men moeten blijven streven naar een meer rechtvaardige verdeling van het huidige nationale inkomen.

— af te stappen van de obsessie van de zgn. volledige werkgelegenheid. Het volbrengen van een 40-urige werkweek is immers niet het enige criterium voor maatschappelijke volwaardigheid.

— aan werkelijke en gemotiveerde maatschappij-kritiek te gaan doen. Zeker voor de christelijke vakbeweging is hier een taak weggelegd wil zij althans haar verleden niet verloochenen. De christelijk-sociale beweging heeft getracht te leven en te handelen vanuit de overtuiging dat het Evangelie niet alleen een belangrijke inhoud voor de individuele mens heeft maar dat het ook perspectieven opent voor vernieuwing van de samenleving. In het CNV-Visieprogram is dit uitgangspunt duidelijk verwoord. Vertaald naar de concrete situatie betekent dat, dat in de discussie over de milieu-crisis en over de economische groei, wij ons bewust moeten zijn van onze verantwoordelijkheid of zo men wil van ons rentmeesterschap.

Vanuit dit motief zal de christelijke vakbeweging maatschappij-kritisch dienen bezig te zijn en zich in te zetten voor individu en gemeenschap.

Utrecht, augustus 1974

Drs. A. Vroon,

Geraadpleegde literatuur

De schrijver van bovenstaand artikel heeft een beeld van de milieucrisis geschetst, mede na raadpleging van de volgende literatuur:

- Tussentijds Bestek; vraagstukken rond milieu en economische groei; augustus 1973; Stichting Maatschappij en Onderneming te 's-Gravenhage.
- Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening, achtergronden, uitgangspunten en beleidsvoornemens van de regering, december 1973; Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening; Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Pre-adviezen van de Stichting Natuur en Milieu naar aanleiding van de Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening (Stichting Natuur- en Milieu, Herengracht 540, Amsterdam).
- Urgentienota Milieuhygiëne, Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, juli 1972, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Blauwdruk voor Overleving, Maandblad voor Milieudefensie, 1e jaargang no. 1 en 2, juni/juli 1972 van de Vereniging Milieudefensie, Herengracht 109, Amsterdam.
- Meadows, D. L., Rapport van de Club van Rome, aula-pocket 1972.
- Oltmans, Willem, Grenzen aan de Groei.
- Landbouw, milieu en ruimte, brochure van de CVAT, de Agrarische en Voedingsbond van het CNV, oktober 1973, CVAT, Mauritsstraat 45 - 47, Utrecht.
- R. Hueting: Nieuwe Schaarste en economische groei (Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel 1974).

Controle op de economische macht*

Het ondernemingsgedrag geniet een grote en nog groeiende belangstelling. Fusies en concentraties en het kopen en verkopen van bedrijven worden niet alleen meer door aandeelhouders met belangstelling gevolgd. Reorganisaties en bedrijfssluitingen en het loven en bieden bij overnamepogingen hebben het besef doen rijzen dat er bij ondernemingen een stuk macht ligt dat om ook voor de betrokkenen vaak onnaspeurlijke redenen en belangen plotseling de levensomstandigheden van honderden of duizenden zonder hun medeweten of goedkeuring totaal kan veranderen.

De zeer begrijpelijke gevoelens van onbehagen of regelrechte angst kunnen zich ontladen in heftige afkeer tegen machtige ondernemingen en alles wat daaraan verbonden wordt geacht. De verworpen ondernemingsacties zijn niet strijdig met de wet, toch worden ze als „fout”, als „machtsmisbruik” aan gevoeld. De bedreigden vragen bescherming in hun machteloosheid. Traditionele beschermers van de machtelozen, zoals de vakbeweging, staan vaak met lege handen omdat er geen strijd is met geschreven regels. Zelfs de overheid erkent, het loven en bieden om ondernemingen met lede ogen aan te zien.

De problemen rond het bestaan van economische machtsposities zijn deel gaan uitmaken van de opvattingen en handelingen in het sociaal-economisch beleid in Nederland. De roep om vernietiging en controle van economische machtsposities houdt aan. Het is de taak van politieke partijen zulke wensen te toetsen en eventueel in beleidspunten te vertalen. In het navolgende wordt gepoogd een bijdrage aan de gewenste bezinning te leveren door na te denken over het begrip economische macht, de hantering van deze macht en de controle erop.

Macht en economische macht

Onder *macht* verstaat men in het algemeen het vermogen tot beheersen. De minder kunnende, de minder vermogende is afhankelijk of kan afhankelijk gemaakt worden van de meer vermogende. *Economische macht* is macht op het sociaal-economisch terrein. De huidige minister-president, *drs. J. M. den Uyl*, zei op de landelijke Economenconferentie in 1969: „Bij economische macht gaat het om de mate van afhankelijkheid waarin economische subjecten zich ten opzichte van elkaar bevinden”¹⁾. *Prof. dr.*

*) Dit artikel is eerder verschenen in „Politiek Perspectief”, tweemaandelijks tijdschrift van het Centrum voor Staatskundige Vorming, 3e jaargang, nr. 2 (januari/februari 1974).

¹⁾ J. J. Kuyten (red.): „Concentratie in het bedrijfsleven”; uitg. Kluwer, Deventer; 1969; pag. 94.

H. J. van Zuthem definieert aldus: „Macht is de mogelijkheid het gedrag van anderen te continueren of te wijzigen overeenkomstig eigen doelstellingen. Spreken we over economische macht, dan dient aan deze definitie te worden toegevoegd: op het terrein van produktie en consumptie”²⁾. Prof. dr. W. A. A. M. de Roos komt na het bezien van diverse opvattingen en definities tot de omschrijving: „Economische macht is de mogelijkheid om in het economisch verkeer de voorwaarden waarop men aan dit verkeer deelneemt zelf te bepalen, terwijl deze mogelijkheid vooral is gebaseerd op een rijkdom aan middelen en/of een groot marktaandeel”³⁾. Deze definities tezamen geven een aantal factoren die de economische macht kenmerken. Haar terrein wordt omschreven als het economisch verkeer, dat dan nader wordt aangeduid als het terrein van produktie en consumptie, vanzelfsprekend met wat tussen deze twee ligt. Deze economische macht kan geacht worden groter te zijn naarmate de drager ervan grotere zekerheid heeft dat hij zijn doelstellingen bereikt. Als machtsbases worden genoemd rijkdom aan middelen en een groot marktaandeel. Bij deze middelen zal men moeten denken aan produktiemiddelen maar ook aan koopkrachtige vraag.

Bij economische macht moet zeker niet alleen gedacht worden aan ondernemingen. Consumenten beschikken over economische macht door hun beschikking over koopkrachtige vraag, die zij in verschillende richtingen kunnen aanwenden, waardoor zij het gedrag van de ondernemers beïnvloeden. Werknemers hebben macht door hun beschikking over de arbeid die de ondernemers behoeven. De economische macht van een individuele consument of werknemer zinkt in de regel in het niet bij de macht van een onderneming, die altijd een samenballing van economische potentie is. Dat is een van de voornaamste redenen van het ontstaan van werknemers- en consumentenorganisaties.

In het algemeen kan men stellen dat geld, goederen en kennis de voornaamste bases voor economische macht zijn. Van Zuthem noemt nog twee machtsbases, te weten: het aantal en de arbeidskracht. Deze twee zijn deels aspecten van de eerste drie.

Economische macht van ondernemingen

Wanneer we de beschouwingen over economische macht meer gaan toespitsen op het hoofdonderwerp van deze artikelenserie, de onderneming, dan is daar economische macht het vermogen tot beheersing van de relaties van de onderneming in het economische leven. De voornaamste relaties van een onderneming zijn haar *werknemers*, haar *afnemers*, haar *leveranciers* en haar *concurrenten*. Daarbij behoren ook de leveranciers van vreemd kapitaal en bij „*verzelfstandigde*” *ondernemingen in wezen ook de leveranciers van eigen kapitaal*.

De omvang van de economische macht van een onderneming wordt bepaald door het totaal van de middelen waarover zij beschikt, maar ook

²⁾ H. J. van Zuthem: „Inleiding in de economische sociologie”; uitg. De Bussy/Oosthoek, Amsterdam/Utrecht; 1973; pag. 107.

³⁾ W. A. A. M. de Roos: „De economische machtspositie”; uitg. Stenfert Kroese, Leiden; 1969; pag. 29.

door de kracht van haar relaties. Dezelfde middelen geven een onderneming meer kracht wanneer zij geen concurrenten en geen vakorganisaties aantreft dan wanneer zij deze wel ontmoet. De machtsomvang wordt dus niet alleen door *absolute* grootte, *maar ook heel sterk in verhoudingen bepaald*. Vakbeweging en consumentenorganisaties zijn voor een onderneming, evengoed als haar concurrenten, tegenkrachten die de mate van haar economische speelruimte begrenzen.

Een onderneming vergroot haar eigen economische macht dus niet alleen door haar eigen hoeveelheid middelen te vergroten maar evenzeer door de sterkte van haar „tegenkrachten” te verkleinen of te neutraliseren. Een goed voorbeeld daarvan zijn ondernemersafspraken over bijv. marktverdeling, gezamenlijke prijspolitiek en het één lijn trekken tegenover de vakbeweging. De ondernemingen zijn dan op deze terreinen voor elkaar geen tegenkrachten meer, zij beperken de onderlinge mededinging.

Ieder die beschikt over economische middelen, beschikt dus over economische macht, waarvan de omvang door de feitelijke situatie wordt bepaald. In zoverre de economische macht van een bedrijf tot uiting komt in verbetering en vergroting van de produktiemethoden, met als resultaat betere en goedkopere produkten, wordt dit graag aanvaard. De onrust ontstaat pas bij het hanteren van economische machtsposities op een wijze waardoor vele andere economische subjecten zich geschaad of bedreigd voelen in hun doelstellingen. Wanneer de macht zo gehanteerd wordt, spreekt men van *machtsmisbruik*. Dat zou men kunnen omschrijven als het zodanig gebruik van economische macht, dat waarden en doelstellingen van (groepen) individuen of van de samenleving als geheel worden aangeast in een mate en op een wijze die volgens de in de betreffende samenleving heersende opvattingen te ver gaat, zonder dat er strijd met wetten ontstaat.

Het begrip machtsmisbruik verandert met de heersende opvattingen, en daarmee verandert dan tevens de beoordeling van de hantering van de economische macht. Als voorbeelden van handelingen waarover de oordelen veranderd zijn, kunnen worden genoemd (massaal) ontslag en bedrijfsbezetting. Het ontslaan van mensen wordt in toenemende mate aan banden gelegd en afvloeiingsregelingen zijn een vanzelfsprekendheid aan het worden. Wat betreft bedrijfsbezetting hoort men tegenwoordig zeggen: „het is wel in strijd met de wet, maar...”; dit suggereert dat de wet achterloopt.

Behalve de positie van haar *directe relaties* kan de onderneming bij het hanteren van haar economische macht ook waarden en doelstellingen van de *samenleving als geheel* beïnvloeden. Wanneer de doeleinden van de onderneming in dezelfde richting gaan als die van de samenleving, zal deze machtsuitoefening positief gewaardeerd worden.

Er kunnen echter ook maatschappelijke waarden en doelstellingen aangeast worden. Zo kunnen bijvoorbeeld geschaad worden:

- de keuzevrijheid van het individu;
- de doelmatige organisatie van de produktie;
- een behoeftebevrediging die zowel naar niveau als aard aanvaardbaar is;

- een volledige en gespreide werkgelegenheid;
- een rechtvaardige inkomensverdeling.

Vormen van machtsuitoefening die zulke schade kunnen veroorzaken, zijn onder meer:

- prijsvaststelling ver boven de kostprijs, hetgeen de inkomensverdeling beïnvloedt;
- eenzijdige investeringsbeslissingen, waarbij verspillingen kunnen optreden en zowel het beleid ten aanzien van de werkgelegenheid als dat met betrekking tot de ruimtelijke ordening doorkruist kunnen worden;
- belemmering van toetreding tot de markt door potentiële concurrenten;
- het buiten de markt houden van nieuwe producten en productieprocessen.

De onderneming neemt haar beslissingen en hanteert dientengevolge haar economische macht met het oog op haar eigen doelstellingen. Zij hoeven in het geheel niet in overeenstemming te zijn met de doelstellingen van de maatschappij. In hoeverre een onderneming zich kan permitteren met haar doeleinden af te wijken van die van de samenleving waarin zij werkt, hangt af van haar gewicht in en haar belang voor die samenleving, kortom van haar economische macht. De kans op een hantering van de economische macht van een onderneming op een wijze die in de samenleving als misbruik wordt aangevoeld, zal dus groter zijn naarmate die macht meer geconcentreerd en minder aan controle onderhevig is. Beide situaties doen zich voor naarmate meer beschikkingsmacht in minder handen is. Relatief belangrijker wordt de situatie waarbij de beschikking over de economische macht van een onderneming en dus de doelvaststelling in een samenleving ligt in handen buiten de samenleving (meest actueel: de Engelse penetratie in ons land).

Bij de machtsuitoefening is er een verband tussen de macht *van* de onderneming en de machtsverdeling *in* de onderneming. Binnen de onderneming bestaan verschillende belangen, die deels samenvallen, deels strijdig zijn, zoals de belangen van de kapitaalverschaffers, de leiding en de werknemers. De doelstellingen die de diverse groepen op grond van hun specifieke belangen voor de onderneming zouden willen vaststellen en waarvoor ze de economische macht van de onderneming zouden willen gebruiken, zullen ook uiteenlopen.

Naarmate de macht binnen de onderneming meer bij één bepaalde groep berust en naarmate de verantwoording die deze groep aan anderen schuldig is, geringer is, mag men verwachten dat de kans groter is dat de voor de onderneming gestelde doelen afwijken van de door de samenleving als geheel gestelde. Tegelijk wordt de kans groter dat de machtshantering van de onderneming als machtsmisbruik wordt aangevoeld. Een meer gelijke invloedsverdeling binnen de onderneming kan de scherpe kanten van de ondernemingsdoelstellingen afslijpen, zonder dat dit een garantie is tegen machtsmisbruik en voor maatschappij-conform gedrag. Een

grote onderneming met arbeiderszelfbestuur kan evenzeer de consumenten uitbuiten of het ruimtelijke-ordeningsbeleid doorkruisen als welke „kapitalistische” onderneming ook. Alleen profiteren er in dat geval meer mensen van het misbruiken van de economische macht van de onderneming.

De mogelijkheid van toetsing van de ondernemingsdoelstellingen aan de waarden en doelstellingen van de samenleving als geheel, aan „het algemeen belang” lijkt een noodzaak om misbruik van economische macht te voorkomen.

Ontwikkelingen in de samenleving

In de huidige samenleving doen zich enige ontwikkelingen voor die van invloed zijn op het bestaan en het gebruik van economische machtsposities. De technologische ontwikkeling leidt tot het ontstaan van grotere productie-eenheden en tot de noodzaak van steeds grotere investeringen. Hierdoor wordt het tot ontwikkeling komen van grote ondernemingen gestimuleerd, terwijl het toetreden van nieuwe ondernemingen tot de markt belemmerd wordt.

De behoefte aan grotere markten wordt door de politieke werkelijkheid bevorderd. Ondanks alle feilen die aan de *Europese Gemeenschap* kleven, heeft zij een geweldige markt geopend. Niet alleen Europese ondernemingen maar ook hun concurrenten uit de Verenigde Staten en Japan hebben de gelegenheid aangegrepen. De ondernemingen zoeken hun positie te versterken op de markt en tegen hun concurrenten. De scherpere concurrentie leidt bij het hanteren van de economische macht tot het verdringen van de uitspraak „zoiets doe je niet” door „we moeten wel”.

Het beeld van het bedrijfsleven in de Europese Gemeenschap en daarmee in het traditioneel sterk open Nederland wordt gekenmerkt door *concentratie* en *internationalisatie*. Volgens gegevens van de Europese Commissie is het aantal concentraties in 1970 ten opzichte van 1962 verdrievoudigd. Het aandeel van de grootste ondernemingen in de totale industriële omzet groeide aanmerkelijk (in Engeland nam het aandeel van de 100 grootste ondernemingen toe van 26 pct. in 1953 tot 50 pct. in 1970, in West-Duitsland van 34 pct. in 1954 tot 50 pct. in 1970) 4).

In Nederland bedroeg het aantal gevallen van concentratie en het aangaan van samenwerking in 1958 12, in 1962 48 en in 1969 323 5). En als we de krant lezen, kunnen we vaststellen dat deze tendens sindsdien niet is afgezwakt.

Op internationaal terrein ligt de machtsbundeling van ondernemingen ver voor op die van hun *tegenkrachten*, de overheid, de vakbeweging en de consumentenorganisaties. Deze worden als het ware verlamd door nationalisme en geharrewar over actiemethodes. *De ondernemingen lopen derhalve uit in economische macht op hun tegenkrachten.*

4) Bulletin van de Europese Gemeenschappen, 1973, nr. 7/8, pag. 16.

5) H. W. de Jong: „Ondernemingsconcentratie”; uitg. Stenfert Kroese, Leiden; 1971; pag. 144.

Een beweging hieraan tegenovergesteld is die op het terrein van het *ondernemingsrecht* zoals die in Nederland gedurende de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden. Er is wijziging gebracht in de structuur van de grote NV, de bevoegdheden van de ondernemingsraad zijn wat uitgebreid, er kwamen (privaatrechtelijke) fusiegedragsregels en de verplichtingen tot publikatie van ondernemingsgegevens zijn verzwakt. Het komt neer op enige machtsverschuiving binnen de onderneming ten gunste van de werknemers en versterking van de externe verantwoordingsplicht. De vlucht in de BV is een reactie op het laatste. De maatregelen ten aanzien van de werknemers en die betreffende de fusieregels worden, gezien recente adviesaanvragen aan de SER, niet door iedereen bevredigend geacht.

De Europese Commissie is voortdurend bezig om maatregelen te ontwerpen om de *mededinging op het Europese vlak* op een aanvaardbaar niveau te houden. Helaas is het gezag van de Commissie niet al te indrukwekkend.

Voor het bepalen van een saldo zou ik willen zeggen dat er een sterke ontwikkeling is in de richting van groeiende economische macht, waartegen tegenstromen ontstaan zijn, die echter het juiste antwoord nog niet gevonden hebben. Met name de positie van de overheid is niet meer dan een kaderscheppende, de overheid mag niet meer dan algemene regels geven. De parlementaire discussies rond de Selectieve Investeringsregeling hebben dit nog eens onderstreept. Bij de niet altijd even fraaie taferelen die zich afgespeeld hebben in de strijd tussen Nederlandse ondernemingen onderling of tussen Nederlandse en buitenlandse concerns om het overnemen van andere ondernemingen, kon de overheid niet anders dan haar droefheid uitspreken.

Politieke uitspraken rond de economische macht

Politieke partijen en regeringen houden zich in toenemende mate bezig met de onderneming en de economische macht. In het korte bestek van dit artikel wil ik mij beperken tot een aantal recente uitspraken van de kant van de christen-democratische partijen en de opvattingen van onze huidige regering zoals die tot nu toe gebleken zijn.

Bij het gloriën van het samengaan van de christen-democratische partijen is er de *Groep van achttien* geweest. Deze Groep heeft op 22 april 1969 de tekst van een rapport over de economische macht van de onderneming vastgesteld⁶⁾. Daarin werd economische macht omschreven als het invloed kunnen uitoefenen op de economische levensomstandigheden van anderen. Niet-verantwoord gebruik van de economische macht werd geacht tot de realiteit van het leven te behoren. De aanleiding tot zo'n gebruik (dus machtsmisbruik) zou volgens de Groep groter worden naarmate:

1. de macht groter en minder gespreid is;
2. de machtsuitoefening niet aan een verantwoordingsplicht gebonden is;
3. er onvoldoende tegenmachts zijn.

⁶⁾ In: „De rapporten van de Groep van achttien” (herdruk); uitg. KVP, Den Haag; 1971. (Red.).

De Groep van achttien ontwikkelde een aantal gedachten over een beleid ten aanzien van de economische macht, waarvan hier de hoofdlijnen worden weergegeven:

- a. een beleid, onder meer omvattend mededingingsbeleid, vastigingsbeleid en wettelijke maatregelen ten aanzien van fusies, moet zorgen dat de geconstateerde groeiende machtsconcentraties niet tot machtsmisbruik leiden;
- b. de verantwoording van het machtsgebruik dient versterkt te worden; herziening van de rechtsvorm van de onderneming, spreiding van de macht binnen de onderneming en inschakeling van de publieke opinie kunnen daaraan bijdragen;
- c. vorming van tegenmachten, waarbij de consumentenorganisaties worden genoemd;
- d. onderdeel van een dergelijk beleid is bezinning op de oriëntatie van de economische macht; hier ziet de Groep mede een taak voor de overheid, welke taak wat wordt toegespitst op onze verantwoordelijkheid tegenover de ontwikkelingslanden.

Samenvattend kan men zeggen dat de Groep zich de noodzaak van controle op de economische macht heel goed kan voorstellen. Zij denkt daarbij zowel aan preventieve als repressieve maatregelen.

Andere gezamenlijke uitspraken van de christen-democratische partijen over economische macht zijn te vinden in hun *Schets van beleid voor 1973 en komende jaren* en in de *Nota van de Contactraad*, getiteld „Op weg naar de verantwoordelijke maatschappij — een politieke strategie voor de zeventiger jaren” (juni 1972). De Schets pleit o.m. voor stimulering van consumentenorganisaties, wettelijke regeling van machtsconcentraties, uitbreiding van de publikatieplicht en, voor mijn conclusie belangrijk, controle door de overheid op het gebruik van economische macht, bijv. door „commissarissen algemeen belang”. *De Contactraad stelt dat een verantwoordelijke maatschappij vereist dat degenen die beslissingen nemen, gecontroleerd kunnen worden door degenen die van die beslissingen afhankelijk zijn.* Dit geldt zowel buiten als binnen de onderneming. Gezocht moet worden, stelt men, naar „geëigende vormen om de gemeenschapsverantwoordelijkheid ten opzichte van onze grote ondernemingen gestalte te geven”. Genoemd wordt o.m. marginale toetsing van fusies.

De *Regeringsverklaring* van mei 1973 spreekt van het voornemen de bevoegdheden van de ondernemingsraad uit te breiden, onder meer met een recht van beroep tegen kennelijk onredelijke ondernemersbeslissingen. Tevens wordt aangekondigd het streven naar meer openbaarheid van ondernemingsgegevens en versterking van de consumenten. De *Troonrede 1973* concretiseert dit met de aankondiging van SER-adviesaanvragen over de positie van de ondernemingsraad en het bedrijvenwerk van de vakbeweging. Het reeds gevraagde advies over voorafgaande inhoudelijke toetsing van fusies zal bespoedigd worden.

Conclusie

De economische macht van een onderneming wordt bepaald door het geheel van haar middelen en de mogelijkheden tot hantering daarvan. Een onderneming gebruikt haar economische macht om haar eigen doelstellingen te bereiken. Door deze machtsuitoefening kunnen anderen belemmerd worden in het bereiken van hun doelstellingen. In onze maatschappijvorm formuleert in principe ieder economisch subject zijn eigen doelstelling, waarbij er geen enkele verplichting tot onderlinge afstemming bestaat. Diegenen die zich belemmerd voelen in hun economische ontplooiing, kunnen zich, al dan niet gezamenlijk, als tegenkracht opwerpen tegen de belemmerende macht. Bij het optreden van tegenmachten is er geen garantie dat het ontstane evenwicht bevredigend is of dat het niet in strijd is met het algemeen belang. Naar mijn mening heeft de overheid de taak naar passende middelen te zoeken om op te komen voor tegenmachten die te zwak blijven, en voor het algemeen belang zoals de overheid als waker daarover dit op een bepaald moment aanvoelt.

De feitelijke ontwikkeling laat het toenemen van de macht van bedrijven zien, zowel ten opzichte van hun tegenmachten als tegenover de overheid. Internationalisatie en concentratie dragen daaraan, in onderlinge samenwerking, belangrijk bij. Het onbehagen dat daardoor ontstaat, wordt versterkt door *toenemende machtsspreiding op andere terreinen*, zoals *onderwijs* en *politiek*. Politieke programma's en uitspraken onderstrepen de wenselijkheid van controle op de economische macht.

De laatste jaren is een aantal maatregelen genomen die direct of indirect de machtsposities van de onderneming beïnvloeden. De voornaamste kenmerken zijn:

1. ze betreffen de machtsverdeling *binnen de onderneming* (met name versterking van de werknemerspositie);
2. ze versterken tegenmachten (publieke opinie, consumenten);
3. ze pogen het ontstaan van grote machten af te remmen of door soortgelijke te compenseren (mededinging, fusieregels).

De toepassing van deze regels, waarvan de uitwerking voortgezet moet worden, schept onvoldoende garanties ten aanzien van de feitelijke machtsuitoefening, het beleid van de „machthebbers”. Met name is het de vraag of het algemeen belang steeds voldoende ingewogen wordt. En het is de vraag of het controleren van een grote macht niet beter is dan uit angst voor de nadelen ervan ook de voordelen prijs te geven. Het lijkt onmogelijk om voor dat inwegen van het algemeen belang, voor de vergelijking van de doelstellingen van de onderneming met de maatschappelijke doelstellingen en voor de beoordeling van groepsevenwichten algemene regels te geven. De situaties verschillen naar tijd en plaats en per grote onderneming. Wanneer men deze zaken toch wil, lijkt de in de *Schets van beleid* genoemde „commissaris algemeen belang” de enige oplossing. Deze figuur zou in het ondernemingsbeleid op „afstandelijke” wijze moeten meespelen. Zijn bevoegdheden en zijn band met het algemeen belang verdienen nadere studie. Men zou voor het laatste bijvoorbeeld kunnen denken aan een „College van commissarissen algemeen belang”, waarin overleg wordt

gepleegd over wat het algemeen belang is. Een logische aanvulling is een beroepsmogelijkheid voor de bedrijven tegen het gedrag van een commissaris algemeen belang.

Ondanks de vele bezwaren die er ongetwijfeld tegen in te brengen zijn, is het „soepel keurslijf” van een commissaris algemeen belang te verkiezen boven strakke en gedetailleerde regels die velen ten aanzien van de economische macht zouden wensen. Deze commissaris kan misschien helpen waar maken dat ook in een stelsel van vrije ondernemingswijze produktie aandacht voor het *algemeen belang* reële inhoud kan hebben.

Drs. G. Gerritse

De organisatie van het werkgelegenheidsbeleid in België

In het kader van de Economische en Sociale Raad van Advies van de Benelux wordt een vergelijkende studie gemaakt van het instrumentarium waarover de lidstaten beschikken voor het werkgelegenheidsbeleid. Over het Belgische instrumentarium verscheen reeds een uitvoerig rapport. Onderstaand artikel, waarin gebruik gemaakt wordt van de onderhavige studie, geeft een overzicht van de instrumenten, belast met het uitwerken of het realiseren van het tewerkstellingsbeleid. Daarbij worden voorzover nodig de Belgische begrippen gehanteerd, die hier en daar wat afwijken van de Nederlandse.

Organen voor overleg en advies

Dit type organen komt voor zowel op nationaal niveau, als op dat van gewesten en afzonderlijke bedrijfstakken. Aan de orde zullen komen het Nationaal comité voor economische expansie, een overleg- en onderhandelingsorgaan, en de nationale adviesraden; voorts de gewestelijke economische raden en de gewestelijke ontwikkelingsmaatschappijen en verder de bedrijfsraden en de paritaire comités.

Het Nationaal Comité voor economische expansie (NCEE) is een samenwerkingsorgaan van regering en bedrijfsleven ter voorbereiding van belangrijke besluiten die op economisch en sociaal terrein tot stand komen. Het is samengesteld uit een aantal ministers en vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers alsmede de voorzitters van de nationale adviesraden en de commissaris bij het Plan, de laatstgenoemden als adviseurs. De taak van het comité is: „de bespoediging en regularisatie van de economische expansie, het scheppen van nieuwe werkgelegenheid en de verhoging van de levensstandaard van de bevolking te bevorderen en aan te moedigen”.

Het gaat dus om de formulering van voorstellen met betrekking tot de doelstellingen van economisch beleid, met name op het gebied van investeringen, werkgelegenheid, prijzen en lonen. Het houdt zich voorts bezig met prognoses per economische sector, het brengt advies uit over openbare investeringen en geeft aanbevelingen terzake van particuliere investeringen. Adviezen worden slechts met eenparigheid van stemmen vastgesteld en de leden verbinden zich de gegeven adviezen in de „achterban” te verdedigen.

België heeft twee *Nationale Adviesraden*; één vervult zijn functie op economisch terrein en de andere op sociaal gebied, resp. de *Centrale Raad voor het Bedrijfsleven* en de *Nationale Arbeidsraad*. Het zijn beide paritaire organen waarvan de leden worden benoemd door de representatieve organisaties van werkgevers en werknemers: de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven heeft nog een aantal andere leden die gekozen zijn op bijzondere wetenschappelijke of technische titel. Beide raden hebben volledige

bevoegdheid op nationaal en interprofessioneel niveau. Zij kunnen aan regering en parlement op verzoek of uit eigener beweging adviezen of voorstellen doen over alle onderwerpen die op hun werkerrein liggen. De Nationale Arbeidsraad sluit collectieve arbeidsovereenkomsten op centraal niveau af en beslecht geschillen tussen paritaire comités over hun werkingssfeer. In enkele gevallen moet wettelijk advies aan de raden worden gevraagd, met name met betrekking tot planning en het economisch budget. Tweemaal per jaar brengt de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven een conjunctuurrapport uit en formuleert terzake voorstellen. Beide raden werken nauw samen bij dit soort rapporten en er wordt een zekere harmonie nagestreefd.

Er bestaan drie *Gewestelijke Economische Raden*, één voor Wallonië, één voor Vlaanderen en één voor Brabant (waarin Brussel ligt). Deze raden zijn samengesteld uit parlementsleden, leden van provinciale staten en vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties.

Zij hebben bevoegdheid adviezen te geven en aanbevelingen te doen op economisch gebied, waarbij vooral de gewestelijke infrastructuur en ontwikkeling centraal staan. Ook houden zij zich bezig met de gang van zaken bij de gewestelijke ontwikkelingsmaatschappijen en stellen het ontwerp vast van het gewestelijk plan. De oprichting van de *Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappijen (GOM)* is nu aan de gang. Zij krijgen tot taak de studie, de bevordering en de realisering van het gewestelijke economische beleid. Zij zullen betrokken worden bij de voorbereiding van de ontwerpen van gewestplannen, die door de gewestelijke economische raden moeten worden goedgekeurd en bij de realisering van het Plan.

De bedrijfsraden zijn eveneens paritair samengesteld. Hun taak komt overeen met die van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, doch beperkt zich dan tot de bedrijfstak waarvoor de raad werd ingesteld. Er bestaan bedrijfsraden voor de bedrijfstakken voeding, chemie, bouw, leder, metaal, visserij, textiel en kleding, terwijl er nog één wordt opgericht voor papier. Paritaire comités zijn er per bedrijfstak, in totaal 80 stuks op nationaal niveau. Zij sluiten cao-en af, geven advies met betrekking tot sociale wetgeving en behandelen geschillen tussen werkgevers en werknemers. Waar geen paritair comité bestaat of het bestaande niet werkt is de Nationale Arbeidsraad bevoegd cao-en af te sluiten.

Coördinatie van het beleid

Het ministerie van economische zaken coördineert het beleid. In dit kader bestaan er twee organen: het ministercomité voor economische en sociale coördinatie en het planbureau. Het ministerie van economische zaken stelt elk jaar het economisch budget op als onderdeel van het Plan.

Het *ministrieel comité voor economische en sociale coördinatie (MCESC)* heeft tot taak het economisch, financieel en sociaal beleid van de regering te ontwerpen en de uitvoering te coördineren. De eerste minister is voorzitter van dit comité; verder is het samengesteld uit de meest betrokken ministers. De andere ministers nemen deel aan de besprekingen als onderdelen uit hun portefeuille worden behandeld.

Het Planbureau heeft hierbij een belangrijke functie. Het is in de plaats

gekomen van het bureau voor economische programmatie. Het werkt volgens aanwijzingen van het MCECSC en stelt een programma van economische en sociale ontwikkeling samen — „het Plan” — over één of meer jaren, waarin o.a. wordt beschreven hoe de doelstellingen van het regeringsbeleid verwezenlijkt moeten worden. Een belangrijke plaats hebben hier het vervoer-, het energie- en het werkgelegenheidsbeleid. Uiteraard komen eveneens aan de orde de overheidsinvesteringen, de particuliere investeringen, de vooruitzichten per bedrijfstak en de gewestelijke ontwikkelingsprogramma's. Het planbureau is onderdeel van het ministerie van economische zaken maar functioneel staat het in dienst van de eerste minister. De voorstellen worden gedaan aan het MCECSC en dit comité beslist over de doelstellingen van het Plan en stelt het vast. Het Plan wordt vervolgens voor advies toegezonden aan het Nationaal Comité voor economische expansie, aan de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, aan de Nationale Arbeidsraad, aan de gewestelijke economische raden en aan de bedrijfsraden. Na de advisering wordt het door de regering goedgekeurd en aan het parlement voorgelegd.

De uitvoering van het beleid

De uitvoering van het werkgelegenheidsbeleid behoort tot de taak van de minister van Tewerkstelling en Arbeid. Hij beschikt daartoe over twee administratieve organen: de Administratie van de Werkgelegenheid en de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening.

De Administratie van de Werkgelegenheid stippelt het beleid uit, volgt de resultaten ervan en integreert het beleid in de algemene sociaal-economische politiek van de regering. De administratie bereidt wetten voor betreffende arbeidsvoorziening, werkloosheid en de tewerkstelling van buitenlandse werknemers en vraagt advies aan de adviesorganen. Ook op internationaal niveau treedt men actief op.

De administratie omvat drie directies: die voor de werkgelegenheidspolitiek, die voor de studie der arbeidsproblemen en die voor de werkloosheid. Elke directie heeft z'n eigen specifieke taak die in de naamgeving tot uitdrukking komt.

Bij de uitvoering van haar taak maakt het ministerie van tewerkstelling en arbeid gebruik van een tweetal adviesorganen: de Adviserende Raad voor de Werkgelegenheid en de arbeidskrachten en de Adviserende Raad voor de Immigratie.

De Adviserende Raad voor de Werkgelegenheid en de Arbeidskrachten is belast met de problematiek van de optimale tewerkstelling en de arbeidsvoorziening, zowel kwalitatief als kwantitatief. Van deze raad maken deel uit vertegenwoordigers van de betrokken ministeries, werkgevers- en werknemersorganisaties, universiteiten, de economische gewestelijke raden en het planbureau.

De Adviserende Raad voor Immigratie houdt zich bezig met de problematiek van de buitenlandse werknemers in de ruimste zin. Van deze raad maken deel uit vertegenwoordigers van het bedrijfsleven (werkgevers en werknemers), de Rijksdienst voor arbeidsvoorziening, het planbureau, het

kolendirectorium, de economische gewestelijke raden, van een viertal provincies en de betrokken ministeries.

Daarnaast wordt ook advies gevraagd aan de Nationale Arbeidsraad en de Bedrijfsraden op de voor deze raden relevante gebieden.

De Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (R.v.A.) is een uiterst belangrijk orgaan voor de uitvoering van het beleid en de maatregelen tot bevordering van de arbeidsvoorziening en de werkloosheidsuitkeringen aan werklozen. De hoofdtaken zijn: de arbeidsbemiddeling, de verstrekking van geldelijke tegemoetkomingen aan zowel werknemers als ondernemers teneinde de tewerkstelling te stimuleren en de beroepsopleiding van werknemers en werklozen.

De dienst staat onder toezicht van de minister van Tewerkstelling en Arbeid door middel van regeringscommissarissen. Een vertegenwoordiger van de minister van Financiën woont de vergaderingen van het beheerscomité als zodanig eveneens bij. De begroting van de dienst vindt men terug op die van het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. Het beheerscomité is paritair samengesteld uit vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers. De voorzitter is onafhankelijk zowel ten opzichte van partijen als van de minister.

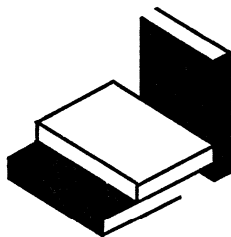
De dienst omvat: een centraal bestuur, een aantal gewestelijke bureaus en een aantal commissies. Het centraal bestuur omvat vijf directies, één voor algemene diensten, één voor arbeidsbemiddeling, één voor versnelde beroepsopleiding, één voor de werkloosheid en een algemene inspectie.

De gewestelijke bureaus zijn belast met de arbeidsbemiddeling, maar ook doen zij uitspraak over het recht van werklozen op werkloosheidsuitkering. Bovendien oefenen zij toezicht uit op de uitkeringsorganen van de werkloosheidsverzekering. In geheel België zijn 29 gewestelijke bureaus, gespreid naar gelang van de betekenis van de regionale arbeidsmarkt. Zo nodig worden plaatselijke bureaus bij elk gewestelijk bureau gesticht.

Commissies voor advies kent men zowel nationaal als gewestelijk. Zij zijn paritair samengesteld uit vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers. Zij adviseren over de activiteiten van de diensten waarvoor ze zijn ingesteld, zij waken over de goede gang van zaken bij de arbeidsbemiddeling, de beroepsopleiding en bestuderen alle andere zaken die hen worden voorgelegd.

Verder bestaan er adviescommissies voor bepaalde bedrijfstakken en een landelijke commissie voor de jeugd, welke laatste zich vooral bezighoudt met beroepsopleiding en beroepskeuzevoorlichting.

D. H. Grasman



boekbespreking

„Arbeids- en Organisationspsychologie“. Redactie: prof. dr. P. J. D. Drenth, prof. dr. P. J. Willems, prof. dr. Ch. J. de Wolf. Uitg. Kluwer - Deventer. Prijs f 45,—.

Blijkens het woord vooraf is dit boek, naast vakgenoten en studenten in de bedrijfspsychologie, ook bedoeld voor sociaal-psychologen, sociologen, organisatiedeskundigen, bedrijfskundige technici en leiders van organisaties. Het boek telt 435 bladzijden en is met medewerking van een groot aantal auteurs tot stand gekomen. De inhoud is in zes secties verdeeld: I. Selectie en beoordeling; II. Opleiding en beoordeling; III. Mens en taak; IV. Mens en organisatie; V. Arbeidsbeleving; VI. Consumentenpsychologie. Het boek is niet opgezet als een systematische behandeling van een aantal onderwerpen. De bijdragen zijn van uiteenlopend karakter en variëren van beschouwende opstellen tot verslaggeving van onderzoek. Een verzameling waarvan het nuttig kan zijn die te raadplegen wanneer men zich omtrent bepaalde vraagstukken wil oriënteren. J.L.

Ivan Illich „Naar een nieuwe levensstijl“. Uitg. Het Wereldvenster - Baarn. Prijs f 12,50.

De auteur geeft een kritische beschouwing van de ontwikkeling van de maatschappij. Zijn conclusie is dat de mens als vrij en verantwoordelijk wezen in gevaar is als gevolg van de groei en de macht van de instituties die betrekking hebben op onder andere het vervoer, de huisvesting, de medische

zorg, de opvoeding en het onderwijs, de technische ontwikkeling. Volgens Illich is de mens meer aan deze instituties onderworpen dan dat die hem ten dienste staan. Daarom pleit hij voor een „conviviale maatschappij“, dat is een maatschappij waarin de mens zich weer als een vrije, creatieve en verantwoordelijke persoonlijkheid kan ontplooiën. De stijl en het taalgebruik van Illich maken dit boek niet gemakkelijk leesbaar. Zijn beschouwingen lijken mij echter van belang voor wie kritisch wil meedenken over de positie van de mens in de (toekomstige) samenleving. J.L.

Mr. E. Bloembergen: De raad van commissarissen. Uitg. Samsom B.V. Alphen a/d Rijn. Prijs f 24,90.

De inhoud van dit boek is bepaald geen dorre juridische verhandeling over het in de titel aangeduide onderwerp. Integendeel, voor wie belangstelling heeft voor de betreffende stof is het een boeiend en prettig leesbaar boek. Het is niet primair een produkt van de studeerkamer maar vooral vrucht van eigen ervaring in de praktijk van het bedrijfsleven.

De auteur is president-directeur van de VNU, een van de grote uitgeverijen in ons land. Vanuit zijn maatschappelijke belangstelling en grote kennis en ervaring is dit boek geschreven. De inhoud van het boek is ruimer dan de titel doet vermoeden. Het is geschreven vanuit de systeembenadering en handelt niet alleen over de raad van commissarissen maar over het geheel van het systeem van vennootschap en onder-

neming. Zo komen ook directie, aandeelhouders, ondernemingsraad en deskundigen als relationele groepen aan de orde. De bedoeling van het boek is „het wezen van de commissarisfunctie alsmede de taak van de Raad van Commissarissen nader te analyseren opdat degenen die zich in praktijksituaties geplaatst zien zich beter realiseren met welke algemene achtergronden rekening dient te worden gehouden”.

De beschouwingen van de auteur zijn ongetwijfeld mede beïnvloed door zijn functie van bestuurder van een onderneming. Niet ieder zal het altijd met de schrijver eens zijn, maar, evenals ik, het soms met hem oneens zijn en soms vraagtekens zetten. Dit behoeft echter niets af te doen aan de waardering voor het boek als geheel, dat zeer de moeite waard is om van kennis te nemen. J.L.

Ivan Illich: Energieverbruik en maatschappelijke tegenstellingen. Uitg. Het Wereldvenster, Baarn. Prijs f 8,90.

In dit boek wordt het energieverlindende verkeer kritisch onder de loupe genomen. Volgens de auteur zal een beleid dat uitgaat van een laag energieverbruik plaats bieden aan een ruime keuze wat betreft levensstijl en cultuur. Kiest men daarentegen voor een hoog energieverbruik dan zal de technocratie voorschrijven welke sociale relaties mogelijk zijn. Een conclusie van Illich is, dat een participerende democratie een technologie met een laag energieverbruik eist en dat de weg naar productieve sociale relaties door vrije mensen moet worden afgelegd met de snelheid van een fiets. J.L.

Waar blijf je met Ivan Illich. Uitg. Het Wereldvenster, Baarn. Prijs f 9,50.

Dit boek is samengesteld uit bijdragen van verschillende auteurs en bevat de volgende hoofdstukken: Opstaan tegen opgedrongen en verwrongen levensstijl. Tegen de produktie van welzijn. Illegale oefening in rechtsvinding. Bevrijding van de vrouwen via revolutie in het produktiemodel. Verder komen met Illich. Doel van het boek is een inzicht te geven in het denken van Ivan Illich. J.L.

„Nieuwe structuren van de gezondheidszorg”

Uitgeverij: De Tijdstroom B.V. te Lochem. Prijs: f 19,—; 144 pag.'s.

Dit boek bevat verslagen van voordrachten en discussies, gehouden op studiedagen in het najaar 1973 georganiseerd door de Stichting Studiecentrum voor Ziekenhuiswetenschappen.

In het boek zijn de volgende bijdragen — met daartussendoor een verslag van de forumdiscussie — opgenomen:

Prof. dr. J. C. M. Hattinga Verschure: Nieuwe begrippen omtrent zorg voor onze individuele en collectieve gezondheid.

Prof. dr. J. P. Kuiper: Nieuwe structuren van de gezondheidszorg, gezien vanuit de gezondheidskunde.

H. J. Anbeek: Effectiviteit van organisatie en financieringsstructuren van de gezondheidszorg.

A. J. Chardon: Eisen vanuit de klinische gezondheidszorg te stellen aan de financieringsstructuren.

Deze bijdragen geven een goede oriëntatie met betrekking tot de probleemstelling in de gezondheidszorg. De ontwikkeling van de gezondheidszorg verkeert in een stroomversnelling. Het boek beoogt een bijdrage te geven, om mee te denken over de verdere toekomstige ontwikkeling. dGr.

„HET GROTE GEHEEL”
Alan Watts. Uitgeverij Patmos, Antwerpen/Brussel.

De schrijver stelt dat de vorm van het christendom bestaat uit bepaalde doctrines en voorschriften, die in belangrijke mate op historische gegevens gebaseerd zijn. De betekenis is God zelf, de opperste Werkelijkheid, niet in de vorm van een begrip, maar als een ondervonden werkelijkheid.

De mythe en de contemplatie worden door de schrijver als belangrijke ervaring aangegeven. Wanneer het christendom niet fundamenteel mystisch is, wordt het ofwel een politieke ideologie ofwel een geestloos fundamentalisme. Zonder de mystieke beleving van het goddelijk kinschap wordt de godsdienst tot een vergeefse poging om een

levensweg te volgen, waar we noch de kracht noch de genade bezitten.

Het christelijk geloof en de christelijke praktijk hebben hun kracht verloren, omdat de overgrote meerderheid der toegewijde christenen en zij die het slechts in naam zijn, niet weten wat de betekenis ervan is.

Vanuit deze achtergrond tracht Watts door te stoten naar een kosmisch bewustzijn dat hij in de Bijbel vindt en waarin mystiek en meditatie een wezenlijke rol spelen.

Bij het lezen van dit boek wordt men vaak verrast door een geheel andere benadering van de reeds bekende gegevens.

Ook blijven daarna vele vragen over, maar dat is nuttig voor een mens. t.j.p.

J. L. van Hedel, „De werkende gehuwde vrouw en de fiscus”.

Uitgeverij: Kluwer B.V. te Deventer. Prijs: f 14,—; 94 pagina's.

Dit boekwerk geeft een complete informatie over de fiscale voorschriften met betrekking tot de werkende gehuwde vrouw. Het gaat daarbij niet alleen om de gehuwde vrouw in dienstbetrekking, maar ook om de gehuwde vrouw met een eigen onderneming en om de meewerkende vrouw in het bedrijf, of het beroep van haar man.

Nu steeds meer gehuwde vrouwen buiten de huishouding gaan werken, is dit soort informatie van bijzonder belang. dGr.

Algemene Missiekalender en de NZR-kalender

De editie 1975 is verschenen van de Algemene Missiekalender en de NZR-kalender, een in co-productie tot stand gekomen project dat een bepaald facet van het missie- en zendingswerk weerspiegelt en daarenboven de in Nederland gevestigde missionerende en zendingsinstituten representeert.

Onder de titel „De jaren van hun jeugd” zijn het jonge mensen uit zeer verschillende landen die het beeld van de op 9 september uitgebrachte kalender beheersen: uit India, uit Indonesië, uit Ghana, uit Kenya, uit Hong Kong, uit New Mexico. Dansende meisjes op Bali, protesterende meisjes in

Kerala, Mexicaanse jongens met hun trompetten en klaroenen op weg naar het oefenlokaal, een veelheid van tafereelen in kleur vastgelegd door fotografen als Ian Berry, Thomas Köpker, Wolf Krabel en Adam Woolfitt. Het schutblad laat een Ethiopisch bloemenmeisje zien, een plaat die reeds tijdens de productie al zo de aandacht trok, dat er inmiddels een poster (van 30 x 82 cm) voor de jeugd van is gemaakt. De kalender bestaat uit veertien bladen (schutblad, twaalf maandbladen en een sluitblad met colofoon en jaarkalender 1976) en meet 35 x 24½ cm. Behalve korte, toelichtende teksten bij de getoonde foto's is wederom een volledig bijbelrooster opgenomen.

De prijs van deze kalender is f 4,—, van welk bedrag het grootste gedeelte gebruikt wordt voor de financiering van zekere missionerings- en zendingsactiviteiten. Van harte aanbevolen.

De Zonnehuiskalender 1975

Al bijna 35 jaar verschijnt nu de Zonnehuiskalender. Ieder jaar was hij met zijn prachtige afbeeldingen van bloemen een lust voor het oog. Mooier bloemenkalender was niet mogelijk, zo dachten wij. En zie, de kalender 1975 blijkt een grote verrassing te zijn.

In plaats van bloemenfoto's zijn het nu raffijne kleurentekeningen van de hand van de tekenares Marjolein Bastin. Juweeltjes van platen, die je stuk voor stuk ingelijst aan de wand wilt hebben. Afgezien van het schild, 6 kunstwerken, voor iedere twee maanden één. Bovendien een zeer bruikbare kalender, door het duidelijke en toch niet opdringerige kalendarium.

Wanneer wij u tenslotte de prijs vermelden: f 4,50 per kalender (f 3,— plus f 1,50 verzend- en administratiekosten) dan kunt u waarschijnlijk niet geloven, dat u een dergelijke kunstkalender met exclusieve platen voor zo'n luttel bedrag kunt kopen. Meer nog, u steunt er de arbeid van de Vereniging „Het Zonnehuis” mee. Alleen dit al maakt het de moeite waard hem te bestellen en... cadeau te geven.

Bestellen door storting van f 4,50 op giro nr. 46 661 t.n.v. de Vereniging Het Zonnehuis, Utrecht, onder vermelding „voor te zenden kalender 1975”. Van harte aanbevolen.

Van economische integratie naar Europese unie?

Inleiding

Vlak na de Tweede Wereldoorlog en vooral in de jaren 50 was de „Europese gedachte” een zaak waar menigeen zich warm voor wilde maken. Onderlinge strijd van westeuropese landen met bloedige bijverschijnselen, zouden uit de wereld zijn als oorspronkelijke vijanden in een „Verenigd Europa” gezamenlijk verder optrokken. Gemeenschappelijke problemen zouden gemakkelijker zijn op te lossen. De welvaart zou in de deelnemende landen aanzienlijk kunnen toenemen. Men liep er de straat voor op om te protesteren tegen het voortbestaan van de grenzen en schreeuwde leuzen voor een Nieuw Europa.

Thans, 16 jaar na de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap, gaat men opnieuw de straat op. Nu, om te ageren tegen de EEG; belanghebbende boeren keren zich tegen Brussel om hun wensen ten aanzien van het Europese landbouwbeleid kenbaar te maken. Andere bevolkingsgroepen en maatschappelijke organisaties blijven onberoerd als het gaat om Europa: Brussel ligt te ver weg; er is bovendien niet zoveel opwekkends te beleven. Als je iets wilt bereiken moet je bij je eigen regering zijn.

De laatste jaren hoort men dikwijls spreken van een crisis in de EEG. Het heeft het er de schijn van dat de Europese Gemeenschap geen stap meer vooruit zet. Via grootse verklaringen tijdens topconferenties tracht men af en toe de zaak weer nieuw leven in te blazen en men stelt grootse actieprogramma's op, compleet met tijdschema's die niet kunnen worden nagekomen. In de pers wordt dan geconstateerd dat er in de EG een grote onevenredigheid bestaat tussen de woorden (intentieverklaringen, commissievoorstellen) en de daden (besluiten van de Raad van Ministers).

In dit artikel zal worden gepoogd de zaken nog eens op een rijtje te zetten. Een blik in de achteruitkijkspiegel laat zien wat destijds de beweegredenen zijn geweest voor een zestal landen in Europa om op een aantal gebieden de hoofden bij elkaar te steken; welke bedoelingen men heeft nagestreefd bij de vorming van de drie Europese gemeenschappen (EEG, EGKS, Euratom); wat hiervan terecht is gekomen in de afgelopen jaren en hoe de huidige situatie kan worden beoordeeld.

Naast deze blik in de achteruitkijkspiegel richten wij ons oog door de voorruit naar de weg van de vooruitgang; de mogelijkheden en onmogelijkheden die zich op deze weg bevinden; de wenselijkheid of de onwenselijkheid van de richtingen die kunnen worden ingeslagen.

Het enigszins tweeslachtige karakter van dit artikel wordt ingegeven door de gedachte van de redactie van Evangelie en Maatschappij om in de loop van de eerste helft van het jaar 1975 een aantal artikelen op te nemen van de hand van de verschillende bestuurders en medewerkers van het CNV als omlijsting van het driejaarlijkse verslag van het CNV, dat in mei 1975 zal worden besproken in de Algemene Vergadering van het CNV. Het

artikel dat thans in het speciale Europa-nummer van Evangelie en Maatschappij verschijnt, kan dan ook worden beschouwd als te behoren tot deze serie artikelen, welke in het kader van de verslaglegging een blik terug zal bevatten, met een beoordeling van het verleden en de daaruit te formuleren wenselijkheden voor toekomstige ontwikkelingen. Het artikel draagt als gevolg van een en ander een globaal karakter, terwijl aan — overigens in sommige gevallen interessante — ontwikkelingen op detailgebieden voorbij wordt gegaan.

In deze periode van verslaglegging (1972 t/m 1974) wordt de ontwikkeling binnen de Europese Gemeenschap gemarkeerd door een tweetal Topconferenties van Staats- en Regeringshoofden welke hebben plaatsgevonden te Parijs in oktober 1972 en in december 1973 te Kopenhagen. Niet omdat deze topconferenties aanleiding hebben gegeven tot fundamentele wijzigingen in het europese gebeuren, maar omdat vanuit een beoordeling van het huidige gebeuren in de Europese Gemeenschap en al dan niet vanuit een gevoel van onbehagen over het functioneren van de EEG, tijdens deze Topconferenties gedachten zijn gelanceerd om de Europese Gemeenschap verder uit te bouwen en een bredere basis te geven die meer bestrijkt dan het economische en handelspolitieke aspect. Realisering van deze gedachten zou er toe kunnen leiden dat de vraag: haalt de Europese Gemeenschap 1984 met ja kan worden beantwoord.

Een blik op de huidige situatie in de EEG, met een gebrek aan besluitvorming dat niet alleen aan de terughoudendheid van de britse delegaties is te danken, laat echter ruimte voor het vermoeden dat het volmondig ja tijdens Topconferenties gegeven in de werkelijke besluitvorming van de geluidsbanden blijkt te zijn verwijderd.

Thans, echter, eerst een blik op de achtergronden van de europese integratie.

Economische integratie in Europa

Het woordenboek verstaat onder integratie het samenvoegen van zelfstandige delen tot een geheel. In deze zin kan ieder bouwwerk worden aangemerkt als het resultaat van een integratie. Er zijn echter een veelheid van variaties daarbij denkbaar: het op elkaar stapelen van blokken uit een blokkendoos kan worden opgevat als integratie; er vindt dan een samenvoeging van zelfstandige delen plaats tot een bepaald geheel, waarbij echter opvalt dat de delen zelfstandig blijven voortbestaan. Bij metselwerk verliezen de oorspronkelijk zelfstandige delen daarentegen hun zelfstandigheid en ligt het accent vooral op het samenvoegen tot een geheel.

Daartussenin bevinden zich dan bouwwerken die op de een of andere wijze demontabel zijn en waarbij de zelfstandigheid van de delen meer of minder duidelijk in het oog springt.

Bij economische integratie denkt men aan het samenvoegen van zelfstandige volkshuishoudingen of nationale economische stelsels tot een samenhangend geheel. Ook hier kan zich een verscheidenheid van varianten voordoen.

In de jaren 30 was er sprake van een benadrukking van de economische zelfstandigheid van de landen, waarbij de oplossing voor de nationale

problemen vooral binnen het eigen land werd gezocht, veelal gepaard gaande met een afwenteling van de problemen op het buitenland.

De eerste 15 jaren na de Tweede Wereldoorlog kenmerkten zich evenwel door een toenemend integratie-streven, vooral op economisch gebied, waarmee gepaard ging een toenemende wederzijdse economische afhankelijkheid vooral in de westerse landen. In opklimmende reeks onderscheidt men daarbij: de vrijhandels-zône, de douane-unie en de economische unie. Bij een vrijhandels-zône is er slechts sprake van een beperkte economische integratie met een volledige handhaving van de zelfstandigheid van de landen die tot die zône toetreden. De samenvoeging van de nationale economieën gaat niet verder dan dat de goederen vrij van invoerrechten en andere handelsbelemmeringen in de deelnemende landen kunnen circuleren. Er ontstaat dan een gemeenschappelijke markt welke uitsluitend betrekking heeft op goederen en die zich niet uitstrekt tot diensten en produktiefactoren, zoals kapitaal en arbeid.

Een douane-unie gaat verder in die zin, dat de economische integratie ook aan de buitenkant zichtbaar wordt in een gemeenschappelijk tarief van invoerrechten, terwijl ook de andere handelsbelemmeringen, zoals kwantitatieve handelsbeperkingen ten opzichte van de buitenwereld veelal gemeenschappelijk zullen worden bepaald. Daarmee wordt ook de kans op interne spanningen vergroot bijvoorbeeld door het vraagstuk van de verdeling van de gemeenschappelijke opbrengsten van de invoerrechten en de toelating van de hoeveelheid goederen per land welke onder de gemeenschappelijke handelsbeperkingen vallen.

Een economische unie vertoont tenminste de kenmerken van een douane-unie, dat wil zeggen, een gemeenschappelijke markt met vrij verkeer van de in de deelnemende landen vervaardigde goederen en een gemeenschappelijk buitentarief, maar daarboven kenmerkt zij zich door het verkeer van de produktiefactoren arbeid en kapitaal.

In het verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap vinden wij deze kenmerken terug, met daarnaast nog enige andere doelstellingen.

Het EEG-verdrag

Het verdrag van 1956 geeft aan dat de EEG zal zijn gebaseerd op de volgende grondslagen:

1. de afschaffing van douanerechten en kwantitatieve beperkingen bij in- en uitvoer van goederen tussen de lidstaten;
2. invoering van een gemeenschappelijk douane-tarief en een gemeenschappelijke handelspolitiek ten opzichte van derde landen;
3. verwijdering van hinderpalen voor het vrije verkeer van personen, diensten en kapitaal tussen de lidstaten;
4. de totstandkoming van een gemeenschappelijk landbouwbeleid;
5. de totstandkoming van een gemeenschappelijk vervoerbeleid.

De EEG is dan ook te omschrijven als een economische unie, waarbij een aantal beleidsgebieden worden gelegd onder de verantwoordelijkheid van de instellingen van de Gemeenschap en waarbij dientengevolge een zekere

inperking plaatsvindt van de zelfstandigheid, de autonomie van de lidstaten.

Inmiddels is duidelijk dat de oorspronkelijke bedoelingen van de EEG slechts gedeeltelijk zijn gerealiseerd. De belangrijkste resultaten die zijn geboekt, treft men aan in de voltooiing van een douane-unie per 1 juli 1968 en de totstandkoming van een gemeenschappelijk landbouwbeleid, met wisselend succes en met variërend enthousiasme begroet. Dat deze resultaten toch wel om over naar huis te schrijven zijn, moge blijken uit de steeds terugkerende drang bij verschillende lidstaten om bepaalde resultaten weer in de waagschaal te zetten, zoals de invoerbepalingen van Italië en Denemarken in de afgelopen zomer, de nationale steunmaatregelen ten behoeve van de agrarische sector in Frankrijk en België en de roep om beperkingen van de aardgasexport in Nederland ten tijde van de olie-boycot.

De problemen rond het vrije verkeer van personen, diensten en kapitaal tussen de lidstaten en de totstandkoming van een gemeenschappelijk vervoerbeleid zijn echter te omvangrijk gebleken om in een periode van zo'n 15 à 20 jaar volledig te overwinnen.

Weliswaar kunnen werknemers vrij gemakkelijk de grenzen van de lidstaten overschrijden om elders hun werkkring te zoeken, maar zodra zij geschoold zijn doemt het probleem van de erkenning van diploma's, een probleem dat nog sterker zal spreken tot de verbeelding van zelfstandigen en vrije-beroepsbeoefenaars wanneer zij zich elders wensen te vestigen.

Wat betreft het kapitaalverkeer kan men zich afvragen of het wel wenselijk is dit ongebreideld tussen de lidstaten te laten plaatsvinden. Binnen Italië bijvoorbeeld veroorzaakt het vrije kapitaalverkeer al een sterke concentratie van het kapitaal in de noordelijke streken met als gevolg een sterk achterblijven van het zuiden. Binnen de Gemeenschap zou een en ander leiden tot een versterking van het Ruhr-gebied en omstreken ten koste van de nu achtergebleven regio's. Voorts spreekt het vanzelf dat ook conjunctureel ongewenste vormen van kapitaalverkeer, met name de kapitaalvlucht bij verlies van vertrouwen in bepaalde valuta, op de een of andere wijze door de lidstaten zullen moeten worden tegengegaan. Hieruit kan men afleiden, dat om een verdergaande economische integratie te bewerkstelligen, dus inclusief een vrij kapitaalverkeer, men tegelijkertijd stappen zal moeten ondernemen op het gebied van een gemeenschappelijk regionaal en betalingsbalansbeleid als onderdelen van een gemeenschappelijk structuur- en conjunctuurbeleid.

Overigens was reeds in het Verdrag de noodzaak ingezien, dat, wil men komen tot de vorming van een economische unie, een zekere coördinatie van het economisch beleid en het beleid gericht tegen verstoringen van de betalingsbalansen in de lidstaten te bewerkstelligen.

Met het oog daarop zijn dan ook in het Verdrag bepalingen opgenomen — naast bepalingen betreffende gemeenschappelijke mededingingsregelen en bepalingen betreffende belastingen en voorschriften die het vrije verkeer van goederen zouden kunnen belemmeren — waarin de lidstaten verklaren dat zij hun conjunctuurpolitiek, hun betalingsbalans- en wisselkoerspolitiek beschouwen als een aangelegenheid van gemeenschappelijk belang.

De Economische en Monetaire Unie

De snelle groei van het handelsverkeer tussen de lidstaten als gevolg van de volledige opheffing van de douane-grenzen, heeft de gevoeligheid van elk der in de Gemeenschap verenigde volkshuishoudingen voor invloeden uit de andere lidstaten sterk vergroot. Indien een lidstaat zich genoodzaakt zag beperkende maatregelen te treffen om de opwaartse prijzenbeweging af te remmen — bijvoorbeeld het duurder maken van het crediet of het opvoeren van de belastingdruk — werd het effect spoedig twijfelachtig als andere lidstaten van de EEG een tegengesteld beleid moesten voeren om de vraag te stimuleren.

Geldt dit vooral de economische ontwikkeling op korte termijn, op middel-lange termijn is de wederzijdse afhankelijkheid van de lidstaten wellicht nog sterker. Doen zich namelijk aanzienlijke verschillen voor in de ontwikkelingen van de produktiekosten en leiden deze tot aanzienlijke prijs-wijzigingen op de gemeenschappelijke markt, dan dreigen de goederen uit het land met de lagere produktiekosten de andere landen te overstroomden met alle gevolgen van dien voor de werkgelegenheid en de betalingsbalans en zal weldra een monetair ingrijpen (revaluaties of devaluaties) noodzakelijk zijn.

De staats- en regeringshoofden besloten daarom in 1969 op een Topconferentie te Den Haag de coördinatie van de economische politiek te versterken en uit te bouwen door een aanvaarding van een in fasen gesplitst plan tot oprichting van een Economische en Monetaire Unie. Daarmee ontstaat een nieuw element in het integratie-streven, namelijk de monetaire integratie als aanvulling op en noodzakelijke ondersteuning van de economische integratie.

Een monetaire unie houdt een volledige en onherroepelijke onderlinge inwisselbaarheid van de valuta's van de lidstaten in, zonder koersschommelingen en met onveranderlijke pariteitsverhoudingen. Dit betekent dat guldens op ieder willekeurig moment en tegen doorlopend dezelfde prijs ingewisseld zouden kunnen worden ter verkrijging van italiaanse lire, duitse marken, engelse en ierse ponden, deense kronen, franse, luxemburgse en belgische franken. Een situatie dus zoals die thans al bestaat tussen Luxemburg en België.

Stabiele wisselkoersen binnen de Gemeenschap zijn slechts denkbaar voorzover de lidstaten een naar elkaar toegroeien van de economische ontwikkeling kennen en de solidariteit tussen de lidstaten tot uitdrukking komt in onderlinge monetaire steun bij betalingsbalansmoeilijkheden. Vandaar dat de vorming van een economische unie en een monetaire unie noodzakelijkerwijs aan elkaar gekoppeld dienen te zijn. Uiteindelijk zal dan als uiterlijke bekroning van een dergelijk werkstuk één Europese munt kunnen worden gevormd.

Het opgestelde en in 1969 aanvaarde plan voorzag een eerste etappe in de vorming van de EMU in de drie jaren 1971-1973. Daarin zou een geleidelijke inkrimping van de koersschommelingen tussen de valuta's van de landen moeten plaatsvinden. Dit streven is echter gedwarsboemd door de verschillende internationale monetaire crises die aan het begin van de zeventiger jaren zijn ontstaan, als gevolg van het gebrek aan vertrouwen in de

dollar en andere valuta als lire en pond sterling en in mindere mate ook als gevolg van de ontwikkelingen na de olie-crisis (franse franc).

De besluiten van de italiaanse, franse, ierse en britse regeringen hun valuta te laten zweven, ook ten opzichte van de valuta van de andere EEG-partners betekent natuurlijk een ernstige belemmering op weg naar de totstandkoming van een Economische en Monetaire Unie. De turbulente monetaire ontwikkelingen, gepaard gaande met het gesleep van enorme hoeveelheden kapitaal over de grenzen, hebben zich voor wat betreft de vorming van de EMU in een te vroeg stadium en in een te grote omvang voorgedaan en daarmee in wezen de hele EMU op de tocht gezet, hoewel tussen de Benelux-landen, West-Duitsland en Denemarken de koersschommelingen ten opzichte van elkaars valuta beperkter zijn dan ten opzichte van de valuta in de rest van de wereld, behoudens dan de skandinavische landen die hun valuta hebben gekoppeld aan die van de 5 overgebleven EEG-landen. Voorlopig ziet het er niet naar uit dat deze situatie zich in korte tijd fundamenteel in gunstige zin zal wijzigen. De problemen met name in Italië en Engeland zijn alleen maar ernstiger geworden, zodat afgezien nog van de twijfelachtige houding van de britse regering ten opzichte van de EEG, een voortzetting van de ingeslagen weg door alle deelnemende landen vooralsnog niet waarschijnlijk lijkt.

Politieke integratie?

Tot nu toe is het accent nogal sterk gevallen op de economische integratie in Europa, niet alleen binnen het kader van dit artikel, maar ook in de feitelijke ontwikkelingen gedurende de periode na 1957. Dit is evenwel niet hetgeen de „Europeanen van het eerste uur” voor ogen heeft gestaan. Naar hun mening — en er zijn europese federalisten die deze mening nog steeds naar voren brengen — heeft de europese integratie geen specifiek karakter, beperkt tot het economische en handelspolitieke aspect, maar dient zij zich uit te strekken tot alle aspecten van het maatschappelijke en politieke leven. In deze visie kan aan de economische integratie in Europa de rol worden gegeven van een hefboom, noodzakelijk om uiteindelijk een politieke Europese Unie of zo men wil Federatie van de grond te krijgen.

Ook in het Slotcommuniqué van de Conferentie van de Staats- en Regeringshoofden in Parijs, oktober 1972, wordt iets dergelijks uitgesproken. Letterlijk staat er: „De Lidstaten van de Gemeenschap, welke Gemeenschap de stuwende kracht van de opbouw van Europa vormt, bevestigen hun voornemen om vóór het einde van dit decennium hun gezamenlijke betrekkingen in een Europese Unie om te zetten”. In het communiqué van de Topconferentie van Kopenhagen in december 1973 wordt een en ander nog eens vrijwel woordelijk herhaald.

Ondertussen doet zich natuurlijk de vraag voor of een verdergaan van de europese integratie dan een zeer nauwe economische en monetaire samenwerking noodzakelijk danwel wenselijk is. Tevens volgt onmiddellijk de vraag in welke mate en in welke vorm een dergelijke samenwerking tot stand dient te worden gebracht.

Om een antwoord op deze vragen te verkrijgen is het wenselijk terug te

gaan naar de motieven die indertijd de aanzet hebben gegeven tot het inslaan van de weg naar een Europese integratie. In dit verband kunnen de volgende motieven naar voren worden gebracht:

1. De bevordering van coëxistentie binnen Europa: het voor altijd onmogelijk maken van voor ons welzijn catastrofale conflicten. Dit argument heeft uiteraard vooral in de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog een geweldige impuls gegeven aan het Europese integratie-streven. Het argument treedt thans minder op de voorgrond, maar is daarom niet minder relevant, ook al vanwege het uitstralingseffect naar potentiële conflicten elders in de wereld. Rust in Europa betekent ook voor andere werelddelen een verminderde kans op conflicten.
2. De verhoging van de welvaart, als onderdeel van het maatschappelijke en individuele welzijn, door een betere internationale arbeidsverdeling. Voorshands kan de internationale arbeidsverdeling in Europees verband beter tot zijn recht komen door de betrekkelijk geringe verschillen in economische ontwikkeling en maatschappelijke organisatie, althans in verhouding tot de verschillen in mondiaal verband. Dit argument heeft uiteindelijk de stoot gegeven tot de oprichting van de drie Europese Gemeenschappen, EEG, EGKS en Euratom, en is als zodanig ook terug te vinden in de bij de oprichting van deze Gemeenschappen afgesloten verdragen. Het is niet onwaarschijnlijk dat de gestage economische ontwikkeling in de Europese landen mede te danken is geweest aan de voordelen van de internationale arbeidsverdeling binnen Europa, welke is bevorderd door de toegenomen binnen-Europese handel, als gevolg van het wegvallen van de douane-grenzen. Overigens moet worden opgemerkt dat een en ander ook zijn keerzijde kan vertonen. Wij zagen dit reeds bij de bespreking van het vrije kapitaalverkeer. Wordt namelijk het kapitaalverkeer volledig overgelaten aan de werking van het marktmechanisme, dan dreigt de situatie te ontstaan van een overmatige economische ontwikkeling in de reeds geïndustrialiseerde en dichtbevolkte gebieden van Europa, terwijl kapitaal en mankracht worden weggezogen van de meer perifere gebieden (Zuid-Italië, Ierland). Dit leidt ons dan tot het volgende argument,
3. Het uitdrukking geven aan de solidariteit tussen de Europese landen en volkeren.

Aan dit argument is binnen het kader van de EEG slechts op beperkte schaal gehoor gegeven, namelijk ten aanzien van de landbouw en de kolen- en staalsector, terwijl het Europees Sociaal Fonds zich in het verleden vooral gericht heeft op het opvangen van de sociaal nadelige gevolgen van de economische integratie. Naar onze mening dient aan dit solidariteitsbeginsel in het kader van de Europese integratie meer aandacht te worden geschonken. Thans overheerst nog teveel het principe dat in geval van moeilijkheden de landen zelf orde op zaken moeten stellen. Het dient evenmin beperkt te blijven tot het tijdelijk ondersteunen van landen met betalingsbalanstekort, maar dient zich uit te strekken tot het meewerken aan de opbouw van gebieden die ten opzichte van het gemiddelde levensniveau in Europa zijn achtergebleven door middel van een Regionaal Fonds, waartoe tijdens de Topconferentie van Parijs in oktober 1972 in principe werd besloten, maar

dat nog steeds niet van de grond is gekomen. Ten aanzien van de verdere ontwikkeling van het solidariteitsbesef heeft ook het Europees Verbond van Vakverenigingen nog een belangrijke taak te vervullen, o.a. door nauwlettend toe te zien op de uitvoering van het sociaal-actieprogramma, dat omstreeks de jaarwisseling 1973/1974 door de Raad van Ministers is vastgesteld. Overigens dient te worden voorkomen dat het nationale egoïsme wordt vervangen door een „gemeenschapsegoïsme” en zal de Europese Gemeenschap naar buiten een open karakter moeten vertonen, dat niet alleen gericht is op een beperkte groep van ontwikkelingslanden, waarmee traditionele ex-koloniale banden bestaan.

4. Een vierde motivering welke aan de Europese integratie ten grondslag ligt is de bevordering van de democratie. Deze gedachte klinkt velen wellicht paradoxaal in de oren. Een van de vele punten van kritiek op de Europese instellingen spruit immers voort uit het bureaucratische karakter van het Brusselse en de ondemocratische besluitvorming die daar plaatsvindt. Wij komen hier dadelijk op terug. Eerst dit: bevordering van de democratie betekent naar onze opvatting dat de mensen meer invloed kunnen uitoefenen op ontwikkelingen die van belang zijn voor hun levensomstandigheden. Het betekent dat aan deze ontwikkelingen een gewenste richting kan worden gegeven. Voor individuele landen, en zeker voor landen met een beperkte omvang, is het „wereldgebeuren” een externe factor, waarmee zij in hun beleid terdege rekening moeten houden, maar waarop zij geen greep hebben. „Internationaal in de pas lopen” is een veelgehoord argument om in het binnenland gewenste ontwikkelingen tegen te houden. Medezeggenschap in de bedrijven kan in eigen land van de grond komen, wanneer ook in andere landen aan dit vraagstuk wordt gedokterd.

Multinationale ondernemingen kunnen met vrij groot gemak hun activiteiten over de grenzen verplaatsen en stellen daarmee grenzen aan de in de verschillende landen wenselijk geachte overheidsmaatregelen op het gebied van de belastingpolitiek, het milieubeleid, maatregelen op sociaal-economisch vlak, zoals daar zijn de wettelijke regeling van een minimumloon, gelijke beloning voor mannen en vrouwen, regelingen ten aanzien van collectief-ontslag etc. Regeringen in andere landen kunnen faciliteiten verlenen voor investeringen in bepaalde streken van hun landen met mogelijk negatieve gevolgen voor het eigen land, dat deze ontwikkeling als externe factor over zich heen moet laten gaan, ofwel gedwongen is ook bepaalde faciliteiten te verlenen.

Via internationale instellingen kan de anonimiteit van het wereldgebeuren worden verminderd. Men verkrijgt meer invloed op de ontwikkelingen die zich elders voordoen en die in toenemende mate ook voor het eigen leven van belang zijn. Vergroting van die invloed via de instellingen van de Europese Gemeenschap betekent een bevordering van de democratie.

Naar onze mening is in de bevordering van de democratie het belangrijkste argument gelegen om door te gaan met de Europese integratie en om deze uit te bouwen en te verdiepen. Dit houdt evenwel in dat het besluitvormingsproces binnen de instellingen aan de democratische spelregels zullen moeten voldoen. Op dit ogenblik is het nog in hoofdzaak zo dat in de Europese Gemeenschap de besluiten worden genomen door de Raad van

Ministers. Dit geschiedt op basis van voorstellen van de Europese Commissie, waarover het Europees Parlement en het uit werkgevers, werknemers en diverse belangengroeperingen bestaande Economisch en Sociaal Comité van de EEG hun adviezen kunnen uitbrengen. Daarbij is het veelal opvallend dat het Parlement wel de Europese Commissie, die in de meeste gevallen alleen maar de bevoegdheid heeft om met voorstellen te komen, naar huis kan sturen, maar niet de instantie die uiteindelijk al dan niet een besluit neemt. De Raad van Ministers huldigt bovendien de praktijk om alleen op basis van unanimitéit beslissingen te nemen, hetgeen in de praktijk dan ook betekent dat menige goede en soms ook noodzakelijke ontwikkeling wordt tegengehouden doordat een bepaalde minister dwars blijft liggen. Voorts moet worden geconstateerd dat de besluitvorming door de Raad van Ministers niet in openbare vergadering plaatsvindt, maar dat de pers — na urenlang wachten — slechts kennis kan nemen van de resultaten van de beraadslagingen.

Tenslotte komt daar nog bij dat de Raad van Ministers telkens weer in andere samenstelling bijeenkomt, hetgeen de eenheid in de besluitvorming niet ten goede komt, terwijl ook de vrijwel continue stroom van regeringswijzigingen en parlementsverkiezingen in de lidstaten een vertragend effect heeft op de besluitvorming in EEG-verband.

Al met al moet worden vastgesteld dat de afstand tussen burgers en besluitvormende instantie in de huidige omstandigheden binnen de Europese Gemeenschappen te groot is.

In het kader van de geleidelijke totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie zal, zoals wij gezien hebben, een toenemende coördinatie van het economisch beleid in de lidstaten plaats gaan vinden. Wil men aan deze coördinatie een reële betekenis toekennen, dan zal deze ook betrekking moeten hebben op het begrotingsbeleid, de fiscale politiek en het uitgavenbeleid van de nationale overheden; zaken dus waarover de nationale parlementen bij uitstek de bevoegdheid hebben om besluiten te nemen. Coördinatie van het economisch beleid zal tot gevolg kunnen hebben dat de begrotingsbevoegdheden van de volksvertegenwoordiging op nationaal niveau worden verzwakt, omdat de regeringen in zekere zin gebonden zullen zijn aan de in EEG-verband gemaakte afspraken. Terecht wordt dan door de nederlandse vakbeweging telkenmale gesteld — en ook de nederlandse regering heeft daar in het verleden herhaaldelijk voor gepleit — dat de verdere ontwikkeling naar een Economische en Monetaire Unie gepaard dient te gaan met een versterking van de democratie in de besluitvorming. Dit betekent enerzijds dat het Europees Parlement meer bevoegdheden dient te verkrijgen en zich zal moeten ontwikkelen van adviserend orgaan naar een wetgevende en controlerende instantie, dat wil zeggen, dat uiteindelijk de beslissingen waaraan in het kader van de EMU de nationale lidstaten in toenemende mate gebonden zullen zijn, in het Europees Parlement genomen zullen worden.

Anderzijds betekent dit dat het Europees Parlement meer en meer het karakter zal dienen te krijgen van een werkelijke volksvertegenwoordiging en dan in de uiteindelijke situatie bij voorkeur via directe verkiezingen van de leden van het Europees Parlement. Daarbij zal nog moeten worden gezien of dergelijke verkiezingen in europees verband naar ana-

logie van het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging, dan wel per lidstaat afzonderlijk, analoog aan het districten-stelsel zal dienen plaats te vinden. Deze laatste mogelijkheid lijkt het meest aangewezen, omdat zij aansluit bij het in de meeste lidstaten bestaande stelsel en omdat op deze wijze de beleidsvoering van de nationale parlementariërs en de Europese parlementariërs beter op elkaar kunnen worden afgestemd. In deze optiek zal uiteindelijk aan de Raad van Ministers een andere rol dienen te worden toegekend. Zij zal niet meer bij uitstek het karakter hebben van een wetgevende macht, die op basis van voorstellen van de Europese Commissie, beslissingen neemt, maar zich met ontwerp-besluiten dienen te richten tot het Europees Parlement, die de besluiten uiteindelijk zal dienen te bekrachtigen.

De vakbeweging en het bedrijfsleven, zoals vertegenwoordigd in het Economisch en Sociaal Comité van de EEG, zal in die situatie zijn advisering niet meer uitsluitend richten op de Raad van Ministers, maar tevens op het Europees Parlement.

Overigens zij hier, terwille van een goed verstaan van een en ander, aan toegevoegd dat een dergelijke ontwikkeling zich niet van de ene op de andere dag zal kunnen voltrekken. Het gaat hier veeleer om een richting van de gedachtenbepaling waar het gaat om een versterking van de democratie in de besluitvorming in de Europese Gemeenschappen. Een versterking die noodzakelijk zal zijn — en ook voorwaarde dient te zijn — op het moment dat aan de Europese instellingen meer en meer supranationale, boven-nationale, wetgevende bevoegdheden worden toegekend, waaraan de nationale overheden gebonden zullen zijn.

In hoeverre, en voor welke beleidsgebieden aan de Europese instellingen deze bevoegdheden zullen kunnen of moeten toekomen zal in het hierna volgende worden besproken.

Europese unie

In het voorgaande is naar voren gebracht dat één van de belangrijkste motieven voor de Europese integratie betrekking heeft op de bevordering van de democratie, in die zin dat meer invloed via de Europese instellingen kan worden uitgeoefend op ontwikkelingen die van belang zijn voor de levensomstandigheden van de mensen. Ontwikkelingen die zich dikwijls in internationaal verband voordoen, kunnen door middel van een gemeenschappelijke aanpak in een gewenste richting worden geleid.

Deze gemeenschappelijke aanpak heeft in het kader van de Europese Gemeenschappen vooral gestalte gekregen in het gezamenlijk oplossen van landbouwvraagstukken en problemen in de kolen- en staalsector. Voorts heeft de oprichting en de uitbouw tot nu toe van de Europese Economische Gemeenschap geleid tot een toenemende verstrengeling van de nationale economieën en het gezamenlijk voeren van een handelspolitiek ten opzichte van een aantal landen en gebieden buiten de EEG. De economische verstrengeling via de totstandkoming van een douane-unie heeft bijgedragen tot de welvaartsontwikkeling in de afzonderlijke lidstaten. Aan de andere kant heeft deze verstrengeling tot gevolg dat de economische ontwikkeling is het eigen land veel vatbaarder is geworden voor de ont-

wikkelingen in de andere lidstaten en omgekeerd, terwijl het in eigen land gehanteerde instrumentarium, nodig voor een conjunctureel en structureel beleid, aan betekenis inboet.

Inflatiebestrijding op nationaal niveau zal slechts een beperkt effect kunnen sorteren; bij het voeren van een structuurbeleid moet meer rekening worden gehouden met de concurrentie-positie ten opzichte van de andere lidstaten en de mogelijkheid van een doorkruising van deze politiek door verplaatsing van industrieën naar elders.

Met de totstandkoming van de douane-unie is de noodzaak van een gemeenschappelijke aanpak van conjuncturele en structurele problemen dan ook groter geworden. Dit heeft er toe geleid dat thans pogingen in het werk worden gesteld een Economische en Monetaire Unie te creëren, waarin aan de verstrengelde economieën van de lid-staten een in conjunctureel en structureel opzicht gewenste richting zal kunnen worden gegeven. De Topconferenties van Parijs en Kopenhagen wijzen echter op een verdergaande ontwikkeling, namelijk de wens om te komen tot een Europese Unie en wel vóór 1980 en op basis van voorstellen welke in 1975 zullen worden voorgelegd. De verklaringen van Parijs en Kopenhagen laten nogal wat aan duidelijkheid te wensen over. Wat gaat er gebeuren? Zal het accent van de richting van het totale beleid op alle gebieden verschuiven van de nationale hoofdsteden naar Brussel? Is het de bedoeling om van de kop van Jutland tot aan de laars van Italië, van de Schotse Hooglanden tot de Pyreneeën, of mogelijk nog verder, eenzelfde maatschappelijk patroon te bewerkstelligen? Het wordt uit de verschillende verklaringen niet helder zichtbaar. Gevreesd kan worden dat de term Europese Unie alleen maar is uitgedacht als ver verwijderd toekomstbeeld, opgezet om de aandacht van de huidige problemen en stagnatie af te leiden. Duidelijk is wel dat men verder wil gaan met de integratie dan een enge interpretatie van economische en handelspolitieke samenwerking.

Tijdens de Topconferentie van Parijs zijn reeds een aantal gebieden aangeduid waarop de Europese samenwerking zich in de toekomst meer zal gaan richten dan voorheen het geval was. In de verklaring worden aparte hoofdstukken gewijd aan uiteraard de economische en monetaire politiek, maar daarnaast ook aan: het regionaal beleid, het sociaal beleid, de industriële, wetenschappelijke en technologische politiek, de milieubescherming, het energiebeleid en de buitenlandse politiek, dat wil zeggen, de politiek ten opzichte van landen en gebieden buiten de Europese Gemeenschap.

Op welke terreinen kan en moet de Europese Gemeenschap zich nu gaan bewegen en dienen wellicht bepaalde bevoegdheden aan gemeenschappelijke instellingen worden overgedragen en in welke mate zal deze overdracht moeten geschieden?

De keuze van de terreinen waarop eventueel bepaalde bevoegdheden zullen worden overgedragen aan de Europese Gemeenschap zal — in negatieve zin — o.a. bepaald worden door de volgende overwegingen:

- 1) de aanwezigheid van andere internationale organisaties waarbinnen zich de samenwerking op het desbetreffende terrein kan afspelen;
- 2) de wens de besluitvorming zo dicht mogelijk bij de mensen die aan deze besluiten gebonden zullen zijn te doen plaatsvinden.

Wat betreft de eerste overweging kan bijvoorbeeld gewezen worden op een instelling als de NAVO. Hoe ook over de politiek van de NAVO wordt gedacht, vaststaat dat de NAVO in Europa vrij algemeen als kader wordt erkend, waarbinnen de defensie van de afzonderlijke landen op redelijke wijze is gewaarborgd. Aan een samenwerking van de EG-landen op defensiegebied bestaat dan ook in het algemeen geen behoefte. Anderzijds kan worden gesteld dat de internationale monetaire samenwerking binnen het raam van het Internationale Monetaire Fonds voor een zo nauwe economische samenwerking als in EEG-verband voor ogen staat, geen voldoende alternatief biedt. Er bestaat dan in Europees verband behoefte aan een verdergaande vorm van monetaire samenwerking.

De tweede overweging — besluitvorming zo dicht mogelijk bij de mensen — biedt een moeilijker vast te stellen terreinafbakening. Zij stelt echter wel grenzen aan de mate waarin een overdracht van bevoegdheden naar de Europese Gemeenschappen plaats zal vinden. Het lijkt ook in de wat verdere toekomst, naar onze mening, niet gewenst dat de Brusselse instellingen tot in alle details vastleggen op welke wijze de politieke beslissingen in de verschillende lidstaten ten uitvoer zullen worden gebracht. Evenals dit op nationaal niveau nogal eens het geval is, kan de nadere concretisering, en de op de praktijk gerichte uitwerking van de in Den Haag overeengekomen beleidsbeslissingen aan gemeenten en provinciale overheden worden overgelaten. Zo ook zal in de Europese Gemeenschap men niet verder moeten gaan dan het vaststellen (in het Europees Parlement, zie boven) van de hoofdlijnen en de richting van het te voeren beleid, terwijl aan de regeringen van de lidstaten ruimte gelaten wordt om dit beleid nader uit te werken. Dit betekent dat de in Brussel overeengekomen besluiten het karakter verkrijgen van raamovereenkomsten of kaderafspraken, waarbinnen de lidstaten naar eigen inzicht en mogelijkheden de overeengekomen doelstelling zullen nastreven. Zo zal bijvoorbeeld de uitwerking van de doelstelling om het inflatie-percentages in de Gemeenschap terug te dringen, nader kunnen worden uitgewerkt per lidstaat met maatregelen die naar omstandigheden en mogelijkheden zullen kunnen variëren.

Analoog hieraan zouden werkgevers en werknemers in Europees verband kunnen komen tot afsluiting van bepaalde raamovereenkomsten bijvoorbeeld ten aanzien van een minimumloon of een minimum aantal vakantie-dagen geldend voor de gehele Gemeenschap, terwijl op nationaal niveau of per bedrijfstak hiervan kan worden afgeweken. De wens om de politieke besluitvorming zo dicht mogelijk bij de mensen te brengen of te houden zal zich op de verschillende beleidsgebieden in variërende hevigheid voordoen. Zij zal bijvoorbeeld sterk zijn wanneer het gaat om ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en maatschappelijk werk en, gezien de mogelijkheden om op het niveau van de lidstaten een werkelijk effectieve invloed uit te oefenen, minder sterk op het gebied van het economisch beleid, milieubeleid, (sector-)structuurbeleid en beroepsopleiding.

Met inachtneming van bovenstaande overwegingen kan gesteld worden dat een verdere voortzetting van de Europese integratie in de richting van een Europese Unie zich niet zich noodzakelijkerwijs behoeft uit te strekken tot een veelheid van beleidsterreinen. Dat zou ook een te grote taak zijn, waaraan men zich in Brussel, met kans op een gebroken rug, zou vertellen. Veeleer

zou verdere voortzetting van de integratie moeten worden gezocht uitgaande van de huidige samenwerking en in mindere mate afgaande op een ver verwijderd en vaag omschreven toekomst-perspectief, zoals door de Topconferentie van Parijs en Kopenhagen is geschied. De samenwerking in Europees verband zou zich dan via deze stap-voor-stap benadering richten op de volgende maatregelen:

1. Maatregelen gericht op versterking van de douane-unie en verdere opheffing van handelsbelemmeringen: harmonisatie van accijnzen en belastingen op produkten, produktveiligheidscriteria, kwaliteitsvereisten. Deze groep van maatregelen vergt een tamelijk vergaande precisering en regulering vanuit de Brusselse instellingen. Hiertoe kan ook worden gerekend het gezamenlijk voeren van een handelspolitiek ten opzichte van landen buiten de EEG. Dit vereist weer een zekere coördinatie van de buitenlandse politiek van de verschillende landen en hun ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, maar dat behoeft niet zover te gaan dat er geen ruimte zou zijn om eigen verantwoordelijkheden ten aanzien van de internationale samenleving op eigen wijze te beleven.
2. Maatregelen gericht op een verdergaande coördinatie van de economische en monetaire politiek, vanuit de overweging dat de lidstaten bij een toenemende verstrengeling van de nationale economieën binnen de Europese Gemeenschappen deze in mindere mate afzonderlijk zullen kunnen hanteren. Hierbij zal echter aan de lidstaten de nodige ruimte moeten worden gelaten om, in overleg met de overige lidstaten en passend in het kader van een gemeenschappelijk regionaal beleid, van deze maatregelen af te wijken, teneinde ongewenste ontwikkelingen die veelal door de werking van de douane-unie worden versterkt, te kunnen tegengaan. Binnen deze coördinatie van de economische en monetaire politiek zal ook aandacht worden besteed aan het begrotingsbeleid van de verschillende lidstaten en de conjuncturele impuls die van deze begrotingen zal uitgaan op de economie. In regio's met een relatief hoog werkloosheidscijfer (Zuid-Italië, Ierland) zou dan van de algemene gedragslijn kunnen worden afgeweken door vanuit de begroting een ruimere conjuncturele impuls toe te staan aan deze landen dan aan andere landen.
3. Maatregelen gericht op de verbetering van levens- en arbeidsomstandigheden van de zwakste groeperingen binnen Europa, wil men althans de grote verschillen tussen rijk en arm binnen een economisch geïntegreerd gebied als in de Verenigde Staten van Amerika vermijden. Het gaat hier om maatregelen op het gebied van de regionale politiek en het sociaal beleid, welke de vorm kunnen aannemen van direct op deze mensen zelf vanuit Brussel gerichte activiteiten, dan wel om maatregelen ter ondersteuning van op het niveau van de lidstaten aan de gang zijnde of in te zetten inspanningen.
4. Maatregelen die de vestiging van ondernemingen in sterke mate

kunnen beïnvloeden. De douane-unie heeft tot gevolg dat de markten van de afzonderlijke lidstaten meer en meer vanuit de andere lidstaten zullen worden voorzien, terwijl ook bij de keuze van de vestigingsplaats van de ondernemingen men vanuit andere lidstaten zonder handelsbelemmeringen toegang heeft tot de desbetreffende markt. Dit betekent dat de vestiging van ondernemingen, en met name van dochterondernemingen van multinationals, steeds veelvuldiger op grond van het investeringsklimaat in de verschillende lidstaten, zal worden beoordeeld. Dit investeringsklimaat zal door de ondernemingen worden afgelezen uit het in de landen gevoerde beleid ten aanzien van vennootschapsbelasting, milieuvraagstukken, medezeggenschapsverhoudingen, arbeidsomstandigheden, ontslagregelingen etc., dan wel op grond van de door deze landen geboden vestigingsfaciliteiten. Op al deze terreinen lopen de lidstaten, maar ook de vakbewegingen in deze lidstaten, de kans geconfronteerd te worden met overplaatsing van industriële activiteiten, tenzij wordt getracht gemeenschappelijk maatregelen te treffen of een gemeenschappelijke basis te vinden voor op nationaal niveau te treffen maatregelen op deze gebieden.

Slotopmerkingen

In het kader van dit artikel was het niet mogelijk op alle punten van de ontwikkelingen in het verband van de Europese Gemeenschappen in te gaan. Vele aspecten van het economische integratieproces zijn daarom onbesproken gebleven. Ook wat betreft toekomstige ontwikkelingen naar een Europese Unie zijn slechts een aantal lijnen geschetst, die bij de verdere uitwerking van de tekening van het toekomstperspectief behulpzaam kunnen zijn.

In het algemeen kan worden gesteld dat de economische integratie: zoals die in EEG-verband tot op heden gestalte heeft gekregen in de vorming van een douane-unie, voor de welvaartsontwikkeling in de afzonderlijke lidstaten nuttig is geweest. Zij roept evenwel de noodzaak op van een verdere integratie, die meer zal omvatten dan alleen het economische en handelspolitieke aspect en ook gericht zal dienen te zijn op ontwikkelingen die door de toenemende economische verstrengeling niet meer in de gewenste mate door de lidstaten afzonderlijk kunnen worden gericht. Indien daarbij bevoegdheden van de nationale overheden zullen worden ingeperkt door bevoegdheden van gemeenschappelijke instellingen, zullen bij de besluitvorming binnen deze instellingen democratische spelregels van toepassing dienen te zijn. Waar mogelijk en zoveel mogelijk zal ruimte moeten worden gegeven aan de regeringen van de lidstaten om op grond van eigen inzicht en naar eigen omstandigheden binnen het raam van de gemeenschappelijk overeengekomen beleidsdoelstellingen op de ontwikkelingen te reageren. Aan een stringente precieus concretisering van het beleid vanuit de brusselse instellingen bestaat op vele gebieden geen behoefte ook al vanuit de wens om de mensen, die aan bepaalde besluiten gebonden zullen zijn, zoveel mogelijk en zo dicht mogelijk bij de besluitvorming te betrekken.

De samenwerking in europees verband verloopt sinds de komst van de drie

nieuwe lidstaten, Engeland, Ierland en Denemarken, op 1 januari 1973 moeizamer. De kans dat men zich vertilt aan de uitvoering van een veelheid van actieprogramma's wordt groter. Bij een bezinning op de toekomstige ontwikkelingen in de Europese Gemeenschappen zal er terdege rekening mee moeten worden gehouden dat een niet gehaalde sprong voorwaarts minder te verkiezen is dan een stap-voor-stap voortschrijden. Het is te hopen dat bij de invulling van het vage begrip Europese Unie, die een sprong voorwaarts zal moeten zijn, de stap-voor-stap-ontwikkeling van de alledaagse politieke realiteiten niet over het hoofd zal worden gezien.

Henk Fijn van Draat

Historie en perspectieven van een Europese vakbeweging¹⁾

Het houden van een inleiding over de historie en de perspectieven van de Europese vakbeweging is geen eenvoudige opgave omdat het onderwerp veelomvattend is en omdat een aantal zaken nog in beweging is.

Het betreft overigens een uiterst belangrijk onderwerp, dat bovendien ook zeer gecompliceerd is.

Een van de complicaties is dat het gaat over het optreden en het lot van mensen.

De mens is een raadsel en niet in duidelijk afgebakende definities te vangen.

De mens kan zichzelf niet los zien van de mensheid en de mensheid niet los van het leven en de ontwikkeling van de wereld.

Wij leven in een wereld waarvan men met recht kan zeggen dat de wetenschap haar gerevolutioneerd heeft.

Zoals bekend is bedraagt de wereldbevolking nu 3,5 miljard zielen. Men verwacht dat de wereldbevolking in het jaar 2.000 is verdubbeld.

De wereld omvat continenten: Europa, Noord-Amerika, Midden- en Zuid-Amerika, Afrika, Azië, Australië, Nieuw-Zeeland en Oceanië. Die continenten hebben ieder hun eigen specifiek karakter, doch zijn middels vele banden met elkaar verstrengeld.

Het is in 1974 dan ook niet meer mogelijk om over Europa te spreken zonder dit continent in een mondiale context te zien.

Doch zelfs indien wij ons tot Europa beperken, dan blijft het onderwerp zeer breed: West- en Noord-Europa, Midden- en Zuid-Europa en tenslotte Oost-Europa, inclusief de Sovjet-Unie.

U zult er ongetwijfeld begrip voor hebben dat we ons de nodige zelfbeperking moeten opleggen. Een volledige en uitputtende behandeling van het onderwerp is in het kader van dit artikel dan ook niet mogelijk.

Het onderwerp vergt eigenlijk een uitgebreide historische toelichting en rondblik.

Ik zal mij op dit gebied beperken tot de herinnering aan de publikatie van *Rerum Novarum* in 1891. Hierin nam de Katholieke Kerk stelling ten opzichte van het sociale vraagstuk, kritiseerde de fouten van het bestaande produktiestelsel en verwierp zowel het liberalisme als het socialisme.

Veertig jaar later verscheen *Quadragesimo Anno*, waarin Pius XI een vernieuwing van de maatschappij bepleitte op grond van het katholiek solidarisme.

Deze beide encyclieken zijn tal van jaren een richtsnoer geweest voor

¹⁾ Het in dit artikel behandelde onderwerp vormde de basis van een in het voorjaar 1974 gehouden inleiding op een studiedag van de Christelijke Centrale der Grafische- en Papierbedrijven. (Algemeen Christelijk Vakverbond België). De tekst van dit artikel is aangepast aan de recente ontwikkelingen binnen de Europese vakbeweging.

katholieke economen, voor de christelijke vakbeweging en voor politieke partijen in diverse landen.

In onze tijd stellen theologen en filosofen vast — en dat lijkt mij fundamenteel — dat de solidaristische gemeenschapsleer sterk beïnvloed werd door een rationalistisch cultuurbeeld; in het verleden werd het beperkt en armzalig menselijk verstand als hoogste norm beschouwd. Daarmede werd ook in het solidarisme de mens tot ding verlaagd.

In 1974, — in een periode van Picasso, van Salvadore Dali, van het boek „Walging” van Jean-Paul Sartre, van pop-art en The Rolling Stones —, blijkt dat het katholiek solidarisme, — als antwoord op de in de 19de eeuw opkomende individualistische en collectivistische stelsels —, onvermijdelijk de invloed van de tijdgeest onderging en op een vals materialisme of op een vals spiritualisme werd gebaseerd.

Tenslotte is ook het begrip „vakbeweging” niet zo eenvoudig als op het eerste gezicht lijkt.

De eerste vakorganisaties noemde men in Nederland kortweg „verenigingen tot het organiseren van werkstakingen”.

Het is echter duidelijk dat dit soort ad hoc verenigingen weinig van doen heeft met de min of meer machtige permanente lichamen, die de moderne wereld op het gebied der vakbeweging te zien geeft.

Ontwikkelingen in de nationale vakbewegingen

Om de ontwikkeling van de vakbeweging op Europees niveau te begrijpen is het van belang om over te gaan tot een nauwkeurige en objectieve analyse van de ontwikkelingen die zich binnen de nationale vakverbonden in Europa hebben voorgedaan.

Aan dit thema zouden gemakkelijk een reeks artikelen gewijd kunnen worden.

Ik zal mij in het kader van dit artikel beperken tot enige informatie m.b.t. Nederland, Frankrijk en Italië.

Nederland

In 1963 publiceerden de nederlandse KAB en het NVV een gezamenlijk actieprogramma. Vier jaar later is er sprake van een gemeenschappelijk actieprogramma van de 3 nederlandse vakcentrales.

Het Verbondsbestuur van het NKV aanvaardde in februari 1970 een voorstel van de Hout- en Bouwbond NKV tot vorming van een federatie van de 3 nederlandse vakcentrales.

In januari 1974 constateert de Verbondsraad van het CNV dat de beide andere vakverbonden (NVV en NKV) het CNV het recht ontzeggen om zelf uit te maken hoe het CNV in eigen kring de besluitvorming van een federatie zal begeleiden. De vorming van een federatie van drie vakcentrales was hierdoor niet langer mogelijk.

Momenteel gaan NVV en NKV na of zij samen tot een federatie kunnen komen.

Naar het zich laat aanzien zal het nog geruime tijd duren eer definitieve beslissingen genomen kunnen worden.

Frankrijk

In 1964 vond de omvorming plaats van de „Confédération Française des Travailleurs Chrétiens” (CFTC) in „Confédération Française et Démocratique du Travail” (CFDT). Deze transformatie had tot doel de weg te effenen naar een democratisch socialisme. Tegelijkertijd bracht de CFDT de mening naar voren dat ook het Internationaal Christelijk Vakverbond zich aan een grondige herziening zou moeten onderwerpen.

Een minderheid was tegen deze omvorming en zette het werk voort onder de aloude naam: CFTC.

Italië

In 1968 werd besloten om de ACLI, een associatie van italiaanse katholieke arbeiders en als zodanig geen vakverbond, aan te sluiten bij de toen nog geheten Europese Organisatie van het ICV, d.w.z. als buitengewoon lid.

Een van de meest belangrijke punten in het actieprogramma van de ACLI is de realisering van de eenheidsvakbeweging in Italië.

Deze eenheid is echter nog steeds niet bereikt. Het akkoord van de 3 Vakverbonden CGIL - CISL - UIL om een Federatie te vormen, een akkoord dat in 1972 tot stand kwam, is slechts een eerste fase in de verwezenlijking van het uiteindelijk doel van de ACLI, dat de vorming van een eenheidsvakbeweging blijft.

De oprichting van een unitair syndicaal front op Europees niveau

Na u deze informatie over enige ontwikkelingen in de nationale vakbeweging te hebben verstrekt, meen ik nu te kunnen overgaan tot een schets van de ontwikkeling van de vakbeweging op Europees niveau.

Die Europese vakbeweging werd wenselijk en noodzakelijk toen na de tweede wereldoorlog werd overgegaan tot de oprichting van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES), die later zou worden omgevormd tot Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO).

De oprichting van de EGKS in 1952 werd gevolgd door een begin van een bescheiden samenwerking binnen de vakbeweging in Klein-Europa en meer in het bijzonder van de vakbonden van mijnwerkers en metaalbewerkers.

Met de oprichting van de EEG en Euratom in 1958 werd een nieuwe impuls gegeven aan de Europese samenwerking van de vakbeweging. Dit feit was van belang zowel voor de nationale vakverbonden als voor de vakbonden van Vervoerspersoneel en landarbeiders vanwege de specifieke bepalingen in het Verdrag van Rome.

In 1958 werd dan ook overgegaan tot de oprichting van enerzijds een Europees Secretariaat van het IVVV en anderzijds een Europese Organisatie van het ICV (Internationaal Christelijk Vakverbond).

De belangrijke en representatieve organisaties van communistische strekking in Frankrijk en Italië, — de CGT en de CGIL —, hielden zich in een eerste fase afzijdig en weigerden hun medewerking aan de Europese Gemeenschappen.

De beide organisaties van het IVVV en het ICV die wel present waren op Europees niveau waren eerder bedoeld als verbindingsbureaus en als brievenbussen dan als potentiële nieuwe centra van besluitvorming.

In een eerste fase was de Europese vakbeweging in staat van wording voornamelijk bezig met het formuleren en preciseren van algemene standpunten inzake de noodzaak van een democratisch Europa, een sociaal Europa en een open Europa, gericht op de toetreding van nieuwe Europese landen met een democratische signatuur. Daarbij kwam ook het vraagstuk van de intersyndicale samenwerking aan de orde.

In januari 1966 vond een vergadering plaats tussen 2 delegaties van de Dagelijkse Besturen van het Europees Vakbewegingssecretariaat van het IVVV en de Europese Organisatie van het ICV. Tijdens deze ontmoeting werd besloten om de samenwerking te versterken teneinde de dynamische ontwikkeling van de Gemeenschap te intensiveren.

Bovendien werden ook wegen en middelen gezocht om te komen tot een verdergaande Europeanisering van de vakbeweging. In oktober 1966 vond te Amsterdam de IVde Conferentie van de Europese Organisatie van het ICV plaats.

Daar werd overgegaan tot een bespreking van het rapport van A. Cool over „De oriëntering van de structuren en de actie van de vakbeweging in de Europese dimensie”.

In de inleiding van dit rapport werd gesteld:

„De doorvoering van belangrijke hervormingen in de organisatie van de vakbeweging moet worden voorafgegaan door een grondige bespreking van het probleem in al zijn aspecten. Dat impliceert een brede confrontatie van de verschillende standpunten. Daarvoor is vanzelfsprekend veel tijd nodig omdat de gedachten moeten rijpen”.

Het was dus kennelijk niet de bedoeling om onmiddellijk tot concrete besluiten te komen, doch veeleer om een gedachtenproces op gang te brengen.

Ook mondiaal werd er gezocht naar mogelijkheden om een moderne, machtige en dynamische vakbeweging op te bouwen.

Het XVIde Congres van het ICV te Luxemburg in oktober 1968 is in dit verband als historisch te beschouwen.

Dit Congres sprak de wens uit om de internationale vakbeweging aan te passen aan een sterk evoluerende wereld.

Dit Congres bevestigde het standpunt dat de vakbeweging zich niet mag vastklampen aan verouderde schema's of definities, doch moet zoeken naar nieuwe wegen die aan de realiteiten van onze tijd beantwoorden.

Daar kwam een streven tot uiting om de internationale actie van de vakbeweging efficiënter te maken en die actie aan te passen aan het feit dat de economische en industriële beslissingen steeds meer genomen worden in enkele internationale hoofdsteden of op enkele grote wereldmarkten. Dit Congres bevestigde de noodzaak van een „aggiornamento” en ging akkoord met de schrapping van het woord „christelijk” uit de benaming

van het ICV en de aanvaarding van een nieuwe benaming „Wereldverbond van de Arbeid”.

Het Congres ging tevens over tot de aanvaarding van een nieuwe Beginselverklaring en was het er vrijwel algemeen over eens dat een exclusieve verwijzing naar één enkele godsdienstige of geestelijke stroming op wereldvlak ongewenst was. Dit betekende dat het WVA niet langer vasthield aan de exclusieve verwijzing naar de sociale beginselen van het Christendom als enige inspiratiebron; integendeel, het Congres verklaarde zich bereid de inspiratie en bezieling voor zijn toekomstige actie uit verschillende religieuze of gedachtenstromingen te gaan putten.

In zijn Beginselverklaring gaat het WVA uit van de overtuiging dat zowel de ontplooiing van de mensen als de ontwikkeling der volkeren op alle gebieden niet alleen materiële maar ook geestelijke dimensies hebben, die met name met de levensbeschouwing van de mensen samenhangen.

Met deze Beginselverklaring richtte het WVA zich, — zonder onderscheid van geloof, levensbeschouwing, ras of geslacht, tot alle werknemers van de gehele wereld.

Deze Beginselverklaring, — een compromis der continenten met daaruit voortvloeiende onvolkomenheden — een vernieuwing ook van het verleden dat nooit geheel dood is —, werd mede de basis voor de actie van de Europese Organisatie.

Deze transformatie van het ICV werd enige maanden later, in begin 1969, gevolgd door een wijziging van de naam EO/ICV in EO/WVA met als sub-benaming „waarbij aangesloten vakorganisaties die zich beroepen op de beginselen van het christendom en andere democratische organisaties”. Het rapport van A. Cool dat in 1966 te Amsterdam werd besproken had inmiddels geleid tot een wijziging van de statuten, waarbij de Conferentie als „raadgevend orgaan” werd vervangen door het Congres als „hoogste leidinggevend orgaan”. Het eerste Congres van de EO/WVA vond plaats in mei 1969 en ging over tot een bespreking van het Activiteitenverslag. Daarin was een rapport van Edmond Defossez ongenomen dat voor een tweede maal gewijd was aan „De oriëntering van de structuren en de actie van de vakbeweging in de Europese dimensie”. Dit rapport bracht aan het licht dat de vakbeweging nog steeds sterk nationalistische tendensen heeft. Niettemin ging het Iste Congres over tot de aanvaarding van een Algemene Resolutie, waarin de oprichting van een werkelijk Europees Vakverbond werd bepleit.

Twee maanden na het Congres ging het Bestuur over tot een bespreking van een nota van J. Kulakowski, algemeen secretaris, over de toepassing van de besluiten van het Iste Congres van de EO/WVA.

Conform de Algemene Resolutie was in deze nota een financieringsplan opgenomen om aan de Europese Organisatie etappegewijs de financiële middelen te verschaffen die nodig zijn om de door het Congres bepaalde oriënteringen te verwezenlijken.

Dit plan werd afgewezen.

In december 1969 volgde een tweede bespreking door het Bestuur over het gevolg te geven aan de Algemene Resolutie.

De bespreking leidde tot de volgende resultaten:

- een verdubbeling van de contributie, die daarmee toch minimaal bleef;
- een verhoging van het rythme van de vergaderingen van Bestuur en Dagelijks Bestuur;
- oprichting van enige werkgroepen en commissies, die in de praktijk slechts moeizaam functioneerden;
- een beperkte versterking van het secretariaat, dat daarmee sterk onderbezet bleef.

Het voorstel tot oprichting van een studiedienst binnen de EO/WVA werd om financiële redenen afgewezen.

In 1970 volgde daarop een fusie van de secretariaten van het IVVV en de EO/WVA op het niveau van de OESO.

In het licht van de uitbreiding der Europese Gemeenschappen met Groot-Brittannië, Denemarken, Ierland (en Noorwegen) komen de vertegenwoordigers van alle vakverbonden in Europa, aangesloten bij het IVVV, in november 1971 te Oslo bijeen. Zij bespraken de noodzaak van een aanpassing van de Europese vakbeweging aan de verruimde Gemeenschap. Naar aanleiding hiervan vond op 5 februari 1972 te Den Haag een ontmoeting plaats tussen vertegenwoordigers van de nationale vakverbonden der landen van de Gemeenschap, aangesloten bij het EVVV en de EO/WVA. De vergadering had tot doel informeel van gedachten te wisselen over de toestand van de vakbeweging in Europa en over de perspectieven van de verhoudingen tussen de 2 organisaties in deze context.

De deelnemers bereikten een breed principieel akkoord om besprekingen aan te vatten met het oog op de oprichting van één Europees Vakverbond. Het Bestuur van de EO/WVA wijdde op 9 maart 1972 een uitvoerige bespreking aan de oriënteringen, zoals zij tot uiting kwamen op deze topontmoeting. Het keurde de te Den Haag gedane voorstellen goed en was van mening dat er zo spoedig mogelijk een gemeenschappelijke werkgroep zou moeten worden opgericht om de gedane voorstellen nader uit te werken. Dit bleek niet mogelijk omdat het EVVV vooraf een aantal interne zaken wilde regelen.

Deze oriënteringen werden opnieuw bevestigd door het IIde Congres van de EO/WVA, dat in mei 1972 plaatsvond. Er werden 3 resoluties aangevaard, namelijk betreffende:

- het Europees syndicalisme;
- een algemene resolutie;
- een resolutie met „bouwstenen voor een sociaal Europa”.

Dit Congres was de mening toegedaan dat de fundamentele doelstelling van de Europese vakbeweging de oprichting vereist van een unitair syndicaal front op Europees niveau, met eerbiediging van de verschillen in nationale situaties en de internationale lidmaatschappen, evenals de noodzaak om een doelmatige professionele actie te bevorderen.

Tijdens dit Congres werd m.b.t. het voorontwerp van een algemene resolutie het volgende voorstel ingediend:

„Het Congres bevestigt de verplichting een nieuwe etappe in de sociale vooruitgang te bewerkstelligen. Dit is slechts mogelijk indien een nieuwe geestelijke dimensie kan doorbreken. Het is uitgesloten om met een denken

uit de 19de eeuw het handelen voor de 21ste eeuw voor te bereiden. De opbouw van Europa vergt een nieuwe visie. De noodzaak daarvan is des te klemmender omdat er een crisis is in het Europese denken. Deze crisis werd versneld door de periode 1940-1945, die de verschillende ideologieën en grondzekerheden aan het wankelen heeft gebracht. Deze crisis leidt niet tot de ondergang van „de” wereld, maar tot de opkomst van een nieuwe wereld. In feite is deze mogelijkheid tot vernieuwing toe te schrijven aan de evolutie van de mens of van het menselijk bewustzijn en vervolgens aan het feit dat de hedendaagse wijsbegeerte een verandering van het cultuurbeeld weerspiegelt.

Het Congres geeft het Bestuur de opdracht om de Beginselverklaring van het Mondiale WVA in het kader van de Commissie „Oriëntering” aan een nieuw onderzoek te onderwerpen en de inhoud ervan te confronteren met de denkbeelden van de dragers van de hedendaagse wijsbegeerte, teneinde de ontwikkeling van een nieuwe Europese visie veilig te stellen”.

Dit voorstel werd door de resolutiecommissie verworpen.

De werkgroep „Oslo” van het IVVV-Europa kwam daarna opnieuw bijeen in oktober en in november 1972 en besloot tot de oprichting, — op 8 en 9 februari 1973 —, van een Europees vakverbond, dat alleen en uitsluitend werd opgericht met deelname van de IVVV-organisaties in Europa, daarbij openlatend de mogelijkheid van aansluiting van andere organisaties in een later stadium.

Het Bestuur van de Europese Organisatie van het WVA hield een maand later, in maart 1973, een nieuwe bespreking over de perspectieven van de Europese vakbeweging.

Het was van mening dat de EO/WVA niet zou mogen afwijken van de geest van de resolutie van het IIde Congres, dat in mei 1972 te Luxemburg plaatsvond en dat gestreefd moest blijven worden naar de realisering van de Europese vakbondseenheid.

Het verleende mandaat aan een beperkte delegatie om contact op te nemen met het EVV, met het doel om een op Europees vlak globaal gevoerde onderhandeling te openen, die zouden moeten leiden tot een akkoord, dat de individuele aansluiting der nationale vakverbonden, aangesloten bij de EO/WVA, bij het EVV (Europees Vakverbond) zou moeten mogelijk maken.

Conform dit mandaat vonden op 12 juli en op 6 november 1973 ontmoetingen plaats tussen twee delegaties van het EVV en de EO/WVA. Zij bereikten in principe een akkoord over de aansluiting van het Belgisch Algemeen Christelijk Vakverbond, het Nederlands Christelijk Nationaal Vakverbond en het Nederlands Katholiek Vakverbond, de Luxemburgse LCGB, de Franse CFDT, de Zwitserse SVEA en CNG en de „Solidarité des Travailleurs Basques (STV) uit Spanje.

Tijdens een vergadering op 24/25 januari 1974 heeft het Uitvoerend Bestuur van het EVV het verslag onderzocht van deze beide ontmoetingen. Het besloot een positief gevolg te geven aan de gevoerde besprekingen. De genoemde nationale vakverbonden zouden zich bij het EVV kunnen aansluiten op basis van de aanvaarding van de statuten en de goedkeuring van het verslag van de in juli en november 1973 gevoerde besprekingen.

In dat verslag werd m.b.t. de sectoriële structuren binnen het EVV overeengekomen:

- dat er binnen het EVV geen 2 onderscheiden beroepsorganisaties voor eenzelfde sector mogen bestaan;
- dat de beroepsorganisaties zowel van de zijde van het EVV als van de zijde van de EO/WVA zullen worden verzocht en aangemoedigd om zo snel mogelijk, per sector, tot overeenstemming te komen met het oog op het vinden van oplossingen in dezelfde geest als die op het niveau der vakbonden werden bereikt.

Naar de mening van het Uitvoerend Bestuur van het EVV zouden de betrekkingen tussen het nieuwe en uitgebreide EVV en het mondiale WVA als volgt geregeld moeten worden:

- er moet sprake zijn van een systematische uitwisseling tussen het EVV en het mondiale WVA van de documenten, bestemd voor de statutaire instanties van beide organisaties;
- bovendien kan deze uitwisseling eventueel aangevuld worden door het organiseren van een regelmatig contact op het niveau van de secretariaten van de beide organisaties.

Het Dagelijks Bestuur van de Europese Organisatie van het WVA kwam op 1 februari 1974 bijeen en ging akkoord met de door het EVV genomen besluiten en toegevoegde interpretaties. Het verzocht de nationale vakbonden zo spoedig mogelijk de procedure tot besluitvorming op gang te brengen, die zou moeten leiden tot het formuleren van hun aanvragen tot aansluiting bij het EVV.

Het werd daarbij als zeer belangrijk beschouwd dat deze verzoeken om aansluiting geformuleerd zouden worden binnen een termijn die het de betrokken vakbonden mogelijk zou moeten maken niet alleen deel te nemen aan het Congres van het nieuwe en uitgebreide EVV, dat in mei 1974 te Kopenhagen zal plaatsvinden, maar ook aan de laatste fase van zijn voorbereiding. Dit laatste is uiteraard niet meer conform de wens die op 9 maart 1972 door het Bestuur van de EO/WVA werd geformuleerd. Na enige weken van zeer intensieve arbeid binnen de betreffende nationale organisaties werden op 6 maart 1974 alle verzoeken tot aansluiting aan het EVV overgemaakt.

Daags daarna, op 7 maart 1974, werd het geheel van de gevoerde onderhandelingen met succes bekrond. Het Uitvoerend Bestuur van het EVV ging over tot de aanvaarding van alle verzoeken om aansluiting, die door de betreffende organisaties van de EO/WVA werden ingediend.

Ontbinding Europese Organisatie van het WVA

Op 7 maart 1974 werden de nationale organisaties, leden van de EO/WVA, dus leden van het Europese Vakverbond. Deze beslissing, die vervolgens werd geratificeerd door het Congres van het Europees Vakverbond, betekende het eindpunt van een evolutie binnen de Europese vakbeweging die in 1966 begon. Het buitengewoon congres heeft zich uitgesproken voor

de ontbinding van de EO/WVA, wier bestaan niet langer verenigbaar was met de aansluiting van de nationale vakverbonden bij het Europese Vakverbond. In z'n inleidend rapport verklaarde Jan Kulakowski: „Wij hebben een moeilijke beslissing getroffen en zijn bereid onze verantwoordelijkheden op te nemen. Hier baat het niet naar het verleden te kijken, en ook een herhaling van de argumenten die ons tot deze beslissing hebben gebracht is niet wenselijk. Dit Congres zet het eindpunt achter een verleden waarover wij ons niet hoeven te schamen en dat ons in de gelegenheid heeft gesteld om als eisende partij op te treden in deze nieuwe etappe van de Europese vakbeweging”.

Na 17 jaren actieve aanwezigheid in de schoot van de Europese vakbeweging, kan de EO/WVA in de slotresolutie stellen dat zij een daadwerkelijke en belangrijke bijdrage heeft geleverd in de verdediging van de belangen van de arbeiders op Europees en wereldvlak, en tot het uitdragen van het ideaal van een democratisch en sociaal Europa. Het enige doel van de aansluiting van de nationale vakbonden van de EO/WVA bij het Europees Vakverbond is geweest nog beter en doelmatiger de belangen van de arbeiders te kunnen dienen, via een verstevigde Europese vakbeweging, die het hoofd moet kunnen bieden aan de Europese werkgevers en de multinationale macht in de schoot van de Europese instellingen.

Toen hij de ontbinding van de organisatie voorstelde heeft Jan Kulakowski onderstreept dat de Europese vakbonden zullen blijven ijveren voor een concrete wereldsolidariteit „enerzijds door de verknochtheid van onze vakbonden aan het WVA, en anderzijds door een samenwerking tussen het Europees Vakverbond en de Wereldvakverbonden: het IVVV en het WVA”.

Voorzitter Jef Houthuys heeft in z'n slottoespraak verwezen naar de perspectieven op lange termijn, naar de wil om trouw te blijven aan het WVA, „want in de gegeven omstandigheden is de aanwezigheid van het WVA in de diverse continenten in onze ogen onontbeerlijk en zelfs allernoodzakelijkst”. Daarom is het ook wenselijk dat, benevens de groei en de ontwikkeling van het WVA, vooral dan in de Derde Wereld, betere relaties en doelmatiger vormen van samenwerking tussen het WVA en het IVVV tot stand komen”. Op die manier „zal onze trouw aan het WVA een betere uitlaat krijgen en zullen wij beter in staat zijn om de toekomstige evolutie in de gewenste richting te leiden. Concreet betekent dat dat wij — de Europese vakbonden van het WVA — ons als Europeanen moeten gedragen in de schoot van het WVA, een houding die het ons ook zal mogelijk maken om onze rol binnen het wereld-WVA volwaardig te vervullen”.

Het Europees Verbond van Vakverenigingen (EVV)

Vermeld werd reeds, dat het EVV werd opgericht in februari 1973 door de bij het Internationaal Verbond van Vakverenigingen aangesloten vakcentrales van Europa.

Tijdens de oprichting en ook in de statuten van het EVV heeft men zich duidelijk uitgesproken voor aansluiting van organisaties uit Europa, die niet lid behoefden te zijn van het IVVV. Ook de Europese Organisatie van het Wereldverbond van de Arbeid, waartoe CNV en NKV behoren, had zich op een congres in Luxemburg in mei 1972 al uitgesproken voor een versterking van de vakbewegingsstructuur in Europees verband. Aan beide zijden bestond de behoefte om gezamenlijk te kunnen optreden tegenover de multinationale ondernemingen en in Europees verband binnen instellingen als EEG en Europese Vrijhandels Associatie. Op deze basis zijn na de oprichting van het EVV vele contacten geweest tussen EVV en EO/WVA, die er uiteindelijk toe geleid hebben dat de bij de EO/WVA aangesloten vakcentrales in maart jl. lid zijn geworden van het EVV.

Op het Congres van Kopenhagen is de aansluiting van de EO/WVA-vakcentrales en van enige andere nationale organisaties, die tot nu toe, zoals bijvoorbeeld het Ierse vakverbond, nog niet in internationaal verband georganiseerd waren, formeel bekrachtigd.

Daarmee is het EVV een zeer sterke organisatie geworden, waarbij meer dan 33 miljoen werknemers uit 17 westeuropese landen via hun 29 vakcentrales zijn aangesloten. Daaronder bevinden zich ook een tweetal illegale organisaties uit Spanje.

Van donderdag 23 mei tot zaterdag 25 mei jl. heeft in Kopenhagen het eerste congres plaatsgehadt van het Europees Verbond van Vakverenigingen in de nieuwe samenstelling.

De discussie op het congres heeft zich vooral gericht op een ontwerpactieprogramma, dat werd ingeleid door de algemeen-secretaris van het EVV, Theo Rasschgaert. In dit ontwerp zijn een tweetal taken en prioriteiten vermeld, waarmee het EVV zich richt op de realisering van:

- volledige en optimale werkgelegenheid;
- prijsstabiliteit en herverdeling van inkomens;
- zekerheid van energie- en grondstoffenvoorziening;
- veiligheid op de arbeidsplaats en verbetering van de leef- en werk-omstandigheden;
- uitbreiding van de democratie op sociaal-economisch terrein.

Het congres heeft het bestuur opgedragen een definitieve tekst van het program vast te stellen. Naast veel waardering waren er ook punten van kritiek, die nader beraad noodzakelijk maakten.

Het congres aanvaardde tenslotte een resolutie waarin de te realiseren doelstellingen worden aangegeven.

In deze resolutie onderstreept het EVV het fundamentele belang van de democratische beheersing van de economische ontwikkeling, opdat de groei beantwoordt aan de behoeften van de enkelingen en de gemeenschap. Voorts brengt het EVV zijn solidariteit met ontwikkelingslanden tot uitdrukking en stelt dat het alle beleidsmaatregelen van de Europese regeringen, instellingen en bedrijfsleven zal beoordelen op de gevolgen voor de ontwikkelingslanden, teneinde de nodige correcties aan te brengen.

Hiervan uitgaande wil het EVV in ieder land en bij de instellingen van de EEG en de EVA de volgende algemene doelstellingen nastreven:

- de bevordering van de economische en culturele democratie om een volwaardige medewerking van de werknemers aan de totstandkoming van levens- en arbeidsvoorwaarden te garanderen;
- bevordering van de rechten van de mens en van de vakbondsrechten;
- verwezenlijking van de volledige en zo goed mogelijke werkgelegenheid in alle regio's van Europa;
- zekerheid van de werkgelegenheid en inkomensgarantie in een maatschappij waarin de veranderingen gepland worden;
- gelijke kansen en sociale rechten voor buitenlandse werknemers;
- afschaffing van iedere vorm van discriminatie van mannen en vrouwen wat betreft werkgelegenheid, opleiding en loon;
- toegang tot alle mogelijkheden die er bestaan op het gebied van onderwijs en beroepsopleiding;
- rechtvaardige herverdeling van inkomen en vermogen;
- de verbetering van gemeenschapsvoorzieningen teneinde het voor de werknemers met gezinsverplichtingen mogelijk te maken hun beroeps-, gezins- en maatschappelijke behoeften met elkaar in overeenstemming te brengen;
- een effectieve bestrijding van de inflatie;
- bescherming van het milieu en activering van het regionale leven, vermenschlijking van het leven in de stad en in de industrie;
- nauwe samenwerking tussen Europese landen met een democratische structuur;
- een bijdrage leveren tot ontspanning tussen Oost- en West-Europa;
- een wijziging in de betrekkingen tussen de ontwikkelingslanden en Europa.

Perspectieven en doelstellingen

Tot slot enige beschouwingen over de perspectieven en doelstellingen. Uit het voorgaande valt af te leiden dat het niet eenvoudig is om een klaar beeld van de toekomst te geven.

In het Activiteitenverslag voor het Iste Congres stelde J. Kulakowski vast dat de Europese Organisatie van het WVA reeds 10 jaar functioneerde zonder programma op lange termijn (pag. 34)!

In feite is daar sindsdien geen verandering in gekomen.

Iedere versterking van de samenwerking, van eenheid van actie of de realisering van een organisatorische eenheid van de vakbeweging is geen doel op zich, doch een middel om te komen tot de realisering van gemeenschappelijke doelstellingen en een nieuwe etappe in de sociale vooruitgang. Het is daarom te betreuren dat nog niet kon worden overgegaan tot een vergelijkende studie van de huidige doelstellingen van de verschillende tendenties van de vakbeweging, getoetst aan een futurologisch maatschappijbeeld.

Het is te hopen en te wensen dat de met succes bekroonde onderhande-

lingen zullen leiden tot het ontstaan van een werkelijke Europese vakbewegingsmacht, die met een grote eensgezindheid en met een klaar omlijnd programma niet alleen de belangen van de werknemers in Europa zal kunnen verdedigen, doch ook een garantie betekent voor de belangen van de werknemers in de gehele wereld, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden.

Het komt mij voor dat het nieuwe en uitgebreide EVV actief aanwezig zal moeten zijn op verschillende niveaus. Dit vloeit ook voort uit zijn samenstelling.

Het Europees Verbond van Vakverenigingen zal zich gesteund en geïnspireerd moeten weten door 33 miljoen aangesloten werknemers aan de basis.

Het zal de suggesties, wensen en eisen van die werknemers aan de basis moeten vertolken en verdedigen bij alle Europese instellingen en organen. Het is daarbij geen „of - of”, doch „en - en”.

De Europese vakbeweging behoort de belangen van de werknemers te behartigen overal waar deze in het geding zijn, zowel op het niveau van de Europese Gemeenschappen, als op het niveau van dat wat rest van de Europese Vrijhandelszone, zowel op het niveau van de OESO en de Raad van Europa als op het niveau van de Internationale Arbeidsorganisatie te Genève.

In dit verband herinner ik eraan dat er in januari 1974, — voor het eerst sinds plm. 25 jaar —, te Genève in het kader van de IIde Europese Regionale Arbeidsconferentie van het IAB een vergadering heeft plaatsgevonden waaraan werd deelgenomen door hoogst verantwoordelijke vakbewegingsbestuurders uit Oost- en West-Europa. Die vergadering vond plaats in een goede sfeer en in een constructieve geest. Er werd in principe besloten om nog dit jaar een Europese Vakbewegingsconferentie te laten plaatsvinden, eveneens in het kader van het IAB.

Het EVV heeft een grootse taak voor zich en moet de nodige voorwaarden scheppen voor de volledige ontvoogding van de werknemers en een fundamentele hervorming van de maatschappij. P. van Bijsterveld

Het sociale beleid in de Europese Gemeenschap ¹⁾

Op 21 januari jl. aanvaardde de Raad van Ministers van de Europese Gemeenschappen een resolutie met betrekking tot „een sociaal actieprogramma”. Hoewel er al eerder pogingen zijn gedaan om hetzij op deelgebieden hetzij op het gehele terrein van het sociaal recht (zie het uit 1967 daterende programma ex art. 118 van het Verdrag) communautaire acties op touw te zetten was dit toch de eerste maal, dat er getracht werd te komen tot een geïntegreerd werkprogramma op sociaal terrein. Tijdens de Topconferentie van Parijs van oktober 1972 legden de commentaren juist op dit onderdeel de nadruk, om te illustreren, dat de Regeringsleiders ook iets aan het menselijk gezicht van de Gemeenschap wilden doen. In hoeverre het programma, dat thans tot stand is gekomen aan de sociale behoeften beantwoordt is overigens de vraag. In ieder geval lijkt het nuttig om eerst de ontstaansgeschiedenis van het sociaal actieprogramma aan een beschouwing te onderwerpen en hierna over te gaan tot de behandeling van het programma zelf en de uitvoering daarvan, voor zover deze thans gerealiseerd is.

De oorsprong van het sociaal actieprogramma moet men zoeken bij de reeds genoemde Topconferentie van 19/21 oktober 1972, gehouden in Parijs. Het spectaculaire initiatief van Bondskanselier Brandt tijdens dit overleg om een memorandum over de sociale problematiek in te dienen mocht de indruk hebben gewekt, dat deze materie over het hoofd was gezien door degenen die verantwoordelijk waren voor de voorbereiding van de Conferentie. Niets is echter minder waar. Reeds in het voorjaar van 1972 had minister Schmelzer in de Raad de opnemings van dit onderwerp in het dossier van de Topconferentie bepleit met als motief, dat het niet mogelijk zou zijn om een Economische en Monetaire Unie te verwezenlijken zonder hierbij bepaalde aspecten van het sociale beleid te betrekken. Deze opvatting werd ook gedeeld door de andere delegaties en daarom werd het sociaal beleid bij de voorbereiding van de Topconferentie beschouwd als een der zogenaamde „flankierende Politiken”, welke essentieel waren voor het welslagen van de Economische en Monetaire Unie. Tijdens de Topconferentie van Parijs zelf kwam duidelijk de visie naar voren dat de Gemeenschap niet louter economische doelstellingen moest nastreven, maar dat veel meer de sociale vooruitgang en het menselijk welzijn centraal dienden te staan. Dit kwam tot uiting door naast bijvoorbeeld passages met betrekking tot het regionaal beleid en de milieubescherming in het slotcommuniqué een speciale paragraaf over het sociale beleid op te nemen. In deze paragraaf wezen de Staatshoofden en Regeringsleiders er

¹⁾ Dit artikel verscheen reeds eerder in Sociaal Maandblad Arbeid, 29e jaargang nr. 7/8 juli/augustus 1974. De redactie van dit maandblad is zo vriendelijk geweest toestemming te geven het artikel — dat uiteraard voor rekening komt van de schrijver — in Evangelie en Maatschappij te plaatsen. Voor deze medewerking zeggen wij gaarne hartelijk dank.

met nadruk op, dat een krachtige actie op sociaal gebied voor hen even belangrijk was als de verwezenlijking van de Economische en Monetaire Unie. Dit betekende, dat de deelnemers aan de Topconferentie aan het sociale beleid als zodanig een eigen waarde toekenden onafhankelijk van de Economische en Monetaire Unie. Gezien het échec, waarmee de Economische en Monetaire Unie zich thans geconfronteerd ziet, was de stellingname van de Topconferentie een gelukkige omstandigheid en de tenuitvoerlegging van het sociaal actieprogramma kan dan ook doorgaan ondanks de droevige lotgevallen van de „slang in de buis”.

Vervolgens werd aan de Instellingen van de Gemeenschap verzocht vóór 1 januari 1974, na raadpleging van de sociale partners een actieprogramma vast te stellen, dat zou voorzien in concrete maatregelen en overeenkomstige middelen met name in het kader van het Europees Sociaal Fonds. Basis voor een dergelijk programma zouden de suggesties moeten zijn, die door de deelnemers (inclusief de Europese Commissie) tijdens de Conferentie naar voren waren gebracht.

De Topconferentie beperkte zich niet tot het geven van een algemene opdracht tot het opstellen van een actieprogramma, maar gaf tevens een aantal concrete actieterreinen aan, die hiervan deel zouden moeten uitmaken. Met name diende het programma gericht te zijn op het voeren van een gecoördineerd beleid met betrekking tot werkgelegenheid en beroepsopleiding, de verbetering van de arbeids- en levensomstandigheden, medezeggenschap van de werknemers in de organen van de ondernemingen en vergemakkelijking van het sluiten van Europese collectieve arbeidsovereenkomsten op de daarvoor in aanmerking komende gebieden, daarbij uitgaande van de situatie in de verschillende lidstaten.

Aan de hand van deze taakomschrijving is de Europese Commissie aan het werk gegaan met het opstellen van een aantal beleidslijnen voor een sociaal actieprogramma. Hoewel de Commissie bij het formuleren van deze oriëntaties naast de besluiten van de Topconferentie kon putten uit eerdere werkstukken zoals bijvoorbeeld de sociale blauwdruk van 1971, ondervonden de werkzaamheden ernstige vertraging. Dit was niet in de laatste plaats te wijten aan de omstandigheid, dat in verband met de toetreding van drie nieuwe lidstaten begin 1973, een nieuwe commissaris, de Ier Hillery, de portefeuille voor Sociale Zaken had overgenomen. Deze kampte behalve met inwerkmoelijkheden met het probleem, dat vrijwel de gehele top van het Directoraat-Generaal voor Sociale Vraagstukken gebruik had gemaakt van de „gouden handdrukregeling”, welke het uitdunnen van commissiepersoneel beoogde, teneinde plaats te maken voor ambtenaren uit de toetredende lidstaten. De nieuwe Directeur-Generaal, Michael Shanks, kon pas op 1 mei 1973 zijn werkzaamheden beginnen, terwijl sommige sleutelposities nog later bezet werden.

Niettegenstaande alle moeilijkheden slaagde de Commissie erin de „beleidslijnen voor een sociaal actieprogramma” op 18 april 1973 te voltooien. Dit discussiestuk bevatte de belangrijkste elementen welke later werden opgenomen in het definitieve actieprogramma van de Commissie, dat in oktober 1973 het licht zag. Hoewel volgens de Commissie het sociaal actieprogramma een eerste fase van de Europese Sociale Unie zou moeten vormen, die in zijn geheel verwezenlijkt zou moeten zijn vóór het ver-

strijken van de tweede etappe van de Economische en Monetaire Unie, durfde zij het kennelijk niet aan om een ál te fundamentele aanpak voor te stellen. Zij suggereerde dan ook niet om bevoegdheden aan de Gemeenschap over te dragen, die beter op andere niveaus uitgeoefend konden worden. Eerst op grond van opgedane ervaringen zou er in de volgende fase overdracht van deze bevoegdheden kunnen plaatsvinden. De Commissie dacht niet aan een uniform sociaal systeem en had evenmin een gelijkshakeling van alle sociale voorzieningen voor ogen, maar meende dat er gestreefd moest worden naar een stelsel van minimumnormen. Teneinde dergelijke normen in alle lidstaten tot stand te kunnen brengen zou een beroep gedaan moeten worden op de gemeenschappelijke solidariteit in de vorm van overdracht van de nodige financiële middelen aan de Gemeenschappen. In het algemeen kan men de individuele actiepunten uit de Beleidslijnen terugvinden in de Raadsresolutie van 21 januari 1974. Interessante uitzondering hierop vormt het in de Beleidslijnen ontwikkelde idee om te komen tot een stelsel van inkomensgarantie voor werknemers ingeval van herscholing en het voorstel van de Commissie om het probleem van de inkomens- en vermogensverdeling onder de loep te nemen.

Helaas dient opgemerkt te worden, dat de samenhang tussen de verschillende acties genoemd in de beleidslijnen niet duidelijk was. De actiepunten bestonden uit een aantal op zichzelf lofwaardige initiatieven om aan een aantal wensen op sociaal terrein tegemoet te komen zonder werkelijk een greep te krijgen op de scharnierpunten van het beleid.

Er viel dan ook teleurstelling te bespeuren over de aard en opzet van het commissiedocument tijdens de Sociale Raad van 21 mei 1973. Afgezien van de bezwaren tegen de incoherentie bleek bovendien nog dat de uiteenlopende belangen van de lidstaten aanleiding waren tot het leggen van verschillende accenten. Een aantal delegaties bleek overwegend belang te hechten aan die onderdelen van de beleidslijnen waarbij het communautaire hulpverleningselement domineerde. Ierland en Italië legden de nadruk op de behoefte aan gemeenschappelijke solidariteit ten behoeve van achtergebleven regio's. Van franse zijde werd daarentegen een lans gebroken voor de verbetering van levensomstandigheden en het werkmilieu, hetgeen ook aansloot bij de eerdere franse politiek op dit terrein, welke zich onder meer gemanifesteerd had tijdens de Parijse Topconferentie. Immers tijdens dit overleg had President Pompidou een pleidooi gehouden voor de oprichting van een Europese Stichting voor de verbetering van de arbeidsomstandigheden.

Oorspronkelijk was het de bedoeling, dat het Commissiedocument ook nog met de sociale partners zou worden besproken tijdens een zogenaamde Tripartite Conferentie, die in juni 1973 zou plaatsvinden. Het bleek echter dat de in de Sociale Raad overeengekomen formule voor de samenstelling van de werknemersvertegenwoordiging tijdens deze Conferentie voor een aantal van de Europese vakcentrales onaanvaardbaar was. Initiatieven van respectievelijk de Belgische en de Deense raadsvoorzitters om een compromis te vinden waren tevergeefs. Dit betekende dat het overleg met de sociale partners met betrekking tot de opstelling van het definitieve Commissievoorstel zich beperkte tot onofficiële contacten. Wel

gaven de meeste betrokkenen schriftelijk commentaar op het commissie-document. Het kan echter niet genoeg worden benadrukt, dat een sociaal beleid in Europees verband alleen van de grond kan komen als de sociale partners zich in voldoende mate hiervoor interesseren en bereid zijn aan de totstandkoming hiervan actief mede te werken.

Op 25 oktober 1973 diende de Commissie haar definitieve voorstel voor een sociaal actieprogramma bij de Raad in. Gezien het feit, dat het programma vóór 1 januari 1974 moest worden vastgesteld volgens het besluit van de Parijse Topconferentie betekende dit, dat er bijzonder weinig tijd was voor overleg over het voorstel. Het Europees Parlement en het Economisch en Sociaal Comité moesten in ijltempo hun adviezen uitbrengen, terwijl de Werkgroep voor Sociale Vraagstukken van de Raad zich voor de taak gesteld zag om het vooroverleg af te ronden vóór 11 december, de datum waarop de Raadszitting was belegd. De Raad slaagde erin na een langdurige vergadering, die tot de volgende ochtend duurde, overeenstemming te bereiken over de tekst van de resolutie, welke thans de grondslag vormt van het Sociaal Actieprogramma.

Het Sociaal Actieprogramma

De betreffende Raadsresolutie, uitgevaardigd op 21 januari 1974, wordt gekenmerkt door het feit dat zij voor de Raad geen juridische, maar enkel een politiek-morele verplichting schept.

Wat betreft de juridische grondslag van de te treffen maatregelen, heeft de Raad overwogen dat deze verdragsconform moest zijn, met inbegrip van art. 235. Het financiële aspect komt tot uitdrukking in de overweging, dat voorzien moet worden in de nodige middelen, met name door versterking van het Europees Sociaal Fonds. Hierbij moet worden aangetekend, dat deze overweging gepaard ging met een verklaring van een vijftal lidstaten, waaronder Nederland, dat de realisering wel moet geschieden binnen het kader van de beschikbare budgettaire middelen. Als een gebrek valt aan te merken, dat een indicatie van de kosten, niet alleen op communautair niveau, doch ook voor de afzonderlijke lidstaten ontbreekt. Mede hierdoor komt onvoldoende uit de verf op basis van welke overwegingen prioriteiten zijn gesteld, terwijl het evenmin duidelijk is of en zo ja, in hoeverre de gekozen prioriteiten in onderling evenwicht te realiseren zijn.

Wat het overleg met de sociale partners betreft, dat in de slotverklaring van de Parijse Topconferentie werd voorzien, moet helaas geconstateerd worden, dat sedert de eerder genoemde afgelasting van de voor juni 1973 geplande Europese Tripartite Conferentie geen vooruitgang meer is geboekt. Pogingen om het overleg weer op gang te brengen hebben geen resultaat opgeleverd.

Blijkens de tekst van de Resolutie nam de Raad kennis van het Sociaal Actieprogramma en „beval hij een krachtige actie aan ter verwezenlijking van de voorgestelde doelstellingen”. Hij sprak daarbij de mening uit, dat het sociale beleid in de Gemeenschap een eigen functie te vervullen heeft, waarbij de samenhang met de andere vormen van beleid gewaarborgd

moet zijn. Verder uitte hij de politieke bereidheid om gedurende een eerste etappe, die van 1974 tot 1976 zal duren een aantal met name genoemde acties vast te stellen ter verwezenlijking van de drie hoofddoelstellingen, te weten:

- A. Verbetering van de werkgelegenheid,
- B. Verbetering van de arbeids- en levensomstandigheden en
- C. Verhoogde inschakeling van de sociale partners bij het economische en sociale beleid van de Gemeenschap.

Onder de genoemde acties stelde hij een negental prioriteiten vast; met betrekking tot deze onderwerpen dient de Commissie in de loop van 1974 de nodige voorstellen in te dienen. De prioriteiten zijn:

A. In het kader van de werkgelegenheid:

- 1. Instelling van passend overleg inzake het arbeidsmarktbeleid van de lidstaten en bevordering van een betere samenwerking van de nationale diensten voor de arbeidsvoorziening;
- 2. Opstelling van een actieprogramma voor migrerende werknemers;
- 3. Oprichting van een Europees Centrum voor de Beroepsopleiding;
- 4. Geleidelijke verwezenlijking van de gelijkheid van lonen en arbeidsvoorwaarden voor mannen en vrouwen:

B. In het kader van de levens- en arbeidsomstandigheden:

- 5. Instelling van passend overleg over het beleid inzake sociale bescherming;
- 6. Opstelling van een actieprogramma met betrekking tot de hygiëne, arbeidsveiligheid en gezondheid van de werknemers;
- 7. Tenuitvoerlegging van een aantal maatregelen ter bestrijding van de armoede;

C. In het kader van de inschakeling van de sociale partners:

- 8. Geleidelijke bevordering van de deelneming der werknemers of hun vertegenwoordigers aan de gang van zaken in de ondernemingen in de Gemeenschap;
- 9. Bevordering van de inschakeling van de sociale partners bij de economische en sociale besluitvorming van de Gemeenschap.

Bovendien „nam de Raad kennis” van de verbintenis van de Commissie om hem vóór 1 april 1974 voorstellen voor te leggen met betrekking tot een eerste actieprogramma ten behoeve van migrerende werknemers, de oprichting van een Europees Centrum voor de Beroepsopleiding en het behoud van rechten van de werknemers ingeval van fusies en concentraties.

Tenslotte constateerde de Raad, dat reeds een aantal voorstellen waren ingediend. Deze betroffen een interventie van het Europees Sociaal Fonds

ten behoeve van gehandicapten, een actieprogramma ten behoeve van gehandicapte werknemers in het vrije bedrijfsleven, de oprichting van een Algemeen Veiligheidscomité en uitbreiding van de bevoegdheden van het Permanent Orgaan voor de Veiligheid en de Gezondheidsvoorwaarden in de Steenkolenmijnen, de gelijke beloning van mannen en vrouwen, de 40-urige werkweek en de vier weken betaalde vakantie, de oprichting van een Europese Stichting tot verbetering van het leef- en werkmilieu en tot slot het collectief ontslag.

Uitvoering

In zijn zitting van 10 juni jl. gehouden te Luxemburg heeft de Raad een eerste uitvoering van het actieprogramma gegeven. Hoewel de eerste resultaten van het Raadsoverleg niet bepaald spectaculair te noemen zijn heeft deze eerste zitting toch wel aangetoond dat alle lidstaten zich positief ten aanzien van het programma opstellen. De zitting werd beheerst door de ernstige bereidheid om tot een oplossing te komen van de nog openstaande problemen. Men kon dan ook met voldoening vaststellen, dat de verschillende delegaties een aantal voor hen zwaarwegende reserves hadden opgegeven in de overtuiging dat deze concessies nodig waren voor de verdere uitbouw van het sociale beleid in de Gemeenschap.

Op de agenda stonden zes onderwerpen uit het sociaal actieprogramma:

- a. Ten behoeve van steunverlening uit het ESF migrerende werknemers;
- b. Steunmaatregelen, die in aanmerking kunnen komen voor bijstand uit het ESF;
- c. Actieprogramma voor gehandicapte werknemers;
- d. Steunverlening uit het ESF ten behoeve van gehandicapte werknemers;
- e. Oprichting van een Raadgevend Comité voor de Veiligheid, de hygiëne en de gezondheidsbescherming op de arbeidsplaats en uitbreiding van de bevoegdheden van het Permanent Orgaan voor de Veiligheid en de gezondheidsvoorwaarden in de steenkolenmijnen;
- f. Collectief ontslagrecht.

Met betrekking tot de vijf eerstgenoemde onderwerpen heeft de Raad besluiten genomen; het laatste agendapunt werd naar de volgende zitting verwezen.

Ad a en b. Krachtens het raadsbesluit tot steunverlening uit het ESF ten behoeve van migrerende werknemers zal een gemeenschappelijke actie op grond van art. 4 van het besluit inzake de hervorming van het ESF (besluit van 1 februari 1971) worden ondernomen, welke ten doel heeft de arbeidsvoorwaarden en levensomstandigheden van deze werknemers te verbeteren.²⁾ De betrokken actie omvat drie categorieën van activiteiten die voor steun van het Fonds in aanmerking kunnen komen:

²⁾ Art. 4 geeft aan in welke gevallen de Raad met gekwalificeerde meerderheid bij specifiek besluit ESF-interventie kan bieden. Deze zijn a) als de situatie op de arbeidsmarkt wordt verstoord of dreigt te worden verstoord door communautaire maatregelen en b) als de situatie op de arbeidsmarkt de noodzaak doet gevoelen van specifieke gemeenschappelijke actie teneinde de aanpassing tussen vraag en aanbod binnen de Gemeenschap beter te waarborgen.

- Scholings- en migratie-activiteiten, die deel uitmaken van geïntegreerde programma's, waarmee bedoeld wordt dat de betrokken activiteiten niet ad-hoc worden ondernomen, maar in het kader van een nationaal beleid inzake de begeleidde migratie, dat loopt van aanwerving/binnenkomst tot eventuele terugkeer.
De doelstellingen van de geïntegreerde programma's waarvan deze activiteiten deel uitmaken, dienen samenhang te vertonen met die van het industrieel en regionaal ontwikkelingsbeleid, dat op communautair vlak wordt gevoerd. Door de gekozen omschrijving geldt dit in de praktijk alleen voor EG-migranten.
- De zogenaamde begeleidingsactiviteiten, die geen deel uitmaken van geïntegreerde programma's en in het bijzonder ten doel hebben om de opvang in het sociale en beroepsmilieu van de migrerende werknemers en hun gezinsleden te vergemakkelijken. Deze activiteiten zijn gericht op de migrerende werknemers en hun gezinnen ongeacht hun herkomst, die zich op het grondgebied van de lidstaten bevinden.
- Tenslotte de activiteiten die tot doel hebben de opleiding en voortgezette opleiding te vergemakkelijken van de sociale begeleiders en van het onderwijzend personeel, dat met de aanpassingscursussen voor de migrerende werknemers en hun kinderen is belast. Of wel, in het algemeen, van de personen die bij de tenuitvoerlegging van de acties ten behoeve van migrerende werknemers werkzaam zijn.

De bijdrage van het Fonds wordt verleend naar rato van 50 pct. van de uitgaven die in aanmerking komen voor activiteiten die worden uitgevoerd door overheidsdiensten, publiekrechtelijke organen en paritaire sociale organen van openbaar nut. Eveneens kan steun worden verleend voor activiteiten, die door de privaatrechtelijke lichamen worden uitgevoerd, mits de overheid van de betrokken lidstaat zich voor de goede uitvoering garant stelt. Ook dan is de bijdrage van het Fonds 50 pct.

De lijst van steunmaatregelen, die voor ESF-steun in aanmerking komen, opgenomen in Verordening (EEG) nr. 2397/71 werd, het bovenstaande in aanmerking genomen, aangevuld met een nieuwe steunvorm, B 24: uitgaven voor cursussen van aangepast onderwijs aan kinderen van migrerende werknemers.

In dit verband is het nog interessant te vermelden, dat de EG-Commissaris voor Sociale Zaken Hillery heeft aangekondigd, dat er vóór het einde van het jaar een actieprogramma voor migrerende werknemers tegemoet kan worden gezien.

Ad c en d. De Raad betuigde zijn instemming met een eerste communautair actieprogramma voor de beroepsrevalidatie van gehandicapte werknemers, alsmede met steunverlening uit het ESF voor de sociale en beroepsintegratie van deze categorie.

De algemene doelstelling van het gehandicaptenprogramma bestaat er in de gehandicapten te helpen een normaal, volledig in de maatschappij geïntegreerd bestaan te leiden.

De specifieke doelstelling van het programma is de verbetering van de voorzieningen welke in de Gemeenschap aan de gehandicapten voor hun beroepsrevalidatie worden geboden.

Het programma is onderverdeeld in drie hoofdgroepen van acties:

- Samenwerking en informatie-uitwisseling tussen door de Commissie op voordracht van de lidstaten hiertoe geselecteerde instellingen voor revalidatie en vakopleiding op het gebied van nieuwe middelen voor beroepsrevalidatie alsmede vorming van het opleidingspersoneel.
- Modelacties van tijdelijke aard ter verbetering van de kwaliteit van reeds bestaande voorzieningen op het gebied van de beroepsrevalidatie.
- Acties op langere termijn ter verbetering van de structuur van de beroepsrevalidatie, die in het verlengde liggen van de in de voorafgaande punten bedoelde acties.

De Commissie is met de coördinatie en de algemene begeleiding van het programma belast en zorgt daarbij voor raadpleging van de betrokken organisaties teneinde de communautaire tenuitvoerlegging te verwezenlijken. Zij zal zich hierin laten bijstaan door een werkgroep, samengesteld uit vertegenwoordigers van de lidstaten, die zal bestuderen welke verschillende acties ondernomen dienen te worden en die tevens de resultaten zal beoordelen. Het Raadgevend Comité voor de beroepsopleiding zal door de Commissie regelmatig op de hoogte worden gehouden van de evaluatie van het programma en van de uitvoering daarvan.

Krachtens het besluit over de steunverlening uit het Sociaal Fonds aan gehandicapten komen voor steun in aanmerking die specifieke acties die tot doel hebben de tewerkstelling en de geografische en beroepsmobiliteit van gehandicapten te vergemakkelijken. De steun zal worden verleend ten behoeve van personen van wie wordt aangenomen dat zij na revalidatie en om- en herscholing in staat zijn een functie in het normale bedrijfsleven te vervullen.

De acties die moeten passen in een kader, dat de integratie van alle fasen van revalidatie, bijscholing of herscholing en de aan de tewerkstelling voorafgaande acties omvat, en tevens de ontwikkeling van de revalidatiemiddelen, de bijscholing of herscholing, afgestemd op de behoeften der gehandicapten met het oog op hun integratie of reïntegratie in het arbeidsproces en in de maatschappij inhoudt, zijn de volgende:

- Modelacties van tijdelijke aard ter verbetering van de kwaliteit van reeds bestaande voorzieningen op het gebied van de beroepsrevalidatie. (Vergelijk het actieprogramma voor gehandicapten).
- Het organiseren van opleidings- en bijscholingscursussen ten behoeve van het personeel dat betrokken is bij de revalidatie, en de beroeps(re)-integratie van gehandicapten.

Het Fonds kan de steun verlenen ongeacht de oorsprong en de aard van de handicap. Steun uit het Fonds is eveneens mogelijk ten gunste van gehan-

dicapten, die anders dan in loondienst werkzaamheden wensen te verrichten.

Ad e. Het laatste besluit van de Raad in het kader van het sociaal actieprogramma betrof de oprichting van een Raadgevend Comité voor de Arbeidsveiligheid, de hygiëne en de gezondheidsbescherming enerzijds en de uitbreiding van de bevoegdheden v.h. Permanent Orgaan voor de Veiligheid en de Arbeidsvoorwaarden in de Steenkolenmijnen tot alle delfstofwinnende industrieën anderzijds.

Het nieuwe Raadgevende Comité, dat een tripartite samenstelling heeft bestaande uit 18 regeringsvertegenwoordigers, 18 vertegenwoordigers van de werknemersorganisaties en 18 vertegenwoordigers van de werkgeversorganisaties, derhalve 54 leden, heeft tot taak de Commissie bij te staan bij de voorbereiding en de tenuitvoerlegging van de activiteiten op het gebied van de veiligheid en de gezondheidsbescherming op de arbeidsplaats in het gehele bedrijfsleven, met uitzondering van die takken van nijverheid die onder de bevoegdheid van het Permanent Orgaan voor de veiligheid en de gezondheidsvoorwaarden in de steenkolenmijnen ressorteren en het toepassingsgebied van het Euratom-Verdrag.

Verder heeft de Raad besloten de bevoegdheden van het Permanent Orgaan voor de veiligheid en de gezondheidsvoorwaarden in de steenkolenmijnen, dat op 9/10 mei 1957 in EGKS-verband werd opgericht, uit te breiden. Dit orgaan is thans belast met de preventie-activiteiten op het gebied van de arbeidsveiligheid in alle delfstofwinnende industrieën.

Deze beide besluiten hebben tot doel zowel om economische als om menselijke redenen bij te dragen tot de verbetering van de arbeidsveiligheid en hygiëne.

Ad f. De Raad heeft een bespreking gewijd aan de ontwerp-richtlijn tot onderlinge aanpassing van de wettelijke regeling van het collectief ontslag in de lidstaten.

Dit punt lag evenwel nogal moeilijk, met name voor het Verenigd Koninkrijk. De engelse staatssecretaris verklaarde tijdens de laatste Raadszitting dat het VK positief stond ten aanzien van een regeling van het desbetreffende probleem, maar dat het tegen de achtergrond van de algehele herziening van de „industrial relations”-wetgeving nog niet mogelijk was een definitief standpunt in te nemen.

In september zou dit wellicht wel mogelijk zijn. Dit punt zal bij de volgende Raadszitting dus opnieuw op de agenda staan.

Postscriptum

Ondanks de positieve opstelling van de Europese ministers van Sociale Zaken tijdens de laatste Raadszitting blijft het de vraag of het mogelijk zal zijn het sociaal actieprogramma binnen de gestelde termijn, dat wil zeggen vóór 1977, van de grond te krijgen. Het huidige tempo van de werkzaamheden is niet van dien aard, dat het ons met optimisme hieromtrent vervult.

In de eerste plaats valt het te betreuren, dat er geen richtlijn inzake de harmonisatie van het collectief ontslagrecht tot stand is gekomen.

Vervolgens was ten aanzien van de overige gereed zijnde Commissievoorstellen het voorbereidende werk nog niet zover gevorderd, dat zij rijp waren voor een Raadsbeslissing terzake. Genoemd kunnen worden de gelijke beloning, de 40-urige werkweek en de vier weken betaalde vakantie, het behoud van rechten van werknemers bij fusies en concentraties en de Europese Stichting voor de verbetering van het leef- en arbeidsmilieu.

Tenslotte is het de Commissie niet gelukt om vóór 1 april 1974 voorstellen te doen m.b.t. een eerste actieprogramma voor migrerende werknemers, iets waartoe zij zich toch verbonden had.

Hiernaast valt op te merken dat er een aantal besluiten is genomen met betrekking tot steunverlening uit het ESF, waarvan de financiële consequenties nog niet te overzien zijn. Weliswaar heeft de Commissie op nederlands verzoek een aantal kostenramingen opgesteld, doch deze geven slechts bij benadering de werkelijke kosten weer.

Volgens deze kostenramingen zou ten gunste van de gehandicapte werknemers voor het jaar 1974 een bedrag van 40 miljoen r.e.³⁾ worden beschikbaar gesteld. Hiermede zouden ongeveer 15.000 gehandicapten geholpen kunnen worden.

Voor de migrerende werknemers zou een bedrag van 23 tot 39 miljoen r.e. uitgetrokken moeten worden, waarvan 15 tot 19 miljoen bestemd is voor acties ten behoeve van de vakopleiding en de geografische mobiliteit. De laatstgenoemde bedragen zouden ten goede komen aan 13 tot 17.000 werknemers. Het is maar zeer de vraag of al deze plannen gefinancierd kunnen worden uit de beschikbare budgettaire middelen, zoals toch werd afgesproken blijkens een verklaring in de notulen van de Raadszitting waarop het sociaal actieprogramma werd aanvaard.

Eerdere ervaringen met Commissie-ramingen geven aanleiding tot enige scepsis. Dit is niet een verwijt aan de Commissie. Het is helaas een onmiskenbaar feit, dat zodra de mogelijkheid tot declareren wordt opengesteld, een aantal lidstaten vrijwel ongelimiteerd aanvragen gaat indienen, met als gevolg dat de aanvankelijk begrote middelen uiteindelijk totaal ontoereikend blijken te zijn. Men komt dan voor de keuze te staan om ofwel een aanvullende begroting te aanvaarden, of wel prioriteiten te gaan stellen m.b.t. de ingediende claims.

Tenslotte kan niet genoeg worden benadrukt, dat voor het welslagen van het sociaal actieprogramma de deelname van de sociale partners onontbeerlijk is. Het valt dan ook ernstig te betreuren, dat het nog steeds niet gelukt is het tripartite overleg op gang te krijgen.

Het is te hopen, dat de werknemersorganisaties, en met name de engelse vakbonden, die door hun negatieve opstelling de samenwerking op europees niveau belemmeren spoedig inzien dat zij hiermee de Europese Gemeenschap een slechte dienst bewijzen. (z.o.z.)

³⁾ De Europese rekeneenheid is f 3,62.

Mr. Marie-José Raetsen en
J. R. van Blankenstein

Met de conclusie van de schrijvers van dit artikel dat voor het welslagen van het sociaal actieprogramma de deelname van de sociale partners onontbeerlijk is, kan ten volle worden ingestemd. Ook van vakbewegingszijde wordt betreurd dat het nog steeds niet gelukt is het tripartite overleg tot stand te brengen. Herhaaldelijk is echter van vakbewegingszijde het verlangen te kennen gegeven dat tot een zodanig overleg alleen die werknemersorganisaties kunnen worden toegelaten, die op Europees niveau werkzaam zijn en representatief zijn voor de totaliteit van de werknemers. Zonder enig overleg heeft de Raad van Ministers in mei 1973 evenwel besloten om naast het EVV, de toenmalige Europese Organisatie van het WVA en het eveneens toenmalige verbindingsbureau van de franse en italiaanse communistische vakcentrales CGT en CGIL, enkele nationale organisaties uit te nodigen, alsmede het Europees bureau van het niet als representatief beschouwde Internationaal Verbond van Hoger Personeel. Het achterwege blijven van het overleg en van een poging om een compromis te vinden (bijvoorbeeld toelating van de niet-representatieve en nationale organisaties tot de conferentie als waarnemers) heeft er toe geleid dat EVV en EO/WVA — mede gelet op ervaringen bij voorgaande gelegenheden — van deelneming aan de sociale conferentie hebben afgezien, waarop de Raad de sociale conferentie voor onbepaalde tijd heeft uitgesteld en naderhand tot afstel heeft besloten. De conclusie van de schrijvers, dat de werknemersorganisaties in het algemeen een negatieve opstelling moet worden toegerekend, kan door ons niet worden onderschreven. Dit blijkt ook al uit het feit dat de werknemersorganisaties via contacten met de Europese Commissie en door middel van het Economisch en Sociaal Comité serieuze pogingen hebben ondernomen de totstandkoming van het sociaal beleid in Europese Gemeenschappen te bevorderen. Met de schrijvers blijven ook wij de negatieve opstelling van de engelse vakbonden ten opzichte van de Europese Gemeenschap betreuren.

Continuïteit en tegenstellingen in het EEG-ontwikkelingsbeleid *)

I. Inleiding

Dit artikel zal zich vooral richten op de meest actuele ontwikkelingen in het Europese beleid ten aanzien van de derde wereld.

Het is duidelijk dat men dit beleid moet plaatsen tegen de achtergrond van het gehele associatiebeleid, zoals de EEG dat vanaf 1958 heeft gevoerd. Het is echter binnen dit beperkte bestek onmogelijk dit nog tamelijk recente verleden te behandelen, tenzij men zou willen volstaan met enige oppervlakkige constatering.

Daarom zullen we slechts trachten ontwikkelingen van de laatste jaren te plaatsen in een meer algemeen kader, zodat continuïteit en veranderingen in dit beleid duidelijk gemaakt kunnen worden.

Zoals bekend eiste Frankrijk, bij het ondertekenen van het Verdrag van Rome in 1958, dat de basis moest vormen van een Europese eenwording, dat haar koloniën met de EEG zouden worden geassocieerd.

Dat de Franse handels- en kapitaalsbelangen sterker op deze Afrikaanse landen waren gericht dan die van de overige ondertekenaars van het verdrag is een elementair gegeven om de tegenstellingen binnen de EEG-landen te begrijpen. Met name Duitsland en Nederland verzetten zich tegen deze associatiepolitiek, die zich zo op deze Afrikaanse koloniën concentreerde. Zij stonden een meer *mondiale* benadering voor, en trachtten de speciale preferenties voor de Afrikaanse producten zoveel mogelijk af te zwakken.

Maar ook van buiten de EEG werd er hevige kritiek geleverd op deze regionale, „*Eur-Afrique*” benadering. Met name de Zuid-Amerikaanse landen werden door deze Europese politiek gedupeerd.

Het lijkt ons, ter inleiding, verhelderend om de mening van de Europese Commissie weer te geven, op basis van een in 1972 uitgegeven Memorandum, waarin ze een verklaring geeft voor het associatiebeleid.

Welnu, de Commissie was van oordeel, dat dit preferentieel systeem samenhang met speciale verplichtingen en belangen, die niet slechts waren gevormd door historische en geografische omstandigheden, maar ook door het duidelijk complementaire karakter van de economieën van de partners, en door traditionele relaties die zich niet beperkten tot het handelsverkeer (vrije vertaling uit: Memorandum on the Community Policy on Development and Co-operation, 1972, pag. 34). Het enige wat hier niet staat is hoe de relatie ligt met dit aanvullende karakter van de Afrikaanse economieën, met andere woorden, wat de oorzaak is van dit complementaire karakter, en hoe de samenhang ligt met wiens belangen. De Commissie vervolgde in haar Memorandum dat de samenwerking zich noodzakelijkerwijs tot een geografisch beperkt gebied diende te beperken, wilde ze überhaupt mogelijk en zinvol zijn: overschrijding van deze grenzen zou een verzwakking betekenen van de samenwerking en zou

*) Met dank aan Huub Coppens voor de begeleiding.

(let wel) ophouden aanvullend te zijn voor de internationale samenwerking. Het zou integendeel daarvoor schadelijk en vijandig zijn omdat het tot te grote verstoringen en moeilijkheden in de wereldhandel zou leiden. De Commissie beschouwde kennelijk de relaties zoals ze waren in 1972 niet strijdig met het geheel van de relaties tussen staten en statenblokken, maar, integendeel, juist aanvullend. Degenen die van mening zijn, dat de EEG een neo-koloniale machtspolitiek voert zullen ongetwijfeld weinig moeite hebben met het beamen van dit laatste citaat. Het geheel van de internationale relaties wordt gekenmerkt door een ongelijke machtsverdeling tussen rijke en complementaire economieën. De EEG past in dit geheel en uitbreiding buiten haar invloedssfeer leidt tot verstoringen en conflicten met andere dominerende staten, zoals de USA.

Met instemming willen wij hier een rapport van de ODI (Overseas Development Institute Ltd, London, 1973, pag. 13) dat in 1973 verscheen en dat de titel „Europe's Chosen View” voert, aanhalen, waarin zonder meer gesteld wordt dat de argumentatie die de Commissie aanvoert voor de noodzaak van geografisch beperkte relaties (afgezien van het koloniaal verleden) „Complete nonsense” is, maar slechts de wens van de gemeenschap onderstreept haar tot dan toe gevoerde politiek voort te zetten.

Dat de preferentiepolitiek zoals de EEG die voerde tot Yaoundé II aanvullend voor de internationale samenwerking zou zijn in de betekenis die de EEG-Commissie er zelf aan geeft in haar rapport van 1972, werd al lang daarvoor ontkend door de „Groep van 77”. Deze gehele groep van ontwikkelingslanden zoals die in de UNCTAD optreedt, bekritiseerde dit beleid reeds in 1967 in Algiers en een jaar later te New Dehli en stelde dat het strijdig was met een systeem van algemene preferenties voor half-fabrikaten en eind-producten dat door de UNCTAD werd voorgesteld. En reeds eerder was er in Genève op UNCTAD I door de relatief meer ontwikkelde zuidamerikaanse landen gewezen op het feit dat zij bovenal gedupeerd werden door de EEG discriminatie.

II. Uitbreiding van de relaties

Niet alleen continueerde de EEG haar relaties met de 18 afrikaanse staten in het Yaoundé verdrag dat in 1971 werd voortgezet voor een nieuwe periode van 4 jaar; ze knoopten ook speciale betrekkingen aan met een hele serie andere ontwikkelingslanden. Verschillende verdragen werden gesloten met staten rondom het Middellandse Zeegebied, maar ook met Tanzania, Kenia en Oeganda (de zogenaamde Arusha associatie). De zo door Frankrijk beklemtoonde Eur-Afrique benadering deed nog steeds opgang. De ontwikkelingslanden zelf hadden op de internationale vergaderingen voor handel en ontwikkeling van de Verenigde Naties in 1968 een Algemeen Preferentieel Stelsel (APS) voorgesteld. De bedoeling van dit stelsel was, om de bestaande specifieke preferentiële stelsels te ondergraven en te vervangen, en daardoor de industrialisatie in de Derde Wereld op algemene schaal te stimuleren.

Deze industrialisatie werd geremd door de anti-verwerkingstendens in het systeem van invoer-tarieven in de rijke landen, dat wil zeggen, dat de

tarieven die men moet betalen om een produkt uit de Derde Wereld te kunnen importeren in de Europese markt hoger worden naarmate de bewerking van de grondstof toeneemt. Zodoende worden de ontwikkelingslanden in een kader gedwongen van een schijnbaar natuurlijke internationale arbeidsverdeling. Het APS-stelsel zoals het enkele jaren later in werking trad, is echter niet zo algemeen als de naam doet vermoeden. Verschillende rijke landen of groepen van rijke landen ontwierpen hun eigen APS. Dat van de EEG trad op 1 juli 1971 in werking en wordt jaarlijks herzien voor de 104 ontwikkelingslanden die ervoor in aanmerking komen.

De bijzondere positie die de geassocieerde landen innemen tegenover de EEG en de verdeeldheid die daardoor teweeg wordt gebracht in de groep van de Derde Wereld, bleek uit de keuze van produkten waarop de APS-voordelen van toepassing zijn. De EEG heeft deze keuze namelijk zo gedaan, dat de produkten die voor de associatie-landen van belang zijn, niet of in mindere mate onder het APS vallen, zodat de overige ontwikkelingslanden in feite gediscrimineerd worden.

Naast de invoering van het APS waar de EEG relatief zeer snel mee was, (ze was de eerste industriemacht die het invoerde, terwijl de USA het bijvoorbeeld nog steeds niet hebben ingevoerd), willen we nog twee andere ontwikkelingen aanduiden die men als *afwijking van de oude Eur-Afrique benadering* zou kunnen beschouwen.

Ten eerste de relaties met Latijns-Amerika. De latijnsamerikaanse landen trachten de overheersende monopolie-positie van de USA te doorbreken door relaties aan te gaan met de EEG. Zoals met bijna al de handelsstromen, geldt ook hier, dat het handelsaandeel van deze landen met de EEG veel groter is dan omgekeerd. Chili zet bijvoorbeeld 54 pct. van zijn export in de EEG af en betreft er 30 pct. van zijn importen uit. Maar de totale zuidamerikaanse handel beslaat voor de EEG slechts 3,3 pct. van haar totale handel. Inmiddels zijn reeds niet-preferentiële handelsakkoorden gesloten met Uruguay, Argentinië en Brazilië.

In maart 1974 hebben de zuidamerikaanse staten, inclusief Cuba, met vertegenwoordigers van de EEG over verdere handelsakkoorden geconferreerd te Punta del Este.

Een tweede uitzondering, zij het in mindere mate, vormen de contacten met de Arabische landen, waarmee men „op basis van wederzijdse afhankelijkheid” een samenwerkingsprogramma wil ontwikkelen waardoor de EEG verzekerd hoopt te worden van olie-toevoer, in ruil voor Europese steun aan de industriële ontwikkeling in het Midden Oosten.

Wij zijn ons ervan bewust dat men hier minder van een afwijking van het Eur-Afrique patroon kan spreken, daar de EEG zelf van mening is dat deze relaties ingepast dienen te worden in het hele Middellandse Zee-beleid. Desondanks lijkt het toch formeel juist, om deze deels Aziatische landen als aparte categorie te vermelden.

In het eerder genoemde Memorandum on the Community Policy of

Development Co-operation stelt de Commissie dat natuurlijke omstandigheden en wederzijdse historische beïnvloeding de speciale voorwaarden vormen voor haar relaties met het mediterrane gebied. Maar ook de Europese kwetsbaarheid in haar zuidflank wordt vermeld en noodzaakt haar een actieve vredespolitiek in het desbetreffende gebied te voeren. En tenslotte worden er 3 miljoen gastarbeiders, die in Europa werken, vermeldt onder het kopje „Human aspects to this complementary relationship”.

III. De huidige associatie-onderhandeling te Kingston

Tot de onderhandelingspartners behoren de 19 ondertekenaars van de Yaoundé conferentie plus het in 1973 toegevoegde Mauritius en de Gemeenebest landen uit Afrika, de Caraïben, de Stille en de Indische Oceaan. Aan deze laatste groep is in het kader van het engelse toetreden tot de EEG aangeboden een of andere vorm van associatie aan te gaan. Dit met het oog op het dreigende gevaar van verlies van afzetmogelijkheden op de engelse markt (waarvoor voorheen het Gemeenebestpreferentiesysteem gold). Dit gevaar bedreigt ook de Gemeenebest landen in Azië, zoals India, Bangladesh en Pakistan, maar toch is aan hen geen associatie-aanbod gedaan. Alhoewel het aantal Gemeenebest landen in Afrika indrukwekkend is, is het bevolkingsaantal van de uitgesloten landen imponerender: de aziatische Gemeenebestlanden hebben 550 miljoen inwoners. Deze landen zullen getroffen worden door afnemende export-opbrengsten, wanneer na 1 januari 1975 de Gemeenebest relaties officieel komen te vervallen. Wel is het zo, dat met deze „uitgestotenen” verdragen over handelsbetrekkingen kunnen worden gesloten in het kader van de intentie-verklaring bij het toetredingsverdrag van Engeland.

Wij zullen aan deze actuele associatie onderhandelingen die op ministerieel niveau afgelopen juli zijn gehouden te Kingston, ruime aandacht besteden.

Allereerst omdat zij, juist omdat zij zo actueel zijn, nog weinig toegankelijk zijn voor een algemene visie erop. Op basis van de bekende resultaten van de onderhandelingen, die reeds medio 1973 begonnen, zullen wij trachten enige duidelijkheid te scheppen.

Op de tweede plaats omdat enige bijzonder belangrijke onderwerpen op het programma staan: exportopbrengstenstabiliteit, industrialisatiebeleid, en het probleem van de wederkerige preferenties.

En op de derde plaats omdat een nieuwe groep landen is toegevoegd aan de onderhandelingsstafel, afkomstig uit de Gemeenebest. Deze totale groep wordt aangeduid met de ACP-landen, omvat 180 miljoen inwoners en werd op de conferentie te Kingston vertegenwoordigd door de ministers van de 44 staten.

Op deze conferentie is men het, om te beginnen, eens geworden over het feit, dat de handels- en verdragsregels problemen hebben opgeleverd voor de vrije toegang voor de produkten van de desbetreffende landen. De conferentie draagt aan de onderhandelaars op, om de uitzonderingsregel

die in het huidige stelsel gelden, te onderzoeken, om een „zo vrij mogelijke toegang aan de produkten van de ACP-landen te verstrekken”. Dit om de industriële ontwikkeling van deze landen te stimuleren, waarbij met name de bewerkte landbouwprodukten worden genoemd.

Tevens wordt gesteld dat ook de niet-tarifaire belemmeringen een hinderpaal vormen voor deze ontwikkeling. Alhoewel dit op zich geen schokkend nieuwe mededelingen zijn, is het hoe dan ook vermeldenswaard dat de afgevaardigden van de conferentie hierover geen verschil van mening hebben. (Annexe I van het Franstalige communiqué).

Het is interessant om, voordat wij verder ingaan op de huidige besprekingen, die moeten leiden tot een vernieuwing en uitbreiding van de huidige associatie-overeenkomst de stellingname van de Nationale Raad van Advies inzake Hulpverlening aan Ontwikkelingslanden (NAR) te bezien. De NAR stelt in zijn 41e advies, uitgebracht in april 1973, met het oog op de te beginnen nieuwe onderhandelingen over het associatie-beleid, en tegen de achtergrond van de britse toetreding, dat het bestaan van *wederkerige* preferenties, en de neiging van de EEG de tegenstellingen tussen regionale en mondiale preferenties onvoldoende te willen onderkennen tot de schadelijke aspecten van het gemeenschappelijk beleid behoren. Dit systeem van wederkerige preferenties heeft namelijk ondanks de beschermingsmogelijkheden in de praktijk de opkomst van nieuwe industrieën in de geassocieerde landen belemmerd en vermindering van overheidsinkomsten in deze landen veroorzaakt.

De bevoorrechte europese exporteurs kunnen hun versterkte concurrentiepositie gebruiken om de prijs te verhogen, hetgeen volgens onderzoeken van de UNCTAD het geval is voor de franse export-produkten op deze markten, die in 1969 nog steeds monopolie-posities bezaten op de Yaoundé markten. Het systeem van wederkerige preferenties wordt dan ook door de NAR afgewezen. Maar hij gaat nog veel verder. De NAR adviseert zelfs dat de regering zou moeten voorstellen, dat de komende associatie met de ACP-landen de laatste in haar soort zou moeten zijn en opgevolgd dient te worden door een meer mondiale aanpak.

De nederlandse regering gaat kennelijk niet zo ver, getuige haar kanttekeningen in de Memorie van Toelichting bij de Rijksbegroting van september 1974 waarin zij de hoop uitspreekt, dat Kingston, dat wil zeggen, de komende associatie zélf, een stap zal zijn in de richting van een mondiale samenwerking. Men kan betwijfelen of een middel dat in wezen tot verdeeldheid aanzet, geschikt gemaakt kan worden om grotere samenwerking te bevorderen.

Een van de hoofdpunten van deze vergadering was de vrije toegang tot de EEG-markt voor niet-landbouwprodukten uit de ACP-landen, waarbij geen wederkerigheid zal gelden. Het opgeven van deze wederkerigheid dreigde een breekpunt te worden in het franse standpunt, een moment waaraan staatssecretaris Brinkhorst de opmerking verbond, dat Frankrijk nu definitief naar een nieuwe relatie streeft, „die de plaats moet innemen van het

neo-kolonialisme van de jaren '60" (Europa van Morgen, 22-8-1974).

Voorts kwamen overdracht van technologische kennis, en stabilisatie van export-opbrengsten aan bod. Aan dit stabilisatieprogramma van de export-opbrengsten zullen wij aparte aandacht besteden omdat ook hier weer de tegenstelling tussen de regionale en mondiale benadering naar voren komt.

De basis van dit stabilisatieprogram kan men terug vinden in het Protocol, no. 22, van de Europese Commissie (22-1-1972).

Zoals bekend dienen deze landen voor 1 augustus 1973 te kiezen uit drie mogelijke vormen van betrekkingen van de EEG (alinea 1 Protocol nr. 22). In het derde deel van het Protocol stipt de Commissie het hier te bespreken stabilisatieplan aan. „De Gemeenschap zal bedacht zijn op bescherming van de belangen van alle in dit Protocol bedoelde landen (ACP-landen) waarvan de economie in aanzienlijke mate afhankelijk is van de uitvoer van basis-producten" (en suiker wordt speciaal vermeld).

De Europese Commissie stelt een stabilisatieplan voor om zowel de individuele producenten, als wel de overheden van de desbetreffende landen een bepaalde inkomensgarantie te bieden. Grote prijs- en hoeveelheidsschommelingen maken het met name de overheden onmogelijk een doelmatig ontwikkelingsbeleid op te stellen, wanneer de belastingopbrengsten en de betalingsbalans-ontwikkelingen onberekenbaar zijn. Alhoewel de Nationale Advies Raad (advies 46) het waardeert dat de Europese Commissie een concrete poging onderneemt om de ontwikkelingsmogelijkheden van een aantal landen te verbeteren, komt de NAR toch tot een afwijzend oordeel op grond van zijn algemene ontwikkelingsvisie. De discriminerende werking van dit Commissie-voorstel is voor de NAR doorslaggevend om het af te wijzen. Deze discriminatie treedt op binnen de groep waarvoor de regeling geldt, omdat sommige exportproducten bij bepaalde landen een veel groter deel van de totale exportopbrengsten beslaan dan voor andere. Bovendien is het discriminerend tussen de ACP-landen en de overige landen. De problemen van de overige landen worden niet opgelost op deze wijze en de nadelige gevolgen worden onder meer veroorzaakt door de verkleining van de wereldmarkt waardoor prijsfluctuaties worden verhevigd. Daarnaast is de NAR van mening dat de ontwikkelingsfinanciering moet zijn gebaseerd op de algemene economische positie van een land en niet op het tegenvallend verloop van exportopbrengsten naar de EEG. Dat het voorstel zich beperkt tot onbewerkte basisproducten kan in de praktijk volgens de NAR een rem op de verwerking van deze producten in de exportlanden zelf betekenen. Het alternatief dat de Advies Raad geeft, is tenslotte gericht op de belangen van alle ontwikkelingslanden, hetgeen logisch voortvloeit uit haar ontwikkelingsvisie.

De onderhandelingen op Jamaïca hebben tot een gedeeltelijk voorlopig akkoord over het stabilisatie-voorstel geleid. Alhoewel de ACP-landen hun exportopbrengsten ook wilden beschermen tegen inflatie, is dit punt niet op de conferentie ter sprake gebracht, omdat heftige weerstand van de EEG-ministers werd gevreesd.

Dat de onderhandelende ACP-landen minder bezwaren hadden tegen de EEG voorstellen dan de NAR heeft is begrijpelijk. De NAR heeft meer

een mondiale ontwikkelingsvisie die de ACP-landen en alle overige ontwikkelingslanden beoogt. De ACP-landen hebben hun eigen doelstellingen, die wij in het verder verloop van dit artikel nog zullen bekijken, en zijn primair bevreesd dat hun eigen preferentiële regelingen worden uitgehold, hetzij door algemeen preferentiële stelsels, hetzij door inflatie, hetzij door instabiliteit.

De ACP-landen hebben niet alleen eigen doelstellingen, maar deze moet men tevens zien tegen het licht van hun acute problemen. Voor bepaalde maatregelen moeten zij kiezen, ongeacht en ondanks de daaraan verbonden nadelen, om het hoofd te kunnen bieden aan betalingsbalans-moeilijkheden, die structureel zijn vanwege de negatieve ruilvoetontwikkeling. Daartegenover staat de meer lange termijn visie van de NAR, die voorwaarden analyseert voor een beleid dat op werkelijke ontwikkeling, *dat wil zeggen afnemende afhankelijkheid*, is gericht. Het was niet voor niets dat in de openingsrede van de Kingston conferentie zoveel aandacht werd besteed aan de nog steeds voortdurende ruilvoetverslechtering die alle vooruitgangspogingen omzet in een permanente neerwaardse spiraal.

Dat Kingston enige belangrijke resultaten voor de ACP-landen heeft opgeleverd, willen wij hier niet ontkennen: het exportopbrengstenstabilisatieplan en het stoppen van de wederkerigheid in de preferenties kan men op zich positief beoordelen.

Maar toch moet men zich van het hele pakket handelsrelaties geen al te optimistisch beeld vormen. Dat deze reeds in grote mate uitgehold waren, en door het Algemeen Preferentieel Stelsel nog verder ondergraven worden, blijkt wel zeer duidelijk uit de stelling van de ACP-landen „dat de algemene handelspreferenties met niet-geassocieerden niet voordeliger mochten zijn dan die met de geassocieerde landen” (verslag Kingstonconferentie, 18-9-1974, p. 2).

IV. Ontwikkelingsvisie

Interessanter dan het wijzen op tegenstellingen en ontwikkelingsbelemmeringen is wellicht het bestuderen van de visie die de ministeriële afgevaardigden van de ACP-landen hebben over wat vooruitgang volgens hen inhoudt.

Industrialisatie staat daarin centraal. De ministers vermelden in een memorandum dat bij de EEG werd ingediend tijdens de Kingstonconferentie dat de afgelopen 15 jaren teleurstellend zijn geweest omdat hun binnenlandse marktgrootte te beperkt was, export dus noodzakelijk was, maar vaak onmogelijk gemaakt werd door tolmuren van de rijke landen, en omdat de effecten van de industrialisatie door de ruimtelijke verdeling gering waren.

Maar belangrijker nog is, dat door de grote kapitaalbehoefte aan gespecialiseerde kennis, kortom door de specifieke uit het westen geïmporteerde technologie, slechts een geringe bijdrage aan de werkgelegenheid werd gerealiseerd. En wanneer ir. Klijnstra van de Unilever op de Algemene aandeelhoudersvergadering (van 1972) jubelt over de bredere spreiding van kennis die deze multinationale onderneming bevordert, dienen wij niet uit het oog te verliezen, dat het hier gaat om deze specifieke techno-

logie en willen wij verwijzen naar het probleem, dat de ACP ministers naar voren brachten toen ze spraken over „de zeer hoge kosten” van licenties, en het gebrek aan belangstelling van de zijde der multinationals voor aangepaste technologie. De heer Klijnstra is echter van mening, dat Unilever's kennis de bron is „van de voornaamste voordelen die Unilever verschaft aan de volkeren van de landen waarin wij werken”. Voor de volledigheid dienen wij hier tevens te vermelden, dat hij in zijn rede eveneens constateerde dat het aan deze kennis te danken is dat er winst is voor de aandeelhouders. (Unilever als Multinationale Onderneming, Rotterdam, 1972, p. 16).

Bovendien, een volgend verwijt aan deze multinationale bedrijven, is er sprake van exportbeperkingen van dochterondernemingen in de derde wereld voor bepaalde gebieden ten gevolge van concurrentie met moedermaatschappijen. Verwijten dus, van de zijde der ACP-ministers met daaraan de wens gekoppeld dat het westers kapitaal meer gecontroleerd zal worden. Maar daar staat tegenover, dat zij geen principiële bezwaren maken tegen multinationals, integendeel zelfs. Zij willen dat er maatregelen genomen worden, waardoor een rechtstreeks verband wordt gelegd tussen de ondernemingen in de ACP-landen en gevestigde industriële en commerciële concerns in de EEG-landen. Zij willen dat kapitaalbewegingen uit de EEG naar de ACP-landen worden aangemoedigd. Voorts willen zij aangemoediging van bijzondere industrieën, vooral die, welke „op grond van hun aard op een multinationale grondslag dienen te worden gevestigd”. Ontwikkeling wordt gezocht in de verdere uitbouw van de infrastructuur, de bewerking van grondstoffen, dat wil zeggen het doorbreken van de nu bestaande internationale arbeidsverdeling, en de opbouw van importvervangende en zware industrieën. Daartoe bepleiten zij het oprichten van speciale EEG-consortia die de belangstelling van particuliere ondernemingen zouden moeten opwekken.

De oplossing wordt dus gezocht in een nauwere samenwerking met de EEG, het Europese kapitaal en de westerse technologie. Ondanks alle mislukkingen en bezwaren, die de ministers zelf in hun memorandum vermelden, wordt dié vooruitgangsgedachte gekozen, die naar nog grotere afhankelijkheid leidt.

Conclusies

Aan het eind gekomen van ons artikel, willen wij concluderen

- dat de tegenstellingen binnen de EEG ten aanzien van het te voeren beleid, mondiale of regionale benadering, nog steeds aanwezig zijn;
- dat de concentratie op Afrika nog steeds van kracht is, maar dat daarnaast beginnende uitbreidingen in de relaties zijn te constateren;
- dat de samenwerking van de ontwikkelingslanden onderling „geblokkeerd” wordt door de regionale EEG oriëntatie;
- dat de met de EEG geassocieerden een ontwikkelingsmodel volgen dat hen afhankelijker maakt van de EEG.

Pitou van Dijk

meningen

cijfers en feiten

EUROPA ZOALS DE EUROPEANEN HET ZIEN

Eerste resultaten van een opiniepeiling in de negen landen van de Europese Gemeenschap (september 1973)

De Commissie van de Europese Gemeenschappen heeft in september 1973 in de negen lidstaten een opiniepeiling doen houden om een beter inzicht te verkrijgen in de houdingen en de belangstellingscentra van het publiek, ten einde haar voorlichtingsbeleid daarop te kunnen afstemmen.

Bij deze peiling werden meer dan 13.000 personen van tenminste 15 jaar oud ondervraagd. Deze personen vormden een representatieve steekproef van de bevolking van ieder land: tussen 1.900 en 2.000 personen in Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië en Italië, 1.500 personen in Nederland, 1.300 in België, 1.200 in Denemarken en Ierland en 300 in Luxemburg.

Acht gespecialiseerde instituten hebben bij dit internationale onderzoek meegewerkt en staan voor het wetenschappelijk gehalte ervan in:

- International Research Associates (België en Luxemburg)
- Gesellschaft für Marktforschung (Duitsland)
- Gallup Markedsanalyse (Denemarken)
- Institut français d'opinion publique (Frankrijk)
- Social Surveys (Groot-Brittannië)
- Irish Marketing Surveys (Ierland)
- DOXA (Italië)
- Nederlandse Stichting voor Statistiek (Nederland)

De gedetailleerde resultaten worden later gepubliceerd, als men is klaargekomen met de zeer diepgaande analyses

betreffende de verdeling der resultaten naar geslacht, leeftijd, sociaal-economische en sociaal-culturele kenmerken van de ondervraagde personen, en vooral met betrekking tot het verband tussen het voorkomen van een Europese houding enerzijds en het niveau van algemene vorming, informatie en politieke „geëngageerdheid” anderzijds.

Zonder op deze analyses te wachten, maakt de Commissie deze eerste resultaten bekend, die betrekking hebben op de in ieder land op de voornaamste vragen gegeven antwoorden.

De „oude” en de „nieuwe” Europeanen

De eerste resultaten bevestigen dat een groot deel van het publiek in de negen landen zich werkelijk voor de vraagstukken der Europese eenmaking interesseert; hierbij worden echter verschillen vastgesteld tussen de zes landen, die de Europese Gemeenschap hebben opgericht en Ierland enerzijds, en Groot-Brittannië en Denemarken anderzijds.

Deze verschillen hebben meer betrekking op de actuele aspecten van de Europese eenmaking, dat wil zeggen op wat gewoonlijk — enigszins simplistisch — de „gemeenschappelijke markt” wordt genoemd, dan op de doelstellingen van de Europese politiek op lange termijn.

Zo is in alle lidstaten zonder uitzondering de meerderheid der ondervraagden van oordeel dat bepaalde problemen die op dit ogenblik aan de orde zijn, zoals het belangrijke politieke overleg met de Amerikanen, de Russen, enzovoort, de hulp aan onderontwikkelde landen of het wetenschapsbeleid, beter behandeld zouden kunnen worden door een Europese regering dan door de

regeringen van ieder land afzonderlijk. De lijst van deze vraagstukken is echter langer in de zes „oudste” landen dan bij de drie nieuwe leden van de Gemeenschap: bij de eerstgenoemde omvat de lijst met name vraagstukken zoals de drugbestrijding, de landsverdediging, de economische groei en de milieubescherming.

Dus eerst de vraag of iets beter door een europese of door een nationale regering behandeld zou kunnen worden

| | europese regering % | nationale regering % |
|--|---------------------|----------------------|
| <i>1. Het belangrijkste overleg met Amerikanen, Russen, enz.</i> | | |
| België | 80 | 12 |
| Denemarken | 66 | 28 |
| Duitsland | 70 | 24 |
| Frankrijk | 65 | 19 |
| Groot-Brittannië | 57 | 37 |
| Ierland | 74 | 25 |
| Italië | 79 | 16 |
| Luxemburg | 87 | 8 |
| Nederland | 81 | 16 |

2. De hulp aan onderontwikkelde landen

| | | |
|------------------|----|----|
| België | 75 | 17 |
| Denemarken | 56 | 39 |
| Duitsland | 77 | 16 |
| Frankrijk | 70 | 15 |
| Groot-Brittannië | 67 | 27 |
| Ierland | 73 | 27 |
| Italië | 81 | 15 |
| Luxemburg | 86 | 8 |
| Nederland | 77 | 21 |

3. Het wetenschapsbeleid

| | | |
|------------------|----|----|
| België | 74 | 18 |
| Denemarken | 78 | 18 |
| Duitsland | 70 | 24 |
| Frankrijk | 75 | 13 |
| Groot-Brittannië | 56 | 38 |
| Ierland | 73 | 26 |
| Italië | 77 | 19 |
| Luxemburg | 86 | 8 |
| Nederland | 75 | 22 |

Verder is in alle lidstaten een grote meerderheid van het publiek van mening dat „indien een land van de

Europese Gemeenschap ernstige economische moeilijkheden kent, de andere landen hulp dienen te bieden”. Zes tot negen personen op tien zijn voorstander van een dergelijke europese solidariteit: 59% van de Britten en 62% van de Denen, 77% tot 80% van de Duitsers, Belgen, Frans en Nederlanders en Ieren, 87 of 88% van de Luxemburgers en Italianen.

Europese solidariteit

Hulp bieden aan een land dat ernstige economische moeilijkheden kent.

| | Ja % | Neen % |
|------------------|------|--------|
| België | 78 | 9 |
| Denemarken | 62 | 25 |
| Duitsland | 77 | 7 |
| Frankrijk | 78 | 9 |
| Groot-Brittannië | 59 | 28 |
| Ierland | 80 | 10 |
| Italië | 88 | 2 |
| Luxemburg | 87 | 8 |
| Nederland | 79 | 9 |

Van de problemen waarmee de Europese Gemeenschap zich thans actief bezighoudt, worden ongeveer dezelfde in de negen landen als het belangrijkste beschouwd: de modernisering van de europese landbouw, de coördinatie van de sociale politiek, een gemeenschappelijk energiebeleid. Ongeveer zeven tot negen ondervraagde personen op tien beschouwen deze punten als „zeer belangrijk” of „belangrijk”. Vervolgens worden genoemd: de regionale politiek, de hulp aan onderontwikkelde landen, een gemeenschappelijke buitenlandse politiek en de vervanging van de nationale munteenheden door één enkele europese munteenheid.

Belangrijke problemen waarmee de Europese Gemeenschap zich thans bezighoudt.

(totaal der antwoorden „zeer belangrijk” en „belangrijk”)

Modernisering van de europese landbouw

| | % |
|------------|----|
| België | 75 |
| Denemarken | 68 |

| | |
|------------------|----|
| Duitsland | 72 |
| Frankrijk | 69 |
| Groot-Brittannië | 78 |
| Ierland | 86 |
| Italië | 93 |
| Luxemburg | 80 |
| Nederland | 80 |

Coördinatie van de sociale politiek

| | |
|------------------|----|
| België | 73 |
| Denemarken | 63 |
| Duitsland | 71 |
| Frankrijk | 74 |
| Groot-Brittannië | 72 |
| Ierland | 87 |
| Italië | 83 |
| Luxemburg | 90 |
| Nederland | 74 |

Gemeenschappelijk energiebeleid

| | |
|------------------|----|
| België | 72 |
| Denemarken | 74 |
| Duitsland | 80 |
| Frankrijk | 68 |
| Groot-Brittannië | 72 |
| Ierland | 65 |
| Italië | 82 |
| Luxemburg | 82 |
| Nederland | 79 |

Positief of twijfelend

Terwijl de meerderheid der onder-
vraagden akkoord blijkt te zijn met het
beginsel zelf van de europese eenma-
king en de sociaal-politieke en sociaal-
economische doeleinden daarvan, zijn
de verschillen groter wanneer het om
de gemeenschappelijke markt of de
huidige instellingen van de Gemeen-
schap gaat.

Hier vinden wij over het algemeen aan
de ene kant de Zes en Ierland, welke
positieve houdingen elkaar niet veel
ontlopen, en anderzijds Groot-Brittannië
en Denemarken, waar een groot deel
van de publieke opinie nog erg twij-
felend is.

Zo zijn bijvoorbeeld zes of zeven per-
sonen op tien in de zes eerste landen
en Ierland van mening dat het een
goede zaak is dat hun land tot de
gemeenschappelijke markt behoort, ter-
wijl dat slechts de mening is van drie
Britten en vier Denen op tien.

Indien de vraag persoonlijker wordt
gesteld — „bent u van mening dat het
voor u persoonlijk een goede zaak is
tot de gemeenschappelijke markt te
behoren?” — vindt men nog vier of
vijf positieve antwoorden op tien in de
oudste leden en Ierland, tegen twee in
Groot-Brittannië en drie in Denemar-
ken.

Is deelneming in de gemeenschappelijke markt een goede zaak?

| | Voor uw land % | Voor uzelf % |
|------------------|----------------------|--------------------|
| België | 57 | 46 |
| Denemarken | 42 | 32 |
| Duitsland | 63 | 47 |
| Frankrijk | 61 | 50 |
| Groot-Brittannië | 31 | 22 |
| Ierland | 56 | 41 |
| Italië | 69 | 54 |
| Luxemburg | 67 | 42 |
| Nederland | 63 | 48 |

De ontwikkeling van de gemeenschap-
pelijke markt in de richting van een
europese politieke unie, die in beginsel
door de negen staatshoofden of rege-
ringsleiders op de topconferentie van
Parijs in oktober 1972 is aangenomen,
wordt goedgekeurd door 55 tot 60%
der Nederlanders, Fransen en Belgen,
door 65 tot 70% der Italianen, Luxem-
burgers en Duitsers, maar door slechts
35% van de Ieren, 28% van de Denen
en 26% van de Britten.

De verkiezing van een Europees Parle-
ment met rechtstreeks algemeen stem-
recht verkrijgt de instemming van
ongeveer 65 tot 70% der Italianen,
Luxemburgers en Duitsers, van ruim
60% der Nederlanders, van ongeveer
50% der Fransen en Belgen, tegenover
45% der Ieren, 36% der Denen en
33% der Britten.

Zoals uit deze percentages blijkt, stelt
men vast dat de door de meeste onder-
vraagden in de zes oudste leden en
zelfs in Ierland gegeven antwoorden
tussen „zeer positief” en „minder posi-
tief” liggen, terwijl de gemiddelde opi-
nie voor dezelfde vragen in Denemarken
en Groot-Brittannië eerder negatief is.

Om de laatste vraag — de verkiezing
van het Europees Parlement met recht-

streeks algemeen stemrecht — nog op een andere wijze te belichten, kan worden vermeld dat in Nederland en Frankrijk slechts 16 tot 18% der onder-
vraagden zich daartegen uitspraken, terwijl het overeenkomstige percentage in Ierland 31, in Denemarken 43 en in Groot-Brittannië 49 bedraagt.

Voor zover het zinvol is van nationale gemiddelden uit te gaan — gemakshalve wordt dit hier gedaan, maar uit latere analyses zal ongetwijfeld blijken dat men in ieder land zeer positieve en minder positieve, of zelfs vrij negatieve milieus kan vinden, en zelfs dat in bepaalde milieus reeds een zekere homogeniteit in de houdingen over de nationale grenzen heen bestaat — liggen de Ieren over het algemeen vrij dicht bij sommige oude leden van de Europese Gemeenschap (Frankrijk en België), terwijl de Denen en de Britten zich duidelijk lager situeren op een schaal waarop de Duitsers, de Luxemburgers, de Italianen en vaak ook de Nederlanders zich in het algemeen ergens bovenaan bevinden.

Ontwikkeling van de gemeenschappelijke markt in de richting van een Europese politieke unie en verkiezing van een Europees Parlement met rechtstreeks algemeen kiesrecht

(totaal van de antwoorden „geheel akkoord” en „tamelijk akkoord”)

| | Politieke Unie % | Europees Parlement % |
|------------------|---------------------|-------------------------|
| België | 58 | 52 |
| Denemarken | 28 | 36 |
| Duitsland | 70 | 69 |
| Frankrijk | 57 | 51 |
| Groot-Brittannië | 26 | 33 |
| Ierland | 35 | 45 |
| Italië | 65 | 64 |
| Luxemburg | 69 | 67 |
| Nederland | 55 | 62 |

Moet de Europese eenmaking versneld, langzamer of even snel als thans blijven verlopen? Ongeveer 55% van de Italianen en de Luxemburgers en bijna 50% van de Duitsers spreken zich uit voor een versnelling. Fransen, Belgen en Nederlanders stellen zich hier meer aarzelend op, maar veel minder sterk dan de Ieren, de Britten en de Denen.

Gevraagd om te kiezen tussen drie formules, spraken de Duitsers en de Italianen zich talrijker uit voor de oprichting van een soort Europese regering waaraan iedere nationale regering een groot deel van haar bevoegdheden zou overdragen; daarentegen zijn de Britten, de Ieren en de Denen veel meer gehecht aan het behoud van de nationale onafhankelijkheid zoals die thans bestaat.

Toen tenslotte gevraagd werd naar de gehechtheid aan het beginsel der Europese eenmaking, ook al moeten daarbij eventueel persoonlijke offers — bijvoorbeeld op financieel gebied — worden gebracht, kwamen de Italianen en de Duitsers nog steeds voorop, terwijl de burgers van andere landen hiertoe veel minder bereid bleken; in Denemarken en Groot-Brittannië waren zij hier duidelijk afkerig van.

Onvoldoende op de hoogte

Slechts een gering deel van het publiek stelt veel belang in de problemen van de Europese Gemeenschap: één persoon op tien in België, twee op tien in Frankrijk, Italië, Nederland en Groot-Brittannië, drie op tien in Luxemburg, Ierland, Denemarken en Duitsland.

De ondervraagde personen lijken zich daarvan bewust te zijn, aangezien de meerderheid in de meeste landen gelooft van deze problemen niet voldoende op de hoogte te zijn: dit is bijvoorbeeld het geval voor drie/vierde der Britten en Italianen. Dit samengaan is merkwaardig daar de Italianen gemiddeld veel positiever tegenover de Gemeenschap staan dan de Britten en daar deze laatsten over het algemeen veel meer informatie verbruiken dan de Italianen; de verklaring is ongetwijfeld dat twee soorten personen zich erover kunnen beklagen niet voldoende op de hoogte te zijn, namelijk die welke een gunstig vooroordeel hebben en meer zouden willen weten, maar ook die welke zich nog geen vaste mening over een betwist onderwerp hebben gevormd en over meer inlichtingen zouden willen beschikken om tot een persoonlijke opinie te komen.

De aandacht die aan informatie over de Europese Gemeenschap in pers en televisie wordt besteed, is in Denemar-

ken en Ierland groter dan in de andere landen. In België bestaat er daarvoor het minste belangstelling.

Het oordeel dat over de Europese informatie wordt uitgesproken is in alle landen nagenoeg gelijk: deze informatie is „nuttig” maar „ingewikkeld”, al te „zeldzaam” maar toch wel „interessant”.

Tenslotte is het publiek tamelijk verdeeld ten aanzien van de aard van de informatie die het wenst. De meeste personen die zich daarover uitspreken, wensen meer actueel nieuws; alleen in Frankrijk vraagt het publiek meer reportages of meer diepgaande artikelen.

Belangstellingspeil en oordeel over informatie

| | Veel belangstelling voor problemen der Europese Gemeenschap | Voldoende op de hoogte van problemen der Europese Gemeenschap |
|------------------|---|---|
| | % | % |
| België | 10 | 32 |
| Denemarken | 29 | 37 |
| Duitsland | 31 | 31 |
| Frankrijk | 20 | 33 |
| Groot-Brittannië | 23 | 17 |
| Ierland | 27 | 24 |
| Italië | 21 | 17 |
| Luxemburg | 26 | 45 |
| Nederland | 23 | 29 |

Uit deze opiniepeiling kunnen reeds tal van andere belangwekkende resultaten worden getrokken; zij zullen voor verdere, later te publiceren analyses worden gebruikt.

Z.O.Z.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

HENK FIJN VAN DRAAT,
medewerker internationale zaken CNV.

P. VAN BIJSTERVELD,
oud-secretaris van de Europese Organisatie van het Wereldverbond van de Arbeid.

Mr. MARIE-JOSE RAETSEN en J. R. VAN BLANKENSTEIN,
beiden werkzaam bij het Directoraat Internationale Zaken van het Ministerie van Sociale Zaken.

PITOU VAN DIJCK,
studerend aan de Economische Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

ONTWIKKELING VAN DE KOSTEN VAN LEVENSONDERHOUD

In haar antwoord op een schriftelijke vraag van een lid van het Europese Parlement betreffende de invloed van de toetreding tot de Europese Gemeenschap op de kosten van levensonderhoud in Groot-Brittannië antwoordt de Europese Commissie dat evenals in vele andere landen binnen en buiten de Gemeenschap het Verenigd Koninkrijk sinds begin 1973 een abrupte verhoging van het stijgingspercentage voor de kosten van levensonderhoud heeft gekend. Deze versnelling kan evenwel niet aan de toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de EEG worden toegeschreven; al-

leen al de grootte daarvan doet vermoeden dat andere factoren in het spel waren. De ongekeerde snelle stijging van de wereldgoederenprijzen, de krachtig opwaartse beweging van de arbeidskosten en de gevolgen van de waardevermindering van het pond sterling verklaren, voor wat het Verenigd Koninkrijk betreft, deze inflatoire tendensen in ruime mate.

De volgende tabel geeft een overzicht van de situatie in de verschillende lidstaten.

Bron: Bureau voor de statistiek der Europese Gemeenschappen, maandbulletin „Algemene Statistiek”.

Wijzigingen in de kosten van levensonderhoud (1) in de lidstaten

| LAND | Gemiddelde stijging ten opzichte van het voorgaande jaar (2) | | | | | |
|---------------------|--|------|------|------|------|----------|
| | 1969 | 1970 | 1971 | 1972 | 1973 | 1974 (2) |
| | % | % | % | % | % | % |
| Duitsland | 1,9 | 3,4 | 5,3 | 5,5 | 6,9 | 7,3 |
| Frankrijk | 6,4 | 5,2 | 5,5 | 6,2 | 7,3 | 12,5 |
| Italië | 2,7 | 4,9 | 4,8 | 5,7 | 10,8 | 15,4 |
| Nederland | 7,5 | 4,4 | 7,5 | 7,8 | 8,0 | 8,8 |
| België | 3,8 | 3,9 | 4,3 | 5,5 | 7,0 | 10,0 |
| Luxemburg | 2,3 | 4,6 | 4,7 | 5,2 | 6,1 | 8,3 |
| Verenigd Koninkrijk | 5,4 | 6,4 | 9,4 | 7,1 | 9,2 | 14,4 |
| Ierland | 7,4 | 8,2 | 9,0 | 8,6 | 11,4 | 14,8 |
| Denemarken | 3,5 | 6,5 | 5,8 | 6,6 | 9,3 | 14,2 |

- (1) Gebaseerd op algemene indexcijfers van de consumptieprijzen voor ieder land uitgezonderd voor:
- Nederland (prijsindexcijfer van het gezinsverbruik van werknemers)
 - Verenigd Koninkrijk (algemeen indexcijfer van de kleinhandelsprijzen - alle produkten).
- (2) De stijgingen zijn weergegeven als wijzigingen van het jaargemiddelde ten opzichte van het voorgaande jaar, behalve voor 1974, waarvoor de wijziging van het gemiddelde van de eerste zes maanden ten opzichte van het gemiddelde van het overeenkomstig halfjaar van 1973 is genomen.

Onderwijs: instrument tot verandering van de maatschappij?*

Onderwijs is een heel belangrijke zaak. Aangenomen mag worden dat geen redelijk mens dat zal willen ontkennen. Door de Nederlandse gemeenschap als geheel wordt er in elk geval groot gewicht aan toegekend.

Dit blijkt onder meer uit het feit dat ongeveer een kwart van de staatsbegroting 1975, dat wil zeggen vijftien miljard gulden, voor onderwijs bestemd is. Daarmee is echter allerminst gezegd dat ieder hetzelfde belang of dezelfde functies aan het onderwijs toekent. Het thema waarover ik het zal hebben kan daarom een vraag zijn. Onderwijs: instrument tot verandering van de maatschappij? Deze vraag valt moeilijk zonder meer met ja of nee te beantwoorden. We hebben hierbij te maken met een problematiek die zorgvuldige overweging vereist.

De vraag als zodanig is trouwens ook niet duidelijk. Een nadere analyse en beschouwing daarvan is dan ook noodzakelijk om daarop een antwoord te kunnen geven.

Veranderingsorganisaties

We kennen in onze maatschappij verschillende organisaties die tot doel hebben om posities, verhoudingen en structuren te beïnvloeden. Ik denk hierbij met name aan politieke partijen en vakverbonden. Vanwege hun doelstellingen voeren zij als regel een beleid dat er op gericht is veranderingen in de maatschappij aan te brengen. Die doelstellingen en het daarmee samenhangende beleid zijn welbewust en mede op grond van levensbeschouwelijke of ideologische overwegingen gekozen. Politieke partijen en vakverbonden kunnen dan ook worden aangeduid als veranderingsorganisaties. Met die aanduiding worden bedoeld organisaties die streven naar andere structuren en een andere verdeling van schaarse goederen.¹⁾ Het begrip schaarse goederen heeft in dit verband een ruime betekenis en omvat goederen van materiële en niet-materiële aard. Of onderwijs ook tot de categorie veranderingsorganisaties valt te rekenen kan vanuit verschillende gezichtshoeken worden gezien.

Zo kan men zich afvragen of onderwijs instrument tot verandering is, in de zin van een feitelijk gegeven. Om daarop een antwoord te kunnen geven is het nodig na te gaan wat onderwijs doet en wat daarin gebeurt.

Een geheel andere vraag is of het tot het doel en de opdracht van onder-

* Tekst van een toespraak van J. Lanser, t.g.v. de 57e jaarvergadering van de Vereniging van christen-docenten bij het v.w.o. en het a.v.o. te Hooogeveen op 5 oktober 1974.

wijs behoort instrument tot verandering te zijn. Het vinden van een antwoord daarop is afhankelijk van het geloof en de visie omtrent het wezen en de bestemming van de mens, alsmede van de daarmee samenhangende opvattingen met betrekking tot de inrichting van de maatschappij. Nemen we een ogenblik aan dat het antwoord bevestigend is, dan zijn we nog niet van de vraag af. In dat geval mag immers worden verwacht dat ook zal worden geschetst op welke wijze onderwijs welbewust kan bijdragen aan maatschappelijke veranderingen. Dan zal men zich ook moeten uitspreken over de voorwaarden waaraan het onderwijs inhoudelijk, organisatorisch en methodisch zal moeten voldoen. Het is duidelijk dat het één niet losstaat van het ander en dat het dan in feite gaat om de vraag of onderwijs instrument tot verandering behoort te zijn en ook kan zijn. Daarbij mag datgene wat feitelijk gaande is niet buiten beschouwing blijven. Het is immers redelijk te veronderstellen dat de praktijk ons bij de beantwoording van de betreffende vraag behulpzaam kan zijn. Daarom lijkt het mij ook nuttig eerst eens na te gaan of onderwijs wellicht feitelijk reeds middel tot verandering van de maatschappij is.

Onderwijs beïnvloedt de maatschappij

Het zal ieder ongetwijfeld duidelijk zijn dat onderwijs één van de vele instrumenten is waarover onze maatschappij beschikt. Er is geen diepgaand onderzoek voor nodig om dat te kunnen vaststellen. Onderwijs maakt deel uit van de maatschappelijke werkelijkheid en is daaruit niet weg te denken. Door het onderwijs wordt de maatschappij beïnvloed. Zou het onderwijs wegvallen dan zou dat diep ingrijpende gevolgen hebben voor de maatschappij. Het doorgeven van kennis en wetenschap en het behulpzaam zijn bij het verkrijgen van vaardigheden zijn als zodanig van grote betekenis. Hierbij vervult het proces van overdracht een belangrijke rol. In het algemeen geldt dat er niet neutraal wordt doorgegeven aan jongere generaties wat oudere generaties bezitten. Er is sprake van een dynamisch gebeuren, mede als gevolg van selectie en persoonlijke interpretatie. Het proces van overdracht, stel dat het zich daartoe zou beperken, voltrekt zich door het contact tussen mensen als gevolg waarvan beïnvloeding plaatsvindt.²⁾ Er gaat van het onderwijs daarom per definitie een vormende waarde uit. Deze wordt mede bepaald door persoonlijke overtuiging, houding en methode van hen die een actief aandeel in het onderwijs hebben. Rekening houdend met hun effecten kunnen genoemde factoren oorzaak zijn van veranderingen in de maatschappij.

Hiervoor heb ik een aanduiding gegeven van wat ik zou willen noemen de kwalitatieve invloed van het onderwijs. Maar dan wel nadrukkelijk kwalitatief gewaardeerd als feit en naar zijn algemene geldigheid als menselijk proces en niet gemeten naar omvang, inhoud en niveau. Het is echter ook mogelijk het vraagstuk van de kwantitatieve kant te benaderen. Daarvoor moeten we naar de organisatie van het onderwijs kijken aangezien het veld dat door het onderwijs bestreken wordt daarvan afhankelijk is. De condities van de organisatie, vooral wat omvang en toegankelijkheid betreft, zijn mede bepalend voor de spreiding van het onderwijs of, zo men

wil, voor een betere verdeling van kennis. Is er potentieel gezien een grote markt voor onderwijs dan zal bij een gering aanbod daarvan de spreiding van kennis tot een kleine kring beperkt blijven. Wordt het aanbod van onderwijs vergroot bijvoorbeeld door uitbreiding van het aantal instellingen en door bestaande vormen van onderwijs voor ieder toegankelijk te maken dan zal er een bredere en betere spreiding van kennis plaatsvinden. Deze kwantitatieve benadering leidt tot de conclusie dat veranderingen in de organisatie van het onderwijs gevolgen hebben voor de maatschappij. Gevolgen, die het karakter dragen van maatschappelijke veranderingen. Denken we bij verandering aan een betere verdeling van schaarse goederen, dan is verruiming van het recht op en van de mogelijkheden tot het volgen van onderwijs ongetwijfeld ook een verandering. Deze verandering komt echter pas goed tot uitdrukking wanneer we letten op de effecten daarvan.

Verruiming van het aanbod van onderwijs voor iedereen heeft weliswaar een grotere spreiding van kennis tot gevolg, maar daar blijft het niet bij. Naarmate een groter aantal mensen meer onderwijs heeft genoten zal ook een groter aantal mensen hoger gewaardeerde en relatief schaarse functies kunnen vervullen. Deze wijziging in de verhouding van vraag en aanbod heeft een afnemende monopolisering en een verdergaande democratisering van de maatschappij tot gevolg. Dit komt tot uitdrukking in een betere spreiding van inkomen en macht. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat die spreiding alleen van het onderwijs afhankelijk zou zijn, want dat is zeker niet het geval. Maar dat neemt niet weg dat het onderwijs in zijn effecten naar de maatschappij een instrument is dat bijdraagt aan billijker inkomens- en zeggenschapsverhoudingen. Het onderwijsbeleid van de overheid dient mede daarop gericht te zijn. Gelet op de hiervoor genoemde overwegingen moet onze conclusie zijn dat onderwijs inderdaad een instrument is waardoor veranderingen in de maatschappij tot stand komen.

Doel en functies van het onderwijs

Na de constatering dat onderwijs een instrument tot verandering is gaat onze aandacht nu naar het normatieve aspect van de vraag die ons bezighoudt. Behoort onderwijs instrument te zijn tot verandering van de maatschappij. Mag en moet dat tot de doelstellingen van het onderwijs gerekend worden. Eigenlijk is dit een vraag naar de achtergrond en de inhoud van de functie van het onderwijs. Voor de beantwoording daarvan kan het nuttig zijn onderscheid te maken tussen, wat ik zou willen noemen, de instrumentele en de structurele functie van het onderwijs.

Over de instrumentele functie van het onderwijs bestaat bij mijn weten geen verschil van mening, Ivan Illich³⁾ met zijn pleidooi voor ontscholing van de maatschappij dan buiten beschouwing gelaten.

De instrumentele functie blijkt duidelijk uit de omschrijving van het onderwijs als proces om jonge mensen op doelbewuste en stelselmatige wijze kennis en vaardigheid te doen verwerven, met als doel overdracht van cultuur en bevordering van mogelijkheden tot persoonlijke ontplooiing. In deze omschrijving is onderwijs een middel voor jonge mensen tot het verwerven van mogelijkheden om aan eigen ontwikkeling te kunnen bij-

dragen. Deze instrumentele functie spreekt voor zichzelf en ligt in het wezen van het onderwijs besloten.

De problematiek wordt moeilijker waar het de structurele functie van het onderwijs betreft. In deze functie richt het onderwijs zich niet op voorwaarden waaraan individueel moet worden voldaan om in de toekomst een bepaald beroep te kunnen uitoefenen of een maatschappelijke functie te kunnen vervullen. Anders dan bij het instrumentele aspect richt het onderwijs zich vanuit het structurele aspect minder op de persoon en meer op de maatschappij. Dit is bepaald geen nieuw gezichtspunt. Goed beschouwd heeft het onderwijs zich in wezen altijd in structurele zin met de maatschappij beziggehouden. Of men zich daar voldoende van bewust is geweest is een vraag die terecht kan worden gesteld. Niettemin blijft het feit dat er impliciet een relatie was en ook thans bestaat tussen onderwijs en de kwaliteit van de maatschappij. Ik gebruik in dit verband bewust het woord kwaliteit, omdat die per definitie aandacht moet hebben in het onderwijs. Deze opvatting vloeit logisch voort uit zelfs de meest algemene en op de persoonlijke ontwikkeling afgestemde formulering van het onderwijs. Ik neem als voorbeeld een formulering waarmee als doel van onderwijs wordt omschreven de leerlingen het bestaande algemene peil van kennis en kunnen te doen eigen maken en ieders persoonlijke aanleg en eigenschappen tot ontplooiing te laten komen.

Met andere woorden, het is een doelstelling van het onderwijs te bevorderen dat mensen zo goed mogelijk tot hun recht kunnen komen.

Die doelstelling kan echter niet geïsoleerd worden nagestreefd. De mogelijkheid om zich persoonlijk te kunnen ontplooiën is immers niet alleen afhankelijk van de kennis en het vermogen waarover men beschikt. Die mogelijkheid is mede afhankelijk van de ruimte die in de maatschappij aanwezig is om mensen tot hun recht te laten komen.

Daarom zal onderwijs, dat werkelijk wil bijdragen aan de bevordering van mogelijkheden voor jonge mensen om zich te kunnen ontplooiën, zich ook moeten bezighouden met de maatschappij waarop de jongeren voor hun persoonlijke ontplooiing zijn aangewezen.

Dit kan op een passieve wijze gebeuren en voor zover dat voor de persoonlijke ontwikkeling van belang geacht wordt.

Een feit is intussen dat in het onderwijs allerlei maatschappelijke vraagstukken reeds ter sprake worden gebracht.

Ik noem in dit verband het boek van Kalkwiek ⁴⁾, in gebruik bij VWO/HAVO, dat duidelijk gericht is op maatschappelijke vorming en dat naast het aanbieden van informatie en werkmateriaal ook wegen aanwijst die door het maatschappelijk leven lopen.

Blijft dan over de vraag, of het onderwijs ook in meer richtinggevende zin aan de maatschappij aandacht moet besteden.

De verantwoordelijke mens

Ik heb de indruk dat velen van mening zijn dat het onderwijs dient bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving. Diverse publikaties getuigen daarvan, zij het in verschillende bewoordingen. Die bewoordingen

geven veelal een aanduiding van de levensbeschouwelijke achtergrond van de betreffende auteur. Daarmee kom ik dan op een bijzonder fundamenteel punt met betrekking tot de vraag die ons bezighoudt. Deze vraag laat zich namelijk naar mijn overtuiging niet goed beantwoorden los van de visie die men heeft omtrent het wezen en de bestemming van de mens. Dat geldt temeer wanneer we ons ervan bewust zijn dat opvoeding en onderwijs een terrein vormen waarop wij nu reeds over de toekomst beschikken.⁵⁾ Men kan en mag eraan twijfelen of in en door het onderwijs wordt vooruitgegrepen naar de toekomstige maatschappij. Naar menselijk inzicht gesproken staat echter vast dat de jongeren van nu daarvan de dragers zullen zijn. Voldoende reden om met grote indringendheid de vraag te stellen naar welke toekomst we op weg zijn en wie dat bepaalt. Een benauwende maar ook bijzonder boeiende vraag. Zeker ook voor mensen die in het onderwijs werkzaam zijn.

Plaatsen we die vraag tegen een normatieve achtergrond dan zullen we ons er rekenschap van moeten geven waaraan de maatschappij van de toekomst zal moeten voldoen en wie daarvoor verantwoordelijk zijn. Voor informatie daarover kunnen we terecht bij de bijbel.

Naar het getuigenis van de bijbel heeft de mens tot taak en opdracht vorm te geven aan zijn bestaan in het beheer over en de ontwikkeling van de schepping.⁶⁾ Hij is geroepen tot verantwoordelijkheid en heeft het vermogen gekregen om vormend in te grijpen in zijn eigen bestaan en in de ontwikkeling van de samenleving.

Dit houdt in dat de mens verantwoordelijk is voor zijn doen en laten en voor de verhoudingen en structuren in zijn omgeving en in de wereld. Die verantwoordelijkheid moet blijken uit de zorg voor zichzelf en voor de medemens.

Verantwoordelijkheid is geen voorrecht van enkele mensen of groepen. Het is het meest essentiële kenmerk van de mens. Het behoort tot zijn wezen. De mens is verantwoordelijk of hij het aanvaardt of niet en hij heeft het vermogen verantwoordelijkheid te dragen.

Dit beeld van de verantwoordelijke mens is een centraal gegeven in de christelijke levensovertuiging. De bijbel leert ons in de achtste psalm dat de mens bijna goddelijk is gemaakt en dat in Gods bestemmingsplan ieder mens een machthebber is. Op grond daarvan kunnen we zeggen dat het leven in de wereld voor een groot deel door mensen wordt bepaald en dat het hun verantwoordelijkheid is om dat te doen.

Dat geeft reden tot verlegenheid, vanwege de grote macht die de mensen gegeven is. Het is ook een reden tot verwondering over wat mensen kunnen en mogen doen. Dat zij geroepen zijn om te bepalen welk leven zij zullen leiden en welke maatschappij zij zullen bouwen. Door het beleven van die verantwoordelijkheid en door het uitoefenen van die macht kan en behoort de mens tot zijn recht te komen. Langs die weg moet de mens dienstbaar zijn aan zijn Heer, aan zichzelf en aan de samenleving. Zo hebben we althans de bestemming van de mens vanuit de bijbel te verstaan. Maar dat verplicht dan tegelijk ervoor te zorgen dat ieder mens de ruimte krijgt om zich te kunnen ontplooien en tot zijn recht te kunnen komen. Dat hangt ook samen met de eis tot gerechtigheid en naastenliefde die God aan de

mens stelt. Daarom moeten mensen gelijke kansen voor elkaar scheppen en zorgen voor een rechtvaardige verdeling van goederen onder erkenning van ieders menselijke waardigheid. Dat is het ook waarom het gaat wanneer er gesproken wordt van een menswaardig bestaan. Het zijn woorden die maar al te gemakkelijk in de mond worden genomen zonder dat men over de wezenlijke inhoud daarvan heeft nagedacht. En dat zal toch moeten, willen die woorden werkelijk inhoud krijgen. Alleen dan ook kan men zich bezighouden met de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om tot een menswaardig bestaan te kunnen komen.

Gelet op het wezen en de bestemming van de mens zullen onderwijs en vorming er toe moeten bijdragen dat de mens overeenkomstig zijn waardigheid kan leven. Dit houdt in dat het mede tot de taak van het onderwijs behoort om het besef van verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het bestaan te bevorderen. ⁷⁾

Ontwikkelen en veranderen

Leidt al het voorgaande nu tot de conclusie dat het onderwijs moet aansturen op veranderingen in de samenleving? Dat valt nog te bezien, want verandering kan verschillende vormen aannemen en dat is voor ons thema niet zonder belang. Bij verandering kan gedacht worden aan vernieuwing, omzetting, bijsturing en cumulatie door voortgaande ontwikkeling. Het is ook denkbaar dat men daarbij het oog heeft op concrete vormen, bijvoorbeeld een andere organisatie van het openbaar bestuur of van het economisch leven. Zo kan het gericht zijn op verandering betekenen dat gestreefd wordt naar een andere economische orde. De keuze daarvan wordt als regel mede bepaald door levensbeschouwelijke en ideologische overwegingen. Bij een aantal mensen is die keuze ook resultaat van een grote betrokkenheid bij het maatschappelijk gebeuren en gaat deze gepaard met een activistische levenshouding. Vatten we dit alles samen in het begrip maatschappijvisie dan blijkt die in vele variaties voor te komen wat weer mede oorzaak is van allerlei spanningsverhoudingen in de samenleving. Van het onderwijs mag niet worden gevraagd ten aanzien daarvan positie te kiezen. Het behoort ook niet tot de taak van het onderwijs nieuwe maatschappijvormen te ontwerpen of te propageren. Wel behoort de vrijheid te bestaan een bepaalde maatschappijvorm te bespreken en te bevorderen indien de ouders van de leerlingen van een school zich op basis van een gemeenschappelijke visie en levensovertuiging daarin hebben kunnen vinden.

Moet het bevorderen van een concrete maatschappijvorm als een doelstelling worden afgewezen, dat wil nog niet zeggen dat het onderwijs in het geheel geen bijdrage zou moeten leveren aan veranderingen in de maatschappij. Het valt zeker binnen de doelstellingen van het onderwijs er toe bij te dragen dat de maatschappij kwalitatief gezien veranderingen ondergaat. Men kan daartoe concluderen op grond van een dynamisch mens- en samenlevingsbeeld. ⁸⁾ Die conclusie kan ook getrokken worden gelet op de taak en verantwoordelijkheid die de mens gegeven zijn. Het is dan echter beter niet te spreken van verandering maar van ontwikkeling,

wat verandering natuurlijk niet uitsluit. Daarmee kan ook een mogelijk misverstand worden voorkomen als zou van het onderwijs een activistische, maatschappij-kritische opstelling worden verwacht. Belangrijker is dat in het begrip ontwikkeling tot uitdrukking komt dat het onderwijs een dynamisch karakter draagt. En zo zou ik het ook willen zien, dat het onderwijs bijdraagt aan de inhoud en de richting van de ontwikkeling van de samenleving.

Gaan we ervan uit dat het onderwijs een functie heeft wat betreft de verdere ontwikkeling van de maatschappij, dan is het noodzakelijk om waarden die essentieel zijn voor het leven van de mens doelbewust in het onderwijs te laten functioneren en ter sprake te brengen. Daaruit zal ook moeten blijken dat het beleid, dat op allerlei terreinen moet worden gevoerd, voortdurend een indringende keuze vraagt. Terecht mag daarom van het onderwijs verwacht worden dat het de leerlingen zal stimuleren om na te denken over de verschillende waarden en op basis daarvan te leren handelen.⁹⁾ Daarbij kan een confrontatie van waarden en maatschappelijke werkelijkheid niet worden gemist. Dit kan de leerlingen helpen zich een oordeel te vormen over de samenleving waarmee zij te maken hebben en hun houding ten aanzien daarvan te bepalen. Bedoelde confrontatie dient evenwel geen indoctrinerend karakter te dragen maar primair vormend van aard te zijn. Met inachtneming van deze voorwaarde kan ook de visie of overtuiging van de docenten een rol vervullen.

Christelijk onderwijs

Ik heb tot nu toe hoofdzakelijk over het onderwijs in het algemeen gesproken. Het ligt echter voor de hand de vraag naar onderwijs als instrument tot verandering van de maatschappij ook in het bijzonder te bezien met betrekking tot christelijk onderwijs. De vraag is dan meer specifiek of christelijk onderwijs behoort bij te dragen aan veranderingen in de maatschappij. Ik zou die vraag bevestigend willen beantwoorden. Het lijkt mij zelfs een voorwaarde om aan onderwijs een dimensie van christelijk onderwijs te geven.¹⁰⁾ Van ieder christen mag trouwens een bevestigend antwoord worden verwacht. Daar zijn goede gronden voor aanwezig. Hierbij denk ik dan met name aan het antropologisch vooroordeel dat christenen kenmerkt en aan hun verwachtingen omtrent het door Jezus bedoelde en in het vooruitzicht gestelde rijk van vrede en gerechtigheid. Ik ben mij ervan bewust dat het gemakkelijk is deze dingen op te merken maar uiterst moeilijk om daar operationeel mee bezig te zijn.

Bekend is dat ook christenen de grootste moeite hebben met het bijbelse mensbeeld. Het ligt ons niet zo ieder mens te behandelen als van gelijke afkomst, gelijkwaardig naar het beeld dat hij draagt en de verantwoordelijkheid waartoe hij geroepen is. Er bestaat dan ook een groot verschil tussen wat Kwant¹¹⁾ noemt het geëxisteerde en gesproken mensbeeld en het besproken mensbeeld. De praktijk van het leven, zoals die zich voltrekt in gedrag, opvattingen en gesprek, wijkt dikwijls ver af van wat als normatief beleden en besproken wordt. Niettemin zullen christenen elkaar op het bijbelse mensbeeld moeten aanspreken en zal dit normatieve mensbeeld in het christelijk onderwijs uitgangspunt moeten zijn.

Eerder heb ik er al op gewezen dat het onderwijs een taak heeft om de jonge mens vanuit het besef van bepaalde waarden te leren handelen, onder andere door hen te confronteren met de maatschappelijke werkelijkheid. Zou die confrontatie achterwege blijven dan is het gevaar van theoretiseren en het spreken over abstracte constructies zeker niet denkbeeldig. Waar het in wezen om moet gaan is zicht te krijgen op de ethische houding. Wat dat precies inhoudt staat niet bij voorbaat vast. Het inzicht daaromtrent kan alleen verkregen worden door kennis te nemen van wat zich in de samenleving voordoet. Daaruit blijkt namelijk dat het ethisch handelen alleen vorm kan krijgen door, wat Van Peursen ¹²⁾ noemt, de inter-actie tussen zedelijk besef en concrete problemen, voorvallen en processen. Hij wijst daarbij op de noodzaak van de visualisering om antwoord te kunnen geven op de vraag hoe men op verantwoorde wijze bestaande situaties zou kunnen uitbouwen of omvormen.

Om een verantwoorde ethische houding te bevorderen acht ik het ook tot de taak van christelijk onderwijs te behoren de leerlingen te confronteren met bijbelse normen als gerechtigheid en naastenliefde en met waarden als vrijheid en verantwoordelijkheid in hun betekenis voor het bestaan van de mens en de verdere ontwikkeling van de maatschappij.

Van jongelui, die met christelijk onderwijs in aanraking zijn geweest, mag verwacht worden dat zij een duidelijk beeld hebben van het onrecht in de wereld en van hun taak zich in te zetten voor bevrijding, verandering en vernieuwing.

Ik herinner hierbij aan wat Verkuy ¹³⁾ schreef, dat christelijk onderwijs en christelijke vorming zich ten doel behoren te stellen leerlingen te leren Jezus na te volgen op Zijn weg naar het Messiaanse Rijk en op die weg partij te kiezen voor de armen, de ontrenten, de vernederden, en tegen alle vormen van onmenselijkheid waar ook ter wereld.

Daarom moet de ontwikkelingsproblematiek ter sprake komen opdat de jongeren leren inzien dat het, naar bijbelse maat gemeten, volstrekt onaanvaardbaar is dat een minderheid van de wereldbevolking overvloed heeft en een meerderheid zoveel tekort komt dat velen omkomen van honger en gebrek. Zij zullen er zich van bewust moeten worden dat de arbeidsverdeling in de wereld en de mondiale verhoudingen in het algemeen ook hun verantwoordelijkheid raken.

Een ander zeer fundamenteel vraagstuk, waarvoor eveneens nadrukkelijk aandacht dient te worden gevraagd, is dat van de democratisering. Het is onrechtvaardig wanneer weinig mensen eenzijdig kunnen beslissen over vele anderen alsmede over wat er zal worden geproduceerd en hoe dat zal gebeuren. Daarom is er actie nodig voor erkenning van de mondigheid en verantwoordelijkheid van ieder mens in de structuren van de maatschappelijke en politieke instellingen. De leerlingen zal duidelijk gemaakt moeten worden dat dit alles te maken heeft met de bijbelse oproep tot verantwoordelijkheid, gerechtigheid en solidariteit. ¹⁴⁾

In dit verband zullen ook de vraagstukken van gezag en macht ter sprake dienen te komen.

Ook zal, om niet meer te noemen, in het onderwijs aandacht moeten worden gevraagd voor het gevaar van een bepaalde industriële ideologie ¹⁵⁾ en zal met de leerlingen besproken moeten worden dat technologie, eco-

nomische groei en toenemende consumptie niet altijd goed zijn, maar altijd weer getoetst moeten worden aan de vraag of zij ertoe bijdragen dat de mens beter tot zijn recht komt en de kwaliteit van het leven daarmee wordt gediend.

Kortom, jongelui die in aanraking geweest zijn met de verbinding onderwijs en Evangelie zullen moeten weten, daargelaten wat zij er mee doen, dat de maatschappij van de toekomst hun verantwoordelijkheid is en dat die hun waarachtig een zorg moet zijn.

Ik besef dat maatschappijgericht onderwijs zoals door mij bedoeld een riskante onderneming is. Vooral ook omdat er onder christenen over allerlei zaken, zowel van godsdienstige als van sociaal-economische en maatschappelijke aard, nogal verschillend wordt gedacht. Die verschillen worden gewoonlijk vertaald met de etiketten horizontaal en verticaal of links en rechts. Het is zeker mogelijk dat daarvan ook in het onderwijs zal blijken. Daar kan een gevaar in schuilen maar ik geloof dat we dat risico moeten aanvaarden zonder daarin te berusten.¹⁶⁾

Het is goed hierbij te bedenken dat ook ons gedrag en ons spreken een linkse of rechtse invloed kunnen uitoefenen.

Laten we ons er echter primair van bewust zijn dat in onze veranderende wereld meer dan ooit het leren samenleven en samenwerken tot een centrale opgave is geworden.¹⁷⁾ En dat is nu eenmaal geen waardenvrije aangelegenheid, zoals ook uit de aanduiding christelijk onderwijs blijkt.

Vensters openen naar de toekomst

Behoort onderwijs instrument te zijn tot ontwikkeling en verandering van de maatschappij. Deze vraag beantwoord ik bevestigend voor het onderwijs in het algemeen en voor het christelijk onderwijs in het bijzonder. Ik doe dat door met instemming Boerwinkel¹⁸⁾ te citeren die een nieuw opvoedingsdoel als volgt formuleerde:

„Het doel van de opvoeding is de jonge mens zo te begeleiden en te stimuleren op zijn weg naar volwassenheid, dat hij steeds beter in staat en bereid is te bepalen, waar hij zijn krachten wil inzetten om de *algemene* cultuuropdracht van de mens (deze aarde te bewerken en te bewaren in samenwerking met en ten bate van alle mensen) op *persoonlijke* wijze gestalte te geven; daarbij zijn kritische zin ten aanzien van wat echt of onecht, waar of onwaar, recht of onrecht is te scherpen; en hem bereid te maken op te komen voor de verdrukten en ontrechten, aan welke kant die zich ook bevinden.

Van essentieel belang bij deze opvoeding is dat de jonge mens is opgenomen in een gemeenschap, waarin ouderen en jongeren elkaar steunen, stimuleren en corrigeren, om vanuit de verwachting van Gods Rijk van liefde, gerechtigheid en vrede samen al op een „geheel andere” wijze in deze wereld te leven.”

Onderwijs zoals door mij geschetst komt niet vanzelf tot stand. Het stelt hoge eisen wat betreft vorm en toerusting om zijn doelstellingen te kunnen realiseren. Daarom mag van de overheid, die in het bijzonder verant-

woordelijk is voor het algemeen belang, worden verwacht dat zij al het mogelijke zal doen om het onderwijs zo te conditioneren dat het zijn maatschappelijke functie optimaal kan vervullen.

In dat kader moet ook de middenschool, evenals andere vormen van onderwijs, worden beoordeeld.

Tot de voorwaarden waaraan moet worden voldaan behoort ook deze, dat grote zorg dient te worden besteed aan de mensen die in het onderwijs werkzaam zijn, opdat zij hun taak goed kunnen vervullen en daarin ook zoveel mogelijk tot hun recht kunnen komen en voldoening zullen vinden. Niet alleen het belang van de leerlingen en van de maatschappij maar ook het belang van allen die in het onderwijs hun dagelijks werk vinden zal bij de organisatie van het onderwijs de nodige aandacht moeten hebben.

Onderwijs gaat niet buiten de ouders van de leerlingen om, zeker niet waar het onderwijs betreft in de door mij bedoelde zin. Hun positie heb ik niet uitdrukkelijk in mijn beschouwingen betrokken. Ik wil er echter geen twijfel over laten bestaan dat van de ouders actieve belangstelling voor het onderwijs mag worden verwacht en dat zij daarvoor mede-verantwoordelijkheid behoren te dragen. Zij in het bijzonder zullen moeten beseffen dat onderwijs een zaak van levensbelang is. En dat is het, want wat is het doel van opvoeding en onderwijs anders dan voor en met jonge mensen vensters te openen naar de toekomst.

J. LANSER

-
- 1) Drs. P. van Dalen: „Wij Nederlanders”.
 - 2) Drs. A. H. P. Stemerding: „Vorming, voorlichting, beïnvloeding van de moderne maatschappij”, hoofdstuk 1.
 - 3) Ivan Illich: „Ontscholing van de maatschappij”.
 - 4) W. F. Kalkwiek: „Materiaal voor maatschappelijke vorming”.
 - 5) George Picht: „De toekomst in eigen hand”, pag. 58.
 - 6) Prof. dr. H. Berkhof: „Christelijk geloof”, pag. 196.
 - 7) Prof. dr. P. J. Roscam Abbing: „Ethiek van de inkomensverdeling”, pag. 508.
 - 8) Cahier WBS: „Uitgangspunten voor onderwijsbeleid”, pag. 38.
 - 9) E. F. Schumacher: „Hou het klein”, pag. 78.
 - 10) J. Lanser e.a.: „De christelijke school gewikt en gewogen”, pag. 9-15.
 - 11) Dr. R. C. Kwant: „Mensbeelden”, hoofdstuk 1.
 - 12) Prof. dr. C. A. van Peursen: „Strategie van een cultuur”, hoofdstuk 7.
 - 13) Prof. dr. J. Verkuyl/ drs. C. Plomp: „Christelijk onderwijs met de wereld als horizon”, pag. 48.
 - 14) Drs. R. H. Wissink: „De bijbel op school, ja — maar hoe?”, pag. 21-22.
 - 15) J. K. Galbraith: „Aspecten van de nieuwe industriële samenleving”, pag. 68.
 - 16) Drs. T. M. Gilhuis: „Op de speelplaats van het heil”, pag. 110 e.v.
 - 17) Dr. F. Boerwinkel: „Einde of nieuw begin?”, pag. 247.
 - 18) Drs. T. M. Gilhuis: „Op de speelplaats van het heil”, pag. 30.

Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering

Inleiding

De studiedagen sociale verzekeringsgeneeskunde werden ditmaal georganiseerd door de Gemeenschappelijke Medische Dienst.

Het hoofdthema was: WAO, doel en verwerkelijking, feitelijk uiteenvallend in:

- verleden;
- heden en
- toekomst.

Voor iemand met veel interesse voor de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering, maar óók én vooral voor de verzekerden die op een bepaald moment geheel of gedeeltelijk terug moeten vallen op wat deze wet hen biedt, alle aanleiding deze studiedagen bij te wonen.

De krantenkoppen deden reeds vóór de studiedagen — naar aanleiding van de stellingen van de twee inleiders — de verwachtingen hoog gespannen zijn. Deze inleiders waren dr. J. H. R. v. d. Pas, medisch adviseur van de bedrijfsvereniging Detam en drs. J. G. J. E. Josten van de GMD.

Onderstaand zal worden getracht iets weer te geven van enkele gehouden inleidingen, soms verweven met een stukje discussie of eigen commentaar.

Opening door de staatssecretaris van Sociale Zaken

Op donderdagavond werd de conferentie geopend door staatssecretaris P. J. J. Mertens. Uit zijn rede zijn mij vooral twee punten bijgebleven, te weten de aandacht voor de gehandicapte en het bevorderen van mogelijkheden tot een actieve deelname van de gehandicapte in het bedrijfsleven. Vervolgens de metamorfose van de Gemeenschappelijke Medische Dienst naar een sociaal-medische begeleidingsdienst.

Voor de GMD een duidelijk richtsnoer voor en/of naar de toekomst?

Inleiding drs. V. Halberstadt

Dezelfde avond sprak drs. V. Halberstadt over de betekenis van de sociale verzekering voor de nationale economie.

Naar mijn opvatting bleek het hoofdthema van zijn inleiding te zijn het tegenwoordig zeer veel gehoorde verhaal dat de premies van de sociale verzekering zo sterk zijn gestegen, veel sterker dan bijvoorbeeld de belastingdruk.

Tegen de stelling dat de premies sterk zijn gestegen en nog steeds stijgen, is op zich weinig in te brengen.

Mijns inziens is men echter zeer onvolledig als men niet onmiddellijk een

paar zaken daarbij betreft, zeker als men vergelijkingen treft *juist* met de belastingen.

Op de vraag wat er door overheveling van lasten van de belastingen naar de sociale verzekeringspremie is overgegaan, kwam het antwoord dat hij, drs. Halberstadt, dit niet wist. Daar hoeft hij zich overigens niet voor te schamen. Het lijkt geen sinecure om dit zelfs maar bij benadering vast te stellen. Nog moeilijker is het om na te gaan wat deze overheveling structureel en anderszins heeft betekend, m.a.w. wat de betere financieringsbasis (WAO, AWBZ, ja zelfs AOW) in de zin van bijvoorbeeld verhoging van rechten, uitbreiding en kwaliteitsverbetering in de gezondheidszorg heeft gekost en nog kost.

Eén zo'n punt zit in de AOW, waarbij ik het dan niet eens wil hebben over de forse structurele verhogingen in diverse etappes. Waar ik wel aandacht voor vraag, is de vergrijzing van de bevolking. Jaarlijks stijgt het aantal boven 65-jarigen met plm. 2 pct., hetgeen vanaf 1-1-'57 — start AOW — tot heden, nagenoeg een verdubbeling van het aantal bejaarden tengevolge heeft gehad.

De ontwikkeling van de overheidsbijdrage die vanaf het begin in het Ouderdomsfonds is gestort — de noodwet Drees werd immers voordien uit de belastingen gefinancierd — heeft noch met de structurele verhogingen noch met de vergrijzing gelijke tred gehouden. Toch hebben we met zijn allen de AOW én de AWW terecht gewild, ook de drastische verbeteringen daarin.

Daarom lijkt het zinvol eens te benadrukken dat de pensioenen die op grond van deze beide wetten worden uitbetaald, een enorm stuk van het totale sociale verzekeringsbudget uitmaken. In 1973 bijv. kostten beide wetten plm. 13 van het totaal van plm. 28 miljard en dat is toch een fors deel van de koek. Daar wordt niet over gesproken in het kader van stijgende lasten en een te sterke groei in verhouding tot het nationale inkomen.

Over de WAO en de AWBZ zou met betrekking tot de overheveling van lasten van algemene middelen naar de sociale verzekering, ook nog wel iets te zeggen zijn, maar dat lijkt weinig zinvol. Het AOW-voorbeeld is veelzeggend. Rest nog op te merken ten aanzien van de AWBZ, dat de staatssecretaris meedeelde, dat circa één miljard gulden aan lasten is overgeheveld.

Zoals zo vaak, gaat ook hier de vergelijking mank, hetgeen de zorg om de stijgende kosten natuurlijk niet wegneemt.

Inleiding dr. J. H. R. v. d. Pas

In dit verband tot in details in te gaan op zowel de standpuntbepaling, de stellingen — die vóór de studiedagen reeds negatieve krantenkoppen veroorzaakten — alsmede op de gehouden inleiding, is onmogelijk.

Toch lijkt het goed een paar indrukken aan het papier toe te vertrouwen. De eerste en meest overheersende indruk was teleurstelling. Teleurstelling over de aan duidelijkheid niets te wensen overlatende verklaring dat de sociaal-verzekeringsdeskundigen het eigenlijk niet kunnen. Vanuit dat pers-

pectief is het ook moeilijk te aanvaarden dat toch maar gesteld wordt dat velen ten onrechte WAO-uitkering ontvangen en dat bovendien de toepassing van artikel 21 lid 2a van de WAO, als onjuist wordt betiteld. In hetzelfde perspectief van de teleurstelling over bovenstaande verklaring, is het verhaal met betrekking tot de toepassing van artikel 18 lid 2 WAO onbegrijpelijk en eenvoudig niet in te passen.

Als leek, die echter wel iets van het gebeuren in de WAO-keuken afweet, *erken* ik volmondig dat de taak van de verzekeringsgeneeskundige een moeilijke is, maar ik stel bovendien dat deze taak per definitie moeilijk *moet* zijn.

Het waarom heeft dr. v. d. Pas aan het einde van zijn inleiding treffend weergegeven, toen hij eindelijk sprak over het object van de verzekering: de mens!

Beter dan ik dat kan, is omschreven hoe ingewikkeld die mens in elkaar zit en in welke nood hij kan verkeren indien hij geestelijk en/of lichamelijk gehandicapt is en hoe zorgvuldig dan gehandeld moet worden.

Spijtig genoeg komt die zorgvuldigheid pas helemaal aan het eind.

Spijtig bovendien dat wel summier gezegd is dat gezamenlijk gezocht moet worden naar nieuwe zinvolle arbeid, maar dat niet wordt aangegeven hoe dat zou moeten.

Door mij is reeds gesteld — in Lunteren — dat de sociaal-verzekeringsgeneeskundigen het *niet alleen kunnen*. Zij zullen zichzelf meer en meer moeten inleveren, waarmee ik niet de „Abdicatie van dr. Van Nieuwenhuizen” bedoel, maar wel een doelbewust samenwerken met de behandelende artsen, de bedrijfsartsen, het maatschappelijk, zo mogelijk bedrijfsmaatschappelijk werk en wellicht nog anderen. Om de door dr. v. d. Pas omschreven zorgvuldige benadering van de mens waar te maken in de praktijk, is het noodzakelijk dat de verzekeringsgeneeskundige of een ander lid van het team, waarvan hij deel uit zou moeten maken, naast die mens in de praktijk gaat staan. Als men dan ook nog de bereidheid opbrengt werkelijk naar de mens in nood *en* naar elkaar in het team te luisteren, dan zullen veel probleemgevallen van nu, zich niet meer voordoen.

Toch is zelfs dan de cirkel niet rond. Dit brengt mij bij de toepassing van art. 21 lid 1 en 2a van de WAO.

Voor de niet ingewijden:

In het 1e lid van dit artikel zijn de arbeidsongeschiktheidsklassen aangegeven met het daarbij behorend percentage uitkering van het dagloon. Als iemand nog een restvaliditeit heeft, moet bij de indeling in één der klassen, zoveel doenlijk rekening worden gehouden met de verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van werk tengevolge van de handicap.

Dit moet dan gebeuren op grond van lid 2a van het artikel en dan wel zodanig dat alleen in uitzonderingsgevallen het verband met de handicap niet aanwezig wordt geacht.

In de andere gevallen wordt 80-100 pct. arbeidsongeschiktheid aangenomen.

Van het geven van een volledige WAO-uitkering terwijl er nog een restvaliditeit is, is dan gezegd dat het invaliderend werkt, ja zelfs dat het psycho-hygiënisch onzindelijk is.

Kan iemand mij vertellen, liefst in even sterke medische termen als hiervoor zijn gebruikt, wat er gebeurt als zo'n „andersgeschikte” het bos wordt ingestuurd, weliswaar WW- of WWV-uitkering krijgt, maar niet aan de slag komt omdat het bedrijfsleven over volledig valide mensen kan beschikken?

Voor de WAO zijn we zo iemand dan op dat moment wel kwijt, maar de kans zulke mensen weer op het goede spoor te zetten, missen we dan grandioos. Daar moet het in de toekomst meer en meer naar toe maar dan moet de cirkel wel sluiten. Dit voor elkaar te krijgen, zal zeer moeilijk zijn en de oplossing staat mij niet duidelijk voor ogen.

Vaststaat wel — en daarom is in de voorgaande alinea het persoonlijk voornaamwoord „we” gebruikt — dat het bedrijfsleven, werknemers én werkgevers dus, aangevuld met hen die de WAO in de praktijk waar moeten maken, dit probleem te lijf moeten gaan. Er zal op een ander niveau dan thans, namelijk aan de basis, met elkaar gesproken moeten worden, omdat daar de bereidheid tot een veranderde opstelling aanwezig zal moeten zijn.

De oplossing van het probleem eist een mentaliteitsverandering met zeer waarschijnlijk financiële consequenties voor de werkgevers, maar ook voor de werknemers.

Als we met elkaar *werken* nog belangrijk vinden — en in overwegende mate lijkt dit toch wel het geval te zijn — dan moet de weg terug naar een arbeidsplaats voor de „andersgeschikte”, van obstakels worden gezuiverd. Dan moet een hogere pensioenpremie, een groter ziekterisico enz., niet de stok zijn om de „andersgeschikte” hond te slaan.

Het hiervoor geschetste samen aanpakken van de problematiek, lijkt mij in alle opzichten beter dan de wel gehoorde suggesties de plaatsingsplicht mindervaliden beter wettelijk te regelen.

Tenslotte nog iets over artikel 18 lid 2 WAO. Daar gaat het om de werknemer die met een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid WAO-verzekerde is geworden. Als zo iemand voor WAO-uitkering in aanmerking komt, moet eerst vastgesteld worden welke mate van arbeidsongeschiktheid er bij de aanvang van de verzekering bestond. Die moet dan buiten beschouwing worden gelaten. Dat is derhalve een zaak die in het verleden ligt.

Uitgezonderd de zeer duidelijke gevallen, zal dit een nog moeilijker zaak zijn, dan het vaststellen van de mate van arbeidsongeschiktheid bij de volledig verzekerden en dáár heeft men al zo'n moeite mee.

Of is „objectiveren” van arbeidsongeschiktheid in het verleden gemakkelijker dan een dito in het heden?

Inleiding drs. J. G. J. E. Josten

Hoewel voor mij in het voorgaande gedeelte de meest in het oog springende punten aan de orde zijn geweest en het verhaal wat lang dreigt te worden, lijkt het mij juist toch nog iets te zeggen over hetgeen drs. Josten ons heeft voorgeschoteld.

Op het punt van het vaststellen van de mate van arbeidsongeschiktheid ziet hij de mogelijkheden optimistischer in dan de voorgaande inleider. De oplossing ziet hij in een goed samengesteld team dat gezamenlijk tot een eindoordeel moet komen.

Daar valt mijnerzijds niets aan toe te voegen!

Opvallend is vervolgens de benadering van de wetgeving en *daardoor* van de mens die op de wet is aangewezen. Of is deze volgorde verkeerd?

Hoe het ook zij, drs. Josten stelt revalidatie en maatschappelijke reïntegratie centraal en komt *dán* eerst aan het — overigens belangrijke — nevenproduct van de WAO: de uitkering.

Kennelijk ziet hij in de WAO meer dan nu door velen als „des WAO's” wordt erkend. Hiervan getuigt het volgende citaat:

„Wanneer werkhervatting niet mogelijk is, kan aan de hand van de WAO een situatie worden geschapen d.m.v. uitkering en voorzieningen om toch met een optimale mate van zekerheid en zelfstandigheid te kunnen leven”. Hoewel hij weerspreekt dat zijn filosofie — waaruit het citaat is gelicht — theoretisch en abstract zou zijn en hoezeer ik het gaarne met hem eens ben, lijkt het mij goed te beseffen dat we met beide benen op de grond moeten blijven.

Daaraan heb ik óók moeten denken toen drs. Josten stelde dat in de categorie nietwerkende kostwinners een groot arbeidspotentieel schuil gaat dat niet in aanmerking komt voor loonvormende arbeid, maar dat wel aangewend zou kunnen worden om de problemen in de samenleving, waarvoor handen tekort zijn, aan te pakken. Dit gaat om de behoeften die er zijn in de sfeer van de persoonlijke dienstverlening, zegt hij verder.

Voor mij is dit een schone gedachte en de verwezenlijking ervan zou veel menselijkheid die in de achterliggende jaren verloren is gegaan, terug kunnen brengen. De mensen in nood — zowel de WAO-trekker die nog iets kan en wil doen als bijvoorbeeld ouderen, bedlegerigen enz. — zouden hiermee goed geholpen kunnen zijn.

Zouden we eerst niet het probleem rond degene, die nog gedeeltelijk loonvormende arbeid kunnen verrichten op kunnen lossen?

Als daartoe de bereidheid kan worden opgebracht op de wijze als eerder geschetst in dit verhaal dan is wellicht ook de basis geschapen voor de concretisering van drs. Josten's filosofie.

Hoe dat dan georganiseerd én betaald zou kunnen/moeten worden, zou misschien een onderwerp voor de volgende studiedagen kunnen zijn.

J. HOGENES

Het sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam ¹⁾

De gemeenteraad van Rotterdam heeft op 8 november 1973 met 29 tegen 15 stemmen een besluit inzake een sociaal vestigingsbeleid aanvaard. In artikel 1 lid 1 van dit besluit wordt bepaald, dat bij een aanvraag tot uitgifte van gronden in huur of erfpacht ten behoeve van een vestiging of uitbreiding met 50 of meer arbeidsplaatsen van bedrijven en instellingen door de aanvrager de volgende gegevens aan B en W dienen te worden overgelegd:

- a. het aantal te scheppen arbeidsplaatsen ingedeeld naar beroepsgroepen;
- b. het opleidingsniveau, hetwelk voor de verschillende functies wordt geëist; in het geval dit opleidingsniveau aanmerkelijk wordt beïnvloed door interne bedrijfsopleidingen, tevens het opleidingsniveau van de te werven arbeidskrachten;
- c. het loonniveau in guldens van de te plaatsen werknemers;
- d. de gebieden waarin naar verwachting de werknemers zullen worden geworven gesplitst naar regio, naar provincie en — wat buitenlandse arbeidskrachten betreft — naar land;
- e. de wijze en plaatsen van huisvesting van buitenlandse arbeidskrachten;
- f. de omvang van de sociaal-hygiënische voorzieningen, zoals was- en kleedgelegenheden, kantines en ontspanningsruimten, in de te stichten gebouwen;
- g. de werktijden en mogelijkheden van (verdere) spreiding daarvan;
- h. de wijze van vervoer van en naar het werk.

In lid 2 van hetzelfde artikel wordt bepaald dat in bepaalde nauwkeurig omschreven gevallen tevens moet worden overgelegd:

- a. een verklaring dat aanvrager bereid is zelf of via een organisatie van werkgevers met de daarvoor aangewezen organisaties van werknemers (verder te noemen vakorganisaties), samenwerkend in of met het plaatselijk overlegorgaan van de vakcentrales te Rotterdam, overleg te plegen over de in artikel 2 van dit besluit te treffen overeenkomst;
- b. een verklaring dat de aanvrager, onverminderd hetgeen hieromtrent met de vakorganisaties wordt overeengekomen, burgemeester en wethouders van Rotterdam in voorkomende gevallen zal informeren over plannen tot reorganisatie die gevolgen kunnen hebben voor de werkgelegenheid van 50 of meer personeelsleden.

In artikel 2 wordt gesteld, dat B en W slechts een voorstel tot uitgifte van de grond aan de gemeenteraad zullen doen indien aanvrager een verklaring overlegt waaruit blijkt dat overleg tussen aanvrager en de betreffende vakorganisaties heeft plaatsgevonden over:

¹⁾ Dit artikel is eerder verschenen in Economisch Statistische Berichten, no. 2945, 3 april 1974.

- a. het wel of niet afsluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten en andere overeenkomsten of regelingen ten behoeve van de werknemers;
- b. de bereidheid om ook buiten de onder punt a. van dit artikel bedoelde overeenkomsten en regelingen met de vakorganisaties overleg te plegen over het algemene personeelsbeleid, de organisatiestructuur, het werkoverleg en eventuele nadere voorzieningen voor bijzondere groepen als de jongere, de gehuwde vrouwelijke en de oudere werknemers;
- c. de bereidheid tot overleg met de ondernemingsraad en andere overlegcommissies over de milieuvraagstukken binnen het bedrijf of instelling;
- d. de bereidheid tot het informeren van de ondernemingsraad en andere overlegcommissies, de vakorganisatie en het college van burgemeester en wethouders van Rotterdam over plannen tot reorganisatie, vermeldende o.a. de gevolgen hiervan voor de werkgelegenheid van 50 of meer personeelsleden;
- e. de bereidheid tot het beschikbaar stellen van kantines en/of ontspanningsruimten voor vakbonds- en/of personeelsactiviteiten;
- f. de bereidheid tot het beschikbaar stellen van publikatieborden in de bedrijfsruimten voor het aankondigen van vakbonds- en/of personeelsactiviteiten.

De ontwikkeling op het gebied van het sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam is heel sterk overschaduwed door de vrees een gebrek aan ontwikkeling op economisch gebied als gevolg van de oliecrisis. Het sociaal vestigingsbeleid lijkt echter belangrijk genoeg om er in dit korte artikel aandacht aan te schenken.

Korte voorgeschiedenis

Het gewest Rotterdam van de PvdA heeft in het programma voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1969 een paragraaf opgenomen, waarin wordt gepleit voor het aanleggen van sociale criteria in het pakket eisen, waaraan bedrijven zouden moeten voldoen bij een vestiging in de gemeente. De fractie van de PvdA in de gemeenteraad diende op grond hiervan de volgende motie in:

„De gemeenteraad van Rotterdam in vergadering bijeen van 9 tot en met 11 december 1969, spreekt uit, dat voortaan bij de uitgifte van haven- en industrieterreinen ook sociale voorwaarden dienen te worden gesteld aan de hand van een nader te ontwerpen sociaal statuut, en nodigt het college van burgemeester en wethouders uit, een ontwerp sociaal statuut in de Raad te brengen, en gaat over tot de orde van de dag”.

Daar de term „sociaal statuut” over het algemeen wordt gebruikt voor een met menselijke waarden e.d. versterkte cao is later steeds gebruik gemaakt van de term „sociaal vestigingsbeleid”. Deze motie is niet in stemming gebracht, daar B en W toezegden de zaak ter hand te nemen. Adviezen werden onder meer gevraagd aan het plaatselijk overlegorgaan van vakcentrales te Rotterdam, aan de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden en aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam.

Daar de adviezen van werkgevers en werknemers niet geheel gelijk waren, heeft het College van B en W advies gevraagd aan dr. P. S. Pels, secretaris

van de Stichting van de Arbeid. Ook over dit advies zijn werkgevers en werknemers het niet eens geworden. Het werknemersstandpunt, dat de gemeenteraad dan maar zou moeten beslissen is op 8 november jl. door de gemeenteraad overgenomen.

Minister Boersma van Sociale Zaken had tot 8 februari jl. de mogelijkheid het gemeenteraadsbesluit voor te dragen voor vernietiging door de Kroon. Zoals blijkt uit het vervolg had minister Boersma inderdaad ernstige bedenkingen tegen het betreffende gemeenteraadsbesluit.

Vóór het verlopen van de termijn is er echter overeenstemming bereikt tussen de minister en B en W van Rotterdam over een wijziging van het besluit. Deze wijziging houdt in dat de aanvrager overeenkomstig artikel 2 geen verklaring over het gevoerde overleg behoeft te overleggen die mede-ondertekend is door de vakorganisaties. De vakorganisaties worden nu uitgenodigd door B en W schriftelijk hun standpunt over deze verklaring kenbaar te maken. Na deze overeenstemming was er volgens minister Boersma geen reden meer aanwezig het besluit voor vernietiging door de Kroon voor te dragen. Hier kwam nog als argument bij dat deze vernietiging hoogstwaarschijnlijk juridisch niet haalbaar zou zijn geweest. Met uitzondering van de VVD-fractie heeft de Rotterdamse gemeenteraad het gewijzigde besluit aanvaard op 7 februari 1974.

In de Tweede Kamer zijn alsnog pogingen ondernomen het Rotterdamse initiatief overeenkomstig de wensen van de werkgevers te torpederen. Van Aardenne en Joekes van de VVD dienden 6 februari jl. een motie in, waarin de regering wordt verzocht het Rotterdamse besluit te schorsen. Dezelfde dag dienden o.a. Van Dam (ARP) en Van Zeil (KVP) een motie in waarin de regering wordt gevraagd met spoed de SER om advies te vragen en haar definitieve standpuntbepaling op te schorten tot na ontvangst van dit advies.

De interpretatie van o.a. de minister dat deze motie zou inhouden dat Rotterdam als experiment mocht doorgaan, ging de indieners blijkbaar veel te ver, waardoor 7 februari een „verbeterde” motie werd ingediend door dezelfde politici, waarin de regering duidelijk wordt gevraagd hangende de adviesaanvraag te bevorderen dat het raadsbesluit wordt geschorst. Deze motie is door de Tweede Kamer met 65 tegen 56 stemmen aangenomen. Gelet op de reeds genoemde argumenten heeft minister Boersma besloten geen gevolg te geven aan deze motie. Rotterdam kan dus met het experiment beginnen.

In het onderstaande zullen we de diverse standpunten proberen weer te geven, zo mogelijk voorzien van enig commentaar.

Het werknemersstandpunt

Het werknemersstandpunt wordt hier als eerste standpunt behandeld, niet alleen omdat het mij het meest juiste voorkomt, maar ook omdat het plaatselijk overlegorgaan een duidelijk voorstel heeft gedaan. Het werkgeversstandpunt is in zekere zin een reactie op dit voorstel.

Op basis van een interne NVV-notitie heeft het landelijk overlegorgaan zich uitgesproken voor „een sociaal vestigingsbeleid” op grond van de

motivering, dat een gemeente niet alleen een verantwoordelijkheid draagt voor een goed milieubeleid, een goede infrastructuur e.d., maar ook voor de sociale voorwaarden, waaronder de bewoners moeten werken. Een verantwoord sociaal beleid is ook van algemeen belang.

Tevens is het onjuist de gemeente verantwoordelijk te stellen voor bijv. woningbouw, vervoer, onderwijs e.d. zonder dat het bestuur op de hoogte wordt gesteld van de te verwachten ontwikkelingen op dit punt als gevolg van de activiteiten van nieuwe en uitbreidende bedrijven. Uiteraard is het de vakbeweging ook niet onwelgevallig een handvat te hebben waarmee een sociaal beleid tot op zekere hoogte kan worden afgedwongen²⁾. Daar de verantwoordelijkheid in dit verband is gelegd bij de gemeenten, dienen deze uiteraard overleg te plegen met de plaatselijke vakbeweging en niet met de landelijke.

Het plaatselijk overlegorgaan heeft op 10 november 1971 advies uitgebracht aan het College van B en W. Hierbij is het volgende concept overgelegd:

„Algemene voorwaarden ten aanzien van het sociaal vestigingsbeleid, door de gemeente te stellen aan ondernemingen die in die gemeente een vestigingsvergunning vragen.

De kandidaat dient zich bereid te verklaren om:

A. (met betrekking tot de opbouwfase van de onderneming)

1. bij het maken van de plannen voor de bouw, inrichting en ingebruikneming van de bedrijfsinstallaties en uitbreidingsplannen van bestaande ondernemingen gelijktijdig een sociaal plan te ontwerpen voor het in dienst nemen van personeel. Dit plan zal o.m. moeten bevatten:
 - a. een kwalitatieve en kwantitatieve aanduiding van alle soorten in de onderneming te bezetten arbeidsplaatsen;
 - b. opgave van de opleidingseisen die bij de werving daarvoor gesteld zullen worden;
 - c. de maximaal aanvaardbaar geachte tijdsduur tussen woon- en werkplaats voor het personeel;
 - d. de woon- en vervoersgelegenheid die men wil bieden;
 - e. het tijdstip en de opzet van wervingsacties;
 - f. de omvang en kwaliteit van de sociaal-hygiënische voorzieningen die men in de te bouwen bedrijfsruimten zal opnemen (was- en kleedgelegenheden, kantines, ontspanningsruimten);
 - g. de loon- en salarissenormen die men in eerste instantie voor de diverse personeelscategorieën zal hanteren;
 - h. de werktijden, die in eerste instantie zullen gelden en de spreiding van deze werktijden over de dag en over de week;
2. het ontwerp voor dit sociaal plan, voordat dit definitief wordt vastgesteld en te zamen met de bouwplannen ter verkrijging van de definitieve vestigingsvergunning bij de gemeente wordt ingediend, met de vakbeweging te bespreken, om te trachten over de inhoud der regelingen tot overeenkomst te komen;
3. het definitieve plan nadat het (eventueel gezamenlijk met de vakbeweging) is vastgesteld, in zoveel exemplaren te vermenigvuldigen dat iedere geïnteresseerde (waaronder potentiële sollicitanten) daarvan door bedrijf of vakbeweging een exemplaar kan worden verstrekt;
4. de toetsing eerst plaatsheeft, als de gemeente geen bezwaar heeft m.b.t. andere vestigingsfactoren.

B. (met betrekking tot het functioneren van de onderneming in de regio na de opbouwfase).

1. met de vakbeweging cao-en af te sluiten;
2. ook buiten het raam van collectieve arbeidsovereenkomsten met de vakbeweging c.q. ondernemingsraad desgevraagd overleg te plegen over alle uitgangspunten en

²⁾ Zie bijv. *De Vakbeweging*, 15 maart 1973, 67e jaargang nr. 11, blz. 4.

spelregels die gehanteerd worden bij de diverse onderdelen van het sociale beleid, o.m. het personeelsbeleid (aanstelling en ontslag, opleiding, promotie e.d.), het reglement voor de ondernemingsraad, organisatiestructuur, werkoverleg, voorzieningen voor bijzondere groepen, zoals werkende jongeren, de gehuwde vrouw en oudere werknemers;

3. op het bedrijf speciale vergaderruimte(n) beschikbaar te stellen voor bijeenkomsten van personeelsvertegenwoordiging en/of de vakbeweging;
4. te allen tijde externe vakverenigingsfunctionarissen op het bedrijfsterrein toe te laten voor overleg met vakbondsleden en aan deze vakbondsleden zo nodig gelegenheid te geven met deze externe vakbondsfunctionarissen of met in het bedrijf zelf werkzame vakbonds kaderleden in bedrijfstijd gesprekken te voeren;
5. in het geval van plannen tot reorganisatie die gevolgen zullen hebben voor de werkgelegenheid van groepen personeelsleden, niet alleen de personeelsvertegenwoordiging of ondernemingsraad alsmede de vakbeweging, maar ook de gemeente daarover tijdig te informeren;
6. desgevraagd kantines en/of ontspanningsruimten tegen een redelijke vergoeding voor te maken extra onkosten beschikbaar te stellen voor vakbondsactiviteiten;
7. desgevraagd publikatieborden in de bedrijfsruimten ter beschikking te stellen voor het aankondigen van vakbondsactiviteiten”.

De voorwaarden van de vakbeweging hebben voor een deel betrekking op het verplicht stellen van het geven van informatie van de onderneming aan de plaatselijke overheid op een aantal terreinen. Deze informatie is voor de gemeente van groot belang bij het voeren van een arbeidsmarktpolitiek, een woningbouwbeleid en een vervoersbeleid.

Op analoge wijze heeft de vakbeweging op nationaal niveau op grond van arbeidsmarkt-politieke motieven een meldingsplicht van voorgenomen omvangrijke ontslagen bepleit in de Raad voor de Arbeidsmarkt. De meerderheid van de kroonleden onderschreef dit standpunt.

Het kabinet-Den Uyl heeft een wetsontwerp ter zake aangekondigd. Voor een ander deel hebben de voorwaarden betrekking op het sociaal beleid in de onderneming.

Punt A4 stelt dat de „sociale procedure” pas in werking treedt indien er op grond van andere motieven geen bezwaren tegen de vestiging bestaan. Het heeft namelijk weinig zin een sociaal plan af te spreken voor een onderneming, die er bijv. op grond van milieu-cisen niet mag komen.

De juridische vorm waarin het één en ander moet worden gegoten is in dit voorstel niet behandeld. Overleg tussen gemeente en sociale partners biedt een goede mogelijkheid dergelijke problemen op te lossen.

Het werkgeversstandpunt

De Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, bestaande uit het VNO en het NCW heeft op 20 april 1972 medegedeeld tegenstander te zijn van een sociaal vestigingsbeleid op grond van de volgende motieven³⁾.

- a. Een sociaal vestigingsbeleid behoort niet tot de objecten van bestuurszorg van de gemeente. Volgens een aantal wetten bijv. PBO, OR is het sociaal beleid een zaak van rijksbelang. In de terminologie van artikel

³⁾ Een uitgebreide uiteenzetting vindt men in *Onderneming*, 15 juni 1973, 2e jaargang nr. 24, blz. 1 en 3 en in *Onderneming*, 16 november 1973, blz. 11.

- 193 van de Gemeentewet zou men kunnen spreken van een terrein dat buiten de huishouding van de gemeente valt.
- b. De gemeente kan als privaatrechtelijke eigenaresse van gronden geen eisen stellen, die niets met de transactie te maken hebben.
 - c. Aan veel eisen op het gebied van informatie wordt reeds lang voldaan door middel van andere instanties, zoals gewestelijke arbeidsbureaus e.d.

Advies dr. P. S. Pels

De gemeente, die met deze beide adviezen — althans harmonieus — niet verder kon, heeft advies gevraagd aan dr. Pels van de Stichting van de Arbeid. Deze heeft 19 oktober 1972 advies uitgebracht. Op grond van het feit, dat in Nederland over het algemeen sociaal beleid wordt gevormd in overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties, stelt Pels voor de voorwaarden te splitsen in onderwerpen die rechtstreeks de gemeente raken, zoals informatie en onderwerpen, die wel van belang zijn voor de gemeente, maar waarvoor de sociale partners primair verantwoordelijk zijn, zoals het sociaal beleid in de ondernemingen.

De eerste voorwaarden kunnen door de gemeenten zelf worden gesteld, terwijl met betrekking tot de tweede groep voorwaarden een protocol zou moeten worden overlegd door de aanvrager, waaruit blijkt dat hij gesproken heeft met de vakbonden. In deze verklaring kunnen punten staan waarover wel en die waarover geen overeenstemming blijkt te bestaan.

Dit advies van Pels komt m.i. geheel tegemoet aan bestaande juridische bezwaren (art. 193 Gemeentewet) en aan een deel van de principiële bezwaren van de werkgevers. Een voorstel van de wethouder van Rotterdam een akkoord te bereiken op deze basis wordt door de werkgevers echter geheel afgewezen. De „protocol”-gedachte is voor hen eveneens onaanvaardbaar. De werknemers laten dan ook de beslissing liever over aan de gemeenteraad, waarbij de voorstellen van werknemerszijde worden gezien als een bijdrage aan zowel de verordening, als aan het protocol⁴). Zoals blijkt uit het besluit heeft de gemeente in grote lijnen een beslissing genomen op basis van de constructie-Pels.

Standpunt minister van Sociale Zaken

Minister Boersma heeft op 29 oktober 1973 in een schrijven aan het College van B en W zijn visie gegeven op het ontwerpbesluit sociaal vestigingsbeleid. Op grond van een aantal overwegingen verzocht hij het college de zaak op te schorten. De belangrijkste motieven van de minister zijn de volgende.

- a. Het sociale beleid ligt in principe op de weg van de centrale overheid. Deze stelt het beleid vast onder goedkeuring van het parlement en na overleg met de sociale partners op centraal niveau.
- b. Het besluit schrijft aan de werkgever overleg voor met bepaalde vak-

⁴) Zie brief plaatselijk overlegorgaan aan de wethouder van Rotterdam dd. 22 februari 1973.

organisaties. Deze plicht is in strijd met de vrijheid van het al dan niet overleg plegen.

- c. Een aantal problemen zoals het bedrijvenwerk zijn of komen nationaal in discussie. Vooruitlopen op deze discussie door een gemeente is niet een gelukkige procedure.
- d. De procedure discrimineert tussen bestaande en nieuwe bedrijven, terwijl tevens de belanghebbende niet weet op grond van welke normen zal worden beoordeeld.

Alhoewel de minister waardering heeft voor de Rotterdamse pogingen, acht hij zijn bedenkingen van ernstige aard. De gemeente Rotterdam is niet ingegaan op het voorstel de behandeling op te schorten. Zoals reeds vermeld is de minister, vóór de schorsingstermijn verliep tot overeenstemming gekomen met B en W van Rotterdam, waarbij met name t.a.v. het in b. genoemde bezwaar enkele wijzigingen in het besluit zijn aangebracht.

Samenvatting van de argumenten en commentaar

De werknemers zijn met de meerderheid van de Rotterdamse raad voor een sociaal vestigingsbeleid, omdat:

- a. de gemeente goed op de hoogte moet zijn van te verwachten ontwikkelingen op het terrein van de werkgelegenheid, de woningbouw e.d.;
- b. de gemeente ook mede verantwoordelijk is voor goede sociale verhoudingen in de bedrijven binnen de gemeente;
- c. het sociaal beleid in de onderneming elk steuntje in de goede richting wel kan gebruiken.

De werkgevers verzetten zich tegen dit besluit omdat:

- a. een sociaal beleid niet tot de bestuurszorg van de gemeente zou behoren;
- b. het sociaal beleid een zaak is van werkgevers en werknemers in de betreffende onderneming en eventueel hun organisaties. Tevens kan de centrale overheid hierbij een rol spelen;
- c. veel instanties deze zaken reeds regelen, zoals de GAB's.

De beide eerste bezwaren zijn m.i. in de laatste Rotterdamse constructie voor een groot deel ondervangen. De gemeente schrijft alleen maar het geven van die informatie voor, die voor het gemeentelijk beleid van groot belang is. Waarom zou de gemeente niet op de hoogte mogen zijn van de plannen van de ondernemingen met betrekking tot hun personeelsbezetting, terwijl de gemeente wel verantwoordelijk wordt gesteld voor de woningbouw, het vervoer en het onderwijs? Het bezwaar van de werkgevers kan theoretisch gebaseerd zijn op de stelling, dat niemand buiten de onderneming deze informatie hebben mag of dat daarvoor andere instanties zouden moeten worden aangewezen. Het onder c. genoemde bezwaar zou hierop kunnen wijzen.

De Raad voor de Arbeidsmarkt heeft geadviseerd te verwachten omvangrijke ontslagen te melden bij de gewestelijke arbeidsbureaus. Hiertegen hebben de werkgevers echter ook grote bezwaren, waardoor zij in de Raad tegen hebben moeten stemmen. Uit het standpunt met betrekking tot de

problematiek in Rotterdam en het standpunt in de Raad voor de Arbeidsmarkt ingenomen met betrekking tot het melden van omvangrijk ontslag wordt niet geheel duidelijk aan wie de werkgevers hun informatie dan wel zouden willen toevertrouwen.

De stelling dat het sociaal beleid primair een zaak is van werkgevers en werknemers zal door niemand worden ontkend. In het besluit van de gemeente Rotterdam wordt dit ook duidelijk onderkend. De gezamenlijk ondertekende verklaring is vervangen door een verklaring van de werkgevers, met commentaar door de vakorganisaties. Beide constructies leggen de verantwoordelijkheid primair bij werkgevers en werknemers. De gemeente stelt zich op de hoogte van de resultaten van het overleg van de sociale partners.

Het werkgeversstandpunt dat werkgevers en werknemers samen het sociaal beleid gestalte moeten geven wordt m.i. echter niet versterkt door de houding van de werkgevers in het centraal overleg over dezelfde onderwerpen, zoals bedrijvenwerk en bepaalde faciliteiten. Daar worden allerlei motieven aangevoerd om aan te tonen dat in het centraal overleg ook geen afspraken moeten worden gemaakt over deze zaken. Wel moet ik de werkgevers toegeven, dat in het centraal overleg nooit het argument gebruikt is, dat de gemeentebesturen deze zaken zouden moeten regelen in plaats van de vakbeweging!

De combinatie van de Rotterdamse discussie met de nationale discussie doet ook hier de vraag rijzen, wie volgens de werkgevers dan wel gestalte zou moeten geven aan het sociaal beleid. Net als bij de informatie zal ook hier het antwoord hoogstwaarschijnlijk wel zijn: alleen de onderneming.

De bezwaren van minister Boersma komen met uitzondering van de in d. genoemde in feite allemaal neer op de gedachte, dat de gemeenten niets mogen regelen, met betrekking tot het sociaal beleid, omdat dit een nationale zaak zou zijn⁵). Centrale overheid en sociale partners zijn de aangevoerde gesprekspartners over deze zaak.

Deze visie ontkent echter de ontwikkelingen in de laatste jaren, waardoor steeds meer aspecten van het sociaal-economisch beleid worden behandeld door bedrijfstakken, ondernemingen e.d. De discussie over het bedrijvenwerk op nationaal niveau bijv. is een gevolg van de ontwikkelingen in de ondernemingen en bedrijfstakken. Deze ontwikkelingen stopzetten omdat men nationaal discussieert is niet bevorderlijk voor het verder ontwikkelen van het sociaal-economisch beleid.

Hier doet zich de vraag voor waarom in het sociaal beleid bedrijfstakken en ondernemingen wel mogen experimenteren en vooruitlopen op nationale discussies en gemeenten en regio's niet? Te meer niet daar in de betreffende gemeente een jarenlange discussie is gevoerd over deze zaak met alle maatschappelijke groeperingen. Gelukkig heeft minister Boersma na de bereikte overeenstemming met Rotterdam toch ruimte gemaakt voor experimenten door de gemeenten en regio's op dit terrein. Het discriminatie-element wordt door Rotterdam onderkend en geaccepteerd.

⁵) De overlegplicht is nationaal een geaccepteerde zaak bijv. met betrekking tot fusies, het aantrekken van buitenlandse werknemers en het vragen van dispensatie met betrekking tot het minimumloon. Argument b. moet dan ook alleen slaan op de bevoegdheid van de gemeente, niet op de overlegplicht als zodanig.

Op lange termijn gaat men ervan uit dat de bedrijven die niet onder deze regeling zullen vallen, toch het sociaal beleid zullen optrekken aan de hand van de normen voor bedrijven, die wel onder de regeling vallen. Rotterdam geeft aan de nieuwe vestigingen een soort voortrekkersfunctie op het terrein van het sociaal beleid. Rotterdam kan nu op zijn beurt op nationaal niveau deze functie vervullen. Ons land is er toch ook steeds trots op geweest dat Rotterdam op economisch gebied een voortrekker is? Het is alleen een beetje vreemd dat de grootste aanhangers van de „economische voortrekkersideologie” Rotterdam op sociaal gebied met alle geweld willen gelijkgeschakelen met de rest van Nederland.

G. H. TERPSTRA

BOEKBESPREKING

„VOOR DE EERLIJKE VINDER”
door Karst Dijkstra en Pieter M. de Wit.

Twee in de christelijke vakbeweging bekende figuren, t.w. Karst Dijkstra, adjunct-secretaris van het verbond, en Pieter M. de Wit, voorzitter van de HBV, hebben onder de titel: „Voor de eerlijke vinder” een gedichten- en meditatiebundel samengesteld en geschreven.

Wie kennis neemt van de rijke en boeiende inhoud van deze bundel zal veel bekends tegenkomen. Zowel de dichter Karst Dijkstra als de prozaïst Pieter M. de Wit hebben hetzij in „De Gids”, hetzij in één der bondsbladen binnen de christelijke vakbeweging, ons reeds kennis kunnen laten nemen van hun pennevruchten.

Het lijkt ons een goede zaak dat wat het en der verspreid werd gepubliceerd is samengebracht in deze uitgave.

Beide auteurs hebben de gave om ons op indringende wijze te confronteren met de vreugde en het verdriet dat in dit leven ons aller deel is. Zij hebben kans gezien om sentimentaliteit daarbij te voorkomen.

Er zijn misschien mensen die het wat wonderlijk aandoet in één bundel zowel poëzie als proza aan te treffen. Op ons heeft dit echter geen storende indruk achtergelaten; integendeel. De auteurs vullen elkaar o.i. goed aan.

Wij geloven dan ook dat dit experiment alleszins geslaagd genoemd mag worden. Van harte hopen wij dat veel leden binnen de christelijke vakbeweging zich deze bundel zullen aanschaffen. Zij zullen er geen spijt van hebben.

De prijs van dit prachtige gebonden en in donkergroen op crème papier gedrukte boekwerk bedraagt f 15,—. Voor leden van de christelijke vakbeweging is de prijs f 13,50.

Rest ons te vermelden dat de drukkerij van de christelijke vakbeweging „Edecea” te Hoorn deze uitgave heeft verzorgd.

A.H.

Aan dit nummer hebben meegewerkt:

J. LANSER,
voorzitter CNV.

J. HOGENES,
beleidsmedewerker CNV.

Drs. G. H. TERPSTRA,
beleidsmedewerker CNV.

Inhoudsopgave

27e jaargang (1974)

(Bijvoegsel behorende bij Evangelie
en Maatschappij, no. 1/2, jan./febr. 1975)

| Titel | Auteur | Nummer en pagina |
|---|--|-----------------------------|
| Het conflict | Dr. L. Zielhuis | 1 1 |
| Toepasbaarheid van het conflictmodel | Prof. dr. W. Albeda | 1 12 |
| Sociaal beleid in de Europese Gemeenschap | Drs. J. Boersma | 1 18 |
| Verbrcking federatiebesprekingen | J. Lanser | 2 25 |
| Enkele notities inzake de externe democratisering van het onderwijs | J. H. Ligteringen | 2 33 |
| De Nederlandse arbeidsverhoudingen op de helling | A. Hordijk | 3 49 |
| Mag men spreken van christelijk beroepsonderwijs? | Dr. H. G. van den Doel | 3 56 |
| Die multinationals die ons regeren | | 3 65 |
| Een strategie voor de jaren '70 | Prof. dr. W. Albeda | 4/ 5 73 |
| De toekomst van de christelijke vakbeweging | J. Lanser en W. Troost | 4/ 5 77 |
| Het CNV en de toekomst | J. Lanser | 4/ 5 83 |
| Samen delen | | 4/ 5 91 |
| Bewustmaking voor ontwikkelingssamenwerking, met of zonder klassenstrijd | Drs. C. H. Koetsier | 6/ 7 121 |
| Ontwikkeling als belemmering van de ontwikkeling | Dr. J. van Raalte | 6/ 7 128 |
| Ontwikkelingssamenwerking en oliecrisis | Drs. J. P. Pronk | 6/ 7 132 |
| Oliecrisis en ontwikkelingslanden | Drs. P. Jeuken en Drs. G. H. Terpstra | 6/ 7 142 |
| Economisch minder ontwikkelde landen en de relatie met rijke landen | K. van der Meer | 6/ 7 146 |
| Vakbeweging en vormingswerk | J. Lanser | 8 161 |
| Het karakter van het bodempensioen | L. de Graaf | 8 166 |
| Ontwikkelingen in de WAO | J. Hogenes | 8 171 |
| Het optreden van de internationale arbeidsorganisatie | | 8 175 |
| Fluitekruid moet een prijs hebben | Drs. A. Vroon | 9 185 |
| Controle op de economische macht | Drs. G. Gerritse | 9 199 |
| De organisatie van het werkgelegenheidsbeleid in België | D. H. Grasman | 9 208 |

| Titel | Auteur | Nummer en pagina |
|---|--|-----------------------------|
| Van Economische integratie naar Euro- pese unie? | Drs. H. G. Fijn van Draat | 10/11 217 |
| Historie en perspectieven van een Euro- pese vakbeweging | P. van Bijsterveld | 10/11 232 |
| Het sociale beleid in de Europese Ge- meenschap | Mr. M. J. Raetsen en J. R. van Blankenstein | 10/11 244 |
| Continuïteit en tegenstellingen in het EEG-ontwikkelingsbeleid | P. van Dijck | 10/11 255 |
| Onderwijs: instrument tot verandering van de maatschappij? | J. Lanser | 12 269 |
| Wet op de Arbeidsongeschiktheidsver- zekering | J. Hogenes | 12 279 |
| Het sociaal vestigingsbeleid in Rotter- dam | Drs. G. H. Terpstra | 12 284 |
| Cijfers, feiten en meningen | 1 (21) 6/7 (152) | 10/11 (263) |
| Boekbespreking | 1 (23) 2 (46) 4/5 (118) 9 (213) | 3 (71) 12 (292) |